

ISSN 2617-7544; eISSN 2617-7552

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Психология және әлеуметтану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия психологии и социологии

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

THE JOURNAL

of Psychology & Sociology

№3 (98)

Алматы
«Қазақ университеті»
2026

ХАБАРШЫ

ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТАНУ СЕРИЯСЫ

№3 (98) қыркүйек

04. 05. 2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Куәлік № 16504-Ж

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Адилова Эльнур Темиркановна,

PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

Телефон: +7 747 6318311

e-mail: jps@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Мадалиева З.Б., бас редактор, психол.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Шеденова Н.У., бас редактордың орынбасары, әлеум.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Абдирайымова Г.С., әлеум.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Джаманбалаева Ш.Е., әлеум.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Мынбаева А.К., пед.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Баймолдина Л.О., PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

Мамбеталина А.С., психол.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Кудайбергенова С.К., психол.ғ.к., аға оқытушы (Қазақстан)

Кылышбаева Б.Н., әлеум.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Бурханова Д.К., PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

Колева И., пед.ғ.д., профессор (Болгария)

Сангера Б., PhD, профессор (Ұлыбритания)

Агаджанян В., PhD, профессор (АҚШ)

Фей С., PhD, профессор (АҚШ)

Ядама Г.Н., PhD, профессор (АҚШ)

Ечевская О.Г., әлеум.ғ.к., доцент (Ресей)

Хазратова Н.В., психол.ғ.д., профессор (Польша)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР

Борбасова Г.Н., PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

Психология және әлеуметтану сериясы журналының негізгі тақырыптары – теориялық, эксперименттік және практикалық-қолданбалы сипаттағы өзекті психологиялық, әлеуметтік-психологиялық жұмыстар, сонымен қатар әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс саласындағы жұмыстар

Жоба менеджері

Гульмира Шаккозова

Телефон: +7 701 724 2911

e-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 18067

Пішімі 60x84/8. Көлемі 13,75,0 б.т. Тапсырыс № 4176.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
ПСИХОЛОГИЯ

Section 1
PSYCHOLOGY

Раздел 1
ПСИХОЛОГИЯ

M. Abdykalikova¹, **T. Kaldybayev²**,
A. Bolatov^{1,3}, **N. Bozymbaeva^{4*}**

¹Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

³Shenzhen University, Shenzhen, China

⁴Maqsut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan

*e-mail: nbozymbaeva@gmail.com

PSYCHOLOGICAL FACTORS INFLUENCING THE ACCEPTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES AMONG CIVIL SERVANTS IN KAZAKHSTAN

Artificial intelligence (AI) technologies are increasingly being introduced into the public sector; however, the effectiveness of their implementation largely depends on civil servants' readiness to use digital solutions. Despite growing interest in this field, empirical evidence on the psychological factors underlying AI acceptance in public administration in Central Asian countries remains limited. The aim of this study was to identify psychological predictors of Kazakhstani civil servants' behavioral intention to use artificial intelligence technologies. A cross-sectional study was conducted among 170 civil servants. Structural equation modeling using the WLSMV estimator was applied to analyze the data. The study examined perceived usefulness and ease of use of AI, attitudes toward the technology, trust in AI and automation, perceived behavioral control, and self-efficacy. The results showed that perceived usefulness of AI was the strongest positive predictor of behavioral intention ($\beta = 0.603$; $p < 0.001$). Significant positive associations were also found for trust in AI, perceived behavioral control, and positive attitudes toward the technology, whereas trust in automation was negatively associated with behavioral intention. The association between age and self-efficacy differed depending on the language in which the questionnaire was completed. The scientific value of the study lies in advancing the understanding of the psychological mechanisms underlying AI acceptance in Kazakhstan's public sector and contributing empirical evidence from the Central Asian context. The practical significance of the findings lies in their potential application to the development of training and organizational support programs for civil servants in the context of digital transformation.

Keywords: artificial intelligence, psychological predictors, civil servants, technology acceptance, behavioral intention, trust in AI, structural equation modeling.

М.Н. Абдықалықова¹, Т.Н. Калдыбаев²,
А. Болатов^{1,3}, Н.А. Бозымбаева^{4*}

¹А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Almaty Management University, Алматы, Қазақстан

³Шэньчжэнь университеті, Шэньчжэнь, Қытай

⁴Maqsut Narikbayev University, Астана, Қазақстан

*e-mail: nbozymbaeva@gmail.com

Қазақстандағы мемлекеттік қызметшілердің жасанды интеллект технологияларына көзқарасының психологиялық факторлары

Жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары мемлекеттік секторға барған сайын кеңінен енгізілуде, алайда оларды қолданудың тиімділігі көбіне мемлекеттік қызметшілердің цифрлық шешімдерді пайдалануға дайындығына байланысты. Бұл мәселеге қызығушылықтың артуына қарамастан, Орталық Азия елдерінің мемлекеттік басқару жүйесінде ЖИ-ді қабылдауға ықпал ететін психологиялық факторлар туралы эмпирикалық деректер әлі де шектеулі. Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы мемлекеттік қызметшілердің жасанды интеллект технологияларын пайдалануға деген мінез-құлықтық ниетінің психологиялық предикторларын анықтау. Көлденең зерттеуге 170 мемлекеттік қызметші қатысты. Деректерді талдау үшін WLSMV бағалаушысын қолдану арқылы құрылымдық теңдеулерді модельдеу әдісі пайдаланылды. Зерттеуде ЖИ-дің қабылданатын пайдалылығы мен қолдану жеңілдігі, технологияға деген көзқарас, ЖИ мен автоматтандыруға деген сенім, қабылданатын мінез-құлықтық бақылау және өзіндік тиімділік қарастырылды. Нәтижелер ЖИ-дің қабылданатын пайдалылығы мінез-құлықтық ниеттің ең күшті оң предикторы болғанын

көрсетті ($\beta = 0,603$; $p < 0,001$). ЖИ-ге деген сенім, қабылданатын мінез-құлықтық бақылау және технологияға деген оң көзқарас бойынша да статистикалық мәнді оң байланыстар анықталды, ал автоматтандыруға деген сенім мінез-құлықтық ниетпен теріс байланысты болды. Жас пен өзіндік тиімділік арасындағы байланыс сауалнаманы толтыру тіліне байланысты ерекшеленді. Зерттеудің ғылыми құндылығы Қазақстанның мемлекеттік секторында ЖИ-ді қабылдаудың психологиялық механизмдері туралы түсініктерді кеңейтумен және Орталық Азия контекстіндегі эмпирикалық деректерді толықтырумен айқындалады. Нәтижелердің практикалық маңыздылығы оларды цифрлық трансформация жағдайында мемлекеттік қызметшілерді оқыту және ұйымдас-тырушылық қолдау бағдарламаларын әзірлеуде пайдалану мүмкіндігімен анықталады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, психологиялық предикторлар, мемлекеттік қызметшілер, технологияны қабылдау, мінез-құлықтық ниет, ЖИ деген сенім, құрылымдық теңдеулерді модельдеу.

М.Н. Абдыкаликова¹, Т.Н. Калдыбаев²,
А. Болатов^{1, 3}, Н.А. Бозымбаева^{4*}

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Almaty Management University, Алматы, Казахстан

³Шэньчжэньский университет, Шэньчжэнь, Китай

⁴Maqsut Narikbayev University, Астана, Казахстан

*e-mail: nbozymbaeva@gmail.com

Психологические факторы представления технологий искусственного интеллекта государственными служащими в Казахстане

Технологии искусственного интеллекта (ИИ) все активнее внедряются в государственный сектор, однако эффективность их применения во многом определяется готовностью государственных служащих к использованию цифровых решений. Несмотря на растущий интерес к данной проблематике, эмпирические данные о психологических факторах принятия ИИ в государственном управлении стран Центральной Азии остаются ограниченными. Цель исследования – выявить психологические предикторы поведенческого намерения государственных служащих Казахстана использовать технологии искусственного интеллекта. В поперечном исследовании приняли участие 170 государственных служащих. Для анализа данных применялось моделирование структурными уравнениями с использованием оценщика WLSMV. Исследовались воспринимаемая полезность и простота использования ИИ, отношение к технологии, доверие к ИИ и автоматизации, воспринимаемый поведенческий контроль и самоэффективность. Результаты показали, что наиболее сильным положительным предиктором поведенческого намерения являлась воспринимаемая полезность ИИ ($\beta = 0,603$; $p < 0,001$). Значимые положительные связи также выявлены для доверия к ИИ, воспринимаемого поведенческого контроля и позитивного отношения к технологии, тогда как доверие к автоматизации было отрицательно связано с поведенческим намерением. Связь возраста с самоэффективностью различалась в зависимости от языка заполнения опросника. Научная ценность исследования заключается в расширении представлений о психологических механизмах принятия ИИ в государственном секторе Казахстана и дополнении эмпирических данных по Центральной Азии. Практическая значимость результатов определяется возможностью их использования при разработке программ обучения и организационной поддержки государственных служащих в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, психологические предикторы, государственные служащие, принятие технологий, поведенческое намерение, доверие к ИИ, моделирование структурных уравнений.

Introduction

The integration of artificial intelligence (AI) systems in public administration stands as one of the most impactful changes in modern governance. The Public Sector AI Adoption Index (2026) reveals that 74% of civil servants across ten countries use AI in their work, yet just 18% feel their governments are effectively overseeing this integration. This disparity prompts an important question: what psychologi-

cal and contextual factors influence or hinder civil servants' willingness to engage with AI tools?

Kazakhstan is a particularly relevant context for this study. The country ranks 24th in the UN e-Government Development Index (EGDI): over 90% of public services have been transferred online, and investment in AI has increased fivefold to \$73 million (Kazakhstan First Country AI Report, 2025; eGov.kz, 2025). At the same time, official bilingualism (Kazakh and Russian), post-Soviet bureaucratic

culture, and regional digital divide form a unique combination of factors not represented in the international literature (Alibekova et al., 2020).

Despite the growing body of research on AI acceptance, several important gaps remain. First, most empirical studies have been conducted in corporate, educational, or healthcare settings, whereas the psychological determinants of AI acceptance among civil servants have received considerably less attention. Second, the available evidence is largely based on data from high-income Western or East Asian countries, limiting the generalizability of existing models to post-Soviet and Central Asian contexts. Third, previous studies have primarily emphasized technological and organizational determinants of AI adoption, while the combined role of psychological factors – including trust in AI, trust in automation, perceived behavioral control, self-efficacy, and language-related differences – has rarely been examined within a unified structural model. Addressing these gaps is important for understanding AI acceptance in public administration and for extending existing psychological models of technology acceptance to underrepresented institutional and cultural settings.

This study addresses these gaps by identifying the factors that drive Kazakh civil servants' behavioral intention to use AI technologies. Employing ordinal structural equation modeling (WLSMV estimator in Mplus), we tested an integrated model incorporating perceived usefulness (PU), perceived ease of use (PEU), attitude toward AI (ATT), trust in AI (TRUST), trust in automation (S-TIAS), perceived behavioral control (PBC), and self-efficacy (SE). Additionally, we explored whether the relationship between age and self-efficacy differs across language groups. By integrating constructs from the Technology Acceptance Model (TAM; Davis, 1989), the Theory of Planned Behavior (TPB; Ajzen, 1991), and automation trust theory (Lee & See, 2004), this study contributes to psychological research on AI acceptance by extending these frameworks to the context of public administration in Kazakhstan and providing empirical evidence from an underrepresented Central Asian setting.

Literature review

Civil servants face mandatory accountability, and errors in algorithms carry both legal and reputational risks – setting them apart fundamentally from users in the private sector (Alon-Barkat & Busuioc, 2022). According to Ahn and Chen (2022),

US officials generally have a positive view of AI (average rating of 5.4 out of 7), though they worry about losing professional autonomy. Haesevoets et al. (2025) found that employees tend to prefer AI as a tool that supports decision-making rather than as an independent decision-maker; managers show greater AI readiness than frontline staff. In a study of 690 US municipal officials, Horowitz and Kahn (2021) identified that direct experience with AI applications most strongly correlates with positive attitudes toward the technology. Neumann et al. (2024), analyzing data from the Philippines, confirmed that management backing is vital during the design phase, but weak infrastructure consistently obstructs implementation. Amanbek et al. (2020) applied the Technology Acceptance Model (TAM) in Kazakhstan ($n = 300$) and observed that while the eGov portal was seen as highly useful, regular use was low due to trust issues and technical difficulties.

This study is grounded in the Technology Acceptance Model (TAM; Davis, 1989) combined with the Theory of Planned Behavior (TPB; Ajzen, 1991). TAM suggests that the intention to use technology depends on perceived usefulness (PU) – a subjective judgment of how much it enhances professional effectiveness – and perceived ease of use (PEU), which influences both PU and behavioral intention. The TAM2 extension (Venkatesh & Davis, 2000) accounts for 34–52% of the variance in intention, while the unified theory UTAUT (Venkatesh et al., 2003) explains up to 70%. TPB adds perceived behavioral control (PBC) and subjective norms, which, together with attitude (ATT), shape behavioral intention.

TAM (Davis, 1989) suggests that behavioral intention is influenced by perceived usefulness (PU) and perceived ease of use (PEU). Later, Venkatesh and Davis (2000) extended this to TAM2, which accounts for 34–52% of the variance in intention. The UTAUT model (Venkatesh et al., 2003) combined eight different models, explaining up to 70% of intention variance. TPB (Ajzen, 1991) introduces perceived behavioral control (PBC), reflecting how easy or difficult someone believes performing an action is, given their available resources. Rathnayake et al. (2025) confirmed the sequence $TRUST \rightarrow PEU \rightarrow PU \rightarrow ATT \rightarrow BI$ within the Sri Lankan public sector ($n = 380$). Using a sample from education, Du and Li (2026) found self-efficacy (SE) to be the strongest predictor of intention, even more than social influence.

The proposed conceptual model integrates complementary psychological constructs derived from the Technology Acceptance Model (TAM), the

Theory of Planned Behavior (TPB), and automation trust theory to explain AI acceptance among civil servants. Within this framework, perceived ease of use and perceived usefulness represent the cognitive evaluation of AI technologies, while attitude reflects the individual's overall affective evaluation of their use. Perceived behavioral control and self-efficacy capture beliefs about one's capability and available resources to use AI effectively. Trust in AI and trust in automation represent relational mechanisms that reduce uncertainty associated with algorithmic decision-making, which is particularly relevant in the public sector where accountability and perceived risks are high. By integrating these cognitive, affective, and control-related mechanisms into a single structural model, the study provides a comprehensive explanation of the psychological processes underlying behavioral intention to use AI technologies.

By merging these theories, we obtain a thorough framework to examine the cognitive, emotional, and situational factors behind AI adoption in public organizations. Building on this framework, the following hypotheses are proposed:

H1. Perceived usefulness is positively associated with behavioral intention to use AI technologies.
H2. Perceived ease of use is positively associated with perceived usefulness.

H3. Perceived usefulness is positively associated with attitude toward AI technologies.

H4. Attitude is positively associated with behavioral intention.

Trust plays a key role in predicting AI adoption. A meta-analysis by Kaplan et al. (2023) showed that perceived reliability, system competence, and anthropomorphic traits reliably influence trust in AI. In the public sector, trust in government agencies transfers to their AI systems through an institutional mechanism (Kasilingam, 2020). Yet, trust in algorithms is delicate: a single error observed in a system leads to a sharper and longer-lasting drop in trust compared to a similar mistake by a human expert (Dietvorst et al., 2015). Meanwhile, Lee and See (2004) defined trust in automation as the willingness to depend on an automated system amid uncertainty, which involves three components: perceived performance, correctness of the process, and how well system goals align with those of the user. The link between this trust and behavioral intention is complex: while high trust can boost intention, it can also cause uncritical reliance, potentially weakening an official's professional duty. Based on this:

H5. Trust in AI is positively associated with behavioral intention.

H6. Trust in automation is associated with behavioral intention, but the direction of this association is examined empirically.

Perceived behavioral control (PBC) related to public technologies involves two key parts: a resource component, which includes access to regulations, training, technical support, and licensed software, and a competency component, referring to an individual's confidence in their ability to use the system effectively. Research consistently shows that without enabling factors like stable internet access, corporate licenses, and dedicated training time, even the most motivated employees struggle to turn their intentions into actual usage (Venkatesh et al., 2003). In Kazakhstan, digital inequality across regions leads to structural differences in PBC. For instance, AI platforms such as Smart Data Ukimet are mostly available in Astana and Almaty, whereas district administrations often face outdated infrastructure and a lack of IT staff (Kogabayev & Banerjee, 2024).

Although conceptually distinct, self-efficacy is closely related to perceived behavioral control because both constructs reflect individuals' beliefs about their capability to perform a behavior. However, whereas perceived behavioral control encompasses both internal capabilities and external facilitating conditions, self-efficacy specifically refers to an individual's confidence in their ability to successfully perform technology-related tasks (Compeau & Higgins, 1995). In the present study, self-efficacy complements perceived behavioral control by capturing confidence in using AI technologies beyond perceptions of organizational resources and support.

Recent research highlights two major roles of self-efficacy. First, it exerts a direct effect on technology acceptance: Joo et al. (2018) found that self-efficacy reduced technostress and enhanced perceived ease of use among Korean teachers. Second, it operates through indirect mechanisms. Li et al. (2024) identified a fully mediated pathway in which self-efficacy increased motivation, leading to greater cognitive engagement and, ultimately, stronger behavioral intention ($\beta = 0.43$, $p < .001$). Furthermore, self-efficacy functions as a psychological resource that reduces fear of unfamiliar technologies and facilitates adaptation to technological change. This role is particularly important in public organizations, where concerns about job displacement, accountability, and reduced professional autonomy may hinder AI adoption (Barodi & Lalaoui, 2025). Based on this reasoning, the following hypothesis is proposed:

H7. Perceived behavioral control is positively associated with behavioral intention.

The connection between age and technological self-efficacy varies across studies. In a systematic review, Caputo et al. (2025) reported that while some research found no significant direct link between age and intention, others observed moderate negative correlations; notably, structured training tended to reduce these age-related differences. Using a sample of 375 elderly smart app users in China, Liu and Md Kassim (2026) demonstrated that attitudes, trust, and life satisfaction were strong predictors of intention even among older adults, suggesting a nonlinear effect of age.

The theoretical framework rests on two main concepts. First, cognitive load theory (Sweller, 2011) suggests that processing technical information in a language other than one's primary one significantly raises extraneous cognitive load, which in turn drains working memory and lowers perceived ease of use (PEU). Second, Green and Abutalebi's (2013) adaptive control hypothesis argues that frequent switching between two languages in young bilinguals strengthens executive functions, boosting cognitive flexibility and improving adaptability to new technology—an effect that helps explain age differences within that group. Empirical evidence for language's moderating role in the Technology Acceptance Model (TAM) comes from Hou et al. (2026), who found that language proficiency notably moderates the pathway from PEU to perceived usefulness (PU) in adopting AI platforms. This finding supports the eighth hypothesis:

H8. Age is associated with self-efficacy, and this association differs by language group.

Kazakhstan stands out as the clear leader in digital public administration across Central Asia. Globally, it ranks 24th in the UN e-Government Development Index (EGDI), reflecting the high level of technological advancement in its public infrastructure (Kazakhstan Digital Government Moment, 2025). The eGov Mobile portal boasts 11 million active users, while digital documents were accessed 41 million times during the first half of 2025 (eGov.kz, 2025). Investments in AI have surged fivefold to \$73 million, and the government is working on a National AI Platform that emphasizes creating Kazakh-language models (Kazakhstan First Country AI Report, 2025).

Yet, this technological edge brings a notable contradiction: despite the ambitious infrastructure, there's a gap in understanding the psychological factors affecting its adoption by the very civil servants responsible for its implementation. Most

existing research targets citizens as public service users (Amanbek et al., 2020; Bokayev et al., 2021; ENU E-Government Portal Study, 2022), leaving little insight into how officials view the shift from basic digital services to AI-driven intelligent automation.

On a broader scale, Alibekova et al. (2020) conducted a comparative study with Turkey and Korea and highlighted systemic obstacles in Kazakhstan's digital transformation – namely, a shortage of IT specialists, digital disparities across regions, and a conservative organizational culture within government bodies. Earlier, Bhuiyan (2011) examined Kazakhstan's initial e-government phase and revealed that bureaucratic resistance is deeply embedded, meaning it can't be resolved solely through administrative actions without addressing underlying psychological dynamics.

A closely related example comes from Uzbekistan, where Avazov and Lee (2022) tested an extended version of the Unified Model of E-Government Acceptance (UMEGA) with a sample of 390 citizens. They found that the strongest predictors for the intention to use e-government services were expected performance ($\beta = 0.680$) and trust ($\beta = 0.548$). Notably, both the direction and strength of these relationships in Uzbekistan differed from Western norms, which the authors link to cultural values like collectivism and high power distance – traits also characteristic of Kazakhstani society.

Supporting this, data from a comparative study by Hofstede (Jan et al., 2024) show that cultural dimensions significantly influence the strength of connections within TAM/UTAUT models. For instance, in high-power-distance societies such as Kazakhstan, social influence and institutional pressure play a far stronger role in shaping behavioral intentions than they do in individualistic Western countries. This suggests that applying Western AI adoption models directly to Kazakhstan without accounting for cultural differences is methodologically flawed.

An examination of the international literature highlights three overlapping research gaps that together form the foundation for this study's scientific contribution.

The first gap is organizational. Although there's plenty of research on AI adoption in fields like education, healthcare, and the private sector, empirical studies that explore what drives civil servants – who use AI professionally in decision-making roles – to intend to use AI are still seriously lacking (Haesevoets et al., 2025). Most existing research in the public sector concentrates either on citizens as re-

cipients of services (Amanbek et al., 2020; Avazov & Lee, 2022) or examines AI adoption at the organizational decision-making level (Neumann et al., 2024).

The second gap is geographical. The bulk of international literature comes from countries such as the United States, United Kingdom, the Netherlands, Singapore, and the Gulf States. Despite the fast-paced digital transformation of public administration in Kazakhstan and Uzbekistan, Central Asia hardly appears at all in Scopus and Web of Science databases when it comes to the psychological factors influencing AI adoption among civil servants. To our knowledge, this study is the first quantitative psychological investigation using structural modeling to analyze the behavioral intention to use AI among civil servants in Kazakhstan.

The third gap concerns sociolinguistics. None of the existing TAM/UTAUT studies in the region have explored how institutional bilingualism moderates the link between age, self-efficacy, and AI adoption. Kazakhstan offers a unique natural experiment to investigate this, given its official Kazakh-Russian bilingualism, active policy promoting language transition in government affairs, and simultaneous localization of AI systems into Kazakh. Understanding how self-efficacy varies across language groups here could provide an original contribution to the broader technology acceptance theory by highlighting sociolinguistic factors as key moderators of cognitive predictors.

Materials and methods

The study was conducted using a quantitative cross-sectional survey design. This design is used when it is necessary to simultaneously examine multiple psychological constructs in a heterogeneous professional sample and is standard for technology adoption studies using structural modeling. The cross-sectional nature of data collection means that measurements were taken only once, which precludes establishing causal relationships but does allow for testing theoretically grounded associations between latent constructs within a single analytical model.

Participants included civil servants from central and regional executive bodies. The choice of this context was motivated by three considerations: (1) the Kazakhstani public sector represents a unique combination of rapid digitalization and the institutional characteristics of post-Soviet bureaucracy; (2) official bilingualism (Kazakh and Russian) creates the opportunity to test sociolinguistic moderation of psychological predictors of technology adoption;

(3) empirical psychological studies of AI adoption in the Central Asian public sector are virtually absent from Scopus and Web of Science databases. Data were collected using a structured self-report questionnaire distributed to civil servants. The questionnaire was available in two language versions – Kazakh and Russian – to allow respondents to respond in their preferred professional language and to generate the language group variable used in the moderator analyses.

The study involved 170 civil servants. All participants were employed by the civil service at the time of data collection and directly used digital tools in their professional activities. Inclusion criteria included: official civil servant status in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan «On Civil Service»; regular use of a computer or mobile device for work purposes; and voluntary informed consent to participate. Exclusion criteria included: being on vacation or sick leave during the data collection period; and refusal to sign informed consent.

The sample was formed using convenience sampling with elements of purposive selection: invitations to participate were sent to government agencies, taking into account coverage of different levels of government (central and regional). This approach is common in organizational psychological research, where access to a professional sample is limited by departmental procedures. It should be noted that convenience sampling limits the generalizability of the results to the general population of Kazakhstani civil servants, which numbers over 90,000 people. Of the total number of participants ($n = 170$), all observations were retained in the final analysis: inspection of patterns of missing values – coded as – 99 – indicated completeness of data for all variables in the final SEM model.

All constructs were measured using adapted versions of validated psychometric scales using the Likert scale. The scales were back-translated into Kazakh and Russian to ensure semantic equivalence. The items were adapted to the professional context of public service.

During confirmatory factor analysis, several items were excluded from the final model due to local inconsistency or cross-construct overlap.

Statistical analyses were conducted using Jamovi version 2.6.17 and Mplus version 8.5. The analysis followed a latent-variable structural equation modeling approach to evaluate both the measurement properties of the questionnaire constructs and the theoretically specified relationships among them. The final analytic sample included 170 civil servants.

First, descriptive analyses were conducted to characterize the study sample and inspect the distribution of observed variables. Age was treated as a continuous variable, while sex and language group were treated as categorical variables. For all questionnaire items, response frequencies and proportions were examined to assess the distribution of ordinal responses and to identify sparse response categories. Because the substantive questionnaire items were measured using Likert-type ordinal scales, they were specified as ordered categorical indicators in the SEM analysis.

Missing values were coded as -99. In the final Mplus model, one missing-data pattern was identified, indicating complete data for the variables included in the final SEM model. Therefore, all 170 observations were retained in the final analysis.

The SEM model was estimated using the weighted least squares mean- and variance-adjusted estimator. The THETA parameterization was used, and a probit link function was applied for the ordinal indicators. This estimation strategy was selected because it is appropriate for models with ordered categorical indicators and latent variables.

The analysis proceeded in two main stages. First, the measurement component of the model was evaluated using confirmatory factor analysis within the SEM framework. Eight latent constructs were specified: STIAS, perceived ease of use, perceived usefulness, perceived behavioral control, behavioral intention, attitude, trust, and self-efficacy. The retained indicators were STIAS1–STIAS3 for STIAS; PEU1, PEU2, and PEU4 for perceived ease of use; PU1–PU4 for perceived usefulness; PBC1, PBC2, and PBC4 for perceived behavioral control; BI1–BI4 for behavioral intention; A1, A2, A4, A5, and A6 for attitude; T1, T3, T4, T6, T7, and T8 for trust; and SE1–SE6 for self-efficacy. Standardized factor loadings were inspected to evaluate the strength of the associations between each observed indicator and its corresponding latent construct.

Second, the structural component of the model was estimated to test the hypothesized relationships among the latent constructs. Behavioral intention was specified as the primary endogenous outcome and was regressed on attitude, perceived usefulness, trust, STIAS, and perceived behavioral control. Attitude was regressed on perceived usefulness. Perceived usefulness was regressed on perceived ease of use and trust. Perceived ease of use was regressed on STIAS. These paths were specified to examine how technology-related beliefs, trust, perceived control, and attitudes were associated with civil servants' intention to use AI technologies in public-

sector work. Covariances were specified among theoretically relevant upstream constructs. STIAS was allowed to covary with perceived behavioral control and self-efficacy. Perceived behavioral control was allowed to covary with self-efficacy. Trust was allowed to covary with self-efficacy, STIAS, and perceived behavioral control. These covariances were included to account for conceptual overlap among background perceptions, trust-related beliefs, perceived capacity, and confidence in using AI-related technologies.

A limited number of residual covariances were added between closely related indicators within the same latent construct when theoretically plausible and empirically justified. Specifically, residual covariances were specified between STIAS2 and STIAS3, T4 and T8, A4 and A5, and PBC2 and PBC4. These correlated residuals were retained because the item pairs were conceptually similar and belonged to the same construct, suggesting shared item-specific variance beyond the general latent factor.

In addition to the main structural model, moderation analysis was conducted to examine whether the association between age and self-efficacy differed by language group. Age was mean-centered using the sample mean of 37.8 years. An interaction term was created by multiplying centered age by language group. Self-efficacy was then regressed on centered age, language group, and the Age $\times$ Language interaction term. The coefficient for centered age represented the simple slope of age for the reference language group, while the interaction term represented the difference in the age slope between language groups. Simple slopes were estimated using the MODEL CONSTRAINT command: the age slope for the reference language group was defined as the centered-age coefficient, and the age slope for the comparison language group was calculated as the sum of the centered-age coefficient and the interaction coefficient.

Model fit was evaluated using multiple indices: the chi-square test of model fit, root mean square error of approximation with 90% confidence interval, comparative fit index, Tucker–Lewis index, and standardized root mean square residual. Because the WLSMV chi-square statistic is sensitive to sample size and model complexity, model evaluation was based primarily on the combined interpretation of RMSEA, CFI, TLI, and SRMR rather than on the chi-square test alone.

Parameter estimates were reported as unstandardized and standardized coefficients. Standardized estimates were interpreted using the STDYX standardization, which is appropriate for models in-

cluding categorical indicators and latent variables. Statistical significance was evaluated using two-tailed p values, with $p < .05$ considered statistically significant. Confidence intervals were requested for model parameters. Modification indices were not used in the final model output because Mplus does not provide modification indices when nonlinear constraints are specified through the MODEL CONSTRAINT command.

The study was conducted in accordance with ethical standards for research involving human participants. Ethical approval was obtained from the Ethics Committee of the Department of Psychology, Faculty of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Protocol No. 2, September 30, 2025). Participation in the survey was voluntary. Prior to data collection, all participants received information about the purpose of the study, procedures, potential risks and benefits, and their right to withdraw from participation at any time without consequences. Informed consent was obtained from all participants before completing the questionnaire. The survey was anonymous, and no personally identifiable information was collected. All data were stored securely and used exclusively for scientific purposes.

Results and discussion

The final analytic sample included 170 participants. Of these, 74 were male (43.5%) and 96 were female (56.6%). Participants' mean age was 37.8 years ($SD = 10.9$), ranging from 21 to 63 years. Regarding survey language, 89 participants completed

the Kazakh version (52.4%) and 81 completed the Russian version (47.6%). Before testing the structural model, we first examined the psychometric performance of the study scales, including item-level reliability, internal consistency, and descriptive properties.

Initial item-level reliability analysis was conducted for all study scales. Several reverse-coded items demonstrated low item-rest correlations and were therefore removed from subsequent analyses. Specifically, PEU3(R) was excluded due to a low item-rest correlation ($IRC = 0.166$), SN4(R) was removed because of low IRC (0.221), and PBC3(R) was excluded because of a relatively weak IRC (0.372) and improved reliability after deletion. Similarly, A3(R) and A7(R) were removed from the Attitudes scale due to low IRC values of 0.240 and 0.267, respectively.

After item removal, the retained items showed generally acceptable to excellent internal consistency (Table 1). The S-TIAS scale demonstrated excellent reliability, with Cronbach's $\alpha = 0.937$ and McDonald's $\omega = 0.939$. Perceived ease of use showed good reliability ($\alpha = 0.830$, $\omega = 0.845$), while perceived usefulness demonstrated excellent reliability ($\alpha = 0.950$, $\omega = 0.951$). Subjective norms showed acceptable reliability ($\alpha = 0.786$, $\omega = 0.814$), and perceived behavioral control showed good reliability ($\alpha = 0.863$, $\omega = 0.872$). Behavioral intention also demonstrated good internal consistency ($\alpha = 0.873$, $\omega = 0.888$). The Attitudes scale showed good reliability ($\alpha = 0.874$, $\omega = 0.878$), Trust showed excellent reliability ($\alpha = 0.923$, $\omega = 0.925$), and SE demonstrated excellent reliability ($\alpha = 0.943$, $\omega = 0.945$).

Table 1

Item-level descriptive statistics and internal consistency indices for retained scale items

Scale	Item	Mean (SD)	IRC	If item dropped	
				Cronbach's α	McDonald's ω
S-TIAS	S-TIAS1	4.52 (1.48)	0.817	0.950	0.950
	S-TIAS2	4.27 (1.45)	0.907	0.879	0.879
	S-TIAS3	4.31 (1.45)	0.887	0.895	0.895
PEU	PEU1	5.15 (1.44)	0.742	0.713	0.713
	PEU2	5.14 (1.49)	0.775	0.676	0.677
	PEU4	4.69 (1.52)	0.562	0.888	0.889
PU	PU1	5.19 (1.44)	0.844	0.945	0.945
	PU2	5.21 (1.48)	0.905	0.927	0.928
	PU3	5.14 (1.45)	0.912	0.925	0.926
	PU4	5.12 (1.45)	0.857	0.941	0.942

Table continued

Scale	Item	Mean (SD)	IRC	If item dropped	
				Cronbach's α	McDonald's ω
SN	SN1	3.24 (1.85)	0.693	0.634	0.641
	SN2	3.34 (1.86)	0.783	0.522	0.527
	SN3	4.65 (1.56)	0.438	0.885	0.885
PBC	PBC1	4.91 (1.64)	0.640	0.900	0.900
	PBC2	4.91 (1.56)	0.799	0.755	0.755
	PBC4	4.81 (1.63)	0.790	0.760	0.761
BI	BI1	5.44 (1.45)	0.805	0.807	0.835
	BI2	4.06 (1.04)	0.717	0.859	0.868
	BI3	5.06 (1.62)	0.814	0.802	0.832
	BI4	4.64 (1.71)	0.658	0.876	0.890
Attitudes	A1	5.41 (1.56)	0.708	0.848	0.855
	A2	5.18 (1.79)	0.641	0.863	0.869
	A4	5.25 (1.74)	0.701	0.848	0.853
	A5	5.31 (1.71)	0.790	0.827	0.832
	A6	5.03 (1.93)	0.690	0.853	0.854
Trust	T1	4.01 (1.70)	0.757	0.912	0.914
	T2	4.94 (1.47)	0.554	0.926	0.928
	T3	4.46 (1.54)	0.779	0.910	0.913
	T4	3.40 (1.69)	0.769	0.911	0.914
	T5	2.77 (1.67)	0.706	0.916	0.919
	T6	3.73 (1.66)	0.862	0.903	0.905
	T7	3.92 (1.63)	0.817	0.907	0.909
	T8	3.37 (1.81)	0.689	0.918	0.919
SE	SE1	2.50 (1.05)	0.725	0.945	0.946
	SE2	2.67 (1.00)	0.830	0.932	0.935
	SE3	2.69 (1.00)	0.887	0.925	0.927
	SE4	2.70 (0.95)	0.874	0.928	0.929
	SE5	2.57 (1.04)	0.836	0.932	0.934
	SE6	2.51 (1.04)	0.826	0.933	0.935

Note: Values are presented as mean and standard deviation unless otherwise indicated. IRC = item-rest correlation; S-TIAS = short-Trust in Automation Scale; PEU = perceived ease of use; PU = perceived usefulness; SN = subjective norms; PBC = perceived behavioral control; BI = behavioral intention; SE = self-efficacy. "If item dropped" refers to Cronbach's α and McDonald's ω recalculated after removing the corresponding item from the scale. Reverse-coded items with low item-rest correlations were excluded from the final scale scores: PEU3(R), SN4(R), PBC3(R), A3(R), and A7(R).

After confirming acceptable reliability of the retained items, scale-level descriptive statistics and bivariate correlations were examined to characterize the main study constructs and their preliminary associations.

Scale-level descriptive statistics indicated generally high endorsement of technology-related acceptance constructs (Table 2). The highest mean scores were observed for Attitudes ($M = 5.24$,

$SD = 1.43$), perceived usefulness ($M = 5.17$, $SD = 1.36$), perceived ease of use ($M = 5.00$, $SD = 1.28$), perceived behavioral control ($M = 4.88$, $SD = 1.43$), and behavioral intention ($M = 4.80$, $SD = 1.26$). The mean score for S-TIAS was also relatively high ($M = 4.36$, $SD = 1.37$). Lower mean scores were observed for subjective norms ($M = 3.74$, $SD = 1.47$), trust ($M = 3.82$, $SD = 1.33$), and SE ($M = 2.61$, $SD = 0.89$).

Table 2*Scale-level descriptive statistics, reliability coefficients, and interscale correlations*

Scale	Mean	SD	Cronbach's α	McDonald's ω	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
S-TIAS (1)	4.36	1.37	0.937	0.939	-							
PEU (2)	5.00	1.28	0.830	0.845	0.614	-						
PU (3)	5.17	1.36	0.950	0.951	0.449	0.760	-					
SN (4)	3.74	1.47	0.786	0.814	0.386	0.320	0.400	-				
PBC (5)	4.88	1.43	0.863	0.872	0.391	0.517	0.459	0.379	-			
BI (6)	4.80	1.26	0.873	0.888	0.482	0.655	0.731	0.399	0.510	-		
Attitudes (7)	5.24	1.43	0.874	0.878	0.279	0.439	0.478	0.250	0.350	0.522	-	
Trust (8)	3.82	1.33	0.923	0.925	0.550	0.535	0.528	0.515	0.404	0.637	0.326	-
SE (9)	2.61	0.89	0.943	0.945	0.333	0.362	0.354	0.338	0.337	0.443	0.266	0.640

Note: $N = 170$. Values on the diagonal are omitted. Correlation coefficients are Pearson's r . All scales were scored so that higher values indicate higher levels of the corresponding construct. Cronbach's α and McDonald's ω are reported as internal consistency estimates. S-TIAS = short-Trust in Automation Scale; PEU = perceived ease of use; PU = perceived usefulness; SN = subjective norms; PBC = perceived behavioral control; BI = behavioral intention; SE = self-efficacy. All correlations were significant at $p < 0.001$.

Correlation analyses showed that the study constructs were positively interrelated. Behavioral intention was strongly associated with perceived usefulness ($r = 0.731$), perceived ease of use ($r = 0.655$), and trust ($r = 0.637$), and moderately associated with attitudes ($r = 0.522$), perceived behavioral control ($r = 0.510$), S-TIAS ($r = 0.482$), SE ($r = 0.443$), and subjective norms ($r = 0.399$). Perceived usefulness was strongly correlated with perceived ease of use ($r = 0.760$) and moderately correlated with trust ($r = 0.528$), attitudes ($r = 0.478$), perceived behavioral control ($r = 0.459$), S-TIAS ($r = 0.449$), and subjective norms ($r = 0.400$). Trust was moderately to strongly associated with several constructs, including SE ($r = 0.640$), S-TIAS ($r = 0.550$), perceived ease of use ($r = 0.535$), perceived usefulness ($r = 0.528$), subjective norms ($r = 0.515$), perceived behavioral control ($r = 0.404$), and behavioral intention ($r = 0.637$).

Age was positively correlated with subjective norms ($r = 0.232$, $p = 0.003$), trust ($r = 0.151$,

$p = 0.049$), and SE ($r = 0.254$, $p < 0.001$), indicating that older participants tended to report higher scores on these constructs.

To further assess whether the main constructs differed across key demographic and survey-administration groups, we conducted independent-samples t-tests by gender and survey language.

Independent-samples t-tests were conducted to examine gender differences across the study constructs (Table 3). No statistically significant gender differences were observed. Male participants had slightly higher mean scores than female participants on S-TIAS, perceived ease of use, perceived usefulness, subjective norms, perceived behavioral control, behavioral intention, attitudes, and trust; however, these differences did not reach statistical significance. The largest differences were observed for perceived ease of use, where males reported somewhat higher scores than females ($p = 0.077$), and S-TIAS ($p = 0.091$).

Table 3*Gender differences in study variables*

Scale	Male (n=74) M $\pm$ SD	Female (n=96) M $\pm$ SD	t, p
S-TIAS	4.57 $\pm$ 1.30	4.21 $\pm$ 1.42	1.70, $p=0.091$
PEU	5.19 $\pm$ 1.30	4.84 $\pm$ 1.25	1.78, $p=0.077$

Table continued

Scale	Male (n=74) M±SD	Female (n=96) M±SD	t, p
PU	5.24±1.39	5.11±1.34	0.65, p=0.518
SN	3.85±1.56	3.66±1.41	0.82, p=0.414
PBC	5.08±1.44	4.72±1.40	1.65, p=0.101
BI	4.85±1.38	4.77±1.16	0.42, p=0.673
Attitudes	5.26±1.50	5.22±1.38	0.19, p=0.847
Trust	3.91±1.51	3.76±1.17	0.70, p=0.483
SE	2.57±1.00	2.63±0.80	0.44, p=0.657

Note: Values are presented as mean and standard deviation. Group comparisons were conducted using independent-samples *t*-tests. S-TIAS = short-Trust in Automation Scale; PEU = perceived ease of use; PU = perceived usefulness; SN = subjective norms; PBC = perceived behavioral control; BI = behavioral intention; SE = self-efficacy.

Independent-samples *t*-tests were also used to compare participants who completed the survey in Russian and Kazakh (Table 4). No statistically significant language-group differences were found for any of the study constructs. Russian-language respondents showed slightly higher mean scores on most scales, including S-TIAS, perceived ease of use, perceived usefulness, behavioral intention,

attitudes, trust, and SE; however, all differences were small and non-significant. For example, behavioral intention was slightly higher among Russian-language respondents than Kazakh-language respondents, but this difference was not statistically significant ($p = 0.296$). These findings suggest that the main study constructs were broadly comparable across survey language groups.

Table 4
Survey language differences in study variables

Scale	Russian (n=81) M±SD	Kazakh (n=89) M±SD	t, p
S-TIAS	4.43±1.21	4.30±1.52	0.61, p=0.543
PEU	5.06±1.09	4.94±1.43	0.64, p=0.525
PU	5.24±1.32	5.10±1.40	0.68, p=0.496
SN	3.76±1.42	3.73±1.52	0.15, p=0.880
PBC	4.94±1.39	4.82±1.46	0.54, p=0.591
BI	4.91±1.14	4.71±1.35	1.05, p=0.296
Attitudes	5.34±1.36	5.14±1.49	0.87, p=0.383
Trust	3.87±1.16	3.78±1.48	0.41, p=0.681
SE	2.64±0.80	2.57±0.98	0.49, p=0.626

Note: Values are presented as mean and standard deviation. Group comparisons were conducted using independent-samples *t*-tests. S-TIAS = short-Trust in Automation Scale; PEU = perceived ease of use; PU = perceived usefulness; SN = subjective norms; PBC = perceived behavioral control; BI = behavioral intention; SE = self-efficacy.

Because age was associated with several constructs in preliminary analyses, we next examined whether these age-related associations differed by gender or survey language.

Moderation analyses were conducted to examine whether the associations of age with subjective

norms, trust, and SE differed by gender or survey language (Table 5, Figure 1). In the gender moderation models, age was a significant positive predictor of subjective norms, trust, and SE. Specifically, older age was associated with higher subjective norms ($\beta = 0.034$, $p < 0.001$), trust ($\beta = 0.020$, $p = 0.028$),

and SE ($\beta = 0.021$, $p < 0.001$). Gender itself was not a significant predictor in these models, and none of the Age $\times$ Gender interaction terms were significant for subjective norms ($p = 0.249$), trust ($p = 0.993$),

or SE ($p = 0.446$). These findings indicate that the age-related increase in subjective norms, trust, and SE was broadly comparable for male and female participants.

Table 5

Moderation effects of gender and survey language on the associations between age and subjective norms, trust, and self-efficacy

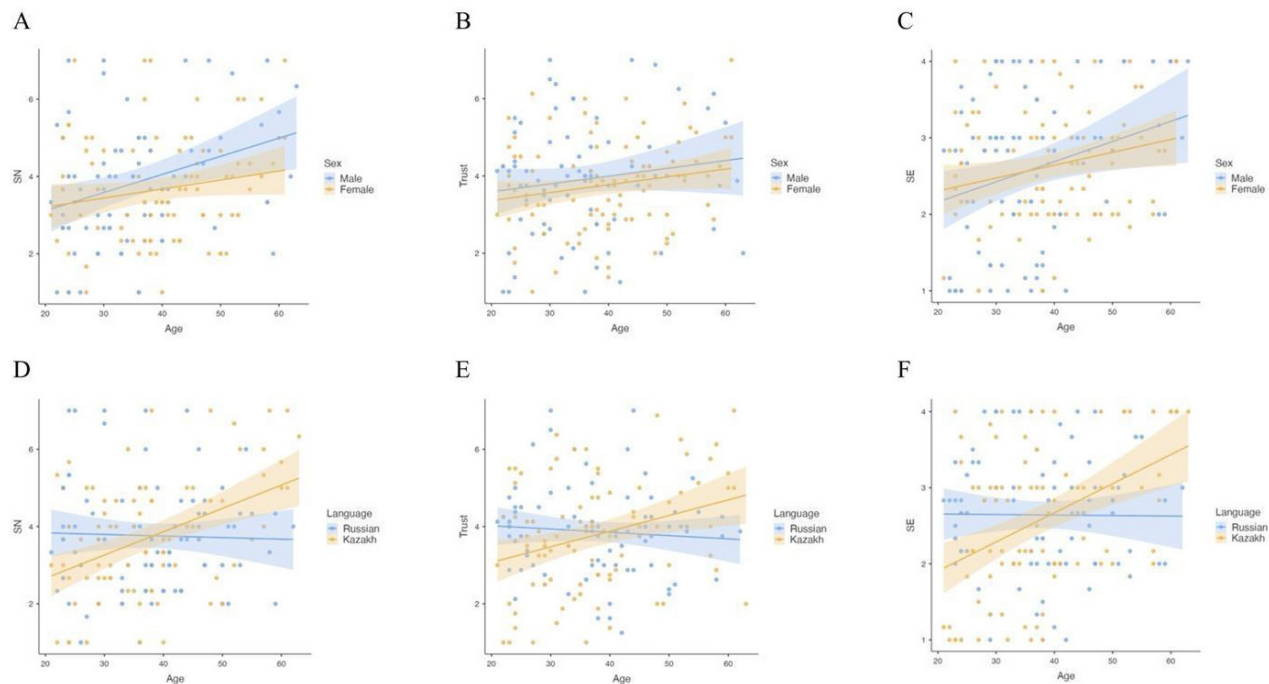
Scale	Effect	Estimate	SE	p
Social Norms	Age	0.034	0.010	<0.001
	Gender	-0.325	0.221	0.142
	Age * Gender	-0.024	0.020	0.249
SN	Age	0.030	0.001	0.003
	Language	0.032	0.214	0.881
	Age * Language	-0.064	0.020	0.001
Trust	Age	0.020	0.009	0.028
	Gender	-0.223	0.203	0.272
	Age * Gender	0.000	0.019	0.993
Trust	Age	0.017	0.009	0.060
	Language	0.080	0.198	0.686
	Age * Language	-0.049	0.018	0.007
SE	Age	0.021	0.006	<0.001
	Gender	-0.025	0.133	0.853
	Age * Gender	-0.009	0.012	0.446
SE	Age	0.020	0.006	<0.001
	Language	0.058	0.128	0.653
	Age * Language	-0.039	0.012	0.001

Note: Moderation models examined whether the associations between age and each outcome differed by gender or survey language. Gender was coded as male = 0 and female = 1. Survey language was coded as Kazakh = 0 and Russian = 1. Therefore, the main effect of age in the language moderation models represents the age-related association among Kazakh-language respondents, while the Age $\times$ Language interaction indicates the difference in age slopes between Russian- and Kazakh-language respondents. Estimate = unstandardized regression coefficient; SE = standard error; SN = subjective norms; SE outcome = self-efficacy.

Survey language, however, moderated the association between age and all three outcomes. Given that language was coded as Kazakh = 0 and Russian = 1, the main effect of age represents the age-related association among Kazakh-language respondents. Among Kazakh-language respondents, age was positively associated with subjective norms ($\beta = 0.030$, $p = 0.003$), trust ($\beta = 0.017$, $p = 0.060$), and SE ($\beta = 0.020$, $p < 0.001$), although the association with trust was only marginal. The Age $\times$ Language interaction was significant for subjective norms ($\beta = -0.064$, $p = 0.001$), trust ($\beta = -0.049$, $p = 0.007$), and SE ($\beta = -0.039$, $p = 0.001$). These

negative interaction effects indicate that the positive associations between age and these constructs were weaker among Russian-language respondents than among Kazakh-language respondents. In other words, increases in subjective norms, trust, and SE with age were more pronounced in the Kazakh-language group, whereas these age-related increases were attenuated among Russian-language respondents.

Following these preliminary regression-based moderation analyses, we proceeded to latent-variable modeling. We first evaluated the measurement structure using confirmatory factor analysis before estimating the final structural equation model.

Figure 1*Moderating role of survey language in the associations between age and subjective norms, trust, and self-efficacy*

Note: Predicted values are shown separately for Kazakh and Russian language respondents. Survey language was coded as Kazakh = 0 and Russian = 1. Negative Age $\times$ Language interaction terms indicate that age-related increases in subjective norms, trust, and self-efficacy were weaker among Russian-language respondents than among Kazakh-language respondents.

A CFA was conducted using WLSMV estimation with THETA parameterization for ordinal indicators. The initial model including SN3 did not produce a fully admissible solution because standard errors could not be computed for the Subjective Norms factor. SN3 was therefore removed. In addition, Trust items T2 and T5 were excluded because they showed substantial local misfit and cross-construct overlap in the revised CFA model. The final nine-factor CFA model included 36 indicators and converged normally. Model fit was acceptable to moderate: $\chi^2(559) = 1202.78$, $p < 0.001$, CFI = 0.948, TLI = 0.942, RMSEA = 0.083 (90% CI 0.077 – 0.089), and SRMR = 0.056. Although RMSEA remained above the threshold for close fit, CFI, TLI, and SRMR supported an acceptable revised measurement structure.

All standardized factor loadings were statistically significant at $p < 0.001$ and generally high. Loadings ranged from 0.918 to 0.969 for trust in automation, 0.746 to 0.899 for perceived ease of use, 0.889 to 0.963 for perceived usefulness, 0.900 for subjective norms, 0.838 to 0.946 for perceived behavioral control, 0.796 to 0.894 for behavioral in-

tention, 0.783 to 0.899 for attitudes, 0.709 to 0.914 for trust in AI, and 0.826 to 0.963 for self-efficacy. Latent correlations were theoretically consistent: behavioral intention was most strongly associated with perceived usefulness ($r = 0.819$), perceived ease of use ($r = 0.752$), and trust ($r = 0.704$), with weaker but significant association with subjective norms ($r = 0.226$). These results support the convergent validity and theoretical coherence of the revised measurement model.

The final ordinal SEM was estimated using WLSMV with THETA parameterization. The model converged normally and demonstrated acceptable overall fit: $\chi^2(574) = 1208.24$, $p < 0.001$, CFI = 0.949, TLI = 0.944, RMSEA = 0.081 (90% CI 0.075 – 0.088), and SRMR = 0.064. All latent constructs were well defined by their indicators, with standardized factor loadings ranging from 0.690 to 0.963 and all loadings statistically significant at $p < 0.001$.

In the structural part of the model, behavioral intention was primarily predicted by perceived usefulness ($\beta = 0.635$, $p < 0.001$), followed by perceived behavioral control ($\beta = 0.343$, $p < 0.001$), trust in

AI ($\beta = 0.334$, $p < 0.001$), and attitude ($\beta = 0.157$, $p < 0.001$). STIAS showed a significant negative direct association with behavioral intention after controlling for the other predictors ($\beta = -0.364$, $p = 0.006$). Perceived usefulness strongly predicted attitude ($\beta = 0.625$, $p < 0.001$), while perceived ease of use was a strong predictor of perceived usefulness ($\beta = 0.669$, $p < 0.001$). Trust also positively predicted perceived usefulness ($\beta = 0.243$, $p < 0.001$). STIAS was strongly associated with perceived ease of use ($\beta = 0.758$, $p < 0.001$) and trust in AI ($\beta = 0.457$, $p < 0.001$), while self-efficacy was also a strong predictor of trust in AI ($\beta = 0.516$, $p < 0.001$). The model explained 86.1% of the variance in behavioral intention, 67.3% in perceived usefulness, 67.6% in trust in AI, 57.4% in perceived ease of use, and 39.0% in attitude.

Based on the measurement-model findings and theoretical considerations, the final reduced SEM was estimated without the subjective norms factor

and retained the constructs most directly contributing to behavioral intention and self-efficacy.

The reduced structural equation model showed acceptable-to-good fit to the data. The chi-square test was statistically significant, $\chi^2(606) = 1059.49$, $p < 0.001$, which is common in complex models with many categorical indicators. Approximate fit indices supported adequate model fit: RMSEA = 0.067 (90% CI 0.060 – 0.074), CFI = 0.965, TLI = 0.962, and SRMR = 0.063. The measurement model supported the intended latent structure. All factor loadings were statistically significant, and standardized loadings were generally moderate to very high. Standardized factor loadings ranged from 0.784 to 0.896 for STIAS, 0.765 to 0.934 for perceived ease of use, 0.878 to 0.958 for perceived usefulness, 0.732 to 0.830 for perceived behavioral control, 0.781 to 0.898 for behavioral intention, 0.762 to 0.900 for attitude, 0.655 to 0.928 for trust, and 0.833 to 0.964 for self-efficacy (Table 6).

Table 6
Standardized factor loadings of the final measurement model

Latent construct	Indicator	Standardized loading	p
STIAS	STIAS1	0.896	< 0.001
STIAS	STIAS2	0.804	< 0.001
STIAS	STIAS3	0.784	< 0.001
Perceived ease of use	PEU1	0.934	< 0.001
Perceived ease of use	PEU2	0.933	< 0.001
Perceived ease of use	PEU4	0.765	< 0.001
Perceived usefulness	PU1	0.896	< 0.001
Perceived ease of use	PEU2	0.933	< 0.001
Perceived ease of use	PEU4	0.765	< 0.001
Perceived usefulness	PU1	0.896	< 0.001
Perceived usefulness	PU2	0.958	< 0.001
Perceived usefulness	PU3	0.945	< 0.001
Perceived usefulness	PU4	0.878	< 0.001
Perceived behavioral control	PBC1	0.830	< 0.001
Perceived behavioral control	PBC2	0.815	< 0.001
Perceived behavioral control	PBC4	0.732	< 0.001
Behavioral intention	BI1	0.898	< 0.001
Behavioral intention	BI2	0.804	< 0.001
Behavioral intention	BI3	0.876	< 0.001
Behavioral intention	BI4	0.781	< 0.001
Attitude	A1	0.900	< 0.001
Attitude	A2	0.792	< 0.001
Attitude	A4	0.762	< 0.001

Table continued

Latent construct	Indicator	Standardized loading	p
Attitude	A5	0.818	< 0.001
Attitude	A6	0.854	< 0.001
Trust in AI	T1	0.816	< 0.001
Trust in AI	T3	0.928	< 0.001
Trust in AI	T4	0.684	< 0.001
Trust in AI	T6	0.911	< 0.001
Trust in AI	T7	0.910	< 0.001
Trust in AI	T8	0.655	< 0.001
Self-efficacy	SE1	0.833	< 0.001
Self-efficacy	SE2	0.926	< 0.001
Self-efficacy	SE3	0.964	< 0.001
Self-efficacy	SE4	0.949	< 0.001
Self-efficacy	SE5	0.841	< 0.001
Self-efficacy	SE6	0.839	< 0.001

Note: *p* indicates the statistical significance of the factor loading.

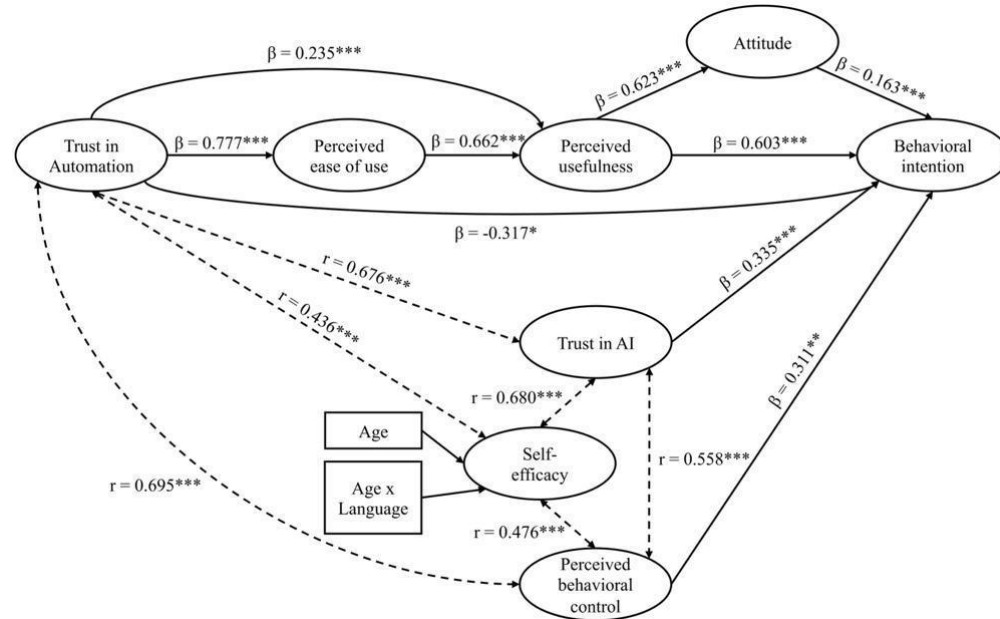
The structural model showed that behavioral intention was strongly explained by the proposed acceptance-related constructs (Table 7, Figure 2). Perceived usefulness was the strongest predictor of behavioral intention, $\beta = 0.603$, $p < 0.001$. Trust also showed a positive association with behavioral intention, $\beta = 0.335$, $p < 0.001$, as did perceived behavioral control, $\beta = 0.311$, $p = 0.001$, and attitude, $\beta = 0.163$, $p < 0.001$. STIAS was negatively

associated with behavioral intention, $\beta = -0.317$, $p = 0.010$, indicating that higher STIAS was associated with lower behavioral intention after adjustment for the other predictors. Perceived usefulness was positively predicted by perceived ease of use, $\beta = 0.662$, $p < 0.001$, and trust, $\beta = 0.235$, $p < 0.001$. Attitude was positively predicted by perceived usefulness, $\beta = 0.623$, $p < 0.001$. Perceived ease of use was positively predicted by STIAS, $\beta = 0.777$, $p < 0.001$.

Table 7
Standardized structural path coefficients

Dependent variable	Predictor	β	SE	p
Behavioral intention	Attitude	0.163	0.046	< 0.001
Behavioral intention	Perceived usefulness	0.603	0.083	< 0.001
Behavioral intention	Trust	0.335	0.065	< 0.001
Behavioral intention	STIAS	-0.317	0.123	0.010
Behavioral intention	Perceived behavioral control	0.311	0.096	0.001
Attitude	Perceived usefulness	0.623	0.053	< 0.001
Perceived usefulness	Perceived ease of use	0.662	0.048	< 0.001
Perceived usefulness	Trust	0.235	0.059	< 0.001
Perceived ease of use	STIAS	0.777	0.035	< 0.001
Self-efficacy	Age, centered	0.509	0.098	< 0.001
Self-efficacy	Language	0.009	0.079	0.909
Self-efficacy	Age $\times$ Language	-0.352	0.107	0.001

Note: β = standardized structural path coefficient, indicating the direction and magnitude of the relationship between the predictor and the dependent variable; SE = standard error; *p* = statistical significance level.

Figure 2*Final structural equation model predicting behavioral intention to use AI-based government services*

Note: The figure presents the standardized path coefficients from the final structural equation model. Solid arrows indicate statistically significant directional regression paths, while dashed double-headed arrows indicate significant correlations/covariances among latent constructs. Ovals represent latent variables, and rectangles represent observed predictors. Behavioral intention was directly predicted by perceived usefulness, trust in AI, perceived behavioral control, attitude, and trust in automation. Perceived usefulness was predicted by perceived ease of use and trust in automation, and attitude was predicted by perceived usefulness. Self-efficacy was modeled as a parallel outcome predicted by age and the Age $\times$ Language interaction and was correlated with trust in automation, trust in AI, and perceived behavioral control.

A significant age-by-language interaction was observed for self-efficacy, $\beta = -0.352$, $p = 0.001$. Simple slope analysis showed that age was positively associated with self-efficacy in the reference language group, Lang = 0, $b = 0.070$, $p < 0.001$. In contrast, the age effect was not statistically significant in the Lang = 1 group, $b = -0.003$, $p = 0.862$. The difference between the two age slopes was significant, $b = -0.073$, $p = 0.003$. These findings indicate that the association

between age and self-efficacy differed by language group, with age-related increases in self-efficacy evident only in the reference language group.

The final model explained a large proportion of variance in behavioral intention, $R^2 = 0.847$ (Table 8). It also explained substantial variance in perceived usefulness, $R^2 = 0.657$, and perceived ease of use, $R^2 = 0.603$. The model explained 38.9% of the variance in attitude and 14.5% of the variance in self-efficacy.

Table 8
Explained variance of endogenous latent variables

Endogenous latent variable	R ²	SE	p
Perceived ease of use	0.603	0.054	< 0.001
Perceived usefulness	0.657	0.042	< 0.001
Behavioral intention	0.847	0.054	< 0.001
Attitude	0.389	0.066	< 0.001
Self-efficacy	0.145	0.055	0.009

Note: Statistical significance was set at $p < 0.05$.

Overall, the final reduced SEM supported the proposed acceptance model. Behavioral intention to use AI-based government services was most strongly predicted by perceived usefulness, followed by trust in AI, perceived behavioral control, trust in automation, and attitude. The model also supported an indirect acceptance pathway in which trust in automation predicted perceived ease of use, perceived ease of use and trust in AI predicted perceived usefulness, and perceived usefulness predicted both attitude and behavioral intention. Self-efficacy functioned as a parallel construct rather than a direct determinant of behavioral intention; it was significantly associated with trust-related and control-related constructs and showed an age-related pattern that differed by survey language. The final model explained a substantial proportion of variance in behavioral intention, indicating strong explanatory capacity.

This study examined the psychological, technological, and language-related factors associated with civil servants' behavioral intention to use AI-supported digital government services. Overall, the findings support an integrated psychological model in which technology acceptance is determined by the interaction of cognitive evaluations, trust-related beliefs, and perceived control rather than by technological characteristics alone. The results extend existing technology acceptance research by demonstrating that, in the context of Kazakhstan's public administration, behavioral intention emerges from the combined influence of perceived usefulness, trust in AI, perceived behavioral control, and attitudes toward AI. Furthermore, the moderating role of language suggests that psychological determinants of AI acceptance should be interpreted within their broader sociocultural context rather than as universal individual characteristics.

Among the examined predictors, perceived usefulness emerged as the strongest determinant of behavioral intention. This finding suggests that civil servants evaluate AI primarily through an instrumental cognitive framework. Unlike consumers or voluntary users, public officials operate within institutional environments characterized by procedural accountability, regulatory compliance, and responsibility for administrative decisions. Consequently, AI is not primarily perceived as an innovative technology but as a professional instrument capable of improving work performance, reducing routine administrative burden, and facilitating evidence-based decision-making. In this context, perceived usefulness functions as a psychological justification for

adopting AI, allowing employees to reconcile innovation with professional responsibility. This interpretation is consistent with the findings of Ahn and Chen (2022), who demonstrated that civil servants evaluate AI more positively when it is associated with reducing administrative workload, and with Rathnayake et al. (2025), who identified perceived usefulness as the strongest predictor of technology adoption in the public sector. Therefore, practical implementation strategies should focus less on promoting AI as an innovative technology and more on demonstrating its tangible contribution to everyday administrative tasks.

Trust in AI also played a central role in explaining behavioral intention. Beyond its direct influence on AI acceptance, trust significantly contributed to perceived usefulness, indicating that psychological trust precedes cognitive evaluations of technological value. This finding supports the view that trust functions as a mechanism for reducing uncertainty associated with algorithmic decision-making. When civil servants perceive AI systems as reliable, predictable, and competent, they allocate fewer cognitive resources to monitoring potential errors and become more willing to recognize the practical value of AI-supported recommendations. This interpretation is consistent with the meta-analysis by Kaplan et al. (2023), which identified trust as a robust determinant of both technology evaluation and behavioral intention across different contexts. Similarly, Kasilingam (2020) argued that institutional trust can be transferred to emerging technologies before direct interaction with the system occurs. The relatively low average level of trust observed in the present study, despite its strong predictive value, further suggests that trust remains a modifiable psychological resource rather than a stable characteristic. Consequently, strengthening institutional confidence, transparency, and explainability may substantially improve AI acceptance within public administration.

The observed associations between trust, perceived behavioral control, self-efficacy, and trust in automation further indicate that trust should not be understood as an isolated psychological construct. Instead, it appears to represent one component of a broader psychological resource system supporting technology acceptance. Individuals who trust AI also tend to perceive themselves as more capable of using digital technologies, report greater confidence in organizational support, and demonstrate a stronger willingness to interact with automated systems. This finding is consistent with Kelly et al. (2023),

who conceptualized trust in AI as a multidimensional construct shaped simultaneously by cognitive beliefs, affective responses, and organizational conditions. Within Kazakhstan's public sector, where digital government services already enjoy relatively high public acceptance (Kusherbayev & Dulambayeva, 2025), this psychological resource system may facilitate the gradual transfer of institutional trust toward AI-based technologies.

Perceived behavioral control also emerged as an independent predictor of behavioral intention, supporting the assumptions of the Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1991). From a psychological perspective, perceived behavioral control reflects not only objective access to technological resources but also individuals' subjective sense of agency—the belief that they possess sufficient opportunities, support, and capability to successfully integrate AI into their professional activities. In public organizations, where implementation of new technologies often depends on organizational regulations, managerial support, and technical infrastructure, employees may evaluate AI adoption through both personal and environmental considerations. Therefore, perceived behavioral control represents the psychological interface between individual competence and institutional readiness. This interpretation is particularly relevant for Kazakhstan, where substantial infrastructural differences between metropolitan and regional government institutions remain evident (Kogabayev & Banerjee, 2024). The findings therefore suggest that strengthening psychological readiness for AI requires not only developing employees' competencies but also creating organizational environments that reinforce perceptions of control over technology use.

Self-efficacy (SE), contrary to expectations, did not demonstrate a direct effect on behavioral intention in the final structural model. Although this finding differs from studies reporting self-efficacy as one of the strongest predictors of AI adoption (Du & Li, 2026) and from the mediation pathway proposed by Li et al. (2024), it provides important insights into the psychological mechanisms underlying AI acceptance in public administration. Rather than functioning as an immediate determinant of behavioral intention, self-efficacy appears to operate as a foundational psychological resource that supports other cognitive and motivational processes involved in technology acceptance. In highly regulated organizational environments, such as the public sector, confidence in one's own abilities alone may be insufficient to motivate technology use if employees

do not simultaneously perceive organizational support, trust the technology, or believe that they have sufficient control over its implementation.

This interpretation is supported by the strong covariance observed between self-efficacy, perceived behavioral control (PBC), trust in AI (TRUST), and trust in automation (S-TIAS). Together, these constructs appear to represent an interconnected system of psychological resources that facilitates adaptation to technological change. Individuals who are confident in their own abilities are also more likely to perceive greater control over AI implementation and to develop stronger trust in intelligent systems. Consequently, self-efficacy contributes indirectly to AI acceptance by reinforcing psychological conditions that enable technology use rather than by directly determining behavioral intention itself. Furthermore, self-efficacy was predicted by the interaction between age and language, suggesting that beliefs about one's technological competence are shaped not only by individual characteristics but also by broader sociocultural and linguistic contexts. This interpretation is consistent with the conceptualization of self-efficacy proposed by Compeau and Higgins (1995), who argued that self-efficacy functions as a fundamental psychological resource through which demographic and contextual factors influence technology-related behavior.

The significant relationship between perceived usefulness (PU) and attitude toward AI (ATT) confirms one of the central assumptions of the Technology Acceptance Model, namely that cognitive evaluations of technology precede affective responses. However, beyond supporting TAM, this finding also highlights an important psychological mechanism underlying AI acceptance. When civil servants perceive AI as genuinely improving work efficiency, reducing routine administrative burden, and supporting more accurate decision-making, these cognitive evaluations become internalized as favorable emotional attitudes toward the technology. Thus, positive attitudes do not emerge independently but develop through repeated cognitive appraisal of AI's practical value in everyday professional activities. This finding suggests that attitudes toward AI are not merely emotional reactions but are grounded in employees' accumulated experiences and beliefs regarding the technology's usefulness.

The independent contribution of attitude to behavioral intention further indicates that AI acceptance cannot be explained solely by rational evaluations of technological benefits. Even after accounting for perceived usefulness, employees' emo-

tional appraisal of AI continued to influence their willingness to adopt the technology. This finding supports psychological perspectives emphasizing that technology acceptance results from the interaction of cognitive and affective processes rather than from cognitive evaluations alone. The persistence of this relationship is consistent with the findings of Rózsa et al. (2025), who reported that positive attitudes toward AI remained a significant predictor of technology use even after controlling for prior experience. Within the Kazakhstani public sector, this finding has particular practical relevance. Skepticism toward algorithmic decision-making reported in previous studies (Bokayev et al., 2021) appears to represent not merely a knowledge deficit but an affective psychological barrier. Consequently, successful AI implementation should combine technical training with interventions aimed at strengthening positive perceptions of AI, increasing transparency, and reducing uncertainty surrounding algorithm-assisted decision-making.

The role of trust in automation (S-TIAS) proved to be more complex than initially expected, reflecting the multidimensional nature of trust in intelligent systems. On the one hand, trust in automation was positively associated with perceived ease of use, suggesting that confidence in automated systems reduces the cognitive effort required to interact with new technologies. When employees perceive AI systems as reliable and predictable, they are less likely to anticipate difficulties during use, making the technology appear easier to operate. This psychological mechanism is consistent with Rathnayake et al. (2025), who argued that trust reduces the perceived cognitive costs associated with technology adoption. Consequently, trust contributes indirectly to behavioral intention by facilitating favorable cognitive evaluations of AI before actual use occurs.

The direct negative association between trust in automation (S-TIAS) and behavioral intention presents an important theoretical insight into the complex psychological nature of trust. At first glance, this finding appears counterintuitive because trust is generally regarded as a facilitator of technology acceptance. However, within public administration, where civil servants remain personally accountable for administrative decisions, excessive reliance on automated systems may evoke concerns regarding professional responsibility, loss of control, and overdependence on algorithmic recommendations. From this perspective, trust in automation should

not be viewed as a uniformly beneficial construct. Instead, it appears to reflect a balance between confidence in technological capabilities and awareness of the potential risks associated with delegating decision-making authority to AI systems. This interpretation is consistent with the conceptual framework proposed by Lee and See (2004), who argued that excessive trust may encourage automation complacency and reduce critical monitoring of system outputs. Similarly, Alon-Barkat and Busuioc (2022) demonstrated that higher trust in automated decision-making may increase susceptibility to automation bias. Consequently, the present findings suggest that trust in automation exerts both facilitating and constraining psychological influences on AI acceptance. While trust lowers cognitive barriers to interacting with AI by increasing perceived ease of use, excessive generalized trust may simultaneously reduce willingness to adopt AI in contexts where professional accountability requires continuous human oversight. These findings emphasize that effective AI implementation in government institutions should promote calibrated rather than unconditional trust in intelligent systems.

The significant interaction between age and questionnaire language provides further evidence that AI acceptance is shaped not only by individual psychological characteristics but also by the socio-cultural environment in which technology is introduced. Among Kazakh-speaking respondents, older civil servants demonstrated greater confidence in their ability to use AI, whereas no comparable relationship was observed among Russian-speaking participants. Rather than reflecting differences in technological competence, this pattern suggests that self-efficacy develops through the interaction between personal experience and contextual conditions, including language environment and accessibility of digital resources. In multilingual public organizations, language functions not merely as a communication tool but also as a cognitive resource influencing how individuals perceive their own technological competence.

This interpretation is supported by Cognitive Load Theory (Sweller, 2011), according to which interacting with technology in a linguistically demanding environment requires additional cognitive resources that may reduce confidence in successful task performance. At the same time, the Adaptive Control Hypothesis (Green & Abutalebi, 2013) proposes that bilingual individuals develop greater cognitive flexibility through continuous language

switching. The present findings suggest that these mechanisms may operate simultaneously within public administration. Language appears to influence AI acceptance not because one language group possesses greater technological ability, but because the linguistic context determines the amount of cognitive effort required to interact with AI systems. Similar conclusions were reported by Hou et al. (2026), who identified language proficiency as an important moderator of AI adoption, and by Caputo et al. (2025), who emphasized that age-related differences in technology acceptance largely depend on contextual and organizational factors rather than chronological age itself.

The practical implications of these findings extend beyond technology implementation and highlight the importance of psychologically informed digital transformation strategies. The dominant influence of perceived usefulness indicates that civil servants are unlikely to adopt AI solely because it represents an innovative technology. Instead, acceptance develops when employees clearly recognize how AI improves everyday work performance, supports administrative decision-making, and reduces routine workload. Consequently, implementation strategies should prioritize demonstrations of concrete workplace benefits rather than generalized digital literacy campaigns. As suggested by Ahn and Chen (2022), pilot projects that visibly reduce administrative burden are substantially more effective in promoting AI acceptance than abstract organizational narratives about innovation.

The significant contribution of perceived behavioral control, together with its close relationship with self-efficacy and trust, further indicates that psychological readiness for AI cannot be separated from organizational readiness. Employees' willingness to use AI depends not only on their confidence and motivation but also on whether the organizational environment enables successful technology use through adequate infrastructure, managerial support, and opportunities for learning. This finding reinforces the argument of Neumann et al. (2024) that technological infrastructure and psychological readiness operate as complementary rather than independent determinants of technology adoption. Therefore, interventions aimed exclusively at increasing digital competencies without addressing institutional barriers are unlikely to achieve sustainable implementation outcomes.

The moderating role of language also has important implications for AI training within multi-

lingual public organizations. Rather than providing standardized educational programs, AI literacy initiatives should account for differences in cognitive demands associated with language use. In accordance with Sweller's (2011) recommendations, reducing unnecessary cognitive load through intuitive interface design, gradual introduction of AI functionalities, and high-quality multilingual support may strengthen employees' confidence and facilitate technology adoption. During the ongoing localization of AI services in Kazakhstan, maintaining equally comprehensive Kazakh- and Russian-language interfaces may therefore represent not only a technical requirement but also a psychological strategy for reducing disparities in self-efficacy across language groups.

Finally, the coexistence of positive indirect and negative direct effects of trust in automation suggests that successful AI governance requires balancing confidence with critical reflection. Encouraging unquestioning reliance on algorithmic recommendations may unintentionally increase automation bias, whereas excessive skepticism may hinder technological innovation. The present findings therefore support approaches to responsible AI implementation that promote calibrated trust through transparency, explainability, and meaningful human oversight. In particular, explainable AI (XAI) may strengthen appropriate trust by enabling civil servants to understand, evaluate, and critically interpret algorithmic recommendations rather than simply accepting or rejecting them, as suggested by Shin and Park (2019). Such psychologically informed governance strategies may ultimately facilitate sustainable AI adoption while preserving professional responsibility and human agency in public administration.

The study has several methodological strengths. First, the use of the WLSMV estimator with THETA parameterization and a probit link function ensured appropriate estimation of ordinal indicators and latent variables, providing more robust parameter estimates than conventional maximum likelihood procedures under non-normal distributions. Second, to our knowledge, this is one of the first studies to investigate AI acceptance among civil servants in Kazakhstan, thereby extending psychological research on technology acceptance to an understudied public-sector context in Central Asia. Third, the inclusion of the Age $\times$ Language interaction as a theoretically grounded moderator contributes to existing technology acceptance research by introducing a

sociolinguistic perspective that has received limited attention within TAM- and UTAUT-based studies.

Several limitations should be considered when interpreting the findings. First, the sample was recruited using convenience sampling with elements of purposive selection. Although this approach is common in organizational psychology, where access to professional populations is restricted by institutional procedures, it may have introduced selection bias. Civil servants who agreed to participate may have been more interested in digital technologies or more willing to express their opinions about AI than those who declined participation. Consequently, the sample cannot be considered fully representative of the entire population of civil servants in Kazakhstan.

Second, although participants were recruited from both central and regional executive bodies, the sample size ($n = 170$) and the predominance of respondents from the capital region limit the generalizability of the findings. Kazakhstan's civil service comprises more than 90,000 employees working across organizations that differ substantially in digital infrastructure, organizational culture, and access to technological resources. Therefore, the observed psychological relationships should be interpreted with caution when extending the findings to all levels of public administration.

Third, the cross-sectional design allows theoretically informed associations among latent constructs to be examined but does not permit conclusions regarding causal relationships or the temporal ordering of psychological processes. Technology acceptance is dynamic and may change as employees gain experience with AI systems. Future longitudinal studies are needed to examine how perceived usefulness, trust, self-efficacy, and behavioral intention evolve throughout different stages of AI implementation.

Fourth, all constructs were assessed using self-report questionnaires administered within a single data collection procedure. Although validated psychometric instruments were used, self-report measures remain vulnerable to common method variance, social desirability bias, and respondents' subjective perceptions. In organizational settings, particularly within the public sector, participants may also provide responses that reflect perceived institutional expectations regarding digital transformation rather than their actual attitudes or future behavior. Future studies would benefit from combining self-report data with behavioral indicators of

AI use, supervisor assessments, or objective organizational measures.

Finally, the language group was operationalized as a dichotomous variable (Kazakh vs. Russian), which simplified the multilingual reality of Kazakhstan's public administration. Many civil servants are functionally bilingual and use both languages in different professional contexts. Future research should therefore employ more refined measures of language proficiency, language preference, and frequency of language use to better understand how sociolinguistic factors influence AI acceptance.

Conclusion

This study provides evidence that civil servants' intention to use digital government technologies is shaped by a combination of instrumental, psychological, and contextual factors. In the final structural equation model, perceived usefulness emerged as the strongest direct predictor of behavioral intention, indicating that civil servants are more likely to intend to use such technologies when they perceive them as practically valuable for their work. Trust, perceived behavioral control, attitude, and STIAS also contributed significantly to behavioral intention, suggesting that adoption readiness depends not only on perceived benefits, but also on confidence in the system, perceived feasibility of use, and individual psychological responses to technology.

The findings further suggest that perceived ease of use operates mainly through perceived usefulness, highlighting the importance of user-friendly design and practical training. Technologies that are easier to understand and operate may be more readily perceived as useful, which in turn can strengthen positive attitudes and behavioral intentions. Trust also appears to play a central role, both as a direct predictor of intention and as a factor associated with perceived usefulness, emphasizing the need for transparency, reliability, and institutional legitimacy in the implementation of digital government systems.

Self-efficacy was not a direct predictor of behavioral intention in the final reduced model, but it remained meaningfully connected to other constructs, including trust, perceived behavioral control, and STIAS. In addition, the significant Age $\times$ Language interaction showed that the association between age and self-efficacy differed by language group. This finding suggests that confidence in using digital government technologies may be shaped by linguistic, educational, or sociocultural context,

and that uniform implementation strategies may not be equally effective for all groups of civil servants.

Overall, the results indicate that successful digital transformation in public administration requires more than technological deployment. Civil servants need to clearly see the practical usefulness of digital tools, trust their reliability and institutional purpose, feel that they have sufficient control and support to use them, and receive training that is sensitive to language and contextual differences. Future studies should examine whether these factors predict actual technology use over time and should further explore how language-sensitive and trust-building interventions can strengthen technology acceptance in government settings.

Funding

This study was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26198635 “Social perceptions of Kazakhstani society about the development of artificial intelligence: trust and fears”).

Author Contributions

Abdykalikova Marta: Methodology, Supervision, Project administration.

Kaldybayev Timur: Investigation, Writing.

Bolatov Aidos: Data curation, Formal Analysis.

Bozymbayeva Nazym: Writing – Review & Editing.

References

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Alibekova, G., Medeni, T., Panzabekova, A., & Mussayeva, D. (2020). Digital transformation enablers and barriers in the economy of Kazakhstan. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(7), 565–575. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no7.565>
- Alon-Barkat, S., & Busuic, M. (2022). Human–AI interaction in public sector decision making: Automation bias and trust. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 33(1), 153–169. <https://doi.org/10.1093/jopart/muac007>
- Amanbek, Y., Balgayev, I., Batyrkhanov, K., & Tan, M. (2020). Adoption of e-government in the Republic of Kazakhstan. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(3), 46. <https://doi.org/10.3390/joitmc6030046>
- Ahn, M. J., & Chen, Y. C. (2022). Digital transformation toward AI-augmented public administration: The perception of government employees and the willingness to use AI in government. *Government Information Quarterly*, 39(2), 101664. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2021.101664>
- Barodi, M., & Lalaoui, S. (2025). Civil servants’ readiness for AI adoption: The role of change management in Morocco’s public sector. *Problems and Perspectives in Management*, 23(1), 63–75. [https://doi.org/10.21511/ppm.23\(1\).2025.05](https://doi.org/10.21511/ppm.23(1).2025.05)
- Bokayev, B., Davletbayeva, Z., Amirova, A., Rysbekova, Z., Torebekova, Z., & Jussupova, G. (2021). Transforming E-government in Kazakhstan: A Citizen-Centric Approach. *Innovation Journal*, 26(1), 1–21.
- Caputo, A., Pizzi, S., Pellegrini, M. M., & Dabić, M. (2025). Age differences in the adoption of technology at work: A review and recommendations for managerial practice. *Journal of Organizational Change Management*, 38(8), 138–157. <https://doi.org/10.1108/JOCM-12-2024-0767>
- Compeau, D. R., & Higgins, C. A. (1995). Computer self-efficacy: Development of a measure and initial test. *MIS Quarterly*, 19(2), 189–211. <https://doi.org/10.2307/249688>
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340. <https://doi.org/10.2307/249008>
- Dietvorst, B. J., Simmons, J. P., & Massey, C. (2015). Algorithm aversion: People erroneously avoid algorithms after seeing them err. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(1), 114–126. <https://doi.org/10.1037/xge0000033>
- Du, Y., & Li, C. (2026). Factors influencing university teachers’ behavioral intention to use digital technologies: An integrative model from UTAUT. *Education and Information Technologies*, 31, 2903–2932. <https://doi.org/10.1007/s10639-026-13926-0>
- eGov.kz. (2025). Since the beginning of 2025, over 26 million state services have been provided to citizens of Kazakhstan online. https://egov.kz/cms/en/news/public_services_online
- Green, D. W., & Abutalebi, J. (2013). Language control in bilinguals: The adaptive control hypothesis. *Journal of Cognitive Psychology*, 25(5), 515–530. <https://doi.org/10.1080/20445911.2013.796377>
- Haesevoets, T., Verschuere, B., & Roets, A. (2025). AI adoption in public administration: Perspectives of public sector managers and public sector non-managerial employees. *Government Information Quarterly*, 42(2), Article 102029. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2025.102029>
- Haug, N., Dan, S., & Mergel, I. (2024). Digitally-induced change in the public sector: A systematic review and research agenda. *Public Management Review*, 26(7), 1963–1987. <https://doi.org/10.1080/14719037.2023.2234917>
- Horowitz, M. C., & Kahn, L. (2021). What influences attitudes about artificial intelligence adoption: Evidence from U.S. local officials. *PLOS ONE*, 16(10), e0257732. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257732>

- Hou, S., Liu, X., Shen, X., Zhang, C., Liu, D., & Wu, Y. (2026). Does English proficiency matter? Testing its moderating role in the TAM for AI-enhanced MOOC adoption in vocational education. *Frontiers in Psychology*, 17, 1772129. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2026.1772129>
- Joo, Y. J., Lim, K. Y., & Kim, N. H. (2018). The effects of secondary teachers' technostress on the intention to use technology in South Korea. *Computers & Education*, 95, 114–122. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.12.004>
- Kaplan, A. D., Kessler, T. T., Brill, J. C., & Hancock, P. A. (2023). Trust in artificial intelligence: Meta-analytic findings. *Human Factors*, 65(2), 337–359. <https://doi.org/10.1177/00187208211013988>
- Kasilingam, D. L. (2020). Understanding the attitude and intention to use smartphone chatbots for shopping. *Technology in Society*, 62, 101511. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101280>
- Kazakhstan First Country AI Report. (2025). First country AI report of Kazakhstan: Industry and governance trends. Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan. <https://www.gov.kz/memleket/entities/maidd/press/news/details/1149605?lang=en>
- Kelly, S., Kaye, S.-A., & Oviedo-Trespalacios, O. (2023). What factors contribute to the acceptance of artificial intelligence? A systematic review. *Telematics and Informatics*, 77, 101925. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2022.101925>
- Kim, Y., Blazquez, V., & Oh, T. (2024). Determinants of generative AI system adoption and usage behavior in Korean companies: Applying the UTAUT model. *Behavioral Sciences*, 14(11), 1035. <https://doi.org/10.3390/bs14111035>
- Kogabayev, T., & Banerjee, S. (2024). Smart governance in Kazakhstan: A systematic review and analysis of development, challenges, and future directions. *Smart Cities and Regional Development*, 1(1). <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13494.82249>
- Kusherbayev, A., & Dulambayeva, R. (2025). Digital innovations in public services in Kazakhstan: Impact on citizens' trust and perception. *CC Innovation Journal*, 30(3). <http://localhost:8080/xmlui/handle/123456789/1799>
- Lee, J. D., & See, K. A. (2004). Trust in automation: Designing for appropriate reliance. *Human Factors*, 46(1), 50–80. https://doi.org/10.1518/hfes.46.1.50_30392
- Li, X., Zhang, J., & Yang, J. (2024). The effect of computer self-efficacy on the behavioral intention to use translation technologies among college students. *Acta Psychologica*, 246, 104259. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2024.104259>
- Liu, B., & Md Kassim, N. (2026). Understanding older people's intentions to use smart elderly care applications in China: An extension of the UTAUT2 model. *Frontiers in Public Health*, 13, 1714110. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2025.1714110>
- Logg, J. M., Minson, J. A., & Moore, D. A. (2019). Algorithm appreciation: People prefer algorithmic advice in domains associated with feeling. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 151, 22–35. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2018.12.005>
- Mergel, I., Edelmann, N., & Haug, N. (2019). Defining digital transformation: Results from expert interviews. *Government Information Quarterly*, 36(4), 101385. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.06.002>
- Neumann, O., Guirguis, K., & Steiner, R. (2024). Exploring artificial intelligence adoption in public organizations: A comparative case study. *Public Administration*, 102(1), 270–287. <https://doi.org/10.1080/14719037.2022.2048685>
- Popa, R. G., Popa, I.-C., Ciocodică, D.-F., & Mihălcescu, H. (2025). Modeling AI adoption in SMEs for sustainable innovation: A PLS-SEM approach integrating TAM, UTAUT2, and contextual drivers. *Sustainability*, 17(15), 6901. <https://doi.org/10.3390/su1715690>
- Public Sector AI Adoption Index. (2026). Public Sector AI Adoption Index 2026: Global report. *CDI & Public First*. <https://indexaiglobalpublicservices.publicfirst.co/>
- Rathnayake, A. S., Nguyen, T. D. H. N., & Ahn, Y. (2025). Factors influencing AI chatbot adoption in government administration: A case study of Sri Lanka's digital government. *Administrative Sciences*, 15(5), 157. <https://doi.org/10.3390/admsci15050157>
- Rózsa, S., Bandi, S., Hartung, I., Török, I. A., Varga, J. É., Somlai, E. H., Herold, R., & Kállai, J. (2025). General attitudes towards artificial intelligence scale (GA AIS): Hungarian adaptation and links to personality traits. *Frontiers in Psychology*, 16, 1703750. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1703750>
- Sweller, J. (2011). Cognitive load theory: Historical development and future directions. *Educational Psychology Review*, 23(2), 147–161. <https://doi.org/10.1007/s10648-011-9166-5>
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186–204. <https://doi.org/10.1287/mnsc.46.2.186.11926>
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425–478. <https://doi.org/10.2307/30036540>
- Venkatesh, V., Thong, J. Y. L., & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, 36(1), 157–178. <https://doi.org/10.2307/41410412>

Information about the authors:

Abdykalikova Marta – Candidate of Psychological Sciences, associated professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: martadaria2019@gmail.com).

Kaldybayev Timur – MBA, Lecturer at the Graduate School of Business, Almaty Management University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: timqaldy@gmail.com).

Bolatov Aidos – M.D. – researcher at Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; PhD candidate at Shenzhen University (Shenzhen, China, e-mail: bolatovaidos@gmail.com).

Bozymbayeva Nazym (corresponding-author) – MSSc in Counselling Psychology, lecturer at Maqsut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan, researcher at Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: nbozymbaeva@gmail.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Абдықалықова Марта – психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан, e-mail: martadaria2019@gmail.com).

Қалдыбаев Тимур – MBA, жоғары бизнес мектебінің оқытушысы, Almaty Management University (Алматы, Қазақстан, e-mail: timqaldy@gmail.com).

Болатов Айдос – медицина ғылымдарының докторы (М.Д.), Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің зерттеушісі; Шэньчжэнь университетінің PhD докторанты (Шэньчжэнь, Қытай, e-mail: bolatovaidos@gmail.com).

Бозымбаева Назым (корреспонденттік автор) – кеңес беру психологиясы саласындағы әлеуметтік ғылымдар магистрі, Maqsut Narikbayev University оқытушысы; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің зерттеушісі (Астана, Қазақстан, e-mail: nbozymbaeva@gmail.com).

Сведения об авторах:

Абдыкаликова Марта – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва (Астана, Казахстан, e-mail: martadaria2019@gmail.com).

Калдыбаев Тимур – MBA, преподаватель Высшей школы бизнеса, Almaty Management University (Алматы, Казахстан, e-mail: timqaldy@gmail.com).

Болатов Айдос – доктор медицины (М.Д.), исследователь Евразийского национального университета (Астана, Казахстан); PhD-докторант Shenzhen University (Шэньчжэнь, Китай, e-mail: bolatovaidos@gmail.com).

Бозымбаева Назым (автор-корреспондент) – магистр социальных наук в области консультативной психологии, преподаватель Maqsut Narikbayev University; исследователь, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва (Астана, Казахстан, e-mail: nbozymbaeva@gmail.com).

Received: June 19, 2026

Accepted: August 28, 2026

FTAMP 15.31.31

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269832>

**С.Т. Бапаева^{1*}, А.Б. Альмуратова¹, Д. Ербосынқызы¹,
Ж.Ж. Бейсенова², Г.Т. Ысқақ¹**

¹Тұран университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИЈАЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТІСІ МЕН ЫНТАЛАНДЫРЫЛМАҒАН МАЗАСЫЗДЫҚҚА БЕЙІМДІЛІКТЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЈАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі білім беру кеңістігінде студенттердің психологиялық жағдайына ықпал ететін факторларды зерттеуге ерекше көңіл бөлінуде. Сол факторлардың бірі – эмоциялық интеллект (ЭИ). Зерттеулер көрсеткендей, ЭИ мазасыздықтың көріністеріне қорғаныс әсерін де, жанама әсерін де тигізуі мүмкін. Зерттеудің мақсаты – университет студенттерінің эмоциялық интеллект ерекшеліктерін және оның ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділікпен өзара байланысын кешенді түрде талдау. Жұмыста эмоциялық интеллектінің эмоциялық хабардарлық, өз эмоцияларын басқару, өзін-өзі ынталандыру, эмпатия және басқа адамдардың эмоцияларын басқару сынды негізгі компоненттері қарастырылды. Зерттеудің әдістемелік негізі эмоциялық интеллектіні бағалау және ынталандырылмаған мазасыздық деңгейін диагностикалау әдістемелерін, сондай-ақ сипаттамалық статистика, корреляциялық талдау және көптік сызықтық регрессия әдістерін қамтыды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, студенттердің басым бөлігі эмоциялық интеллектінің орташа деңгейімен және ынталандырылмаған мазасыздықтың орташа көріністерімен сипатталды. Эмоциялық интеллектінің ең айқын компоненттері эмоциялық хабардарлық пен өзіндік мотивация болды, ал эмоцияларды басқару қабілеті төмендеу деңгейде көрінді. Корреляциялық және регрессиялық талдаулар Эмоциялық интеллектінің көрсеткіштері мен мазасыздық деңгейі арасында статистикалық тұрғыдан маңызды байланыстарды анықталмады, нәтижесінде аталған конструктілердің шектеулі болжамдық рөлін көрсетеді. Зерттеудің құндылығы студенттердің психологиялық сипаттамалары құрылымындағы эмоциялық интеллектінің орнын нақтылауда, сондай-ақ мазасыздықты төмендетуге ықпал ететін стресті еңсеру стратегиялары, әлеуметтік қолдау және стресске төзімділік сынды қосымша ресурстарды іздеу қажеттігін айқындауда. Практикалық маңыздылығы алынған деректерді студенттерге психологиялық қолдау бағдарламаларын әзірлеуде қолдану мүмкіндігімен байланысты.

Түйін сөздер: эмоциялық интеллект, мазасыздық, ынталандырылмаған мазасыздық, студенттер, өзін-өзі реттеу.

S. Bapayeva^{1*}, A. Almuratova¹, D. Erbossynkyzy¹,
Zh. Beissenova², G. Yskak¹

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

Psychological characteristics of emotional intelligence and the tendency to unmotivated anxiety in students

In today's educational environment, increasing attention is being paid to studying the factors that influence students' psychological well-being. One such factor is emotional intelligence (EI), which, according to several studies, can have both a protective and indirect effect on anxiety. The aim of this study was to comprehensively analyze the emotional intelligence characteristics of university students and their relationship with their tendency toward unmotivated anxiety. The study examined key components of EI, including emotional awareness, emotional regulation, self-motivation, empathy, and emotional regulation of others. The methodological basis of the study included the use of methods for assessing emotional intelligence and diagnosing the level of unmotivated anxiety, as well as the use of methods of descriptive statistics, correlation analysis and multiple linear regression. The study results showed that most students exhibited average levels of emotional intelligence and moderate levels of unmotivated anxiety. The most prominent components of EI were emotional awareness and self-motivation, while emotion regulation was demonstrated at a lower level. Correlation and regression analyses revealed no statistically significant relationships between EI scores and anxiety levels, indicating the limited predic-

tive power of these constructs. The value of this study lies in its clarification of the role of emotional intelligence in the structure of students' psychological characteristics, as well as in raising the question of the need to seek additional resources – coping strategies, social support, and stress resilience. The practical significance of the study lies in the potential use of the obtained data for the development of psychological support programs for students.

Keywords: emotional intelligence, anxiety, unmotivated anxiety, students, self-regulation.

С.Т. Бапаева¹, А.Б. Альмуратова¹, Д. Ербосынқызы¹,
Ж.Ж. Бейсенова², Г.Т. Ысқақ¹

¹Университет Туран, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

Психологические особенности эмоционального интеллекта и склонности к немотивированной тревожности у студентов

В современном образовательном пространстве всё большее внимание уделяется изучению факторов, влияющих на психологическое состояние студентов. Одним из таких факторов рассматривается эмоциональный интеллект (ЭИ), который, согласно ряду исследований, может оказывать как защитное, так и опосредованное воздействие на проявления тревожности. Цель настоящего исследования заключалась в комплексном анализе особенностей эмоционального интеллекта студентов университетов и их взаимосвязи со склонностью к немотивированной тревожности. Были рассмотрены ключевые компоненты ЭИ, включая эмоциональную осведомлённость, управление своими эмоциями, самомотивацию, эмпатию и управление эмоциями других людей. Методологическая база исследования включала использование методик оценки эмоционального интеллекта и диагностики уровня немотивированной тревожности, а также применение методов описательной статистики, корреляционного анализа и множественной линейной регрессии. Результаты исследования показали, что большинство студентов характеризуются средним уровнем развития эмоционального интеллекта и умеренными проявлениями немотивированной тревожности. Наиболее выраженными компонентами ЭИ оказались эмоциональная осведомлённость и самомотивация, в то время как управление эмоциями проявилось на более низком уровне. Корреляционный и регрессионный анализы не выявили статистически значимых взаимосвязей между показателями ЭИ и уровнем тревожности, что свидетельствует об ограниченной предиктивной роли данных конструктов. Ценность проведённого исследования заключается в уточнении роли эмоционального интеллекта в структуре психологических характеристик студентов, а также в постановке вопроса о необходимости поиска дополнительных ресурсов – стратегий совладания, социальной поддержки и стрессоустойчивости. Практическая значимость работы связана с возможностью использования полученных данных для разработки программ психологического сопровождения студентов.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, тревожность, немотивированная тревожность, студенты, саморегуляция.

Кіріспе

Студенттердің эмоциялық әл-ауқаты мәселесі әсіресе ауыр академиялық жүктеме мен әлеуметтік бейімделу контекстінде, бүгінгі білім беру кеңістігінде аса өзекті. Студенттік өмір тұлғалық және кәсіби дамудың қарқынды кезеңі. Студенттік кезең көбінесе стресс пен эмоциялық жүктемеге сезімталдықтың артуымен бірге жүреді. Эмоциялық интеллект яғни адамның өз эмоцияларын тану, түсіну және реттеу, сондай-ақ басқалардың эмоцияларымен тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті студенттік ортаға бейімделу мен академиялық табысқа әсер ететін негізгі факторлардың бірі.

Ал ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік объективті стресс факторлары болма-

ған кезде де жоғары мазасыздықпен сипатталатын тұлғалық қасиет. Шамадан тыс мазасыздық когнитивтік өнімділікті төмендетіп, оқу материалын меңгеруге кедергі келтіріп, эмоциялық күйзелістің дамуына ықпал етеді. Ғылыми әдебиетте эмоциялық интеллект психологиялық төзімділіктің маңызды ресурсы ретінде қарастырылғанымен, оның мазасыздықпен байланыс сипаты жөніндегі дәлелдер, әсіресе студенттер арасында, қайшылықты болып отыр. Аталған көрсеткіштер арасындағы өзара байланысты анықтауға бағытталған эмпирикалық зерттеулер жүргізу қажеттігін көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты – студенттердің эмоциялық интеллект деңгейі мен ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділікті анықтау, сондай-ақ осы көрсеткіштер арасындағы байланысты тал-

дау болды. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды: эмоциялық интеллекттің даму деңгейін оның компоненттері бойынша зерттеу; мазасыздыққа бейімділік деңгейлерінің таралуын анықтау; эмоциялық интеллект пен мазасыздық арасындағы байланысты анықтау үшін корреляциялық талдау жүргізу; сондай-ақ эмоциялық интеллекттің жеке компоненттерінің мазасыздық деңгейлерінің өзгерісіне қосқан үлесін бағалау үшін көптік сызықтық регрессиялық талдау.

Зерттеудің болжамы: студенттердің эмоциялық интеллект деңгейі, әсіресе эмоциялық өзін-өзі реттеу және өзін-өзі ынталандыру компоненттері жоғарылаған сайын, олардың негізсіз мазасыздыққа бейімділік деңгейі төмендейді.

Зерттеудің теориялық маңызы университет студенттерінің эмоциялық интеллект пен мазасыздық арасындағы байланысты түсінікті кеңейтуде, нәтижесінде жастардың бейімделуінің психологиялық тетіктерін түсіну үшін маңызды. Зерттеудің тәжірибелік маңызы оның нәтижелерін студенттерге арналған психологиялық қолдау бағдарламаларын әзірлеуде қолдану мүмкіндігінде жатыр. Арнайы құрастырылған бағдарламалар өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға, стресске төзімділікті арттыруға және білім беру ортасында шамадан тыс мазасыздықтың алдын алуға бағытталуы тиіс деп болжаймыз.

Әдебиеттерге шолу

Қазіргі білім беру кеңістігінде студенттердің академиялық жетістіктеріне ғана емес, олардың психикалық денсаулығына да барған сайын көп көңіл бөлінуде. Студенттер арасындағы бейімсіздіктің ең жиі кездесетін көріністерінің бірі – ынталандырылмаған мазасыздық. Ынталандырылмаған мазасыздық академиялық мотивацияны төмендетеді, табысты әлеуметтік бейімделуге кедергі келтіреді және жалпы әлауқатқа теріс әсер етеді. Студенттер арасындағы ынталандырылмаған мазасыздықтың негізгі себептеріне оқу жүктемесінен туындаған қысым, әлеуметтік факторлар және болашаққа деген белгісіздік жатады (Mudi, 2024). Мазасыздықтың теріс салдарын төмендете алатын факторлардың анықталуы білім беру психологиясындағы зерттеулердің басты бағытына айналуға.

Эмоциялық интеллект (ЭИ) осы контексте ерекше орынға ие. Ол эмоцияларды қабылдау, түсіну, реттеу және қолдануға қатысты қабілеттер жиынтығы ретінде қарастырылады. Алай-

да, қолжетімді дәлелдер эмоциялық интеллект пен мазасыздық арасындағы байланыстың анық еместігін көрсетеді. Бір жағынан, жоғары эмоциялық айқындық пен эмоциялық тепе-теңдікті қалпына келтіру қабілеті қорғаныс факторы ретінде әсер көрсетіп, мазасыздық деңгейін төмендетеді (Butler, 2018). Екінші жағынан, шамадан тыс эмоциялық шоғырлану мен өз тәжірибесіне тым көп мән беру мазасыздық белгілерін күшейтуі мүмкін (Jia, 2024).

Осылайша, теориялық және эмпирикалық дереккөздердің талдауы эмоциялық интеллектіні студенттер арасындағы мазасыздықтың даму контекстінде қорғаныс қызметін атқара алатын әрі тәуекелділікті тудыратын көпөлшемді құрылым ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Ғылыми әдебиеттерде осы аспектілердің зерттелуі студенттердің психикалық денсаулығындағы эмоциялық интеллекттің рөлін түсінуге және тиімді алдын алу мен түзету бағдарламаларын әзірлеуге бағытталған маңызды қадам бола алады.

Сонымен бірге алынған деректердің қайшылықты сипатын ескере отырып, эмоциялық интеллекттің жекелеген компоненттерін және олардың студенттердің мазасыздықтарының динамикасына нақты үлесін егжей-тегжейлі зерттеу ерекше қызығушылық тудырады. Эмоциялық интеллекттің негізгі сипаттамаларының талдауы дәл осылай оның қай аспектілері негізінен қорғаныс қызметін атқаратынын, ал қайсысы керісінше мазасыздық көріністерін күшейте алатынын анықтауға мүмкіндік береді.

Эмоциялық интеллект (ЭИ) университет студенттерінің мазасыздық деңгейіне әсер етуде маңызды рөл атқарады. Зерттеулер көрсеткендей, эмоциялық айқындық, эмоциялық хабардарлық және эмоцияларды тиімді пайдалану қабілеті сияқты эмоциялық интеллекттің әртүрлі аспектілері олардың деңгейіне байланысты мазасыздықты азайтуы да, күшейтуі де мүмкін (Kannan және т.б., 2024).

Эмоциялық айқындық, яғни адамның өз эмоциялық күйлерін тани, ажырата және тиісті түрде білдіре білу қабілеті, эмоциялық интеллекттің маңызды құрамдас бөлігі. Эмоциялық айқындықтың жоғары деңгейі ынталандырылмаған мазасыздық жағдайларын азайтуға көмектеседі. Ол эмоциялық реакцияларды тиімдірек бақылауға және басқаруға мүмкіндік береді. Студенттер үшін ол қасиет ерекше маңызды. Ол оқу іс-әрекетіне және адамдар арасындағы қарым-қатынасқа бейімделу үдерісін жеңілдетіп,

тұрақты мазасыздықтың даму қаупін азайтады. Осы орайда эмоциялық интеллект студенттердің әлеуметтік мазасыздық деңгейінің маңызды болжаушысы бола алады деуге негіз бар деп ойлаймыз. Эмоциялық интеллекттің жоғары деңгейі әлеуметтік мазасыздықтың ауырлығын азайтуға көмектеседі. Ол студенттерге әлеуметтік жағдайларды дұрыс қабылдауға және түсіндіруге, сондай-ақ адамдар арасындағы өзара әрекеттесу кезінде өздерінің эмоциялық реакцияларын реттеуге мүмкіндік береді (Kannan және т.б., 2024).

Осылайша, эмоциялық интеллект студенттердің университет ортасына бейімделуін жеңілдетіп қана қоймай, әлеуметтік жағдайларда тұрақты мазасыздықтың дамуына жол бермейтін қорғаныс қызметін атқаратын фактор ретінде де әрекет етеді. Ал эмоциялық реттеу эмоциялық күйлердің қарқындылығын, бағытын және көрінісін басқару қабілеті. Өз эмоцияларын реттеу дағдылары жақсы дамыған студенттер ынталандырылмаған мазасыздыққа ұшырауға бейімділігі төмен болады. Аталмыш сапа стрестік немесе көңілсіз жағдайлардан кейін оң эмоциялық күйді қалпына келтіру және ішкі эмоциялық тепе-теңдікті сақтау қабілетін қамтиды. Тиімді эмоциялық реттелу мазасыздық деңгейін төмендетуге көмектесіп, білім беру үдерісіне психологиялық бейімделудің маңызды факторы болады (Guil және т.б., 2019).

Эмоциялық интеллектіні мазасыздыққа бейімділікпен байланыстыратын негізгі факторлардың бірі – стрестік жағдайларда қолданылатын күресу стратегиялары. Эмоциялық интеллекттің жоғары деңгейі қиындықтарды конструктивті түрде шешуге және психологиялық тепе-теңдікті сақтауға бағытталған бейімделгіш күресу мінез-құлық формаларын қабылдауды жеңілдетеді. Эмоциялық интеллектісі жоғары студенттер тиімді қарсыласу тетіктерін жиі қолданады. Ол өз кезегінде стресс деңгейі мен ынталандырылмаған мазасыздықты төмендетеді. Зерттеу деректеріне сәйкес (Augusto-Landa және т.б., 2022), дәл осы бейімделгіш копинг стратегиялары эмоциялық интеллект пен тұлғаның психологиялық әл-ауқаты және эмоциялық тұрақтылығы арасындағы байланыста медиаторлық (жанама) рөл атқарады.

Эмоциялық интеллект университет студенттерінің мазасыздық, депрессия және стресс деңгейлерінің ауырлығымен тікелей байланысты. Эмоциялық хабардарлық, реттеу және эмпатияны дамыту жағымсыз эмоциялық күйлерді азай-

тып, стресске төзімділікті арттыруға көмектеседі. Сонымен қатар, зерттеулер көрсеткендей, эмоциялық интеллект бейімделгіш күресу стратегияларын қолдану арқылы мазасыздық, депрессия және стресс деңгейіне жанама әсер етеді. Осылайша, эмоциялық интеллект академиялық және әлеуметтік қысым жағдайында студенттердің психологиялық әл-ауқатын анықтайтын тікелей де, жанама да фактор ретінде әрекет етеді.

Осы орайда студенттер үшін әлеуметтік қолдау маңызды болады деп ойлаймыз. Әлеуметтік қолдау студенттерге мазасыздықпен күресуге көмектесетін негізгі ресурстардың бірі. Эмоциялық интеллектісі жоғары адамдар оңтайлы қарым-қатынасты түзуге икемді келеді. Ал студенттерге айналасындағылардан қолдау іздеуге және қабылдауға тиімдірек мүмкіндік береді. Әлеуметтік қолдау мазасыздық деңгейін төмендетіп, тұрақты күресу стратегияларын дамытуға ықпал етеді (Kahraman, 2022). Эмпирикалық деректер эмоциялық интеллекттің әлеуметтік бейімделу деңгейімен оң корреляцияда екенін және студенттер арасындағы әлеуметтік мазасыздықты болжаушы ретінде қызмет ететінін растайды. Демек, эмоциялық интеллект көрсеткіштері жоғары болған сайын академиялық және тұлғааралық ортада әлеуметтік мазасыздық көрсету бетбұрысы төмендейді.

Зерттеулер (Thomas және т.б., 2023) эмоциялық интеллекттің мазасыздық деңгейіне әсері сызықты емес екенін көрсетеді. Эмоциялық интеллектінің төмен де, тым жоғары деңгейлері де мазасыздықтың артуымен бірге жүруі мүмкін, ал орташа деңгейі мазасыздықтың ең төмен көрсеткіштерімен сәйкес келеді. Мұндай нәтижелер эмоциялық интеллекттің оңтайлы деңгейлері студенттердің эмоциялық әл-ауқатын сақтауда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді (Thomas және т.б., 2023).

Эмоциялық интеллект әдетте мазасыздық деңгейін төмендетуге көмектессе де, шамадан тыс эмоциялық хабардарлық немесе реттеу кейде, өз эмоциялық күйін артық талдайтын студенттер арасында, мазасыздықты арттыруы мүмкін екенін түсіну маңызды. Ол өз кезегінде білім беру мекемелерінде теңгерімді эмоциялық даму қажеттігін көрсетеді.

Эмоциялық интеллект университет студенттерінің мазасыздық деңгейіне тікелей әсер етіп, олардың өз эмоцияларын басқару және стрестік жағдайларға төтеп беру қабілетін арттырады. Эмоциялық интеллекттің жоғары деңгейі маза-

сыздық, депрессия және стресс ауырлығын азайтуға көмектеседі. Ол тиімді әрі бейімделгіш күресу стратегияларын қолданумен байланысты. Сонымен бірге эмоциялық интеллект бейімделгіш күресу стратегияларын таңдау арқылы психикалық денсаулыққа тікелей де, жанама түрде де әсер етеді (Augusto-Landa және т.б., 2022).

Эмоциялық интеллекттің жекелеген компоненттері студенттердің мазасыздық деңгейі мен психикалық әл-ауқатымен әртүрлі жолдармен байланысты. Мысалы, жоғары эмоциялық хабардарлық көбінесе мазасыздықтың, депрессияның артуымен және жалпы психикалық денсаулықтың нашарлауымен сәйкес келеді. Керісінше, эмоциялық айқындықтың жоғары деңгейі мен жағымды көңіл-күйді қалпына келтіру қабілеті мазасыздық пен депрессияның төмен деңгейімен, сондай-ақ психологиялық, әлеуметтік және физикалық денсаулықтың жоғары деңгейімен байланысты. Ғалымдардың қол жеткізген осындай нәтижелері эмоциялық интеллекттің нақты компоненттерін басқару мазасыздықты азайтуда және студенттердің психикалық денсаулығын жақсартуда шешуші рөл атқаратынын көрсетеді (Extremera & Fernández-Berrocal, 2006).

Кейбір зерттеулер студенттердің когнитивтік бұрмаланулар мен мазасыздық арасындағы байланыста эмоциялық интеллект делдалдық рөл атқаратынын ерекше атап көрсетеді. Алайда, мазасыздық деңгейіне әсер ететін эмоциялық интеллекттің негізгі сипаттамалары әрдайым толық зерттеле қоймайды. Дегенмен, эмоциялық интеллект жеке адамның психоэмоциялық күйіне когнитивтік бұрмаланулардың теріс әсерін ішінара бәсеңдете алатыны және осы үрдісте маңызды делдал ретінде қызмет ететіні анықталды. Сондықтан, ол тұлғааралық және когнитивтік бұрмаланулардан туындайтын мазасыздық көріністерін жеңілдетуде маңызды фактор (Yazıcı Çelebi & Kaya, 2022).

Эмоциялық интеллект студенттердің психикалық әл-ауқатына, соның ішінде мазасыздық, депрессия, академиялық стресс және эмоциялық күйзеліс деңгейлеріне елеулі әсер етеді. Эмоциялық интеллекттің қорғаныс ролін түсіну студенттердің стресспен күресу тетіктерінің тиімділігін арттыруға және олардың психологиялық әл-ауқатын нығайтуға бағытталған стратегияларды әзірлеу үшін өте маңызды. Эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері эмоциялық интеллекттің студенттерді мазасыздық пен депрессияның теріс әсерінен қорғайтын психологиялық ресурс ретінде қызмет ететінін растайды. Сонымен қа-

тар академиялық стресс пен күйзеліске ұшырауға деген олардың осалдығын төмендетеді. Осылайша, эмоциялық интеллекттің жоғары деңгейі стресті басқару және қиындықтарды тиімді еңсеру қабілетімен оң байланыста болатыны анықталады. Ол өз кезегінде тұлғаның төзімділігін арттыруға ықпал етеді. Эмпирикалық дәлелдер эмоциялық интеллекттің маңызды қорғаныс ролін атқарып, депрессия деңгейін төмендетуге және академиялық күйзелістің алдын алуға көмектесетінін көрсетеді (Montenegro Ordoñez, 2020).

Эмоциялық интеллект академиялық іс-әрекетте туындайтын «кітапхана үрейі» деп аталатын белгілі бір мазасыздықты еңсеруде маңызды рөл атқарады. Зерттеулер көрсеткендей, эмоциялық интеллекттің жоғары деңгейі кітапхана қорына қол жеткізу барысында мазасыздықты төмендетіп, студенттердің академиялық табысына тікелей әсер етеді. Аталмыш әсердің негізін өзіндік сана сезім, эмоцияларды реттеу және эмпатия сияқты негізгі сапалар құрап, стрестік жағдайларға төзімділікті дамытуға ықпал етеді. Осылайша, эмоциялық интеллект студенттердің академиялық қиындықтарды еңсеру қабілетін арттыратын және оқу мотивациясын күшейтетін фактор ретінде қарастырылады (Jan және т.б., 2017).

Зерттеулер (Guil және т.б., 2021) эмоциялық интеллекттің нақты компоненттерінің студенттердің мазасыздық көріністерімен әртүрлі жолдармен байланысатынын көрсетті. Осы ретте оның эмоциялық хабардарлық, эмоциялық айқындық және көңіл-күйді қалпына келтіру қабілеті маңызды екенін зерттеушілер байқайды. Эмоциялық хабардарлықтың жоғарылауы мазасыздыққа бейімділікті арттыруы мүмкін, ал эмоциялық тепе-теңдікті тиімді қалпына келтіру мен өз сезімдерін анық түсіну мазасыздық белгілерін жеңілдетіп, академиялық және әлеуметтік ортада оң қарым-қатынасты нығайтады.

Эмпирикалық деректер көрсеткендей, теріс эмоция мен адамның жас шамасы мазасыздық деңгейіндегі ауытқудың 15,1%-ын түсіндіреді, ал эмоциялық интеллекттің үш аспектісі мазасыздықтағы ауытқудың 15,7%-ын құрайды. Ол өз кезегінде эмоциялық интеллекттің студенттердің психоэмоциялық күйіне елеулі ықпал ететін фактор ретіндегі маңыздылығын көрсетеді (Guil және т.б., 2021).

Университет студенттерінің эмоциялық интеллектілерінің жоғары деңгейі олардың бейімделгіш, мәселені шешуге бағытталған қар-

сы әрекет стратегияларын қолдануға ыңғайлап, емтихан алдындағы мазасыздық деңгейін айтарлықтай төмендетуге көмектеседі. Осы тұрғыда эмоциялық интеллект реттеуші рөл атқарады деуге олық негіз бар. Ол эмоциялық күйлерді басқару қабілетін жақсартып, студенттерге академиялық стресс салдарынан туындайтын қиындықтармен күресудің конструктивті тәсілдерін таңдауға көмектеседі. Эмпирикалық деректер эмоциялық интеллектінің мәселеге бағытталған күресу стратегиялары мен емтихан алдындағы мазасыздық деңгейлері арасындағы жанама рөл атқарады. Осылайша, эмоциялық интеллектіні дамыту емтихан жағдайларында студенттердің мазасыздығын болдырмау және төмендету үшін маңызды фактор (Farnia және т.б., 2017).

Эмоциялық интеллектінің компоненттері университет студенттердің мазасыздық көріністерімен әртүрлі жолдармен байланысты. Зерттеулер көрсеткендей, эмоциялық қабылдау ситуативті де, тұлғалық мазасыздық деңгейлерімен тікелей байланысты. Басқаша айтқанда, эмоциялық белгілерге деген жоғары сезімталдық мазасыздыққа бейімділікті арттыруы мүмкін. Сонымен бірге эмоциялық түсіну мен реттеу кері байланысты көрсетеді. Өз эмоцияларын түсіну және басқару қабілеті жақсы дамыған студенттерде ситуативті және тұрақты мазасыздық деңгейі төмен болады (Rodríguez de Ávila және т.б., 2011).

Осылайша, эмоциялық интеллектінің әртүрлі компоненттерінің дифференциалды әсері туралы айтуға болады. Кейбір жағдайларда эмоциялық қабылдау мазасыздықты арттырса, түсіну мен реттеу керісінше оны азайтып, стрестік жағдайларға төзімділікті арттыруға көмектеседі (Rodríguez de Ávila және т.б., 2011).

Қазіргі заманғы зерттеулер эмоциялық интеллектінің негізгі тұлғалық қасиеттермен қатар университет студенттерінің академиялық стресс деңгейін болжауда маңызды рөл атқаратынын ерекше көрсетеді. Мазасыздық пен стресске төзімділік деңгейіне әсер ететін эмоциялық интеллектінің негізгі құрамдас бөліктері – әл-ауқат, өзін-өзі бақылау, эмоциялық және әлеуметтік қарым-қатынас біріге отырып, академиялық стресс көріністерін төмендетуге және студенттердің психикалық денсаулығын қолдауға көмектесетін психологиялық ресурстарды дамытуға ықпал етеді (Mijatović & Strizak, 2023).

Зерттеу нәтижелері (Wang, 2002) студенттердің эмоциялық интеллект деңгейінің жоғары болуы мазасыздық пен депрессия деңгейінің төмен

болуымен теріс корреляцияда екенін көрсетеді. Ол өз кезегінде эмоциялық хабардарлық мен реттеудің теріс эмоциялық күйлерді төмендетуде және жалпы әл-ауқатты жақсартуда маңызды рөл атқаратынын білдіреді. Студенттердің эмоциялық интеллект шкаласы бойынша орташа ұпайы тиісті қабілеттердің орташа жоғары деңгейде дамығанын көрсетеді. Эмоциялық интеллектісі жоғары адамның тұрақты оң эмоциялық күйлерді сезінуіне және теріс эмоциялық көріністердің төмендеуіне ықпал етеді. Ол өз кезегінде студенттердің оқу ортасындағы психологиялық бейімделуін күшейтеді (Wang, 2002).

Демек, аталған компоненттер эмоциялық реакцияларды тиімді басқаруға мүмкіндік береді, нәтижесінде адамның жалпы психологиялық әл-ауқатын жақсартады және ақырында мазасыздық деңгейін төмендетеді. Эмоциялық интеллекттің жоғары деңгейі қорғаныс факторы ретінде әрекет етіп, тұлғалық қарым-қатынаста қабылданбаудың теріс салдарын төмендетуге және студенттердің психологиялық төзімділігін сақтауға көмектеседі (Moeller және т.б., 2020).

Liu және Ren (2018) жүргізген зерттеу эмоциялық интеллектінің мазасыздық пен ойға бату бейімділігі арасындағы байланысты бәсеңдететін буфер рөлін атқаратынын көрсетеді. Эмоциялық интеллекттің жоғары деңгейі шамадан тыс ойға батудан туындайтын мазасыздықтың ауырлығын төмендететіні анықталды. Осылайша, ол студенттер үшін қорғаныс факторы ретінде әрекет етеді. Авторлар эмоциялық интеллектінің мазасыздық деңгейіне әсер ететін нақты сипаттамаларын анықтамаса да, ол ойға бату үрдістерінің студенттердің психикалық әл-ауқатына тигізетін теріс әсерін бәсеңдетудегі оның маңызды рөлін ерекше атап көрсетеді. Осылайша, эмоциялық интеллект студенттерге эмоциялық тепе-теңдікті сақтауға және мазасыздық бұзылыстарының даму қаупін азайтуға мүмкіндік беретін маңызды ресурс ретінде қарастырылады.

Орталық Азия аймағындағы қазіргі заманғы психологиялық зерттеулер контекстінде студенттердің эмоциялық сферасының психофизиологиялық және жеке-типологиялық детерминанттарына ерекше назар аударылуда. Атап айтқанда, К. Кадыров пен К. Каланходжаева (2025) өз еңбектерінде университет студенттерінің эмоциялық интеллект пен бірінші және екінші сигнал жүйелерінің тепе-теңдігі арасындағы байланыстың ерекше сипатын анықтады. Авторлар эмоциялық интеллекттің көріністері жоғары жүйке қызметінің негізгі типологиялық сипат-

тамаларымен және ақпаратты өңдеудің жеке тетіктерімен тығыз байланысты екенін ерекше атап көрсетеді. Бұндай нәтижелер эмоциялық интеллектінің теріс эмоциялық күйлерге қарсы оқшауланған қорғаныс механизмі ретінде емес, тұтас тұлға құрылымында, оның реттеуші әлеуеті тұлғаның психофизиологиялық негізімен тығыз байланыста қызмет ететінін растайды.

Қазіргі халықаралық және отандық әдебиеттің талдауы эмоциялық интеллект пен мазасыздық күйлері арасындағы байланыстың сипатын бағалауда айтарлықтай ғылыми қайшылық бар екенін көрсетеді. Бір жағынан, бірқатар зерттеушілердің (Augusto-Landa және т.б., 2022) еңбектерінде эмоциялық интеллект психо-эмоциялық күйзеліс деңгейін төмендететін тікелей қорғаныс кедергісі ретінде қарастырылады. Екінші жағынан, K.V. Petrides-тің іргелі еңбектерінде, сондай-ақ J. A. Smith және т.б. жүргізген эмпи-

рикалық зерттеулерде ұсынылған эмоциялық интеллектінің тұлғалық қасиет ретіндегі тұжырымдамасына жасалған сыни талдау өзіндік есеп беруге негізделген сауалнамалардың мазасыздықты әрдайым тікелей болжай алмайтынын көрсетеді.

Сонымен қатар, қазақстандық және өңірлік авторлардың еңбектерінде (Тажибаев және т.б., 2023; Kadyrov, Kalanhodzhaeva, 2025), басымдық эмоциялық аумақтың күрделі табиғатына ауысады, ол нейродинамикалық қасиеттермен және әлеуметтік өзін-өзі анықтаумен тығыз байланысты болғандықтан шетелдік модельдерді тікелей қолдану орынсыз деуге негіз бар.

Әдеби шолудың нәтижесінде қол жеткізген деректерді жүйелеу үшін эмоциялық интеллектінің мазасыздыққа әсер ету механизмі, яғни оның медиаторлық әсерін модель түрінде ұсынуды жөн көрдік (1-сурет).

1-сурет

Эмоциялық интеллектінің мазасыздыққа әсер ету механизмі (медиаторлық модель)

Ескертпе: Бейімделгіш стратегиялар мен әлеуметтік қолдау эмоциялық интеллект пен мазасыздық арасындағы байланыстың медиаторлары ретінде әрекет етеді.

Әдеби деректердің талдауы эмоциялық интеллекттің жекелеген компоненттерінің студенттердегі мазасыздық деңгейіне әсері біркелкі еместігін көрсетеді. Эмоциялық айқындық пен эмоциялық реттеу, әдетте, мазасыздықты төмендететін қорғаныс факторлары ретінде қарас-

тырылса, эмоциялық хабардарлықтың шамадан тыс жоғары деңгейі, керісінше, мазасыздықтың күшеюімен байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар эмпатия мен әлеуметтік дағдылар студенттердің әлеуметтік бейімделуін жеңілдетіп, әлеуметтік мазасыздықты төмендетуге ық-

пал етеді. Осыған байланысты эмоциялық интеллектті біртұтас құрылым ретінде ғана емес, оның жекелеген компоненттерінің мазасыздық-

қа ықпал ету ерекшеліктерін ескере отырып қарастыру маңызды. Негізгі нәтижелер 1-кестеде жүйеленді.

1-кесте

Эмоциялық интеллект компоненттерінің мазасыздыққа ықпалы

Эмоциялық интеллект компоненттері	Мазасыздыққа ықпалы	Зерттеу нәтижелері мен дәлелдер	Авторлар
Эмоциялық айқындық (өз эмоцияларын тану және түсіну)	Мазасыздықты төмендетеді	Эмоциялық айқындықтың жоғары деңгейі тұрақты мазасыздықты азайтып, эмоциялық реакцияларды тиімді бақылауға мүмкіндік береді.	Butler, 2018; Extremera & Fernández-Berrocal, 2006
Эмоциялық реттеу (эмоцияларды басқару және қалпына келтіру)	Мазасыздықты төмендетеді	Эмоцияларды тиімді реттеу стрестен кейін оң эмоциялық күйді қалпына келтіруге және ішкі эмоциялық тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді.	Guil және т.б., 2019; Guil және т.б., 2021
Эмоциялық хабардарлық (өз эмоцияларын сезіну және бақылау)	Мазасыздықты арттыруы мүмкін	Эмоциялық хабардарлықтың шамадан тыс жоғары болуы адамның өз сезімдеріне артық көңіл бөлуіне әкеліп, мазасыздыққа бейімділікті күшейтуі мүмкін.	Jia, 2024; Guil және т.б., 2021
Эмпатия және әлеуметтік дағдылар	Мазасыздықты төмендетеді	Эмпатия мен әлеуметтік дағдылар әлеуметтік бейімделуге, тиімді қарым-қатынас орнатуға және әлеуметтік мазасыздықты төмендетуге ықпал етеді.	Kannan және т.б., 2024; Kahraman, 2022

Ескертпе: кесте ғылыми әдебиеттерде ұсынылған зерттеу нәтижелерін теориялық талдау және жүйелеу негізінде авторлармен құрастырылды.

1-кестеде келтірілген деректер эмоциялық интеллект компоненттерінің мазасыздыққа ықпалының дифференциалды сипатын көрсетеді. Атап айтқанда, эмоциялық айқындық пен эмоциялық реттеу мазасыздықты төмендететін негізгі қорғаныс ресурстары ретінде көрінсе, эмоциялық хабардарлықтың жоғары деңгейі әрдайым оң нәтиже бере бермейді. Демек, эмоциялық интеллект пен мазасыздық арасындағы байланыстың сызықтық сипатта болмауы мүмкін екендігін көрсетеді. Яғни, студенттердің мазасыздығын сипаттауда эмоциялық интеллекттің жалпы деңгейімен қатар оның құрылымдық компоненттерін және олардың өзара әрекеттесу ерекшеліктерін ескеру қажет.

Осылайша, қазіргі заманғы психологияда әдіснамалық алшақтық байқалады. Эмоциялық интеллекттің тікелей тежегіш рөліне қатысты дәстүрлі көзқарастардың үстемдігі осы құрылымның делдалдық және контекстік сипатына нұсқайтын дәлелдермен қайшы келеді. Бұндай қайшылық студенттер таңдау тобында эмоциялық интеллект пен ынталандырылмаған мазасыздық арасындағы өзара әрекеттестіктің сызықтық моделін сыни тұрғыдан қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу көлденең қима корреляциялық-регрессиялық дизайн бойынша жүргізілді.

Зерттеудің мақсаты – студенттердің эмоциялық интеллект деңгейі мен ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділікті анықтау, сондай-ақ осы көрсеткіштер арасындағы байланысты талдау болды.

Зерттеу болжамы. Эмоциялық интеллектің кейбір компоненттері (эмоциялық өзін-өзі реттеу және өзін-өзі мотивациялау) ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік деңгейімен теріс корреляцияда болады деп болжанды, осылайша қорғаныстық қызмет атқарады, ал эмоциялық интеллект компоненттері мазасыздықпен оң корреляцияда болуы мүмкін.

Зерттеу іріктемесі. Іріктеме қолайлы таңдау тобы әдісімен жинақталды. Зерттеуге университеттің күндізгі бөлімнің 81 студенттері қатысты. Қатысушылардың орташа жасы 17,75 жыл ($SD = 0,18$) құрады. Демек, таңдау тобы кеш жасөспірімдік пен ерте жас ересектік жас аралығына сәйкес келеді. Жауап берушілердің ең төменгі жасы – 17, ең жоғарғысы – 27 жас болды. Аталмыш дерек таңдау тобындағы жас айырма-

шылығының репрезентативті екенін көрсетеді және оны университеттің төменгі курстарының студенттерінің өкілі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Деректер 2024 жылғы 10 қазан мен 15 желтоқсан аралығында Google Forms арқылы онлайн-сауалнама жүргізу арқылы жинақталды. Қатысу толықтай анонимді және ерікті болды, ал деректер тек жалпылама түрде өңделді.

Зерттеудің таңдау тобына енгізу критерийлері: жоғары білім беру мекемесінде күндізгі бөлімде оқитын, ақпараттық келісімнің расталуы және онлайн сауалнамаға ерікті түрде қатысып барлық бөлімдерін толық аяқтау. Зерттеуге қатысудан шығару критерийлері ретінде: сыналусы жауаптарының толық болмауы, мақсатты жас аралығына сай келмеу (27 жастан асқан қатысушылар) және өте қысқа аяқтау уақыты (3 минуттан аз). Ол өз кезегінде ресми немесе кездейсоқ («жылдамдату») жауаптардың анықтауға мүмкіндік берді.

Алғашқы кезеңде диагностикалық әдістер таңдалып, іріктелді, қатысушыларға нұсқаулықтар әзірленді және психологиялық зерттеулерді реттейтін әдеп қағидаларына сәйкес ақпараттық келісім рәсімі ұйымдастырылды. Эмпирикалық деректер Google Forms платформасы арқылы онлайн режимде жинақталды. Студенттерден эмоциялық интеллект деңгейі мен ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділікті бағалауға арналған стандартталған психометриялық тесттерді толтыру сұралды. Аталмыш формат барлық қатысушылар үшін қатысудың жеңілдігін, құпиялылығын және стандартталған жағдайларды қамтамасыз етті. Бұл кезеңде алынған эмпирикалық деректер IBM SPSS Statistics бағдарламалық пакетіне енгізіліп, ұйымдастырылып, дұрыстығы тексерілді. Жауаптардың толықтығы мен дұрыстығы расталып, енгізуде жәберілуі ықтимал техникалық қателер мен ауытқулар жойылды. Сипаттамалық статистика – орташа мәндер, медианалар, модалар және стандартты ауытқулар – есептеліп, зерттелетін көрсеткіштердің жалпы сипаттамасы айқындалып, деректер кейінгі аналитикалық кезеңге дайындалды. Эмоциялық интеллект компоненттері мен мазасыздық деңгейі арасындағы байланысты анықтау үшін Пирсон корреляциялық талдауы қолданылды. Сонымен қатар, тәуелді айнымалының өзгерісіне жеке болжамды айнымалылардың үлесін анықтау үшін көп айнымалылы сызықты т талдауы жүргізілді.

Алынған статистикалық деректер негізінде теориялық талдау жүргізіліп, қорытындыланып,

әрі қарай зерттеудің перспективалары талқыланды, сондай-ақ студенттерге психологиялық қолдау көрсетудің тәжірибелік аспектілерінде нәтижелерді қолданудың ықтимал бағыттары қарастырылды.

Эмоциялық интеллектіні бағалау үшін Н.Холлдың әдістемесі қолданылды, ол бес шкаладан тұрады: эмоциялық хабардарлық, өз эмоцияларын реттеу, өзіндік мотивация, эмпатия және өзгелердің эмоцияларын басқару. Ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік В.В.Бойконың экспресс диагностикалық тесті арқылы бағаланды.

Деректердің статистикалық талдауы сипаттамалық статистиканы, айнымалылар арасындағы байланысты зерттеу үшін Пирсон корреляциялық талдауды және эмоциялық интеллекттің әрбір компонентінің мазасыздықтың өзгеруіне қосқан үлесін анықтау үшін көптік сызықтық регрессиялық талдауды қамтыды. Есеп IBM SPSS Statistics бағдарламасы (орыс тіліндегі нұсқасы) арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – Қазақстандық ЖОО студенттерінің мысалында, эмоциялық интеллектінің ынталандырылмаған мазасыздықты тежейтін қасиетін эмпирикалық тұрғыдан жан-жақты тексеруінде. Тек тікелей корреляцияны ғана қарастыратын бұрынғы еңбектермен салыстырғанда, біздің зерттеуде аталған қос ұғымның өзара әрекеттесу моделі студенттердің оқу ортасына бейімделу кезеңінде қалай көрініс табатыны тұңғыш рет зерттелді.

Нәтижелер және талқылау

Зерттеу студенттердің эмоциялық интеллект компоненттерінің даму деңгейін анықтау, ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік көріністерін талдау және аталған көрсеткіштердің арасындағы өзара байланыстың сипатын айқындау мақсатында жүргізілді. Зерттеуге бакалавриаттың түрлі курстарында білім алатын, 17-27 жас аралығындағы 81 студент қатысты. Қатысу ерікті және анонимді түрде жүзеге асырылды. Бұндай қадам зерттеудің шынайы әрі репрезентативті мәліметтерін алуға мүмкіндік берді.

Эмоциялық интеллектіні айқындау үшін бес шкаланы (Өзге адамдардың эмоциясын басқару, Эмпатия, Өзіндік мотивация, Өз эмоцияларын басқару, Эмоциялық хабардарлық) қамтитын Н. Холлдың әдістемесі қолданылды. Ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік деңгейі В.В. Бойконың экспресс-айқындау әдістемесі-

нің көмегімен бағаланды. Сауалнама стандартталған жағдайларда жүргізіліп, қатысушылар сұрақтар мен тұжырымдардан құралған бланкілерді жеке дара толтырды.

Зерттеу барысында зерделенетін көрсеткіштердің әрқайсысы үшін сипаттамалық статистика есептеліп, эмоциялық интеллект пен мазасыздық деңгейлерінің үлестіріміне талдау жасалды, сондай-ақ айнымалылар арасындағы өзара байланыстарды анықтау мақсатында корреляциялық талдау жүргізілді. Қосымша, эмоциялық интеллект компоненттерінің мазасыздыққа бейімділік деңгейінің вариациясына қосатын үлесін анықтауға бағытталған көптік сызықтық регрессиялық талдау жүргізілді. Мұндай кешенді тәсіл зерттеліп отырған сипаттамалардың құрылымын сипаттап қана қоймай, олардың бір-біріне тигізетін ықтимал әсерін бағалауға да мүмкіндік берді.

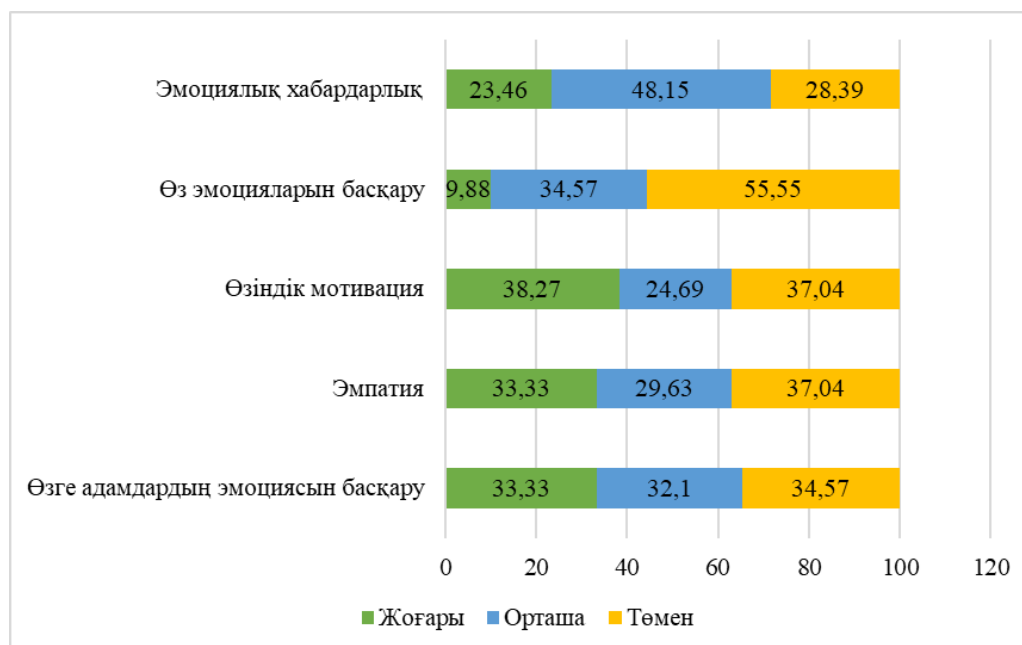
Зерттеу нәтижелерін көрнекілендіру мақсатында студенттердің эмоциялық интеллект деңгейлерінің Н. Холл әдістемесінің бес негізгі компоненті (эмоциялық хабардарлық, өз эмоция-

ларын басқару, өзіндік мотивация, эмпатия және өзге адамдардың эмоцияларын басқару) бойынша үлестірілуіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Алынған мәліметтер әрбір компоненттің даму деңгейі жоғары, орташа және төмен болған студенттердің үлесін анықтауға мүмкіндік берді.

2-суретте көрсетілгендей, студенттер өз эмоцияларын басқаруда қиындық кешіреді. Таңдау тобының жартысынан астамы аталған көрсеткіштің төмен даму деңгейін көрсетті, ал жоғары деңгей респонденттердің тек 9,88%-ында ғана тіркелді. Эмпатия, өзіндік мотивация және өзге адамдардың эмоцияларын басқару көрсеткіштері неғұрлым теңгерімді үлестірімге ие болды. Дегенмен, аталған компоненттердің де даму деңгейі төмен студенттердің үлесі айтарлықтай жоғары екені байқалады. Эмоциялық хабардарлық көрсеткіші тұтастай алғанда қалыпты дамыған. Студенттердің жартысына жуығы орташа деңгейді танытты. Демек, студенттер өз эмоцияларын танудың базалық дағдыларының бар екенін айғақтайды, бірақ сонымен бірге оларды одан әрі жетілдіру қажеттілігін де көрсетеді.

2-сурет

Студенттердің эмоциялық интеллект деңгейі (%)

Ескертпе: көрсеткіштер зерттеуге қатысқан студенттердің эмоциялық интеллект деңгейлері бойынша үлестік таралуының пайыздық көрсеткіші.

Н. Холл әдістемесі бойынша студенттердің эмоциялық интеллектісінің интегралдық көрсеткіштерін талдаудың нәтижесінде жекелеген компоненттер бойынша даму деңгейлері үлестірімінің біртекті еместігін көрсетті. Эмоциялық хабардарлық көрсеткіші ең теңгерімді екені анықталды. Студенттердің 23,46%-ы жоғары деңгейді, 48,15%-ы орташа деңгейді, ал 28,40%-ы төмен деңгейді көрсетті. Демек, студенттердің жартысына жуығы өздерінің эмоциялық күйлерін тануға және оларды бара-бар сәйкестендіруге жеткілікті қабілетке ие деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Дегенмен, таңдау тобының айтарлықтай бөлігінде аталмыш дағдының тапшылығы байқалады. Ол өз кезегінде эмоциялық реттелуді қиындатып, коммуникация және бірлескен оқу іс-әрекеті үдерісінде қиындықтар тудыруы мүмкін.

Ең осал компонент өз эмоцияларын басқару көрсеткіші болды. Аталмыш көрсеткіш бойынша жоғары деңгей студенттердің тек 9,88%-ында ғана тіркелсе, жартысынан астамы (55,56%-ы) төмен деңгейді көрсетті. Демек, студенттердің көпшілігінде эмоциялық реакцияларды ерікті түрде реттеу және стрестік жағдайларда эмоциялық тепе-теңдікті сақтау тетіктерінің жеткілікті дәрежеде қалыптаспағанын айғақтайды. Ол өз кезегінде олардың оқу үлгеріміне, академиялық ортаға бейімделуіне және топтағы тұлғааралық қарым-қатынастарға теріс әсерін тигізуі мүмкін.

Таңдау тобындағы өзіндік мотивация және эмпатия көрсеткіштері белгілі бір шашыраңқылыты көрсеткенімен, салыстырмалы түрде біркелкі үлестірілді. Өзіндік мотивацияның жоғары деңгейі студенттердің 38,27%-ында байқалды. Ондай студенттер айқын мақсаттылығымен, нәтижелерге қол жеткізуге дайындығымен және оқу үдерісінің қиындықтарына қарамастан белсенділікті сақтау қабілетімен айшықталады деуге келеді. Дегенмен, респонденттердің 37,04%-ы аталған көрсеткіштің төмен деңгейін көрсетті. Жоғары жүктеме жағдайында табандылықтың жеткіліксіздігінен және оқуға деген мотивацияның төмендеу ықтималдығының артуынан көрініс табуы мүмкін. Эмпатия студенттердің 33,33%-ында жоғары деңгейде дамыған болса, 37,04%-ы төмен көрсеткіштерді иеленді. Бұндай нәтиже студенттердің айтарлықтай бөлігі айналасындағылардың эмоциялық күйлерін түсінуде және ескеруде қиындықтарға тап болатынын айғақтайды. Ол өз кезегінде оқу тобындағы өзара әрекеттестіктің тиімділігін шектейді.

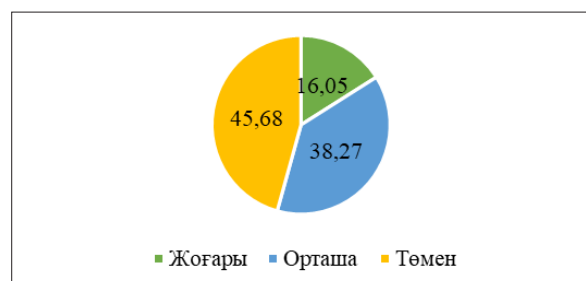
Өзге адамдардың эмоцияларын басқару көрсеткіші біркелкі үлестірілген. Студенттердің 33,33%-ы жоғары деңгейді, 32,10%-ы орташа деңгейді, ал 34,57%-ы төмен деңгейді көрсетті. Мұндай үлестірім студенттер ұжымында айқын коммуникативтік және лидерлік қабілеттері бар қатысушылармен қатар, топтағы эмоциялық ахуалға ықпал етуде қиындықтарды бастан кешіретін тұлғалардың да бар екеніне нұсқайды.

Алынған мәліметтерді жиынтық талдауы студенттердің эмоциялық интеллектісі фрагментарлы сипатқа ие деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Олардың өзіндік мотивация және эмпатия сияқты жекелеген компоненттері жеткілікті дәрежеде жақсы дамыған, бірақ таңдаманың айтарлықтай бөлігінде өз эмоцияларын басқару біліктілігінің тапшылығы байқалады. Бұндай студенттердің эмоциялық өзін-өзі реттеу, стресске төзімділік дағдыларын қалыптастыру және оқу мен әлеуметтік жағдайларда сындарлы өзара әрекеттестік жасау қабілетін дамыту бойынша мақсатты психологиялық-педагогикалық жұмыстар жүргізу қажеттілігін айқындай түседі.

Студенттердің эмоциялық интеллектісінің күйін жалпылама бағалау үшін басым көріністі ескере отырып, оның барлық компоненттерінің жиынтық даму деңгейін көрсететін интегративті көрсеткіш есептелді. Жүргізілген талдау зерттеліп отырған таңдамада эмоциялық интеллектінің интегративті деңгейі төмен студенттердің басым екенін көрсетті, олардың үлесі қатысушылардың жалпы санының 45,68%-ын құрайды. Орташа деңгей студенттердің 38,27%-ында анықталды. Эмоциялық интеллектінің жоғары деңгейін студенттердің тек 16,05%-ы ғана көрсетті.

3-сурет

Студенттердің эмоциялық интеллект дамуының интегративті деңгейі (%)

Ескертпе: көрсеткіштер зерттеуге қатысқан студенттердің эмоциялық интеллект дамуының интегративті деңгейлері бойынша үлестік таралуының пайыздық көрсеткіші.

3-диаграммадан көріп отырғанымыздай, студенттердің жартысына жуығы (45,7%-ы) эмоциялық интеллектінің төмен интегративті деңгейіне ие. Тұтастай алғанда эмоциялық хабардарлықтың, өзін-өзі реттеу қабілеті мен эмоцияларды басқару дағдыларының жеткіліксіз қалыптасқанын көрсетеді. Дамудың орташа деңгейі студенттердің 38,3%-ында байқалады. Олардың базалық дағдылардың бар екенін, бірақ оларды одан әрі дамыту әлеуетінің жоғарылығын нұсқайды. Жоғары деңгейді тек 16,0%-ы ғана көрсетеді. Үйлесімді әрі дамуы қалыпты эмоциялық интеллектісі бар студенттердің салыстырмалы түрде аз екенін көрсетуде.

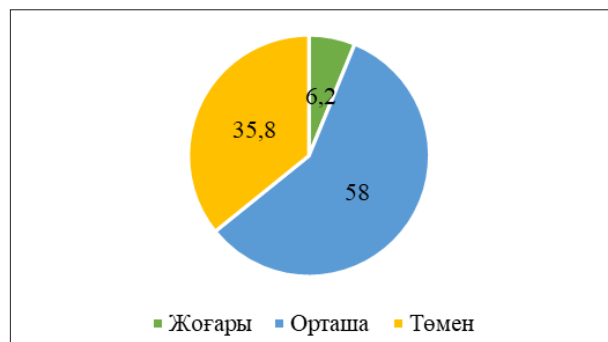
Алынған мәліметтер зерттеліп отырған таңду тобында эмоциялық интеллектінің төмен интегративті деңгейі басым екенін айғақтайды. Студенттердің айтарлықтай бөлігі эмоциялық интеллект компоненттерін – өз эмоцияларын сезінуден бастап, оларды реттей білуге және басқа адамдардың эмоциялық күйлерін ескеруге дейінгі дағдыларды кешенді түрде жүзеге асыруда қиындықтарға тап болатынын білдіреді. Мұндай нәтиже білім беру үдерісіне эмоциялық құзыреттілікті дамытуға, өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыруға, эмпатия деңгейін арттыруға және оқу тобындағы эмоциялық ахуалды басқаруға бағытталған арнайы психологиялық-педагогикалық бағдарламаларды енгізудің өзектілігін айқындай түседі.

Студенттердің эмоциялық күйін бағалау және олардың мазасыздық реакцияларының көрініс табу дәрежесін анықтау мақсатында В.В.Бойко әдістемесі бойынша ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділіктің экспресс-диагностикасы жүргізілді. Алынған мәліметтер аталған көрсеткіш бойынша деңгейі жоғары, орташа және төмен студенттердің үлесін анықтауға мүмкіндік берді. Ұсынылған диаграммадан көріп отырғанымыздай, респонденттердің негізгі бөлігі (58%-ы) мазасыздыққа бейімділіктің орташа деңгейін көрсетті. Ондай көрсеткіш студенттік жас шамасына белгісіздік пен стрестік жағдайларға сезімталдықты бейнелейді, бірақ шамадан тыс эмоциялық тұрақсыздықты білдірмейді. Таңдаманың үштен біріне жуығы (35,8%-ы) төмен деңгейді көрсетті. Ондай студенттердің эмоциялық тепе-теңдікті сақтау және қиындықтарды сындарлы түрде еңсеру қабілетін байқатады. Мазасыздықтың жоғары деңгейі студенттердің тек 6,2%-ында ғана анықталды, бұл айқын ішкі ширығуды бастан кешіретін және қосымша психологиялық қолдауды қажет

ететін тұлғалардың салыстырмалы түрде аз екенін айғақтайды.

4-сурет

Студенттердің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік деңгейі (%)

Ескертпе: көрсеткіштер зерттеуге қатысқан студенттердің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік деңгейлері бойынша үлестік таралуының пайыздық көрсеткіші.

4-диаграммадан көріп отырғанымыздай, студенттердің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділіктерін айқындау нәтижелерінің талдауы зерттеліп отырған таңдамада аталған күй көрінісінің орташа деңгейі басым екенін көрсетті. Респонденттердің 58%-ы орташа көрсеткішті айғақтатты. Бұндай студенттердің көпшілігіне аталған көрсеткіш патологиялық деңгейге жетпейтін, негізінен белгісіздік пен жоғары жүктеме жағдайларында ғана көрінетін қалыпты мазасыздық тән екенін нұсқайды. Сонымен бірге, қатысушылардың 35,8%-ында ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділіктің төмен деңгейі анықталды. Ондай студенттер эмоциялық тұрақтылықты, тепе-теңдікті және стрестік факторларды адекватты түрде еңсеру қабілетін айғақтайды. Мазасыздықтың жоғары деңгейі студенттердің 6,2%-ында айқындалды. Ондай студенттердің эмоциялық сезімталдығы жоғары, жиі әрі әрдайым негізді бола бермейтін мазасыздық реакцияларына бейім болуы мүмкін. Мұндай күй олардың оқу іс-әрекетіне теріс әсер етіп, зейіндерінің шоғырлануын төмендетуі мүмкін. Алынған мәліметтер тұтастай алғанда студенттердің мазасыздығы бақылауға алынатын деңгейде екенін, алайда жоғары көрсеткіштері бар тұлғалардың анықталған үлесі жоғары оқу орнының психологиялық қызметі тарапынан назар аударуды және эмоциялық өзін-өзі реттеу дағ-

дыларын дамыту мен созылмалы стресс ықтималдығын төмендетуге бағытталған профилактикалық іс-шараларды жүргізуді талап ететінін қорытындылауға мүмкіндік береді.

Студенттердің эмоциялық интеллект компоненттерін сандық тұрғыдан бағалау үшін

Н. Холл әдістемесінің бес шкаласының (эмоциялық хабардарлық, өз эмоцияларын басқару, өзіндік мотивация, эмпатия және өзге адамдардың эмоцияларын басқару) әрқайсысы бойынша сипаттамалық статистика есептелді. Нәтижелері төмендегі 2-кестеде ұсынылған.

2-кесте

Студенттердің эмоциялық интеллект деңгейінің сипаттамалық статистикасы

		Эмоциялық хабардарлық	Өз эмоцияла- рын басқару	Өзіндік мотивация	Эмпатия	Өзге адамдардың эмоциясын басқару
N	Валидті	81	81	81	81	81
Орташа		9.0000	5.1358	9.3457	8.9259	8.3580
Орташа стандартты ауытқу		.74866	.77813	.75199	.84012	.93034
Медиана		10.0000	6.0000	10.0000	11.0000	10.0000
Мода		10.00	11.00	16.00	11.00 ^a	18.00
Орташа квадраттық ауытқу		6.73795	7.00313	6.76787	7.56105	8.37304
Асимметрия		-1.469	-.579	-1.086	-1.098	-1.098
Стандартты асимметрия қатесі		.267	.267	.267	.267	.267
Эксцесс		2.846	.196	1.569	1.174	.916
Эксцестің стандартты қатесі		.529	.529	.529	.529	.529
Минимум		-17.00	-18.00	-17.00	-18.00	-18.00
Максимум		18.00	18.00	18.00	18.00	18.00

Ескертпе: кестеде эмоциялық интеллект компоненттері бойынша орташа мән, орташа мәnnің стандартты қатесі, медиана, мода, стандартты ауытқу, асимметрия, эксцесс, сондай-ақ минималды және максималды мәндер берілген

2-кестедегі мәліметтерден көріп отырғанымыздай, көрсеткіштердің орташа мәндері 5,14-тен 9,35-ке дейінгі шекте құбылады. Ол өз кезегінде эмоциялық интеллектінің жекелеген компоненттері қалыптасу деңгейінің әртүрлілігін нұсқайды. Ең жоғары орташа көрсеткіш өзіндік мотивация шкаласы бойынша алынды ($M = 9,35$). Ондай нәтиже студенттердің өз белсенділігін сақтау және мақсаттарға қол жеткізуге бағытталу қабілетінің дамығанын айғақтайды. Эмоциялық хабардарлық ($M = 9,00$) және эмпатия ($M = 8,93$) шкалалардың орташа мәндері сәл төменірек болды. Демек, бұндай студенттер өз эмоцияларын сезіну және басқа адамдардың эмоциялық күйлерін түсіну дағдыларының даму деңгейі жеткілікті дәрежеде жақсы, бірақ ең жоғары шекте емес екенін білдіреді. Ең төменгі орташа көрсеткіш өз эмоцияларын басқару шкаласы бойынша тіркелді ($M = 5,14$). Ол өз кезегінде студенттердің өзін-өзі реттеу аясындағы

қиындықтарын және оны мақсатты түрде қалыптастыру қажеттілігін растайды. Стандартты ауытқулардың жоғары мәндері және бірқатар шкалалар бойынша теріс асимметрияның болуы тандаманың біртекті еместігін және эмоциялық интеллект көрсеткіштері өте төмен, сондай-ақ өте жоғары студенттердің полярлы топтарының бар екенін көрсетеді.

Студенттердің мазасыздық күйлерінің көрініс табуын талдау және эмоциялық ширығу дәрежесін анықтау мақсатында В.В. Бойко әдістемесі бойынша ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділіктің экспресс-диагностикасы жүргізілді. Сипаттамалық статистиканың есебі тандамадағы көрсеткіштің орташа деңгейін, сондай-ақ нәтижелердің үлестірім сипатын, соның ішінде медиананы, моданы, стандартты ауытқуды және асимметрия мен эксцесс көрсеткіштерін анықтауға мүмкіндік берді. Алынған мәліметтер 3-кестеде ұсынылған.

3-кесте

Студенттердегі ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділіктерінің сипаттамалық статистикасы

Ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік		
N	Валидті	81
Орташа		5.3827
Орташа стандартты қате		.29636
Медиана		5.0000
Мода		5.00
Орташа квадраттық ауытқу		2.66725
Асимметрия		-.051
Стандартты асимметрия қатесі		.267
Эксцесс		-.854
Эксцестің стандартты қатесі		.529
Минимум		1.00
Максимум		11.00

Ескертпе: кестеде ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік көрсеткіші бойынша орташа мән, орташа мәннің стандартты қатесі, медиана, мода, стандартты ауытқу, асимметрия, эксцесс, сондай-ақ минималды және максималды мәндер берілген

3-кестеде ұсынылған мәліметтерден көріп отырғанымыздай, студенттік таңдамада ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділіктің орташа мәні $M = 5,38$ деңгейінде екенін көрсетеді. Аталған әдістеме бойынша орташа көрсеткіштер интервалына сәйкес келеді және студенттердің көпшілігінде мазасыздықтың қалыпты дәреже-

де көрініс табатынын нұсқайды. Медиана (5,00) мен мода (5,00) мәндері орташа шамаға жақын, үлестірімнің симметриялылығын және шеткі мәндер бағытына қарай елеулі ығысудың жоқтығын білдіреді. Теріс асимметрия (-0,051) мен теріс эксцесс (-0,854) үлестірімнің сүйірлігінің төмендігін бейнелейді, таңдамада мазасыздықтың өте жоғары немесе өте төмен көрсеткіштері бар респонденттердің аз екендігін айғақтайды. Осы мәліметтердің жиынтығы тұтастай алғанда студенттердің аталған әдістеме бойынша нәтижелері қалыпты шегінен шықпайтын, теңгерімді эмоциялық ширығу деңгейі байқалады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Дегенмен максималды мәндері (11 балға дейін) бар қатысушылардың болуы жиі мазасыздық күйлерінің туындау қаупі жоғары кіші топтың бар екенін көрсетеді, жоғары оқу орнының психологиялық қызметі тарапынан назар аударуды және профилактикалық іс-шаралар жүргізуді талап етеді.

Эмоциялық интеллект деңгейі мен ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік арасындағы өзара байланысты анықтау мақсатында Пирсонның корреляция коэффициентін қолдану арқылы корреляциялық талдау жүргізілді. Корреляциялық талдау эмоциялық интеллект компоненттері көрінісінің студенттердің мазасыздық деңгейімен қаншалықты байланысты екенін айқындауға және жекелеген эмоциялық құзыреттіліктердің мазасыздық күйлерін бастан кешіруге бейімділікке тигізетін ықтимал әсерін анықтауға мүмкіндік берді. Корреляциялық талдау нәтижелері 4-кестеде ұсынылған.

4-кесте

Студенттердің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділігі мен эмоциялық интеллектісі арасындағы өзара байланыс

Ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік		
Эмоциялық хабардарлық	Пирсон корреляциясы	-.050
	Мәні. (екі жақты)	.657
	N	81
Өз эмоцияларын басқару	Пирсон корреляциясы	-.123
	Мәні. (екі жақты)	.273
	N	81
Өзіндік мотивация	Пирсон корреляциясы	-.120
	Мәні. (екі жақты)	.288
	N	81
Эмпатия	Пирсон корреляциясы	-.046
	Мәні. (екі жақты)	.681
	N	81

Ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік		
Өзге адамдардың эмоциясын басқару	Пирсон корреляциясы	-.088
	Мәні. (екі жақты)	.435
	N	81

Ескертпе: статистикалық мәнділік деңгейі $p < 0,05$ ретінде қабылданды

4-кестеде ұсынылған корреляциялық талдау нәтижелері студенттердің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділігі мен эмоциялық интеллект көрсеткіштері арасында статистикалық маңызды байланыстардың жоқтығын көрсетеді. Барлық корреляция коэффициенттері теріс таңбаға ие. Демек, эмоциялық интеллект көрсеткіштері жоғарылаған сайын мазасыздық деңгейінің төмендеу үрдісін айғақтайды, алайда коэффициенттердің мәндері ($-0,046$ -дан $-0,123$ -ке дейін) өте төмен және статистикалық маңыздылық деңгейіне ($p > 0,05$) жетпейді. Ол өз кезегінде зерттелініп отырған таңдамада эмоциялық интеллект пен ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік бір-бірінен салыстырмалы түрде тәуелсіз көрініс береді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Айқын өзара байланыстың болмауы студенттердің жас ерекшеліктерімен (олар үшін қалыпты мазасыздық белгісіздік жағдайларына табиғи реакция), сондай-ақ осы кезеңде эмоциялық интеллектінің дамуы фрагмен-

тарлы сипатқа ие екендігімен және эмоциялық күйлерді тиімді реттеуді әрдайым қамтамасыз ете бермейтіндігімен түсіндірілуі мүмкін.

Жекелеген эмоциялық интеллект компоненттерінің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік деңгейіне қосатын үлесін анықтау мақсатында көптік сызықтық регрессиялық талдау жүргізілді. Тәуелді айнымалы ретінде мазасыздыққа бейімділіктің жиынтық көрсеткіші алынды, ал эмоциялық интеллектінің шкалалары предикторлар ретінде қатысты.

Эмоциялық интеллект компоненттерінің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділікке тигізетін ықпал ету дәрежесін бағалау үшін көптік сызықтық регрессиялық талдау орындалды. Барлық бес предикторды қамтитын модельдің жиынтық нәтижелері 5-кестеде ұсынылған және олар предикторлар мен тәуелді айнымалы арасындағы байланыстың күшін, сондай-ақ студенттердің мазасыздық деңгейі вариациясының түсіндірілген үлесін анықтауға мүмкіндік береді.

5-кесте

Модель үшін жиынтық^а

Модель	R	R-квадрат	Түзетілген R-квадрат	Стандартты бағалау катесі	Өзгерістер статистикасы					Дарбин-Уотсон
					R квадраттың өзгерісі	F өзгерісі	1 еркіндік дәрежесі	2 еркіндік дәрежесі	F өзгерісі- нің мәні	
1	.172 ^а	.030	-.035	2.71361	.030	.458	5	75	.806	1.775

Ескертпе: а. болжаушылар: (тұрақты), өзге адамдардың эмоцияларын басқару, өз эмоцияларын басқару, эмоциялық хабардарлық, өзіндік ынталандыру, эмпатия. б. тәуелді айнымалы: ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік.

5-кестеден көріп отырғанымыздай, модель бойынша жиынтық мәліметтер ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік пен эмоциялық интеллектінің бес компонентінің жиынтығы арасындағы көптік корреляцияның төмен екендігін көрсетті ($R = 0,172$). Детерминация коэффициенті $R^2 = 0,03$ құрады, модельге енгізілген предиктор-

лар студенттердің мазасыздық деңгейі вариациясының тек 3%-ын ғана түсіндіретінін білдіреді. Түзетілген R^2 мәні теріс болып шықты ($-0,035$), модельдің тәуелді айнымалының жай орташа мәнімен салыстырғанда болжамды жақсартпайтынын нұсқайды. F статистикасы статистикалық маңыздылық деңгейіне жетпеді ($F(5,75) = 0,458$;

$p = 0,806$), мазасыздыққа бейімділік вариациясын түсіндіруде предикторлар жиынтығының маңызды үлесі жоқ екенін айғақтайды. Дарбин–Уотсон критерийінің мәні 1,775-ті құрады, рұқсат етілген диапазонда және қалдықтардың айқын автокорреляциясының жоқтығын көрсетеді.

Құрылған регрессиялық модельдің статистикалық маңыздылығын тексеру мақсатында

дисперсиялық талдау (ANOVA) жүргізілді. Ол предикторлар жиынтығы тәуелді айнымалы вариациясының маңызды үлесін түсіндіре ме және алынған модельді студенттердің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік деңгейін болжау үшін жарамды деп санауға бола ма деген сұрақтарды анықтауға мүмкіндік береді. ANOVA нәтижелері 6-кестеде келтірілген.

6-кесте

Регрессиялық модельдің дисперсиялық талдау нәтижелері

	Модель	Квадраттардың қосындысы	Еркіндік дәрежесі	Орташа квадрат	F	Мәні
1	Регрессия	16.861	5	3.372	.458	.806 ^b
	Қалдығы	552.275	75	7.364		
	Баплығы	569.136	80			

Ескертпе: а. тәуелді айнымалы: ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік. б. болжаушылар: (тұрақты), өзге адамдардың эмоцияларын басқару, өз эмоцияларын басқару, эмоциялық хабардарлық, өзіндік ынталандыру, эмпатия

Дисперсиялық талдау нәтижелері (6-кесте) құрылған регрессиялық модельдің статистикалық мәнді емес екендігін ($F(5,75) = 0,458$; $p = 0,806$) растады. Демек, эмоциялық интеллектінің бес компонентінің жиынтығы студенттердегі ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік көрсеткіші вариациясының шынайы үлесін түсіндірмейтінін білдіреді. Осылайша, сызықтық модель осы таңдамадағы эмоциялық интеллектінің даму деңгейі туралы мәліметтер негізінде мазасыздық деңгейін болжауға мүмкіндік бермейді.

Ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік вариациясын түсіндірудегі әрбір жеке предиктордың қосқан үлесін нақтылау мақсатында көптік сызықтық регрессия коэффициенттеріне талдау жүргізілді. 6-кестеде эмоциялық интеллекті шкалаларының әрқайсысы үшін стандартталмаған және стандартталған коэффициенттердің (β) мәндері, t-статистикасы және маңыздылық деңгейлері, сондай-ақ коллинеарлық көрсеткіштері ұсынылған, әрбір айнымалының жеке үлесін бағалауға және ықтимал мультиколлинеарлық әсерлерді анықтауға мүмкіндік береді.

7-кесте

Ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік үшін көптік сызықтық регрессия коэффициенттері

		Коэффициенттер ^a				Коллинеарлық статистикасы	
Модель		Стандартталмаған коэффициенттер		t	Мәні	Жіберілгені	
		B	Стандартты қате			Жіберілгені	VIF
1	(Константа)	5.615	.563	9.982	.000		
	Эмоциялық хабардарлық	.039	.073	.529	.598	.378	2.649
	Өз эмоцияларын басқару	-.047	.057	-.814	.418	.569	1.759
	Өзіндік мотивация	-.056	.075	-.746	.458	.359	2.782
	Эмпатия	.051	.076	.676	.501	.278	3.596
	Өзге адамдардың эмоциясын басқару	-.033	.074	-.451	.654	.239	4.181

Ескертпе: а. Тәуелді айнымалы: ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік

Регрессия коэффициенттерін (7-кесте) предикторлардың ешқайсысы ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік деңгейіне статистикалық маңызды ықпал көрсетпегенін айқындады (барлық айнымалылар үшін $p > 0,05$). Ең жоғары стандартталған коэффициент ($\beta = 0,146$) «Эмпатия» шкаласында байқалады, алайда оның қосқан үлесі статистикалық маңыздылық деңгейіне жетпейді ($p = 0,501$). Қалған шкалалардың да коэффициенттері мәнді болмады, сонымен қатар өз эмоцияларын басқару, өзіндік мотивация және басқа адамдардың эмоцияларын басқару үшін ықпал ету бағыты теріс болып шықты әрі ол теориялық тұрғыдан мазасыздықпен кері байланысты нұсқауы мүмкін, бірақ бұл таң-

дамада аталған үрдіс статистикалық тұрғыдан расталмайды. VIF көрсеткіштері норма шегінде ($VIF < 5$), предикторлар арасында мультиколлинеарлықтың жоқтығын айғақтайды.

Көптік регрессия нәтижелерін интерпретациялаудың дұрыстығын қамтамасыз ету үшін предикторлардың мультиколлинеарлығына тексеру жүргізілді. Диагностика тәуелсіз айнымалылардың әрқайсысы үшін меншікті мәндерді, шарттылық көрсеткішін және дисперсия үлестерін есептеуді қамтыды. Бұндай есеп эмоциялық интеллект шкалалары арасындағы өзара байланыстардың регрессиялық талдау нәтижелерін бұрмаламайтынын анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу қорытындысы 8-кестеде ұсынылған.

8-кесте

Регрессиялық модель болжаушыларының мультиколлинеарлық диагностикасы

Коллинеарлықты диагностикалау ^a									
Модель	Өлшемі	Өзіндік мәні	Шарттылық көрсеткіші	Дисперсия үлесі					
				(Константа)	Эмоциялық хабардарлық	Өз эмоцияларын басқару	Өзіндік мотивация	Эмпатия	Өзге адамдардың эмоциясын басқару
1	1	5.033	1.000	.01	.00	.01	.00	.00	.00
	2	.415	3.482	.33	.00	.44	.00	.00	.00
	3	.262	4.381	.28	.00	.49	.00	.05	.13
	4	.118	6.538	.17	.62	.03	.07	.28	.02
	5	.100	7.092	.03	.32	.00	.87	.05	.00
	6	.072	8.379	.18	.04	.03	.05	.63	.84

Ескертпе: а. Тәуелді айнымалы: ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік

Мультиколлинеарлықты диагностикалау нәтижелері (8-кесте) меншікті мәндердің нөлге жақындамайтынын, ал шарттылық көрсеткіштерінің 30-ға тең сыни мәннен аспайтынын көрсетті, күрделі мультиколлинеарлық мәселелерінің жоқтығын айғақтайды. Әрбір предиктор үшін дисперсия үлестері салыстырмалы түрде біркелкі үлестірілген, бірнеше айнымалы үшін бір өлшемде жоғары мәндердің ($>0,5$) шоғырлануы байқалмайды. Демек, эмоциялық интеллект шкалаларының бір-бірінен тәуелсіздігін растайды. Осылайша, модель предикторлардың өзара байланысының ықпалымен бұрмаланбаған және оны дұрыс интерпретациялауға болады.

Жүргізілген көптік сызықтық регрессиялық талдау эмоциялық интеллект компоненттерінің жиынтығы студенттердегі ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділіктің статистикалық маңызды предикторы болып табылмайтынын көрсетті. Әлсіз оң көптік корреляцияға ($R = 0,172$) қарамастан, детерминация коэффициенті төмен ($R^2 = 0,03$) болып шықты, ал түзетілген R^2 теріс мәнге ие болды, тәуелді айнымалының орташа мәнін пайдаланумен салыстырғанда болжам сапасының жақсармағанын айғақтайды. ANOVA нәтижелері модельдің маңызды еместігін ($p > 0,05$) растады, ал регрессия коэффициенттері статистикалық маңызды предикторлардың жоқ-

тығын көрсетті (барлық шкалалар бойынша $p > 0,05$). Мультиколлинеарлықты тексеру нәтижелерді бұрмалай алатын мәселелерді анықтаған жоқ. Осылайша, зерттеудің эмоциялық интеллектінің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділікті төмендетудегі предикторлық рөлі туралы алға қойылған болжамы расталмады. Аталған таңдау тобында студенттердің эмоциялық интеллект деңгейі олардың ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік көріністерімен байланысты емес, жастардың эмоциялық күйі мен мазасыздығын айқындайтын басқа да факторларды одан әрі зерттеу қажеттілігін нұсқайды.

Эмоциялық интеллект компоненттерінің жиынтығы студенттердің ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділігіне статистикалық маңызды ықпал етпейді, аталған жас кезеңінде аталмыш психологиялық конструктілердің бір-бірінен тәуелсіздігін айғақтауы мүмкін. Маңызды коэффициенттердің жоқтығына қарамастан, жекелеген предикторлардың ықпал ету бағыты назар аударуға тұрарлық. Өз эмоцияларын басқару, өзіндік мотивация және басқа адамдардың эмоцияларын басқару теріс стандартталған коэффициенттерге ие. Олардың әлеуетті қорғаныс қызметін нұсқауы мүмкін. Аталмыш дағдылардың даму деңгейі жоғары болған сайын мазасыздық деңгейі төмендейді деуге болады. Сонымен бірге, эмоциялық хабардарлық пен эмпатияның оң коэффициенттері өзінің және өзгенің эмоцияларына шамадан тыс сезімталдықтың стрессогендік факторларды қабылдауды күшейтуі және мазасыздықты бастан кешіруге түрткі болуы мүмкін деген болжам жасауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеудің басты нәтижесі эмоциялық интеллект компоненттері мен ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік арасында статистикалық маңызды байланыстың болмауы ($p > 0,05$). Бұндай нәтиже жұмыстың алғашқы болжамын теріске шығарғанымен, мәнін жоққа шығармайды. Зерттелініп отырған таңдау тобында студенттердің эмоциялық интеллект деңгейі олардың мазасыздыққа бейімділік көріністерімен тікелей байланысты емес. Зерттелінген жас жасамасындағы сыналушылардың аталған психологиялық конструктілердің тәуелсіздігін көрсетеді.

Аталған статистикалық мәнді емес нәтиженің себебін психологиялық және әдіснамалық тұрғыдан талдау бірнеше негізгі факторларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Ең алдымен, өлшенетін конструктілердің табиғатында әдіснамалық алшақтық бар. Н. Холл әдістемесі индивидтің өз эмоциялық қабілеттері туралы субъективті өзін-өзі бағалауы мен түсінігін бейнелейтін диспозициялық эмоциялық интеллектіні диагностикалауға бағытталған. Сонымен бірге, ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік (В.В. Бойко бойынша) тұлғаның тұрақты психофизиологиялық және вегетативтік реакцияларын тіркейді. Студенттер өздерінің эмоциялық хабардарлығын жоғары бағалауы мүмкін, алайда белгісіздік жағдайларында аталмыш түсініктер әрдайым автоматты түрде эмоциялық ширығуды төмендетудің шынайы тетіктеріне айнала бермейді.

Жас ерекшелік-контекстік ерекшелік пен бейімделу факторы да маңызды рөл атқарады. Таңдаманы нормативтік жасөспірімдік дағдарыс және жоғары оқу орнында білім алуға әлеуметтік бейімделу кезеңіндегі төменгі курс студенттері ($M = 17,75$ жас) құрады. Аталмыш кезеңде ынталандырылмаған мазасыздық көбінесе экзогендік факторлардан ситуативтік академиялық жүктемеден, әлеуметтік ортаның өзгеруінен және мәртебенің белгісіздігінен туындайды. Қуатты сыртқы стрессогендік контекст жағдайында эмоциялық өзін-өзі реттеудің ішкі ресурстары қалыптасқан мінез-құлықтық копинг-стратегиялармен бекітілмесе, жеткілікті дәрежеде тиімді болмауы мүмкін.

Келесі бір ескерерлік жәйт, эмоциялық интеллект компоненттерінің әртүрлі бағыттылық сипаты. Қол жеткізген нәтижелер (статистикалық мәнді болуына қарамастан) шкалалардың сараланған әсерін айқын көрсетеді. «Өз эмоцияларын басқару», «өзіндік мотивация» және «өзгелердің эмоцияларын басқару» шкалалары байланыстың теріс бағыттылығын көрсетіп, әлеуетті ішкі ресурс ретінде көрініс тапты. Сонымен бірге, «эмоциялық хабардарлық» пен «эмпатия» оң бағыттылықты байқатты. Бұндай нәтиже «гиперрефлексия» әсерімен түсіндіріледі. Өз эмоциялық күйлеріне жоғары сезімталдық және когнитивті өңдеу дағдыларыңызсыз айнала дағылардың стресін (мысалы, емтихан кезеңіндегі курстастардың мазасыздығын) эмпатиялық тұрғыдан «бойға сіңіру» мазасыздық сезімдеріне деген бекіністі күшейтуге қабілетті.

Алынған мәліметтер Т. Б. Тәжібаев және т.б. (2023) жүргізген зерттеуімен үндеседі. Авторлар өз еңбектерінде эмоциялық интеллектінің өзін-өзі есеп беру сауалнамалары мазасыздық күйлерінің тікелей предикторлары бола алмайтыны,

ал олардың қорғаныс әсері жанама (медиативті) сипатқа ие екендігі ерекше атап көрсетіледі.

Нәтижелердің тәжірибелік маңыздылығы студенттерді психологиялық қолдауға сараланған тәсілді қолдану қажеттілігін айқындайды. Реттеу және өзіндік мотивация дағдыларының қалыптасуы мазасыздықты төмендетуге септігін тигізуі мүмкін, алайда жағымсыз эмоцияларға бейімсіз болудың алдын алу үшін эмоциялық хабардарлықпен жұмыс істеу міндетті түрде когнитивті еңсеру стратегияларына дағдыландырумен ұштасуы тиіс деп ойлаймыз.

Зерттеудің шектеулері

Алынған эмпирикалық нәтижелерді интерпретациялау барысында бірқатар елеулі әдіснамалық әрі мазмұндық шектеулерді ескеру қажет.

Біріншіден, зерттеу массивінің көлемі мен оны қалыптастыру тәсілі белгілі бір шектеулер қояды. Таңдама 81 респондентпен шектелген және жоғары оқу орны шеңберінде қолжетімді таңдама әдісімен қалыптастырылды. Ол өз кезегінде мәліметтердің репрезентативтілігін айтарлықтай төмендетеді және қорытындысы студент жастардың барлық жиынтығына кеңінен генерализациялау мүмкіндіктерін шектейді, сондай-ақ нәтижелерді басқа әлеуметтік-демографиялық және жас ерекшелік топтарымен салыстыру кезінде сақтық танытуды талап етеді.

Екіншіден, зерттеудің мазмұндық шеңбері психологиялық көрсеткіштерді бірыңғай уақыттық қимада тіркейтін қолданылған көлденең дизайнның ерекшелігіне байланысты. Мұндай тәсіл анықталған байланыстарды себеп-салдарлық интерпретациялау мүмкіндігін жоққа шығарады, сонымен қатар академиялық үдерістің әртүрлі кезеңдерінде (атап айтқанда, емтихан сессиясы кезеңдерінде немесе жоғары курстарға өткен кезде) мазасыздық пен эмоциялық интеллект компоненттері көрінісінің уақыттық динамикасын бақылауға мүмкіндік бермейді.

Үшіншіден, зерттеудің әдістемелік құралдары тек қана өзін-өзі есеп берудің психодиагностикалық әдістемелерімен (Н. Холлдың сауалнамасы және В.В. Бойконың экспресс-диагностикасы) ұсынылған. Мәліметтерді жинаудың мұндай форматына әлеуметтік қалаулылық әсерінің көрініс табуы, эмоциялық сипаттарды өзін-өзі бағалаудың субъективтілігі, сондай-ақ тестілеу сәтіндегі респонденттердің ағымдағы психоэмоциялық күйінің ықпалы салдарынан көрсеткіштердің бұрмалану қаупі тән. Ақыр соңында, талданған модельдің оқшауланған сипаты да шектеу болып табылады. Осы зерттеу

шеңберінде экзогендік (академиялық жүктеме деңгейі, әлеуметтік қолдау өлшемдері) және эндогендік (стрессті еңсерудің жеке мінез-құлықтық копинг-стратегиялары, диспозициялық тұлғалық мазасыздық) сияқты ықтимал медиаторлық және модераторлық айнымалылардың қосқан үлесі ескерілмеді. Аталған факторларды есепке алу кейінгі эмпирикалық ізденістердің қажетті бағыты бола алады деген үміттеміз.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу студенттерінің эмоциялық интеллект компоненттері мен ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік деңгейі арасындағы өзара байланыс сипатын талдауға бағытталды.

Жүргізілген эмпирикалық талдаудың негізінде бірнеше негізгі қорытынды тұжырымдалды:

Зерттеліп отырған таңдау тобында студенттердің көпшілігі эмоциялық хабардарлық пен өзіндік мотивация көрсеткіштерінің жоғары көрініс табуы жағдайында, өз эмоцияларын басқару дағдылары дамуының салыстырмалы түрде төмен деңгейімен сипатталатын эмоциялық интеллектінің орташа даму деңгейін көрсетеді. Ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділік те бейімделушілік ширығудың қалыпты деңгейін бейнелей отырып, орташа көрініс табу шеңберінде орналасқан.

Эмоциялық интеллектінің ынталандырылмаған мазасыздыққа қатысты тікелей ингибиторлық рөлі туралы болжам эмпирикалық тұрғыдан расталмады. Эмоциялық интеллект пен ынталандырылмаған мазасыздық статистикалық тұрғыдан тәуелсіз психологиялық конструктілер ретінде жұмыс істейді ($p > 0,05$).

Алынған статистикалық тұрғыдан мәнді емес нәтиже эмоциялық дағдыларды субъективті өзін-өзі бағалаудың өздігінен ғана жоғары оқу орнында білім алуға бейімделу кезеңінде студенттердегі фондық мазасыздықты төмендетудің тікелей предикторы бола алмайтынын нұсқайды.

Зерттеу нәтижелері тікелей корреляциялық модельдерден медиаторлық модельдерге көшу қажеттілігін негіздейді. Жоғары оқу орындарының психологиялық қызметтерінің тәжірибелік жұмысында негізгі екпін жай ғана ақпараттандыру мен эмоциялық хабардарлықты дамытудан стрессті еңсерудің нақты мінез-құлықтық және когнитивті стратегияларына үйретуге ауысуы

тиіс. Болашақ ізденістердің перспективалары таңдаманы кеңейтуде және талдамалық модельдерге қосымша медиаторлық айнымалыларды (стресске төзімділік, әлеуметтік қолдау, академиялық жүктеме) енгізуде көрініс табады.

Авторлардың үлесі

Бапаева Сая Тлектескызы – тұжырымдау, әдіснама, зерттеу, мәтіннің алғашқы нұсқасын жазу, мәтінді рецензиялау және редакциялау.

Альмуратова Алина Баглановна – мәліметтерді өңдеу, формальді талдау, көрнекіленді-

ру (визуализация), аудару, мәтінді рецензиялау және редакциялау.

Ербосынқызы Динара – тұжырымдау, формальді талдау, мәтінді рецензиялау және редакциялау.

Бейсенова Жупаркуль Жумабаевна – ғылыми жетекшілік (супервизия), жобаны әкімшілендіру, мәтінді рецензиялау және редакциялау.

Ысқақ Гүлнұр Тілеубайқызы – мәліметтерді өңдеу, зерттеу, аудару, мәтінді рецензиялау және редакциялау.

References

- Augusto-Landa, J. M., García-Martínez, I., & León, S. P. (2022). Analysis of the Effect of Emotional Intelligence and Coping Strategies on the Anxiety, Stress and Depression Levels of University Students. *Psychological Reports*, 332941221144603. <https://doi.org/10.1177/00332941221144603>
- Butler, R. M., Boden, M. T., Olino, T. M., Morrison, A. S., Goldin, P. R., Gross, J. J., & Heimberg, R. G. (2018). Emotional clarity and attention to emotions in cognitive behavioral group therapy and mindfulness-based stress reduction for social anxiety disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 55, 31–38. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2018.03.003>
- Extremera, N., & Fernández-Berrocal, P. (2006). Emotional Intelligence as Predictor of Mental, Social, and Physical Health in University Students. *Spanish Journal of Psychology*, 9(1), 45–51. <https://doi.org/10.1017/S1138741600005965>
- Farnia, V., Mousavi, S. A. R., Parsamehr, A., Alikhani, M., Golshani, S., Nooripour, R., & Moradi, M. (2017). The Mediating Role of Emotional Intelligence in Coping Strategies and Test Anxiety in Students of Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran in 2013–2014. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 11(4). <https://doi.org/10.5812/IJPBS.9254>
- Guil, R., Gómez-Molinero, R., Merchán-Clavellino, A., Gil-Olarte, P., & Zayas, A. (2019). Facing Anxiety, Growing Up. Trait Emotional Intelligence as a Mediator of the Relationship Between Self-Esteem and University Anxiety. *Frontiers in Psychology*, 10, 567. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2019.00567>
- Guil, R., Gómez-Molinero, R., Merchán-Clavellino, A., & Gil-Olarte, P. (2021). Lights and Shadows of Trait Emotional Intelligence: Its Mediating Role in the Relationship Between Negative Affect and State Anxiety in University Students. *Frontiers in Psychology*, 11, 615010. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2020.615010>
- Hall, N. (2007). *Positive Psychology and Emotional Intelligence*. Positive Psychology News Daily, NY (Editor S.M.)
- Jan, S. U., Anwar, M., & Warraich, N. F. (2017). Emotional Intelligence and Academic Anxieties: A Literature Review. *New Review of Academic Librarianship*, 23(1), 6–17. <https://doi.org/10.1080/13614533.2016.1270839>
- Jia, T. (2024). A Study of the Causes and Effects of Anxiety among Students in Higher Education. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 45, 111–115. <https://doi.org/10.54097/zza43979>
- Kadyrov, K., Kalankhodzhaeva, K. (2025). Study of the Relationship Between Emotional Intelligence in Students and the Ratio of Two Signal Systems. *The Journal of Psychology and Sociology*, 93(2), 16–25. <https://doi.org/10.26577/JPSS202593202>
- Kahraman, M. O. (2022). Investigating the Relationship Between Emotional Intelligence and Social Anxiety Levels of University Students. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 9(4), 1121–1132. <https://doi.org/10.52380/ijpes.2022.9.4.688>
- Kannan, R. G., Varma, S., & Kumar, L. (2024). Unravelling Anxiety: A Detailed Study of Causes and the Coping Strategies among Young Adults.
- Liu, M., & Ren, S. (2018). Moderating Effect of Emotional Intelligence on the Relationship between Rumination and Anxiety. *Current Psychology*, 37(1), 272–279. <https://doi.org/10.1007/S12144-016-9510-7>
- Mijatović, L., & Strizak, N. (2023). The role of personality traits and emotional intelligence in predicting academic stress among university students. *Zbornik Instituta Za Pedagogiku Istrazivanja*, 55(1), 73–92. <https://doi.org/10.2298/zipi2301073m>
- Moeller, R. W., Seehuus, M., Seehuus, M., & Peisch, V. (2020). Emotional Intelligence, Belongingness, and Mental Health in College Students. *Frontiers in Psychology*, 11, 93. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2020.00093>
- Montenegro Ordoñez, J. (2020). La inteligencia emocional y su efecto protector ante la ansiedad, depresión y el estrés académico en estudiantes universitarios. *Tzhoecon*, 12(4), 449–461. <https://doi.org/10.26495/TZH.V12I4.1395>
- Mudi, S. (2024). The Role of Educational Psychology in Addressing Students Anxiety and Stress. *International Journal For Multidisciplinary Research*, 6(3). <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i03.22332>
- Rodríguez de Ávila, U., Amaya Agudelo, A. M., & Argota Pineda, A. P. (2011). Inteligencia emocional y ansiedad en estudiantes universitarios. *Psicogente*, 14(26), 310–320. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6113739>
- Tazhibayev T. B., Kulymbaeva A. K., Uakasova M. B. (2023). Zhogary synyp okushylarynyng koshbashylyk sapataryn kalyptastyryga emotsionaldy intellektining ayseri [The effect of emotional intelligence on the formation of leadership qualities of high school students]. *The Journal of Psychology and Sociology*, 86(3), 62–72. <https://doi.org/10.26577/JPSS.2023.v86.i3.06>

Thomas, C.L. (2023). Emotional intelligence and anxiety in university students: evidence of a curvilinear relationship. *Journal of Further and Higher Education*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/0309877x.2023.2185773>

Wang, C. (2002). The Relationship between Emotional Intelligence and Anxiety, Depression and Mood in a Sample of College Students. *Chinese Journal of Clinical Psychology*, 10(4), 298–299. <https://doi.org/10.3969/j.issn.1005-3611.2002.04.021>

Yazici Çelebi G., Kaya F. (2022). Interpersonal Cognitive Distortions and Anxiety: The Mediating Role of Emotional Intelligence. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 9(3), 741–753. <https://doi.org/10.52380/ijpes.2022.9.3.769>

Авторлар туралы мәлімет:

Бапаева Сая Тлектесқызы (корреспонденттік автор) – PhD, «Психология» жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, Тұран университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: s.bapayeva@turana-edu.kz).

Альмуратова Алина Багланқызы – лингвистикалық оқу орталығының сениор-лекторы, Тұран университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: a.almuratova@turana-edu.kz).

Ербосынқызы Динара – PhD, «Психология» жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, Тұран университеті-ні (Алматы, Қазақстан, e-mail: d.yerbosynkyzy-@turana-edu.kz).

Бейсенова Жұпаркүл Жұмабайқызы – психология ғылымдарының кандидаты, Психология кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: zhuparkul2270@gmail.com).

Ысқақ Гүлнұр Тілеубайқызы – «Психология» жоғары мектебінің сениор-лекторы, Тұран университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: g.yskak@turana-edu.kz).

Information about the authors:

Bapayeva Saya (corresponding- author) – PhD, Associate Professor, Higher School of Psychology, Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: s.bapayeva@turana-edu.kz).

Almuratova Alina – Master of Pedagogy, Senior lecturer at Centre of Linguistic Education, Turan University, (Almaty, Kazakhstan, e-mail: a.almuratova@turana-edu.kz).

Yerbosynkyzy Dinara – PhD, Associate Professor, Higher School of Psychology, Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: d.yerbosynkyzy-@turana-edu.kz).

Beissenova Zhuparkul – Candidate of Psychological Sciences, Acting Associate Professor, Department of Psychology, Kazakh National Women's Teacher Training (Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhuparkul2270@gmail.com).

Yskak Gulnur – Senior Lecturer, Higher School of Psychology, Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: g.yskak@turana-edu.kz).

Сведения об авторах:

Бапаева Сая Тлектесқызы (автор-корреспондент) – PhD, ассоциированный профессор высшей школы психологии, Университет Туран (Алматы, Казахстан, e-mail: s.bapayeva@turana-edu.kz).

Альмуратова Алина Баглановна – сениор-лектор центра лингвистической подготовки, Университет Туран (Алматы, Казахстан, e-mail: a.almuratova@turana-edu.kz).

Ербосынқызы Динара – PhD, ассоциированный профессор высшей школы психологии, Университет Туран (Алматы, Казахстан, e-mail: d.yerbosynkyzy-@turana-edu.kz).

Бейсенова Жұпаркүл Жұмабаевна – кандидат психологических наук, и. о. ассоциированного профессора кафедры психологии, Казахский национальный женский педагогический университет (Алматы, Казахстан, e-mail: zhuparkul2270@gmail.com).

Ысқақ Гүлнұр Тілеубайқызы – сениор-лектор высшей школы психологии, Университет Туран (Алматы, Казахстан, e-mail: g.yskak@turana-edu.kz).

Келіп түсті: 05 ақпан 2026 жыл
Қабылданды: 27 тамыз 2026 жыл

FTAMP 15.41.49

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269833>

Р.О. Жолшыбекова^{1*}, **К.М. Нагымжанова¹**,
М. Гювен²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Гази университеті, Анкара, Түркия

*e-mail: roza.zholshybekova@gmail.com

НЕКЕЛІК ҚАТЫНАС САПАСЫН БАҒАЛАУҒА АРНАЛҒАН АВТОРЛЫҚ ӘДІСТЕМЕНІҢ КОНВЕРГЕНТТІ ВАЛИДТІЛІГІ ЖӘНЕ ПСИХОМЕТРИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ

Некелік қатынас сапасы ерлі-зайыптылардың психологиялық салауаттылығы мен отбасының тұрақтылығымен байланысты маңызды психологиялық факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Осыған байланысты некелік қатынас сапасын оның көпөлшемді құрылымын ескере отырып кешенді бағалауға мүмкіндік беретін психодиагностикалық құралдарды әзірлеу өзекті болып табылады. Зерттеудің мақсаты – некелік қатынас сапасын бағалауға арналған авторлық әдістеменің бастапқы психометриялық қасиеттерін, оның ішінде ішкі үйлесімділігі мен конвергентті валидтілігін бағалау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы некелік қатынас сапасын өзара байланысты домендер жүйесі арқылы бағалауға мүмкіндік беретін құралды әзірлеу және оның бастапқы психометриялық апробациясын жүргізумен анықталады. Зерттеуге ресми немесе тұрақты некелік қатынастағы 85 респондент қатысты. Әдістеменің ішкі үйлесімділігі Кронбахтың альфа коэффициенті арқылы, домендердің жалпы көрсеткішпен құрылымдық байланыстары Пирсонның корреляция коэффициенті арқылы бағаланды, ал конвергентті валидтілігі авторлық әдістеме нәтижелерін Revised Dyadic Adjustment Scale (RDAS) нәтижелерімен салыстыру негізінде тексерілді. Зерттеу нәтижелері авторлық әдістеменің ішкі үйлесімділігінің өте жоғары деңгейін көрсетті ($\alpha = 0,96$). Авторлық әдістеме мен RDAS көрсеткіштері арасында күшті оң корреляция анықталды ($r = 0,84$), бұл оның бастапқы конвергентті валидтілігін растайды. Барлық домендер некелік қатынас сапасының жалпы көрсеткішімен айқын байланыс көрсетті; ең жоғары корреляциялар эмоционалдық қауіпсіздік, диалалық копинг, жұптық автономия және интимдік жақындық бойынша анықталды. Зерттеудің құндылығы некелік қатынас сапасын тек интегралдық көрсеткіш арқылы ғана емес, сонымен қатар оның жекелеген құрылымдық компоненттерінің жүйесі арқылы қарастыру мүмкіндігімен айқындалады, бұл қатынастардың салыстырмалы түрде күшті және осал тұстарын анықтауға мүмкіндік береді. Алынған нәтижелер авторлық әдістемені кеңейтілген іріктемелерде одан әрі психометриялық валидациялауға негіз болады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы әдістемені ғылыми зерттеулерде, отбасылық психологиялық кеңес беруде, отбасын қолдау орталықтарында және ерлі-зайыптылармен жүргізілетін психологиялық жұмыстың басқа да бағыттарында қолдану мүмкіндігімен байланысты.

Түйін сөздер: отбасы психологиясы, некелік қатынас сапасы, некелік қатынас ұзақтығы, ерлі-зайыптылар, психологиялық салауаттылық, өмірге қанағаттану.

R. Zholshybekova^{1*}, K. Nagymzhanova¹, M. Guven²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Gazi University, Ankara, Turkey

*e-mail: roza.zholshybekova@gmail.com

Convergent validity and psychometric properties of an original instrument for assessing marital relationship quality

Marital relationship quality is regarded as one of the significant psychological factors associated with spouses' psychological well-being and family stability. In this context, the development of psychodiagnostic instruments that enable a comprehensive assessment of marital relationship quality while taking into account its multidimensional structure is particularly relevant. The aim of the study was to evaluate the initial psychometric properties of an author-developed instrument for assessing marital relationship quality, including its internal consistency and convergent validity. The scientific significance of the study lies in the development and initial psychometric evaluation of an instrument that assesses marital relationship quality through a system of interrelated domains. The study involved 85 respondents who were in formal or stable marital relationships. Internal consistency was assessed using Cronbach's alpha

coefficient, structural relationships between the domains and the overall score were evaluated using Pearson's correlation coefficient, and convergent validity was examined by comparing the results of the author-developed instrument with those of the Revised Dyadic Adjustment Scale (RDAS). The results demonstrated a very high level of internal consistency for the author-developed instrument ($\alpha = 0.96$). A strong positive correlation was found between the scores of the author-developed instrument and the RDAS ($r = 0.84$), supporting its initial convergent validity. All domains demonstrated substantial associations with the overall marital relationship quality score, with the strongest correlations observed for emotional security, dyadic coping, couple autonomy, and intimate closeness. The value of the study lies in the possibility of examining marital relationship quality not only through an overall score but also through a system of its individual structural components, thereby allowing relatively strong and vulnerable aspects of relationships to be identified. The findings provide a basis for further psychometric validation of the author-developed instrument in larger samples. The practical significance of the study lies in the potential application of the instrument in scientific research, family psychological counseling, family support centers, and other areas of psychological practice involving married couples.

Keywords: family psychology, marital relationship quality, marriage duration, spouses, psychological well-being, life satisfaction.

Р.О. Жолшыбекова^{1*}, К.М. Нагымжанова¹, М. Гювен²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Университет Гази, Анкара, Турция

*e-mail: roza.zholshybekova@gmail.com

Конвергентная валидность и психометрические свойства авторской методики оценки качества супружеских отношений

Качество супружеских отношений рассматривается как один из значимых психологических факторов, связанных с психологическим благополучием супругов и устойчивостью семьи. В связи с этим актуальной является разработка психодиагностических инструментов, позволяющих комплексно оценивать качество супружеских отношений с учетом его многомерной структуры. Цель исследования – оценить первоначальные психометрические свойства авторской методики оценки качества супружеских отношений, включая ее внутреннюю согласованность и конвергентную валидность. Научная значимость исследования определяется разработкой и первоначальной психометрической апробацией инструмента, позволяющего оценивать качество супружеских отношений посредством системы взаимосвязанных доменов. В исследовании приняли участие 85 респондентов, состоящих в официальных или устойчивых супружеских отношениях. Внутренняя согласованность методики оценивалась с использованием коэффициента альфа Кронбаха, структурные связи доменов с общим показателем – коэффициентом корреляции Пирсона, а конвергентная валидность проверялась путем сопоставления результатов авторской методики с Revised Dyadic Adjustment Scale (RDAS). Результаты показали очень высокий уровень внутренней согласованности авторской методики ($\alpha = 0,96$). Между показателями авторской методики и RDAS выявлена сильная положительная корреляция ($r = 0,84$), подтверждающая ее первоначальную конвергентную валидность. Все домены продемонстрировали выраженные связи с общим показателем качества супружеских отношений; наиболее высокие корреляции установлены для эмоциональной безопасности, диадического копинга, парной автономии и интимной близости. Ценность исследования заключается в возможности рассматривать качество супружеских отношений не только через интегральный показатель, но и через систему его отдельных структурных компонентов, что позволяет выявлять относительно сильные и уязвимые стороны отношений. Полученные результаты создают основу для дальнейшей психометрической валидации авторской методики на расширенных выборках. Практическая значимость исследования связана с перспективой применения методики в научных исследованиях, семейном психологическом консультировании, центрах поддержки семьи и других направлениях психологической работы с супружескими парами.

Ключевые слова: психология семьи, качество супружеских отношений, стаж брачных отношений, супруги, психологическое благополучие, удовлетворенность жизнью.

Кіріспе

Қазіргі кезде отбасы тұлғаның субъективті салауаттылығы мен ішкі үйлесімін қалыптастыратын негізгі әлеуметтік-психологиялық кеңістік ретінде қарастырылады. Отбасы институты бүгінде қарқынды әлеуметтік-мәдени құбылыстар жағдайында өзгерістерге ұшырап жатыр. Некелік қатынастар құрылымының өзгеруі мен ажырасу көрсеткіштерінің артуы некелік қатынас сапасын қарастыру қажеттігін көрсетеді (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы, 2026). Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілерінің орын алу көрсеткіштері де отбасы ішіндегі қатынас сапасының маңызын күшейтеді (ҚР Ішкі істер министрлігі, 2025).

Carol Ryff (2014) психологиялық салауаттылықты, ал Ed Diener мен әріптестері (2015) субъективтік әл-ауқатты түсіндіре отырып, сапалы тұлға аралық қатынастардың адамның өмірге қанағаттануы мен психологиялық салауаттылығындағы маңыздылығын көрсетеді. Осы ғылыми тұжырымдарды жинақтай отырып, сапалы некелік қатынасты тұлғаның эмоционалдық тұрақтылығы мен жалпы салауаттылығының маңызды ресурсы ретінде қарастыруға болады. Murray Bowen (1978) жүйелік теориясында отбасын өзара тәуелді элементтерден тұратын жүйе ретінде қарастыра келіп, серкітестердің өзара әрекеттері жеке психологиялық күйге тікелей әсер ететіндігін айтқан. Позитивті психология парадигмасында зерттеулердің бағыты отбасы мен некедегі мәселелерді сипаттаудан гөрі, олардың тұрақтылығы мен салауаттылығын қамтамасыз ететін ресурстарды анықтауға ауысты (Seligman, 2011). Сондықтан біз де өз зерттеулерімізді назарды неке неге бұзылады емес, қалай сапалы және ұзақ мерзімді, тұрақты некелік қатынастарды орнатуға болатындығын анықтауға аударғымыз келеді.

Ғылыми зерттеулердегі некелік қатынас сапасын бағалау мәселесінде, біздің пікірімізше келесідей 3 негізгі қайшылық бар: оның құрылымдық күрделілігінің толық ашылмауы (интегралды қарау), жұптық табиғаттың жеткілікті ескерілмеуі мен заманауи мазмұнға сай кешенді құралдардың жетіспеушілігі.

Некелік қатынас құрылымына жаңа мазмұндық элемент қосып отырғандардың бірі цифрлық технологиялардың кең таралуы. Бұл ерлі-зайыптылар арасындағы эмоционалдық жақындққа ықпал етіп, назардың жетіспеушілігі

мен эмоционалдық алшақтық құбылысын күшейтуі мүмкін (McDaniel & Coyne, 2016). Әлеуметтік желілердегі әлеуметтік салыстыру үрдісі де жұптардың өз отбасылық өмірлерін сыртқы стандарттармен салыстыруына әсерін тигізді. Мұны Leon Festinger (1954) әлеуметтік салыстыру теориясымен түсіндіруге болады.

Ұлттық статистика бюросының 2025 жыл бойынша соңғы мәліметтері елімізде ажырасу көрсеткіші 45,7 мың болып, оның көбі (74,4%) қалаларда, қалғаны ауылдық өңірлерде (25,6%) тіркелген. Неке ұзақтығы бойынша ажырасу көрсеткішін қарағанда 1-4 жыл некеде тұрғандар үлесі жоғары – 35%, содан кейін 5 – 9 жыл арасындағылар (24%). Бір жыл ішінде ажырасып кеткендер 8% құраған ((ҚР СЖРА Ұлттық статистика бюросы, 2026).

Сарапшылардың пікірінше, еліміздегі ажырасудың басты себептері: туыстардың араласуы, мінез-құлықтың сәйкес келмеуі, өзара түсіністіктің болмауы, құндылықтар қайшылығы, опасыздық, зорлық-зомбылық, тәуелділік пен әлеуметтік желілердің (виртуалды қарым-қатынастың шынайы жақындққа зиян тигізуі) әсері (El.kz, 2022).

Елімізде ажырасу көрсеткішінің тұрақты жоғары деңгейде сақталуы және қазақ тіліндегі некелік қатынас сапасын бағалауға арналған психодиагностикалық құралдардың жеткіліксіздігі зерттеу тақырыбының ғылыми және практикалық өзектілігін айқындайды. Осыған байланысты авторлық әдістеме әзірленіп, оның бастапқы психометриялық апробациясы жүргізілді.

Біз жұмыс нысаны ретінде ресми немесе тұрақты некелік қатынаста өмір сүріп жатқан адамдарды алдық. Ал некелік қатынастардың сапалық деңгейі – зерттеу пәні болды. Мақсаты – ерлі-зайыптылар арасындағы некелік қатынас сапасын өлшеуге бағытталған авторлық әдістеменің психометриялық көрсеткіштерін, нақтырақ ішкі үйлесімділігі мен конвергентті валидтілігін анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. Ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасының сапасын зерттеу бағытындағы теориялық және эмпирикалық еңбектерді зерделеу мен жүйелеу;

2. Некелік қатынас сапасын бағалау мақсатында құрастырған авторлық әдістемеміздің ішкі сәйкестігі мен үйлесімділік көрсеткіштерін айқындау;

3. Авторлық әдістемеміздің нәтижелерінің Revised Dyadic Adjustment Scale (Busby et al., 1995) көрсеткіштерімен байланысын анықтау арқылы конвергентті валидтілікті тексеру;

4. Жинақталған эмпирикалық деректерімізді статистикалық өңдеп, психометриялық көрсеткіштерін интерпретациялау.

Біз зерттеуімізге авторлық әдістемеміздің көрсеткіштері Revised Dyadic Adjustment Scale (RDAS) нәтижелерімен мәнді оң корреляцияланып, конвергентті валидтілік дәлелденеді деген болжам қойдық.

Әдебиеттерге шолу

Некелік қатынас сапасы ерлі-зайыптылардың эмоционалдық жақындық, келісім, өзара қолдау, қанағаттану мен бейімделу деңгейін сипаттайтын көпөлшемді психологиялық құрылым (Spanier, 1976; Busby et al., 1995). Некелік қатынас сапасы жұбайлардың өмірге қанағаттану мен психологиялық салауаттылығына әсер ететін маңызды факторлардың бірі. Бірқатар зерттеулерде некедегі қатынас сапасының өмірге қанағаттану мен психологиялық салауаттылықпен байланысы расталған (Proulx et al., 2007; Dush et al., 2008).

Некелік қатынас сапасын ғылыми зерделеуде оның құрылымының күрделігін ескеруіміз қажет. Алғашқы эмпирикалық модельдердің бірі Graham B. Spanier, (1976) ұсынған диадалық бейімделу тұжырымдамасы болып табылады. Ол некелік қатынас сапасын келісім, қанағаттану, үйлесім және аффективті экспресия сияқты өзара байланысқан өлшемдермен сипаттады. Кейін Robert Norton (1983) некелік қатынас құрылымының ішкі ерекшеліктерін интегралдық көрсеткіштер толық ашпайды деп көрсетті.

Қазіргі зерттеулер некелік қатынас сапасының динамикалық сипатын ерекше атап көрсетеді. Jens L. Buhler (2021) некелік қатынасқа қанағаттанудың уақыт бойынша өзгеретіндігін дәлелдеді. Ал James K. McNulty (2021) некелік қатынас сапасы күйзеліс, серіктестер арасындағы өзара әрекет пен бейімделу арқылы қалыптасады деді. Samantha Joel және әріптестері (2020) өз зерттеулерінде қатынас сапасын болжауда тұлғалық ерекшеліктерге қарағанда, қарым-қатынастың өзіне тән көрсеткіштері маңыздырақ екенін анықтады.

Кейінгі зерттеулер цифрлық құбылыстардың некелік қатынасқа әсерін көрсетеді. Brandon T. McDaniel & Sarah M. Coyne (2016) технологияның қарым-қатынасқа араласуы ерлі-зайыптылардың қатынасқа қанағаттануын төмендетуі мүмкін екенін айқындады. Adrian Meier & Brett K. Johnson (2022) әлеуметтік желілердегі салыстыру мен имидждік қысымның психологиялық салауаттылыққа әсерін зерттеді.

Некелік қатынас сапасының тұрақтылығы коммуникация жүргізу мен эмоциялық реттелуге де байланысты. Benjamin R. Karney & Thomas N. Bradbury (1995) некелік қатынас ұзақтығының сақталуы күнделікті стресс пен өзара әрекет процестеріне тәуелді екенін көрсетті. Қатынас сапасының жоғары болуы психологиялық жайлылықпен және депрессивті белгілердің төмен деңгейімен байланысты (Morgan et al., 2024). Сонымен қатар ерлі-зайыптылардың бірлесіп стрессті еңсеруі қатынасқа қанағаттану мен психологиялық бейімделуді арттырады. Диадалық копинг некелік қатынас сапасының маңызды ресурстарының бірі болып табылады (Bodenmann, 2005; Santamaria-Gutierrez et al., 2025). Жүйелі шолуларда да диадалық копингтің психикалық денсаулықпен байланысы көрсетілген (Landolt et al., 2023). Ал John M. Gottman & Robert W. Levenson (2002) зерттеулері тұрақты жұптардың ерекшелігі өзара қатығыстарды болдырмауында емес, оларды конструктивті түрде реттей алуында екенін айқындаған.

Қазақстандық психологияда да некелік қатынастардың әртүрлі аспектілері зерттелуде. А.Я. Исабаева мен И.Қ. Аманова (2020) отбасы мен неке мәселелерінің психологиялық зерттеулердегі тұрақты бағыттардың бірі екенін атап өтеді. М.П. Кабакова (2015) жұбайлық қатынастардың тұрақтылығын өзара түсіністікпен, эмоциялық жақындықпен және ортақ мағыналық кеңістікпен байланыстырады. А.Р. Мандыкаева және әріптестері (2024) неке адалдығын жұбайлардың өзара сенімі мен қатынас тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды психологиялық факторлардың бірі ретінде сипаттайды. Некелік қатынастың әлеуметтік-мәдени факторлармен байланысын қарастырған еңбектер де бар. Мәселен, А.Б. Валиева және әріптестері (2024) ұлтаралық некедегі ерлі-зайыптыларды зерттей отырып, діни бағдар мен мәдени ерекшеліктердің жұбайлардың өзара қатынасына ықпал ететінін көрсетті.

А.И. Маткаримова мен М.П. Кабакова (2022) өз зерттеулерінде некедегі адамдардың психологиялық денсаулығы, жалпы алғанда, бойдақтарға қарағанда жоғарырақ болатынын, алайда мұндай айырмашылықтың некелік қатынас сапасына тікелей тәуелді екенін негіздейді. Талдауға алынған зерттеулер негізінде некеде болудың психологиялық салауаттылыққа оң ықпалы көбіне некелік қатынас сапасымен байланысты деп болжауға болады.

Қазіргі ғылыми әдебиеттерді талдау некелік қатынас сапасын көпқырлы, динамикалық және контекстке тәуелді құрылым ретінде қарастыру-

ға негіз береді. Қолданыстағы психодиагностикалық құралдардың басым бөлігі бұл құрылымның жекеленген қырларын ғана бағалап, көбіне интегралды көрсеткіштермен шектеледі. Бұдан бөлек, цифрлық өзара әрекет, әлеуметтік салыстыру және диалалық копинг сияқты заманауи факторлар неке сапасын бағалау құрылымында жеткілікті деңгейде жүйеленбеген. Осы аталғандардың барлығы некелік қатынас сапасын өзара байланысты бірнеше өлшемдер жүйесі арқылы бағалауға арналған әдістемелердің ғылыми негізделуін және олардың конвергентті валидтілігін эмпирикалық тексеруді талап етеді.

Қазіргі таңдағы психометрика саласындағы еңбектер жаңа психодиагностикалық құралдарды құрастыру кезінде олардың валидтілігі мен сенімділігін эмпирикалық жолмен дәлелдеу қажеттілігіне басты назар аударады (DeVellis, 2017). Әсіресе, құрылымы күрделі психологиялық өлшемдермен жұмыс жасағанда, әдістеменің ішкі үйлесімділігі мен конвергентті валидтілікті бағалау зерттеудің сапасын анықтайтын басты талап болып саналады (Boating et al., 2018).

Материалдар мен әдістер

Зерттеу сандық, көлденең дизайнда некелік қатынас сапасын өлшеуге арналған авторлық әдістеменің психометриялық қасиеттерін тексеруге бағытталып жүргізілді. Жоғарыда айтып өткеніміздей, нысан ретінде некелік қатынастағы ерлі-зайыптылар алынды. Зерттеуге заңды немесе тұрақты некелік қатынастағы N85 респондент ерікті түрде қатысты.

Таңдаманы іріктеу ыңғайлы тәсілмен жүргізіліп, деректер Google Forms платформасы арқылы, анонимді жиналды. Зерттеудің бұл кезеңіндегі мақсат авторлық әдістеменің алғашқы психометриялық қасиеттерін тексеру болғандықтан, әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштер кеңейтіліп қамтылмады.

Зерттеу материалы 44 тұжырымнан тұратын авторлық әдістеме мен 14 тұжырымнан тұратын RDAS әдістемесінің жауаптарынан жиналды.

Зерттеу сұрақтары:

- 1) авторлық әдістеменің ішкі үйлесімділігінің қаншалықты екенін анықтау;
- 2) оның нәтижелері RDAS көрсеткіштерімен қалай корреляцияланады;
- 3) некелік қатынас сапасын өлшеудегі біз алып отырған домендік құрылым қаншалықты байқалады.

4) осы таңдамадағы зерттелушілердің некелік қатынас сапасының деңгейі мен ерекшеліктерін анықтау.

Біздің болжамымыз: авторлық әдістеме көрсеткіштері RDAS нәтижелерімен мәнді оң корреляцияланады, осының негізінде конвергентті валидтілік дәлелденеді.

Авторлық әдістеме некелік қатынас сапасын көпөлшемді құрылым ретінде қарастыруға құрылған 11 доменнен (әр доменде 4 тұжырымнан) тұрады. Олар: өзара сыйластық, ортақ мақсат және мағына, эмоционалдық қауіпсіздік, диалог және татуласу, тұлғалық автономия, құрылымдық келісім, цифрлық жүріс-тұрыс, әлеуметтік имидж және салыстыру, жұптық автономия, диалалық копинг, интимдік жақындық.

Әр доменде некелік қатынастың позитивті және негативті жақтарының индикаторлары қарастырылған. Бұл некелік қатынастың ресурстық және қатерлік жақтарын қатар анықтауға жақсы мүмкіндік береді. Жаңа әдістеменің ерекшелігі некелік қатынас сапасының интегралдық көрсеткішін анықтап қана қоймай, ішкі құрылымының сипатын домендер жүйесі арқылы көрсетеді.

Негативті тұжырымдар деректерді өңдеу барысында кері кодталды. Домендер бойынша орта көрсеткіштермен қатар, жалпы некелік қатынас сапасының индексі анықталды. Әдістеменің ішкі үйлесімділігі Кронбахтың альфа коэффициенті (α) арқылы анықталды. Конвергентті валидтілік Пирсонның корреляция коэффициенті (r) көмегімен бағаланды. Статистикалық талдау Microsoft Excel бағдарламасында жүргізілді.

Зерттеу келесідей кезеңдермен жүргізілді:

1. Әдістемені әзірлеу

Авторлық әдістеме теориялық модельдеу, соңғы жылдардағы осы тақырып бойынша ғылыми жариялымдарды және алғашқы пилоттық зерттеу (N52) нәтижелерін талдау, кешенді қарастыру негізінде дайындалды. Әдістеменің құрылымы классикалық неке теориялары мен кейінгі зерттеулерде ұсынылған тұжырымдамаларды ұштастыру негізінде әзірленді. Некелік қатынас ұзақтығы әртүрлі ерлі-зайыптылардың қатысуымен жүргізілген пилоттық зерттеуде респонденттер өзара сыйластықты, ортақ мақсаттарды және эмоциялық жақындықты некелік өмірдің маңызды құрамдас бөліктері ретінде бағалады. Осыған байланысты аталған сипаттамаларды қамтитын домендер әдістеменің негізгі құрылымына енгізілді. Сонымен қатар цифрлық кеңістіктегі жүріс-тұрыс пен әлеуметтік салыстыру (имидж) некелік қатынас сапасына ықпал

ететін жаңа факторлардың бірі ретінде қарастырылып, әдістеме құрылымына енгізілді.

Әдістменің сапасын жақсарту мақсатында оның мазмұны бірнеше сараптамадан өткізілді. Ең бірінші 3 респондентке оқылу арқылы тұжырымдардың түсініктілігі мен мағыналық айқындылығы тексерілді. Осының негізінде тұжырымдар мазмұнының респонденттермен біrmәнді қабылданылуы анықталды.

Келесі кезеңде әдістеме әдіснамалық сараптамадан өтіп, оның теориялық негізділігі, мазмұндық валидтілігі мен терминологиялық дәлдігі жоғары бағаланды. Әсіресе, цифрлық жүріс-тұрыс пен әдеуметтік салыстыру домендерін енгізу жаңашылдығы, жалпы алғанда әдістеменің тілдік-мәдени контекстегі және практикалық құндылығы оң бағалауға ие болды.

Психодиагност – сарапшы жекеленген тұжырымдарды айқындау мен бір доменге толықтыру енгізуге ұсыныстар берді. Ұсыныстар негізінде әдістемедегі тұжырымдар қайта қаралып, шкала форматына мейлінше жақындатылды. Қайта өңделген нұсқа тағы екі сарапшының сараптамасынан өтті. Жүргізілген сараптамалар әдістеменің ғылыми – диагностикалық талаптарға сай әзірленгендігін көрсетті. Әрі қарай әдістеме эмпирикалық валидизациядан өтуге ұсынылды.

2. Деректерді жинау

Зерттеу деректері авторлық әдістеме мен стандартталған психодиагностикалық шкалаларды қамтитын онлайн сауалнама арқылы жиналды; қатысушылар ерікті және анонимді түрде іріктелді.

3. Статистикалық өңдеу және интерпретация

Алынған деректер статистикалық талдаудан өткізіліп, әдістеменің ішкі үйлесімділігі мен конвергентті валидтілігі бағаланды және нәтижелер интерпретацияланды.

Конвергентті валидтілікті тексеру үшін стандартталған Revised Dyadic Adjustment Scale (RDAS) әдістемесі қолданылды. RDAS некелік бейімделу мен қанағаттануды өлшейді, халықаралық зерттеулерде оның валидтілігі жоғары дәлелденген әдістеме.

Нәтижелер және талқылау

Авторлық әдістеменің ішкі үйлесімділігі Кронбахтың альфа коэффициенті арқылы келесі формула бойынша есептелді:

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum \sigma_i^2}{\sigma_{total}^2} \right)$$

Мұнда $k = 44$ тармақтар саны;

$\sum \sigma_i^2 = 57.31$ – жекелеген тармақтар дисперсияларының қосындысы;

$\sigma_{total}^2 = 923.24$ – жалпы шкала дисперсиясы.

Есептеу нәтижесінде:

$\alpha = 0.96$

Біз алған мән шкала тармақтарының жоғары деңгейде өзара үйлесімді екенін (1-кесте) көрсетеді. Бұл әдістеменің біртұтас психологиялық құрылымды, яғни некелік қатынас сапасын өлшейтінін білдіреді.

1-кесте

Кронбахтың альфа коэффициенті бойынша авторлық әдістеменің ішкі үйлесімділік көрсеткіштері

Көрсеткіш	Мәні
k	44
$\sum \sigma_i^2$	57.31
σ_{total}^2	923.24
α	0.96

Ескертпе: α – Кронбахтың альфа коэффициенті. $\alpha = 0.96$ мәні әдістеме тармақтарының ішкі үйлесімділігінің жоғары деңгейін көрсетеді

Ішкі үйлесімділік коэффициентінің $\alpha = 0.96$ мәні психометриялық критерийлер бойынша өте жоғары деңгейге сәйкес келеді ($\alpha \geq 0.90$). Бұл әдістеме тармақтарының мазмұндық жағынан бір бағытта жұмыс істейтінін көрсетеді. Мұндай жоғары ішкі үйлесімділік әдістеме тармақтарының ортақ конструктіні өлшеуге бағытталғанымен түсіндірілуі мүмкін. Өлшеу қатесінің төмен болуы және дисперсия арақатынасының ($57.31/923.24 \approx 0.062$) төмен мәні тармақтардың өзара жоғары деңгейде байланысатынын дәлелдейді. Бұл әдістеменің ішкі тұтастығын күшейтетін көрсеткіш болып табылады және болашақта оның ықшамдалған нұсқасын әзірлеуге негіз болады.

Келесі қадамда әдістеменің құрылымдық валидтілігін тексердік. Ол үшін Пирсон корреляциясы арқылы әрбір доменнің жалпы шкала индексімен байланысын есептедік.

$$r = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \cdot \sum (y - \bar{y})^2}}$$

мұндағы:

x – домен көрсеткіштері

y – жалпы шкала көрсеткіші

$\bar{x}$, $\bar{y}$ – сәйкес орташа мәндер.

Авторлық әдістеменің құрылымдық көрсеткіштерін есептеу нәтижесінде алған көрсеткіштеріміз 2-кестеде берілген.

2-кесте

Авторлық әдістеме домендерінің жалпы баллмен корреляция көрсеткіштері

Домендер	r
D1. Өзара сыйластық	0.74
D2. Ортақ мақсат және мағына	0.80
D3. Эмоционалдық қауіпсіздік	0.89
D4. Диалог және татуласу	0.84
D5. Тұлғалық автономия	0.70
D6. Құрылымдық келісім	0.84
D7. Цифрлық жүріс-тұрыс	0.83
D8. Әлеуметтік салыстыру	0.80
D9. Жұптық автономия	0.86
D10. Диалалық копинг	0.87
D11. Интимдік жақындық	0.85

Ескертпе: r — Пирсонның корреляция коэффициенті; көрсеткіштер әрбір домен бойынша алынған балл мен авторлық әдістеменің жалпы баллы арасындағы корреляциялық байланысты сипаттайды

Барлық домендердің жалпы шкаламен байланысының жоғары екендігін анықтадық ($r=0.69-0.89$). Бұл әдістеменің барлық өлшемдерінің біртұтас құрылымға кіретіндігін көрсетеді. Әр доменнің жалпы некелік қатынас сапасын сипаттауға үлес қосатынын деделдейді. Мұндай нәтиже барлық домендердің некелік қатынас сапасының өзара байланысты аспектілерін сипаттауымен түсіндірілуі мүмкін.

Некелік қатынас сапасының ортақ көрсеткішімен ($M = 166+.35$) ең жоғары корреляцияны эмоционалдық қауіпсіздік ($r = 0.89$) пен диалалық копинг ($r = 0.87$) көрсетті. Сондай-ақ жұптық автономия ($r = 0.86$) мен интимдік жақындық ($r = 0.85$) домендерінің де жоғары корреляциясы байқалды. Некелік қатынас сапасының құрылымда осы жоғары байланыс көрсеткен домендер орталық рөл атқаруы мүмкін.

Салыстырмалы түрде төмен мәнді ($r = 0.70$) тұлғалық автономия домені көрсетті. Бұл оның жалпы құрылымға кіретін, бірақ мазмұндық жағынан дербес компонент екенін білдіреді. Тұлғалық автономия доменінің байланыс мәнінің тө-

мендеу болуы неке ішіндегі жеке тұлғалық және жұптық кеңістіктің өзара күрделі байланысын көрсетуі мүмкін.

Конвергентті валидтілік (RDAS). Авторлық әдістеменің конвергентті валидтілігі RDAS әдістемесінің көрсеткіштерімен салыстыру арқылы бағаланды. RDAS бойынша таңдаманың орташа көрсеткіші $M = 53.56$ (ең жоғары мәні – 70) болды, бұл некелік қатынас сапасының ортадан жоғары деңгейін сипаттайды. Авторлық әдістеме бойынша орташа көрсеткіш $M = 166.35$ (ең жоғары мәні – 220) болды. Екі әдістеменің көрсеткіштерін салыстыру мақсатында нормализациялау жүргізілді. Соның нәтижесінде RDAS бойынша орташа мән 76.5%, ал авторлық әдістеме бойынша 75.6% болды. Орташа мәндердің өзара жақындығы екі әдістеменің бір конструктіні ұқсас деңгейде бағалайтынын аңғартады.

Авторлық әдістеменің сыртқы валидтілігін Пирсон корреляциясы арқылы тексердік. Есептеу көрсеткіші 3-кестеде берілген.

3-кесте

Авторлық әдістеме мен RDAS арасындағы корреляция көрсеткіші

Көрсеткіш	r
Авторлық әдістеме – RDAS	0.84

Ескертпе: r = 0.84 корреляциясы авторлық әдістеме мен RDAS арасындағы жоғары сәйкестікті көрсетті

Біз анықтаған $r = 0.84$ корреляциясы авторлық әдістеме мен RDAS арасындағы жоғары сәйкестікті көрсетті. Психометрика бойынша еңбектерде мұндай байланыс конвергентті валидтіліктің маңызды дәлелдерінің бірі ретінде қарастырылады (DeVellis, 2017; Boateng et al., 2018). Сондықтан алынған нәтиже авторлық әдістеменің бастапқы конвергентті валидтілігін қолдайды.

RDAS бойынша зерттелушілердің орташа көрсеткіші $M=53.56$ – формальді түрде некелік қатынас сапасының орта деңгейіне жатады. Яғни жалпы алғанда некелік қарым-қатынас тұрақты және қанағаттанарлық. Кейбір аспектілерде қайшылықтардың болуы мен толық емес бейімделу байқалады. Қатынаста ішінара келісім, орташа қанағаттану, эмоционалдық байланыс сақталғанымен, сыртқы стресс факторлары әсер етуі мүмкін. Сондай-ақ орташа мәnnің жоғары дегей шегіне жақындығы мен категориялық талдау қа-

тынас сапсының орташадан жоғары екенін көрсетті. Респонденттердің 55.2% – жоғары, 22.4% орташа және 22.4% төмен деңгейді берді. Зерттелушілердің көп бөлігінде некелік қатынасқа бейімделу, өзара келісім мен қанағаттану жақсы қалыптасқан деуге болады. Дегенмен төмен деңгейдегі көрсеткіштердің болуы (22.4%) кейбір зерттелушілердің жұптарында диадалық реттелудің әлсіз екендігін көрсетеді. Өйткені RDAS ерлі-зайыптылардың өзара үйлесімі мен қанағаттануының, яғни некелік қатынастың функционалды күйін кешенді сипаттайды (Busby et al., 1995).

Авторлық әдістеме бойынша да некелік қатынас сапасы осы таңдамада орта деңгейде анықталғанын ($M=166.35$) жоғарыда айтқанбыз, Орта деңгей қатынастың функционалды болғанымен, құрылымдық компоненттерінің біркелкі дамымағандығын білдіреді. Сонымен қоса ресурс-қатер теңгерімінің сақталмағандығын байқатады. Категориялық талдау нәтижесінде некелік қатынас сапасы зерттелушілердің 48.2% да жоғары, 42.4% орташа және 9.4% тө-

мен болып анықталды. Жоғары деңгей әдістеме бойынша некелік қатынастың интеграцияланған әрі ресурстық жүйе ретінде қалыптасқанын сипаттайды. Орта деңгей жекеленген домендерде осал тұстардың бар екенін көрсетеді. Ал төмен деңгей қатер факторларының басымдығын және құрылымдық үйлесімнің бұзылуын сипаттайды. Екі әдістеме бойынша да төмен нәтиже көрсеткен репонденттердің бар екендігі анықталды. Олардың некелік қатынастарында қиындықтары бар, қатер аумағында тұр және көмекті қажет етуі мүмкін деп айтуға болады.

RDAS бойынша жоғары деңгейдегі респонденттердің үлесі (55.2%) авторлық әдістемеге қарағанда (48.2%) сәл жоғары болды. Мұны әдістеменің некелік қатынасты жалпы қанағаттану мен бейімделу тұрғысынан өлшеуімен түсіндіреміз. Ал авторлық әдістемеді онымен салыстырғанда орта деңгейдің жоғары болуы (42.4%) некелік қатынастың құрылымдық компоненттерінің біркелкі дамымағандығын көрсетеді. Алынған салыстырмалы мәліметтерді төмендегі 4-кестеден нақтырақ көруге болады.

4-кесте

Некелік қатынас деңгейлерінің RDAS құралы мен авторлық әдістеме бойынша көрсеткіштері

Деңгей	RDAS (n85)	RDAS (%)	Авторлық (n85)	Авторлық (%)
төмен	19	22.4%	8	9.4%
орта	19	22.4%	36	42.4%
жоғары	47	55.2%	41	48.2%

Ескертпе: некелік қатынас сапасының төмен, орта және жоғары деңгейлері RDAS және авторлық әдістеме бойынша бөлек анықталды

Осы нәтижелерден байқайтынымыз, RDAS некелік қатынастың жалпы субъективті сипатын айқындаса, біз ұсынған авторлық әдістеме оның ішкі құрылымының қаншалықты күрделілігі екенін байқатады. Сол арқылы ол некелік қатынас құрылымындағы күшті және салыстырмалы әлсіз жақтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Ұйымдастырылған зерттеу жұмысының барысында авторлық әдістеме құрылымындағы домендердің қалай көрінетінін және некелік қатынас сапасын өлшеудегі өзіндік ерекшеліктерін айқындадық. Домендер бойынша табылған ор-

таша көрсеткіштер (M) 14-16 балл шегінде (максимум 20) болды. Әрбір өлшемнің жеке мәндерін 5-кесте мен 1-суреттен көре аламыз ($N=85$).

Қарастырылып отырған барлық домендер бойынша көрсеткіштердің орташа деңгейден жоғары болуы зерттелген таңдамада некелік қатынас сапасының жеткілікті деңгейде қалыптасқанын көрсетеді. Сонымен қатар домендер бойынша орташа көрсеткіштердің бір-біріне жақын болуы некелік қатынас сапасының жеке-леген қырларының өзара байланыста қалыптасуымен түсіндірілуі мүмкін.

4-кесте

Некелік қатынас сапасын бағалауға арналған авторлық әдістеме домендерінің орташа мәндері

Домендер	M
D1. Өзара сыйластық	14.82
D2. Ортақ мақсат және мағына	15.54
D3. Эмоционалдық қауіпсіздік	15.25
D4. Диалог және татуласу	14.64
D5. Тұлғалық автономия	14.35
D6. Құрылымдық келісім	14.61
D7. Цифрлық жүріс-тұрыс	15.35
D8. Әлеуметтік салыстыру	14.84
D9. Жұптық автономия	16.30
D10. Диадалық копинг	15.70
D11. Интимдік жақындық	14.90

Ескертпе: M – әрбір домен бойынша алынған орташа арифметикалық мән

Мұндай нәтиже қарастырылып отырған таңдамадағы респонденттердің ерлі-зайыптылар ретінде өз жұптық шекарасын сақтай алатын және қатынасты «Біз» деңгейінде ұстайтын жүйе құрғанын көрсетеді. Олардың жақын адамдардың (жақын туыс, достар) жұбайлық өмірлеріне араласуынан қорғалғандарын білдіруі мүмкін. Қазақстандағы ажырасудың басты себептерінің бірі ретінде әлеуметтік сауалнамалар қорытындысы бойынша «туыстардың араласуы» анықталған болатын (El.kz, 2022). Бірлікті сезінудің («Біз») яғни жүйелік дифференциацияның қалыптасуы отбасы беріктігіне оң әсер етеді.

Диадалық копингтің жоғары көрсеткіші (M=15.7) жұптардың стресс жағдайында жеке дара емес, бірлесіп әрекет етуге бейім екенін көрсетеді. Бұл некелік қатынастың тек эмоциялық қанағаттану емес, стресстік жағдайларды бірге еңсеру арқылы сақталатынын білдіреді және қазіргі зерттеулермен үйлеседі (Bodenmann, G., et al. 2023).

1-сурет

Некелік қатынас сапасын айқындайтын домендердің құрылымдық көрінісі

Ескертпе: Домендер арасында жұптық автономия көрсеткіші ең жоғары орташа мәнге ие (M=16.3)

Басқаларымен салыстырғанда ортақ мақсат мен мағына домені де жоғары мәнге ие болуы (M=15.54) қатынастың құндылықтық деңгейде ұйымдасқанын көрсетеді. Яғни бір бағытқа тоғысқан ортақ мақсаттар мен құндықтар бар. Бұл тұрақты некелердегі ортақ мағына мен конструктивті өзара әрекеттесудің маңызын көрсеткен зерттеулермен үйлеседі (Gottman, J. M., & Levenson, R. W., 2000). Біздің алдыңғы жүргізген пилоттық зерттеуімізде де (N52) респонденттер некелік өмірдегі ортақ мақсаттардың маңызды-

лығын бастылардың бірі ретінде көрсеткен болатын.

Салыстырмалы түрде төмен көрсеткіштер тұлғалық автономия (M=14.35), диалог пен татуласу (M=14.64) және құрылымдық келісім (M=14.51) домендерінде шықты. Бұл нәтижелер кейбір ерлі-зайыптыларда жеке шекараның сақталуында, қақтығыстық жағдайларда ашық әрі конструктивті коммуникация жүргізуде қиындықтары бар екенін көрсетеді. Сондай-ақ кейбіреулерінде некедегі маңызды тұрмыстық аумақта отбасылық міндеттер

мен жауапкершіліктерді бөлуде де келіспеушіліктер бар. Яғни жалпы алғанда некелік қатынас функционалды болғанымен, жекеленген құрылымдық жақтарында осал тұстары бар.

Өзара сыйластық ($M=14.82$), әлеуметтік салыстыру ($M=14.84$), интимдік жақындық ($M=14.9$), эмоционалдық қауіпсіздік ($M=15.25$) және цифрлық жүріс-тұрыс ($M=15.35$) домендері бойынша көрсеткіштер орташа деңгейде шоғырланды. Алынған мәліметтер ерлі-зайыптылар арасында эмоционалдық қолдау, сыйластықтың жалпы қалыптасқандығын және цифрлық кеңістікке қатысты келісімнің бар екендігін аңғартады. Сонымен қатар, анықталған орта мәндер осы аспектілерде әлі де болса тұрақты және толық үйлесімнің қалыптаспағандығын білдіреді.

Домендер арасынан байқалған өзгешеліктер некелік қатынас сапасының біртекті емес, көпқұрылымды жүйе екендігіне дәлел болады. Некелік қатынастың ішкі тұрақтылығы мен беріктігі ең алдымен жұптық бірліктің («Біз» сезімінің) қалыптасуымен байланысты және көбіне жұптың қиындықты бірге еңсеруіне, бірлескен әрекеті, мағына мен ортақ мақсаттарына сүйенетіндігі анықталды. Ал сыналушылардың некелік қатынастарының әлсіз тұстары негізінен тұлғалық шекара мен құрылымдық (тұрмыстық) келісім аспектілерінен анықталды. Аталған аспектілер ресурс пен қатер тұрғысынан назар аудару мен жақсартуды талап етеді.

Қорытынды

Авторлық әдістеменің бастапқы психометриялық апробациясы оның жоғары ішкі үйлесімділігін көрсетті ($\alpha = 0.96$). Домендер мен жалпы шкала арасындағы жоғары корреляциялар әдістеменің барлық өлшемдерінің біртұтас конструкторіні – некелік қатынас сапасын – сипаттайтын байқатады. Авторлық әдістеме мен RDAS арасындағы күшті оң байланыс ($r = 0.84$) оның бастапқы конвергентті валидтілігін қолдайды.

Зерттелген таңдамада некелік қатынас сапасының жалпы деңгейі ортадан жоғары болды. RDAS нәтижелері респонденттердің басым бөлігінде некелік қатынастағы келісімнің, қанағаттанудың және өзара жақындықтың жеткілікті қалыптасқанын көрсетті. Авторлық әдістеме бойынша жүргізілген домендік және корреляциялық талдау эмоционалдық қауіпсіздік, диалалық копинг, жұптық автономия және интимдік жақындықтың некелік қатынас сапасының негізгі құрамдас бөліктері еке-

нін көрсетті. Сонымен қатар жұптық автономия, диалалық копинг, ортақ мақсаттар мен мағына домендері бойынша орташа мәндердің жоғары болуы олардың некелік қатынас жүйесіндегі маңызды орнын көрсетеді. Сонымен бірге жекелеген домендердегі айырмашылықтар жалпы оң бағаланған некелік қатынастың өзінде де әлсіз тұстар кездесуі мүмкін екенін аңғартады. Бұл некелік қатынас сапасын көпөлшемді жүйе ретінде бағалаудың маңызын айқындайды.

Зерттеу нәтижелері некелік қатынас сапасының ресурстар мен қатерлердің өзара ықпалы арқылы қалыптасатын көпқырлы құрылым екенін көрсетті. RDAS ерлі-зайыптылардың жалпы бейімделу деңгейін сипаттаса, авторлық әдістеме некелік қатынастың жекелеген құрылымдық компоненттерін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл оның психологиялық кеңес беру барысында қолдауды қажет ететін қырларды нақтылаудағы практикалық маңызын арттырады.

Алынған нәтижелер авторлық әдістемені отбасы және неке психологиясы саласындағы психодиагностикалық жұмыста, отбасылық кеңес беру тәжірибесінде, отбасыны қолдау орталықтары мен медиация қызметінде некелік қатынас сапасын бағалау құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. Болашақ зерттеулер авторлық әдістеменің толық психометриялық валидациясын жүргізуге және оны кеңейтілген іріктеме-лерде тексеруге бағытталады.

Зерттеудің шектеулері

Зерттеудің бірқатар шектеулерін атап өткен жөн. Бұл жұмыс авторлық әдістеменің бастапқы психометриялық апробациясына арналғандықтан, талдау салыстырмалы түрде шағын іріктемеде жүргізілді. Сонымен қатар деректер онлайн форматта жиналды, бұл нәтижелерді жалпылауға белгілі бір дәрежеде ықпал етуі мүмкін. Зерттеудің келесі кезеңдерінде әдістеменің тест-ретест сенімділігін, факторлық құрылымын және өзге де психометриялық қасиеттерін кеңейтілген іріктемеде бағалау жоспарлануда.

Авторлардың үлесі:

Жолишыбекова Роза Ордабековна: мақаланың бастапқы нұсқасын жазу, әдістеме әзірлеу, зерттеу жүргізу, нәтижелерді талдау мен түсіндіру.

Нағымжанова Қарақат Мукашовна: ғылыми жекешілік, бақылау, мәтінді редакциялау және толықтыру.

Гювен Мехмет: ғылыми жетекшілік, тұжырымдама жасау.

References

- Boateng, G. O., Neilands, T. B., Frongillo, E. A., Melgar-Quinonez, H. R., & Young, S. L. (2018). Best practices for developing and validating scales for health, social, and behavioral research: A primer. *Frontiers in Public Health*, 6, Article 149. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00149>
- Bodenmann, G. (2005). Dyadic coping and its significance for marital functioning. In T. A. Revenson, K. Kayser, & G. Bodenmann (Eds.), *Couples coping with stress: Emerging perspectives on dyadic coping*. American Psychological Association. 33–49. <https://doi.org/10.1037/11031-002>
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- Buhler, J. L., Krauss, S., & Orth, U. (2021). Development of relationship satisfaction across the life span: A systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 147(10), 1012–1053. <https://doi.org/10.1037/bul0000342>
- Busby, D. M., Christensen, C., Crane, D. R., & Larson, J. H. (1995). A revision of the Dyadic Adjustment Scale for use with distressed and nondistressed couples. *Journal of Marital and Family Therapy*, 21(3), 289–308. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1995.tb00163.x>
- DeVellis, R. F. (2017). *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). Sage Publications.
- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. E. (2015). National accounts of subjective well-being. *American Psychologist*, 70(3), 234–242. <https://doi.org/10.1037/a0038899>
- Dush, C. M. K., Taylor, M. G., & Kroeger, R. A. (2008). Marital happiness and psychological well-being across the life course. *Family Relations*, 57(2), 211–226. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00495.x>
- El.kz. (2022). Qazaqstandagy azhyrasudyn basty sebebi anyqtaldy [The main cause of divorce in Kazakhstan has been identified]. https://el.kz/qazaqstandagy-azhyrasudyn-basty-sebebi-anyqtaldy_56132/
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117–140. <https://doi.org/10.1177/001872675400700202>
- Gottman, J. M., & Levenson, R. W. (2002). A two-factor model for predicting when a couple will divorce: Exploratory analyses using 14-year longitudinal data. *Family Process*, 41(1), 83–96. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2002.40102000083.x>
- Isabaeva, A. Y., & Amanova, I. K. (2020). Analiz issledovaniy problem sem'i i braka v psihologicheskoy nauke [Analysis of research of problems of family and marriage in psychological science]. *Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya Psikhologiya*, 62(1), 112–118. <https://doi.org/10.51889/2020-1.1728-7847.16>
- Joel, S., Eastwick, P. W., Allison, C. J., Arriaga, X. B., Baker, Z. G., Bar-Kalifa, E., ... & Wolf, S. (2020). Machine learning uncovers the most robust self-report predictors of relationship quality across 43 longitudinal couples studies. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(32), 19061–19071. <https://doi.org/10.1073/pnas.1917036117>
- Kabakova, M. P. (2015). Psihologicheskie aspekty stabilizatsii supruzheskih otnoshenij [Psychological aspects of stabilization of marital relations]. *Qazaq Universiteti*.
- Karney, B. R., & Bradbury, T. N. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, methods, and research. *Psychological Bulletin*, 118(1), 3–34. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.118.1.3>
- Landolt, S. A., Weitkamp, K., & Roth, M. (2023). Dyadic coping and mental health in couples: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 102, Article 102344. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2023.102344>
- Mandykaeva, A. R., Alimbaeva, R. T., Zhanserikova, D. A., & Kapbasova, G. B. (2024). Neke adaldygyyn buzudy zertteu [Research on adultery]. *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series*, 146(1), 293–303. <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-293-303>
- Matkarimova, A.I., & Kabakova, M.P. (2021). Empiricheskoe issledovanie psihologicheskogo zdor'ya lic, sostoyashchih i ne sostoyashchih v brake [An empirical study of the psychological health of married and unmarried persons]. *The Journal of Psychology and Sociology*, 76(1), 48–57. <https://doi.org/10.26577/JPsS.2022.v80.i1.06>
- McDaniel, B. T., & Coyne, S. M. (2016). “Technoference”: The interference of technology in couple relationships and implications for women’s personal and relational well-being. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(1), 85–98. <https://doi.org/10.1037/ppm0000065>
- McNulty, J. K., Meltzer, A. L., Neff, L. A., & Karney, B. R. (2021). How both partners’ individual differences, stress, and behavior predict change in relationship satisfaction: Extending the VSA model. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(27), Article e2101402118. <https://doi.org/10.1073/pnas.2101402118>
- Meier, A., & Johnson, B. K. (2022). Social comparison and envy on social media: A critical review. *Current Opinion in Psychology*, 45, Article 101302. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101302>
- Morgan, P. C., Wittenborn, A. K., Morlan, G. L., & Snyder, R. (2024). Emotion regulation difficulties as a mediator between relationship satisfaction predicting depressive symptom trajectories among couples in couple therapy. *Behavioral Sciences*, 14(12), Article 1215. <https://doi.org/10.3390/bs14121215>
- Norton, R. (1983). Measuring marital quality: A critical look at the dependent variable. *Journal of Marriage and Family*, 45(1), 141–151. <https://doi.org/10.2307/351302>
- Proulx, C. M., Helms, H. M., & Buehler, C. (2007). Marital quality and personal well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 576–593. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00393.x>
- Qazaqstan Republicasy Ishki Ister Ministriligi. (2025). Qazaqstannyn qai onirinde turmystyq zorlyq-zombylyqqa zhii shagymdanady [Which regions of Kazakhstan most frequently report domestic violence]. <https://kaz.zakon.kz/kogam-tynysy/6057060-azastanny-ay-rnde-trmysty-zorlyzombyly-zhi-shaymdanady.html>

- Qazaqstan Respublikasy Strategiyalyq Josparlau zhane Reformalar Agenttigi Ulttyq Statistika Burosy. (2026). 2025 zhylgy nekelesu men azhyrasu [Marriage and divorce in 2025]. <https://stat.gov.kz/news/2025-zhyl-y-nekelesu-men-azhyrasu/>
- Ryff, C. D. (2014). Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10–28. <https://doi.org/10.1159/000353263>
- Santamaria-Gutierrez, R., Martinez-Corredor, S., González-Sala, F., & Lacomba-Trejo, L. (2025). Relevance of positive dyadic coping for couples undergoing assisted reproduction treatments: A systematic review. *Journal of Marital and Family Therapy*, 51, Article e70016. <https://doi.org/10.1111/jmft.70016>
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press.
- Spanier, G. B. (1976). Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and Family*, 38(1), 15–28. <https://doi.org/10.2307/350547>
- Valieva, A. B., Aitysheva, A. M., & Uruzbaeva, G. T. (2024). Ultaralyq nekede turatyn arturli dini bagdardagy erli-zaiptylardyn qarym-qatynas erekshelekteri [Peculiarities of relations between spouses with different types of religious orientation in an interethnic marriage]. *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series*, 149(4), 368–377. <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-149-4-368-378>

Авторлар туралы мәлімет:

Жолшыбекова Роза Ордабекқызы (корреспонденттік автор) – психология білім беру бағдарламасының 3-курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан, e-mail: roza.zholshybekova@gmail.com).

Нагымжанова Қарақат Мұқашқызы – педагогика ғылымдарының докторы, психология кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан, e-mail: enu.psychologists@gmail.com).

Гювен Мехмет – PhD, психологиялық кеңес және бағдар беру кафедрасының профессоры, Гази университеті (Анкара, Түркия, e-mail: mehmetguven@gazi.edu.tr).

Information about the authors:

Zholshybekova Roza (corresponding author) – 3rd -year PhD Student in Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: roza.zholshybekova@gmail.com).

Nagymzhanova Karakat – doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, e-mail: enu.psychologists@gmail.com).

Guven Mehmet – PhD, Professor, Department of Psychological Counseling and Guidance, Gazi University (Ankara, Turkey, e-mail: mehmetguven@gazi.edu.tr).

Сведения об авторах:

Жолшыбекова Роза Ордабековна (автор-корреспондент) – докторант 3 курса образовательной программы «Психология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: roza.zholshybekova@gmail.com).

Нагымжанова Каракат Мукашовна – доктор педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры психологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: enu.psychologists@gmail.com).

Гювен Мехмет – PhD, профессор кафедры психологического консультирования и ориентации, Университет Гази (Анкара, Турция, e-mail: mehmetguven@gazi.edu.tr).

Келіп түсті: 23 қаңтар 2026 жыл

Қабылданды: 19 мамыр 2026 жыл

IRSTI: 15.81.45

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269834>**Yu. Krasmik^{1*}**, **R. Kenzhetayeva¹**, **B. Rakhmalin²**¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan²Database, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: yuliya.krasmik@narxoz.kz

PREDICTORS OF MENTAL TOUGHNESS IN PARALYMPIC ATHLETES: THE ROLE OF AUTONOMOUS AND CONTROLLED MOTIVATION AND COMPETITIVE ORIENTATION

In contemporary contexts, Paralympic sport is regarded as a significant environment for the development of psychological resources that support athletes' effectiveness and resilience under heightened demands and multiple stressors. In this regard, mental toughness is of particular importance as an integrative characteristic reflecting the ability to maintain goal-directed activity, control, and performance under pressure. The aim of the study is to identify the contribution of autonomous and controlled motivation, as well as competitive orientation parameters, to explaining variability in mental toughness among Paralympic and Deaflympic athletes. The scientific significance of the study lies in the fact that its findings expand current understanding of the predictors of mental toughness among Paralympic and Deaflympic athletes and clarify the role of motivational and competitive factors in the mechanisms underlying its development. The study methodology included the Mental Toughness Scale (MTS), the Sport Motivation Scale (SMS), and the Sport Orientation Questionnaire (SOQ). Multiple linear regression analysis was used to statistically analyze the empirical data and determine the contribution of the examined predictors to explaining variability in the dependent variable. The findings indicate that competitiveness and autonomous motivation make the greatest contribution to explaining mental toughness. In contrast, controlled motivation and length of sporting experience did not demonstrate statistically significant effects. The findings also suggest that mental toughness is determined to a greater extent by the qualitative characteristics of motivation and achievement orientation than by the duration of sporting experience. The value of the study lies in expanding the understanding of mental toughness as an integrative psychological resource and clarifying the role of internal motivational mechanisms and competitive orientation in its development. The practical significance of the findings lies in their potential application in developing and improving psychological training programs aimed at fostering athletes' autonomous motivation and constructive competitive orientation.

Keywords: mental toughness, Paralympic sport, autonomous motivation, competitive orientation, sport motivation.

Ю.Н. Красмик^{1*}, Р.О. Кенжетаяева¹, Б.Р. Рахмалин²¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан²Database, Алматы, Қазақстан

*e-mail: yuliya.krasmik@narxoz.kz

Паралимпиадалық спортшылардың менталдық беріктігінің предикторлары: автономды және бақыланатын мотивация мен жарысқа бағдарланудың рөлі

Қазіргі жағдайда паралимпиадалық спорт жоғары талаптар мен көптеген стресстік әсерлер жағдайында спортшылар іс-әрекетінің тиімділігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ететін психологиялық ресурстарды қалыптастырудың маңызды контексті ретінде қарастырылады. Осыған байланысты қысым жағдайында іс-әрекеттің бағыттылығын, бақылауды және өнімділікті сақтай алу қабілетін сипаттайтын интегративті қасиет ретінде менталдық беріктік ерекше мәнге ие. Зерттеудің мақсаты – паралимпиадалық және сурдлимпиадалық бағыттағы спортшылардың менталдық беріктігінің вариативтілігін түсіндірудегі автономды және бақыланатын мотивацияның, сондай-ақ жарыстық бағыттылық параметрлерінің үлесін анықтау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы алынған нәтижелердің паралимпиадалық және сурдлимпиадалық бағыттағы спортшылардың менталдық беріктігінің предикторлары туралы қазіргі ғылыми түсініктерді кеңейтуімен, сондай-ақ оның қалыптасу механизмдеріндегі мотивациялық және жарыстық факторлардың рөлін нақтылауға мүмкіндік беруімен анықталады. Зерттеу әдіснамасы менталдық беріктік шкаласын (MTS), спорттық мотивация шкаласын (SMS) және жарыстық бағыттылық сауалнамасын (SOQ) қолдануды қамтыды. Эмпирикалық деректерді статистикалық талдау үшін зерттелген пре-

дикторлардың тәуелді айнымалының вариативтілігін түсіндірудегі үлесін анықтауға мүмкіндік беретін көптік сызықтық регрессиялық талдау қолданылды. Зерттеу нәтижелері менталдық беріктікті түсіндіруге жарысқа бағыттылық пен автономды мотивацияның неғұрлым жоғары үлес қосатынын көрсетті. Сонымен қатар бақыланатын мотивация мен спорттық өтіл статистикалық тұрғыдан мәнді ықпал көрсеткен жоқ. Алынған деректер менталдық беріктік деңгейінің спорттық тәжірибенің ұзақтығына қарағанда мотивацияның сапалық сипаттамалары мен жетістікке бағдарланумен көбірек анықталатынын көрсетеді. Зерттеудің құндылығы менталдық беріктік туралы интегративті психологиялық ресурс ретіндегі түсініктерді кеңейтумен және оның қалыптасуындағы ішкі мотивациялық механизмдер мен жарыстық бағыттылықтың рөлін нақтылаумен байланысты. Алынған нәтижелердің практикалық маңыздылығы оларды спортшылардың автономды мотивациясы мен конструктивті жарыстық бағыттылығын дамытуға бағдарланған психологиялық даярлық бағдарламаларын әзірлеу және жетілдіру барысында пайдалану мүмкіндігімен анықталады.

Түйін сөздер: менталдық беріктік, паралимпиадалық спорт, автономды мотивация, жарысқа бағдарлану, спорттық мотивация.

Ю.Н. Красмик^{1*}, Р.О. Кенжетаева¹, Б.Р. Рахмалин²

¹ Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

² ТОО «Database», Алматы, Казахстан

*e-mail: yuliya.krasmik@narхоз.kz

Предикторы ментальной прочности паралимпийских спортсменов: роль автономной и контролируемой мотивации и соревновательной направленности

Паралимпийский спорт в современных условиях рассматривается как значимый контекст формирования психологических ресурсов, обеспечивающих эффективность и устойчивость деятельности спортсменов в условиях повышенных требований и множественных стрессовых воздействий. В данной связи особое значение приобретает ментальная прочность как интегративная характеристика, отражающая способность сохранять направленность деятельности, контроль и продуктивность в условиях давления. Целью исследования является выявление вклада автономной и контролируемой мотивации, а также параметров соревновательной направленности в объяснение вариативности ментальной прочности у спортсменов паралимпийского и сурдлимпийского направлений. Научная значимость исследования определяется тем, что полученные результаты расширяют современные представления о предикторах ментальной прочности у спортсменов паралимпийского и сурдлимпийского направлений, а также позволяют уточнить роль мотивационных и соревновательных факторов в механизмах её формирования. Методология исследования включала применение шкалы ментальной прочности (MTS), шкалы спортивной мотивации (SMS) и опросника соревновательной направленности (SOQ). Для статистического анализа эмпирических данных был использован множественный линейный регрессионный анализ, позволивший определить вклад исследуемых предикторов в объяснение вариативности зависимой переменной. Результаты исследования свидетельствуют о том, что наибольший вклад в объяснение ментальной прочности вносят соревновательность и автономная мотивация. В то же время контролируемая мотивация и спортивный стаж не продемонстрировали статистически значимого влияния. Полученные данные также указывают на то, что уровень ментальной прочности в большей степени определяется качественными характеристиками мотивации и ориентацией на достижение, чем продолжительностью спортивного опыта. Ценность исследования заключается в расширении представлений о ментальной прочности как интегративном психологическом ресурсе и уточнении роли внутренних мотивационных механизмов и соревновательной направленности в её формировании. Практическое значение полученных результатов заключается в возможности их использования при разработке и совершенствовании программ психологической подготовки, ориентированных на развитие автономной мотивации и конструктивной соревновательной направленности спортсменов.

Ключевые слова: автономная мотивация, ментальная прочность, соревновательная направленность, паралимпийский спорт, спортивная мотивация.

Introduction

At present, Paralympic sport represents not only a domain of physical activity but also an important

means of personal development, social integration, and self-realization for individuals with disabilities. Participation in sport contributes to reducing social stigma and creates additional opportunities for ath-

letes to engage fully in society (Bond et al., 2019). In the Republic of Kazakhstan, the development of Paralympic sport has demonstrated steady positive growth, reflected in the expansion of sporting disciplines, increased participation of athletes in international competitions, and strengthened institutional support.

The increasing competitiveness and continuing professionalization of Paralympic sport have resulted in higher demands on athlete preparation. Consequently, identifying the factors that promote the sustainability and effectiveness of athletic performance, particularly psychological resources, has become an issue of growing importance.

Paralympic athletes are simultaneously exposed to multiple sources of stress, including functional impairments, intensive training demands, the risk of injury, and the need to adapt to social and organizational barriers (Fagher et al., 2016). Accordingly, psychological resources that help maintain resilience and effective performance under conditions of heightened pressure are of particular significance.

Mental toughness is regarded in contemporary sport psychology as one of the fundamental psychological resources that enables athletes to function effectively under conditions of intense stress. This multidimensional construct reflects an individual's capacity to maintain goal-directed behavior, emotional stability, and performance effectiveness when faced with demanding competitive situations (Stamatis et al., 2020). Empirical evidence indicates that higher levels of mental toughness are associated with greater resilience to competitive pressure, enhanced ability to mobilize personal resources, and sustained engagement in the training process (Mojtahedi et al., 2023; Falaahudin et al., 2021). For athletes with disabilities, this psychological resource is particularly important, as it facilitates successful adaptation both to the specific demands of competitive sport and to the broader life challenges associated with disability (Jannah et al., 2024).

Despite growing scholarly interest in mental toughness, the psychological factors underlying its development among Paralympic athletes remain insufficiently understood. Although previous studies have examined the influence of both personal and environmental factors, evidence regarding the predictors of mental toughness in athletes with disabilities remains fragmented, limiting a comprehensive understanding of the mechanisms involved in its development (Powell & Myers, 2017).

One of the most promising directions for future research involves examining the role of sport

motivation and competitive orientation. Previous studies have demonstrated positive associations between sport motivation and components of mental toughness (Zeng & Liu, 2013), while higher levels of mental toughness have been observed among athletes with a stronger achievement-oriented focus (Strümpfer, 2003).

However, the available findings remain inconclusive. Some studies have failed to identify a direct statistically significant relationship between motivation and mental toughness, suggesting that these psychological mechanisms of adaptation may operate relatively independently (Shang & Yang, 2021). Furthermore, evidence indicates that the structure of competitive orientations may play an important role: mental toughness is more consistently associated with achievement orientation, although motivational profiles may differ substantially across athletes (Cowden et al., 2021). These findings suggest that the development of mental toughness may be determined not by individual motivational characteristics alone but rather by their interaction with athletes' competitive orientation.

The review of the existing literature provides a theoretical basis for considering sport motivation and competitive orientation as potential determinants of mental toughness. Nevertheless, the limited number of studies involving Paralympic athletes, together with the inconsistency of existing empirical findings, highlights a significant gap in the literature that warrants further investigation.

Research Object-mental toughness among Paralympic athletes.

Research Subject-autonomous and controlled sport motivation, as well as competitive orientation, as predictors of mental toughness among Paralympic athletes.

Aim of the Study-the aim of this study was to examine the contribution of autonomous and controlled sport motivation, together with dimensions of competitive orientation, to explaining the variance in mental toughness among Paralympic athletes.

Research Questions

1. How are autonomous and controlled sport motivation associated with the level of mental toughness among Paralympic athletes?
2. Is competitive orientation associated with the level of mental toughness among Paralympic athletes?
3. To what extent do autonomous and controlled sport motivation, competitive orientation, and years of sports participation explain the variance in mental toughness among Paralympic athletes?

Literature review

Mental toughness (MT) is widely regarded in sport psychology as a psychological construct associated with an athlete's ability to maintain a high level of functioning under conditions of pressure, uncertainty, and stress. Across different theoretical perspectives, it has been defined either as the capacity to sustain consistent performance despite adverse circumstances (Gucciardi et al., 2015) or as a set of characteristics that facilitate control, confidence, commitment, and effective behavior in competitive settings (Jones et al., 2002; Clough et al., 2002). More recent conceptualizations describe mental toughness as an integrative psychological resource encompassing cognitive, emotional, and behavioral components that support goal-directed functioning under stressors of varying intensity (Stamatis et al., 2020).

Conceptually, mental toughness comprises characteristics such as self-confidence, perseverance, emotional regulation, optimism, and effective stress coping. At the same time, this construct demonstrates considerable conceptual overlap with resilience, hardiness, self-efficacy, and other psychological resources, suggesting that it forms part of a broader system of personal psychological characteristics (Gucciardi et al., 2017).

One of the major challenges in mental toughness research is the absence of consensus regarding its underlying structure. Within multidimensional frameworks, such as the 4C model proposed by Clough et al. (2002), MT is conceptualized as a set of interrelated components comprising control, commitment, challenge, and confidence. However, empirical evidence has demonstrated substantial intercorrelations among these dimensions and limited discriminant validity, providing support for a unidimensional conceptualization of mental toughness (Gucciardi et al., 2015). Consequently, the structural nature of MT remains an open question and continues to represent a central methodological issue within the field. The work of Gucciardi et al. (2015) provides an important theoretical and empirical foundation for subsequent studies aimed at integrating mental toughness with constructs derived from other theoretical perspectives, as well as identifying its antecedents and outcomes.

Despite conceptual differences across theoretical approaches, empirical studies have produced relatively consistent findings regarding the functions of mental toughness. Higher levels of MT have been associated with more stable athletic performance,

effective functioning under competitive pressure, greater capacity to mobilize effort, and sustained attentional focus during stressful situations (Mojtahedi et al., 2023; Pocius & Malinauskas, 2024). Furthermore, mental toughness has been linked to greater engagement in training, more adaptive coping strategies, and lower levels of emotional exhaustion.

Mental toughness is also associated with cognitive appraisal of stressful situations. Athletes with higher levels of MT are more likely to perceive challenging situations as controllable and developmentally meaningful, demonstrate greater self-control, and rely predominantly on adaptive coping strategies (Gucciardi et al., 2017).

Research on the development of mental toughness suggests that it emerges through the interaction between personal characteristics and life experiences. Important contributing factors include previous experiences of overcoming adversity, social support, and environments that simultaneously provide high expectations and appropriate support (Mahoney et al., 2014; Anthony et al., 2016).

Studies involving Paralympic athletes have shown that mental toughness is associated with perseverance, autonomy, positive self-evaluation, and pragmatic coping strategies. In this population, adaptation to chronic stressors—including functional impairments, pain, and social barriers—plays a particularly important role (Fagher et al., 2016). Moreover, mental toughness extends beyond the sporting context, contributing to resilience and independent functioning in everyday life (Powell & Myers, 2017).

Taken together, the available evidence suggests that mental toughness develops through the interaction between personal resources and environmental conditions. Consequently, examining its relationship with motivational characteristics that influence the direction and persistence of athletic behavior represents a particularly important area of investigation.

In sport psychology, motivation is considered a fundamental mechanism underlying the direction, intensity, and persistence of athletic behavior (Clancy et al., 2016). Within the framework of Self-Determination Theory (SDT), motivation is conceptualized as a continuum ranging from autonomous forms, based on intrinsic interest and personal value, to controlled forms, driven by external pressure or anticipated rewards, with amotivation representing the absence of intentional regulation of behavior (Pelletier et al., 2013). Despite their con-

ceptual distinction, motivational regulation in sport typically reflects a combination of multiple regulatory forms rather than a single motivational type. Empirical evidence consistently demonstrates that autonomous motivation is associated with adaptive outcomes, including effective coping, greater confidence, and superior athletic performance, whereas controlled motivation has been linked to athlete burnout, moral disengagement, and an increased risk of injury (Chalabaev et al., 2017). According to Achievement Goal Theory, athletes' behavior is shaped by the way they perceive and evaluate their competence, with mastery orientation being closely associated with more self-determined forms of motivation (Vansteenkiste et al., 2014), although evidence regarding the relationships between motivation and approach versus avoidance achievement goals remains inconsistent (Adie & Jowett, 2010). A person-centered approach allows motivation to be conceptualized as a set of motivational profiles, providing a more comprehensive understanding of its role in athletic performance.

Accumulating evidence indicates a close relationship between motivational characteristics and mental toughness. High intrinsic motivation has been shown to facilitate the development of mental toughness, whereas mental toughness itself is associated with effective functioning under pressure, resilience to stress, and sustained goal-directed behavior (Özsoy, 2023; Kumbar & Patil, 2024). Mental toughness is also related to a broad range of psychological variables, including self-efficacy, perseverance, coping strategies, and achievement goal orientations (Brace et al., 2020; Jones & Parker, 2019). Furthermore, it has been conceptualized as the psychological opposite of burnout, being associated with higher levels of motivation and greater persistence in goal pursuit (Strümpfer, 2003). Several studies have demonstrated positive associations between mental toughness and achievement goal orientation, particularly achievement-oriented goals. However, these relationships appear to be complex. Person-centered research suggests that high levels of mental toughness may be explained not by individual motivational variables alone but by their integration into holistic motivational profiles that incorporate different combinations of approach and avoidance achievement goals (Gucciardi et al., 2017; Cowden et al., 2021).

Overall, the existing literature indicates that mental toughness is a complex and multidimensional psychological construct that facilitates effective functioning under demanding and stressful condi-

tions. Despite a substantial body of empirical evidence, important questions remain regarding its underlying structure and developmental mechanisms.

Current research also suggests that mental toughness is closely associated with motivational characteristics and achievement goal orientations. However, these relationships are not entirely consistent across studies, indicating that they are likely to be complex and nonlinear. Specifically, mental toughness may depend not on individual motivational characteristics in isolation but on their combination within athletes' broader motivational profiles.

At the same time, research examining these relationships among Paralympic athletes remains limited, restricting the generalizability of existing theoretical models to this population. Therefore, further investigation is needed to clarify the contributions of autonomous and controlled motivation, as well as competitive orientation, to the development of mental toughness among Paralympic athletes.

Materials and methods

Data were collected through sports organizations and clubs across the Republic of Kazakhstan. The largest proportion of participants was recruited from the Mergen Sports Club (Kokshetau), along with clubs and sports centers for individuals with disabilities, Specialized Schools of Higher Sports Mastery (SHSM), regional sports training centers, and sports federations, including the Zhiger M Federation of Athletes with Disabilities, the Kazakhstan Para Ice Hockey Federation, and other relevant organizations.

Participants represented a range of cities and regions across Kazakhstan, including Kokshetau, Astana, Taraz, Kaskelen, Stepnogorsk, Shchuchinsk, Atbasar, and the Almaty Region.

The study sample consisted of Paralympic and Deaflympic athletes ($N = 70$) representing various regions of the Republic of Kazakhstan. The sample comprised 52 men and 18 women. The participants' mean age was 31.6 years, and their mean sports experience was 9.4 years.

The athletes represented a variety of sports, with arm wrestling, swimming, para powerlifting, athletics, and para ice hockey being the most common. Less frequently represented disciplines included shooting, boccia, *togyzqumalaq*, chess, wrestling, and team sports.

To assess the key psychological characteristics of the athletes, including mental toughness, moti-

vational regulation, and competitive orientation, a battery of validated psychometric instruments was employed.

Mental toughness was assessed using the Mental Toughness Scale (MTS) developed by Hamill and Gill (2013). The MTS is a brief unidimensional instrument consisting of 11 items designed to assess mental toughness as an integrative psychological resource that supports resilience to stress, confidence, and effective functioning under competitive pressure. The Russian-language adaptation developed by Bocharov, Bondarev, and Dovzhik (2023) was used in the present study.

Motivational regulation was assessed using the Sport Motivation Scale (SMS) developed by Pelletier and Vallerand (1995) within the framework of Self-Determination Theory proposed by Deci and Ryan. The questionnaire comprises 28 items measuring different forms of motivation, including intrinsic motivation (to know, toward accomplishment, and to experience stimulation), as well as extrinsic motivation represented by identified, introjected, and external regulation, in addition to amotivation. The Russian-language adaptation reported by Bocharov et al. (2012, 2023) was used.

Competitive orientation was measured using the Sport Orientation Questionnaire (SOQ) developed by Gill and Deeter (1988). The instrument consists of 25 items designed to assess individual differences in competitive orientation. It includes three subscales: competitiveness, win orientation, and goal orientation (personal mastery orientation). The questionnaire evaluates athletes' preferred approaches to achieving success in sport. The application of the Russian-language version has been described by Bocharov et al. (2023).

To ensure methodological rigor and reduce unnecessary fragmentation of predictor variables, motivation scores were aggregated into broader indices of autonomous motivation and controlled motivation in accordance with the principles of Self-Determination Theory. This approach reflects

the continuum of motivational regulation, whereby intrinsic motivation and identified regulation are conceptualized as forms of autonomous motivation, whereas introjected and external regulation are considered forms of controlled motivation. The use of aggregated motivational indices is well established in contemporary empirical and review studies, in which autonomous motivation is treated as an overarching construct consistently associated with adaptive behavioral and psychological outcomes, in contrast to controlled forms of motivation (Maninen et al., 2022; Ntoumanis, 2021). Furthermore, employing aggregated indices improves the stability of regression models in studies with relatively small sample sizes, reduces the risk of multicollinearity, and enhances the interpretability of the findings without compromising the theoretical integrity of the analysis.

Statistical analyses were performed using JASP (Version 0.95.4). Multiple linear regression analysis was conducted to examine the contribution of motivational and competitive characteristics to mental toughness. Mental toughness served as the dependent variable, whereas autonomous motivation, controlled motivation, competitiveness, and years of sports participation were entered as predictor variables. Prior to the regression analysis, the assumptions of multiple linear regression were evaluated, including assessments of multicollinearity and the independence of residuals.

Results and discussion

To test the proposed hypotheses, a multiple linear regression analysis was conducted to examine the contributions of autonomous motivation, controlled motivation, competitiveness, and years of sports participation to athletes' levels of mental toughness. The results are presented in the following tables, including the Model Summary, Analysis of Variance (ANOVA), Regression Coefficients, and Collinearity Diagnostics.

Table 1
Model Summary – Mental Toughness

Model	R	R ²	Adjusted R ²	R RMSE	R ² Change	df1	df2	p	Durbin-Watson		
									Autocorrelationn	Statistic	p
M ₀	0.000	0.000	0.000	8.489	0.000	0	68		- -0.064	2.110	.646
M ₁	0.873	0.762	0.747	4.268	0.762	4	64	< .001	- -0.047	2.083	.755

Note: M₀ represents the null (intercept-only) model; M₁ includes Years in Sport, Competitiveness, Autonomous Motivation, and Controlled Motivation as predictors of Mental Toughness.

Table 2*Analysis of Variance (ANOVA) Results for the Multiple Linear Regression Model*

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
M ₁	Regression	3735	4	933.68	51.27	< .001
	Residual	1166	64	18.21		
	Total	4900	68			

Note: M₁ represents the multiple linear regression model predicting Mental Toughness from Years in Sport, Competitiveness, Autonomous Motivation, and Controlled Motivation. *df* = degrees of freedom; *F* = ANOVA test statistic; *p* = statistical significance level.

Table 3*Regression Coefficients of the Multiple Linear Regression Model*

Model		Unstandardized	Standard Error	Standardized	t	p
M ₀	(Intercept)	46.768	1.022		45.763	< .001
M ₁	(Intercept)	6.301	3.273		1.925	.059
	Years in Sport	-0.149	0.082	-0.113	-1.824	.073
	Competitiveness	0.533	0.077	0.633	6.894	< .001
	Autonomous Motivation	0.202	0.063	0.336	3.218	.002
	Controlled Motivation	-0.075	0.058	-0.108	-1.310	.195

Note: M₀ represents the null (intercept-only) model; M₁ represents the multiple linear regression model including Years in Sport, Competitiveness, Autonomous Motivation, and Controlled Motivation as predictors of Mental Toughness. Unstandardized coefficients are reported as *B*, and standardized coefficients as β . *SE* = standard error; *t* = Student's *t* statistic; *p* = statistical significance level.

Table 4*Collinearity Diagnostics*

Model	Dimension	Eigenvalue	Condition Index	Variance Proportions				
				Intercept	Years in Sport	Competitiveness	Autonomous Motivation	Controlled Motivation
M ₁	1	4.619	1.000	0.001	0.011	0.001	0.001	0.002
	2	0.319	3.806	0.001	0.831	0.002	0.002	0.011
	3	0.039	10.901	0.169	0.105	0.029	0.002	0.712
	4	0.016	17.153	0.776	0.052	0.143	0.211	0.201
	5	0.008	24.365	0.053	0.001	0.826	0.785	0.074

Note: M₁ represents the multiple linear regression model including Years in Sport, Competitiveness, Autonomous Motivation, and Controlled Motivation as predictors of Mental Toughness. Eigenvalues, condition indices, and variance proportions were examined as collinearity diagnostics. Higher condition index values indicate greater potential for multicollinearity among predictors.

The multiple linear regression analysis demonstrated that the overall model was statistically significant and exhibited substantial explanatory power. As shown in Table 1, the coefficient of determination was $R^2 = .762$ (adjusted $R^2 = .747$), indicating that the predictors included in the model accounted for 76.2% of the variance in mental toughness. This finding suggests a strong fit between the proposed

model and the observed data. Furthermore, the Durbin–Watson statistic ($DW = 2.083$, $p = .755$) indicated no evidence of autocorrelation among the residuals, confirming that the assumptions underlying the regression analysis were satisfied.

The results of the analysis of variance (Table 2) further confirmed the statistical significance of the regression model, $F(4, 64) = 51.27$, $p < .001$. This

finding indicates that the combined effects of autonomous motivation, controlled motivation, competitiveness, and years of sports participation significantly explained variation in athletes' mental toughness.

The regression coefficients (Table 3) provide insight into the relative contribution of each predictor. Competitiveness emerged as the strongest predictor of mental toughness ($\beta = .633$, $B = 0.533$, $p < .001$), indicating a robust positive association whereby higher levels of competitiveness were associated with greater mental toughness. Autonomous motivation also demonstrated a significant positive effect ($\beta = .336$, $B = 0.202$, $p = .002$), suggesting that athletes with higher levels of internally regulated motivation tended to exhibit greater psychological resilience.

Years of sports participation showed a negative association with mental toughness at the level of a statistical trend ($\beta = -.113$, $B = -0.149$, $p = .073$), suggesting a possible decline in mental toughness with increasing sports experience; however, this effect did not reach conventional levels of statistical significance. Controlled motivation was not a significant predictor ($\beta = -.108$, $B = -0.075$, $p = .195$), indicating that externally regulated forms of motivation were not directly associated with mental toughness in the present sample.

Additional multicollinearity diagnostics (Table 4) indicated that the maximum condition index did not exceed the commonly accepted critical threshold (24.37), and the variance decomposition proportions revealed no evidence of substantial linear dependency among the predictors. These findings indicate the absence of problematic multicollinearity and support the appropriateness of including all predictor variables in the regression model.

Overall, the regression model suggests that mental toughness among Paralympic and Deaflympic athletes is primarily explained by psychological characteristics related to competitiveness and the quality of motivational regulation. In particular, competitiveness appears to represent a key psychological resource, reflecting a stable disposition toward striving for achievement and overcoming challenges within the competitive sport environment.

Autonomous motivation also made a substantial contribution to mental toughness, underscoring the importance of internally regulated engagement in sport based on personal values and intrinsic interest. In contrast, controlled motivation did not demonstrate a significant independent effect, suggesting that externally driven motives play a relatively

limited role in promoting psychological resilience among athletes with disabilities.

The findings further indicate that mental toughness in Paralympic and Deaflympic athletes is not simply a direct consequence of accumulated sporting experience but is more strongly associated with qualitative characteristics of athletes' motivational and personal functioning. Collectively, these results support the view that mental toughness reflects the interaction of motivational and competitive factors rather than the influence of isolated psychological characteristics.

Within the regression model, competitiveness and autonomous motivation made the largest contributions to explaining variance in mental toughness. This pattern is consistent with previous findings linking mental toughness to achievement-oriented dispositions and autonomous forms of motivation in sport (Zeng & Liu, 2013; Cowden et al., 2021). Accordingly, the ability to maintain effective functioning under competitive pressure may depend both on an athlete's willingness to actively confront challenges and on the personal significance attributed to participation in sport.

From the perspective of the stress-adaptation framework, the observed relationships suggest that competitiveness and autonomous motivation perform distinct yet complementary functions in supporting mental toughness. Whereas competitiveness reflects athletes' readiness to respond proactively to the demands of the competitive environment, autonomous motivation facilitates self-regulation and resilience in the face of external pressures (Sarkar & Fletcher, 2014). For Paralympic and Deaflympic athletes, the combination of these psychological resources may be particularly important because they regularly encounter additional stressors associated with functional impairments and the need to adapt to social and organizational barriers (Fagher et al., 2016).

The absence of a statistically significant association between controlled motivation and mental toughness suggests that externally regulated motives do not make an independent contribution to the development of this psychological resource. This interpretation is consistent with previous findings indicating that the relationship between motivational regulation and psychological resilience is complex and may depend on additional psychological mechanisms (Shang & Yang, 2021). It is therefore plausible that mental toughness is shaped not by individual motivational components in isolation but by the overall organization and interaction of motivational processes.

Likewise, the lack of a significant association between years of sports participation and mental toughness indicates that accumulated sporting experience alone is insufficient to foster this psychological resource. This finding only partially aligns with previous research reporting gradual increases in mental toughness over the course of athletic development and progression through competitive careers (Connaughton et al., 2010; Nicholls et al., 2009).

One possible explanation for this finding lies in the selective nature of athletic careers. Previous research suggests that athletes with higher levels of mental toughness are more likely to achieve elite performance and remain engaged in competitive sport over time (Gould et al., 2002). From this perspective, mental toughness should be viewed not only as an outcome of sporting experience but also as a prerequisite for successfully accumulating such experience.

It is therefore plausible that the development of mental toughness depends less on the duration of sports participation than on the quality of athletes' experiences. Experiences involving the successful management of adversity and the use of adaptive coping strategies may be particularly important in this process (Wadey et al., 2016). From the perspective of Self-Determination Theory, such developmental processes are facilitated by the satisfaction of basic psychological needs, particularly autonomy and competence, thereby creating favorable conditions for the development of enduring psychological resources (Mahoney et al., 2014).

Taken together, the observed relationships suggest that mental toughness among Paralympic and Deaflympic athletes arises from the interaction between motivational regulation and competitive orientation. Autonomous motivation and competitiveness made the greatest contributions to explaining mental toughness, whereas controlled motivation and years of sports participation did not demonstrate independent predictive value.

Overall, these findings indicate that mental toughness is shaped not by isolated psychological characteristics but by their interaction and integration. Accordingly, mental toughness may be conceptualized as an integrative psychological resource whose development depends more strongly on the quality of motivational regulation and adaptation to the demands of competitive sport than on the duration of athletic participation. These findings extend current understanding of the predictors of mental toughness in Paralympic sport and

underscore the central roles of autonomous motivation and competitive orientation in its development.

Conclusion

The present regression analysis demonstrated that competitiveness and autonomous motivation are the primary psychological predictors of mental toughness among Paralympic and Deaflympic athletes. In contrast, controlled motivation and years of sports participation did not make independent contributions to explaining the variance in mental toughness.

These findings support the conceptualization of mental toughness as an integrative psychological resource whose development is influenced more by the quality of motivational regulation and competitive orientation than by the duration of athletic participation. This underscores the central role of internal psychological mechanisms of adaptation in promoting athletes' resilience to competitive stress.

The theoretical contribution of this study lies in clarifying the role of motivational regulation and competitive orientation in the development of mental toughness among Paralympic and Deaflympic athletes, thereby extending current understanding of the psychological mechanisms underlying this construct. From a practical perspective, the findings may inform the development and refinement of psychological training programs aimed at fostering autonomous motivation and adaptive competitive orientation in athletes with disabilities.

Several limitations should be acknowledged. First, the relatively small sample size and the heterogeneity of the sample with respect to sport disciplines limit the generalizability of the findings. Future research should employ longitudinal designs to examine changes in mental toughness across different stages of athletes' careers. Further investigation is also warranted to explore the relationships between mental toughness and other psychological and social factors within the context of Paralympic sport.

Author Contributions

Krasmik Yulia: Conceptualization, Data curation, Formal analysis, Investigation, Methodology, Software, Visualization, Writing – original draft, Writing – review & editing.

Kenzhetayeva Roza: Project administration, Validation.

Rakhmalin Bolat: Resources, Data curation, Investigation.

References

- Adie, J. W., & Jowett, S. (2010). Meta-perceptions of the coach–athlete relationship, achievement goals, and intrinsic motivation among sport participants. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(11), 2750–2773. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2010.00679.x>
- Anthony, D. R., Gucciardi, D. F., & Gordon, S. (2016). A meta-study of qualitative research on mental toughness development. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 9(1), 160–190. <https://doi.org/10.1080/1750984X.2016.1146787>
- Bochaver K. A., Bondarev D. V., Dovzhik L. M. (2023). *Psikhologicheskaya diagnostika v sporte: uchebnoe posobie* [Psychological diagnostics in sport: A textbook]. Moscow: Sport-Chelovek.
- Bondár, R. Z., Fronso, S., Bortoli, L., Robazza, C., Metsios, G. S., & Bertollo, M. (2019). The effects of physical activity or sport-based interventions on psychological factors in adults with intellectual disabilities: A systematic review. *Journal of Intellectual Disability Research*, 64(2), 69–92. <https://doi.org/10.1111/jir.12656>
- Brace, A. W., George, K., & Lovell, G. P. (2020). Mental toughness and self-efficacy of elite ultra-marathon runners. *PLOS ONE*, 15(11), e0241284. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0241284>
- Chalabaev, A., Radel, R., Ben Mahmoud, I., Massiera, B., Deroche, T., & d'Arripe-Longueville, F. (2017). Is motivation for marathon a protective factor or a risk factor of injury? *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 27(12), 2040–2047. <https://doi.org/10.1111/sms.12807>
- Clancy, R. B., Herring, M. P., MacIntyre, T. E., & Campbell, M. J. (2016). A review of competitive sport motivation research. *Psychology of Sport and Exercise*, 27, 232–242. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2016.09.003>
- Clough, P. J., Earle, K., & Sewell, D. (2002). Mental toughness: The concept and its measurement. In I. Cockerill (Ed.), *Solutions in sport psychology* (32–43). Thomson.
- Connaughton, D., Hanton, S., & Jones, G. (2010). The development and maintenance of mental toughness in the world's best performers. *The Sport Psychologist*, 24(2), 168–193. <https://doi.org/10.1123/tsp.24.2.168>
- Cowden, R. G., Mascaret, N., & Duckett, T. R. (2021). A person-centered approach to achievement goal orientations in competitive tennis players: Associations with motivation and mental toughness. *Journal of Sport and Health Science*, 10(1), 73–81. <https://doi.org/10.1016/j.jshs.2018.10.001>
- Fagher, K., Forsberg, A., Jacobsson, J., Timpka, T., Dahlström, Ö., & Lexell, J. (2016). Paralympic athletes' perceptions of their experiences of sports-related injuries, risk factors and preventive possibilities. *European Journal of Sport Science*, 16(8), 1240–1249. <https://doi.org/10.1080/17461391.2016.1192689>
- Gould, D., Dieffenbach, K., & Moffett, A. (2002). Psychological characteristics and their development in Olympic champions. *Journal of Applied Sport Psychology*, 14(3), 172–204. <https://doi.org/10.1080/10413200290103482>
- Gucciardi, D. F., Hanton, S., & Fleming, S. (2017). Are mental toughness and mental health contradictory concepts in elite sport? A narrative review of theory and evidence. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 20(3), 307–311. <https://doi.org/10.1016/j.jsams.2016.08.006>
- Gucciardi, D. F., Hanton, S., Gordon, S., Mallett, C. J., & Temby, P. (2015). The concept of mental toughness: Tests of dimensionality, nomological network, and traitness. *Journal of Personality*, 83(1), 26–44. <https://doi.org/10.1111/jopy.12079>
- Jannah, M., Widohardhono, R., Rachman, N., Sauda, M. A. A. F. A. H., & Harahap, F. (2024). Athletes with disability: Does emotional regulation affect mental toughness? *International Journal of Disability, Sports and Health Sciences*, 7(1), 37–45. <https://doi.org/10.33438/ijds.1371348>
- Jones, G., Hanton, S., & Connaughton, D. (2002). What is this thing called mental toughness? An investigation of elite sport performers. *Journal of Applied Sport Psychology*, 14(3), 205–218. <https://doi.org/10.1080/10413200290103509>
- Jones, M. I., & Parker, J. K. (2019). An analysis of the size and direction of the association between mental toughness and Olympic distance personal best triathlon times. *Journal of Sport and Health Science*, 8(1), 71–76. <https://doi.org/10.1016/j.jshs.2017.05.005>
- Kumbar, S., & Patil, B. M. (2024). A study on investigating the levels of mental toughness and resilience among athletes, and how these psychological traits contribute to their performance in competitive sports. *International Journal of Research Publication and Reviews*, 5, 782–790. <https://doi.org/10.55248/gengpi.5.0424.0914>
- Mahoney, J. W., Ntoumanis, N., Mallett, C. J., & Gucciardi, D. F. (2014). The motivational antecedents of the development of mental toughness: A self-determination theory perspective. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 7(1), 184–197. <https://doi.org/10.1080/1750984X.2014.925951>
- Manninen, M., Huovinen, T., & Konttinen, H. (2022). Self-determination theory based interventions and physical activity: A systematic review and meta-analysis. *Psychology of Sport and Exercise*, 61, 102198. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2022.102198>
- Mojtahedi, D., Dagnall, N., Denovan, A., Clough, P., Dewhurst, S., Hillier, M., Papageorgiou, K., & Perry, J. (2023). Competition anxiety in combat sports and the importance of mental toughness. *Behavioral Sciences*, 13(9), 713. <https://doi.org/10.3390/bs13090713>
- Nicholls, A. R., Polman, R. C. J., Levy, A. R., & Backhouse, S. H. (2009). Mental toughness in sport: Achievement level, gender, age, experience and sport type differences. *Personality and Individual Differences*, 47(1), 73–75. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.02.006>
- Ntoumanis, N. (2021). A meta-analysis of self-determination theory-informed intervention studies in the health domain. *Health Psychology Review*, 15(2), 214–244. <https://doi.org/10.1080/17437199.2020.1718529>
- Özsoy, D. (2023). The key to sports psychology: Mental toughness. In B. Bayarslan & T. V. Aslan (Eds.), *New frontiers in sport sciences*, 59–70

- Pelletier, L. G., Rocchi, M. A., Vallerand, R. J., Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2013). Validation of the revised sport motivation scale (SMS-II). *Psychology of Sport and Exercise*, 14(3), 329–341. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2012.12.002>
- Pocius, E., & Malinauskas, R. (2024). Development of mental toughness among basketball sports school students. *Behavioral Sciences*, 14(4), 314. <https://doi.org/10.3390/bs14040314>
- Powell, A. J., & Myers, T. D. (2017). Developing mental toughness: Lessons from Paralympians. *Frontiers in Psychology*, 8, 1270. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01270>
- Sarkar, M., & Fletcher, D. (2014). Psychological resilience in sport performers: A review of stressors and protective factors. *Journal of Sports Sciences*, 32(15), 1419–1434. <https://doi.org/10.1080/02640414.2014.901551>
- Shang, Y., & Yang, S.-Y. (2021). The effect of social support on athlete burnout in weightlifters: The mediation effect of mental toughness and sports motivation. *Frontiers in Psychology*, 12, 649677. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.649677>
- Stamatis, A., Grandjean, P., Morgan, G., Padgett, R. N., Cowden, R., & Koutakis, P. (2020). Developing and training mental toughness in sport: A systematic review and meta-analysis of observational studies and pre-test and post-test experiments. *BMJ Open Sport & Exercise Medicine*, 6(1), e000747. <https://doi.org/10.1136/bmjsem-2020-000747>
- Strümpfer, D. J. W. (2003). Resilience and burnout: A stitch that could save nine. *South African Journal of Psychology*, 33(2), 69–79. <https://doi.org/10.1177/008124630303300201>
- Vansteenkiste, M., Mouratidis, A., Van Riet, T., & Lens, W. (2014). Examining correlates of game-to-game variation in volleyball players' achievement goal pursuit and underlying autonomous and controlling reasons. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 36(2), 131–145. <https://doi.org/10.1123/jsep.2013-0314>
- Wadey, R., S. J. Salim, & Diss, C. (2016). Examining hardiness, coping and stress-related growth following sport injury. *Journal of Applied Sport Psychology*, 28(2), 154–169. <https://doi.org/10.1080/10413200.2015.1086448>
- Zeng, M., & Liu, W. (2013). Relationship between sport psychological burnout and sport motivation of athlete: Mediation of mental toughness. *Journal of Wuhan Institute of Physical Education*, 47, 76–80.

Information about the authors:

Krasmik Yuliya (corresponding author) – PhD, Assistant Professor, Narxoz University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: yuliya.krasmik@narxoz.kz).

Kenzhetayeva Roza – PhD, Associate Professor at the School of Humanities, Narxoz University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: roza.kenzhetaeva@narxoz.kz).

Rakhmalin Bolat – Master of Physical Culture and Sports, LLP “Database”, (Almaty, Kazakhstan, e-mail: bular@inbox.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Красмик Юлия Николаевна (корреспонденттік автор) – PhD, ассистент-профессор, Нархоз университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: yuliya.krasmik@narxoz.kz).

Кенжетәева Роза Орынбаевна – PhD, гуманитарлық мектептің қауымдастырылған профессоры, Нархоз университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: roza.kenzhetaeva@narxoz.kz).

Рахмалин Болат Рахмалиұлы – дене шынықтыру және спорт магистрі, «Database» ЖШС (Алматы, Қазақстан, e-mail: bular@inbox.ru).

Сведения об авторах:

Красмик Юлия Николаевна (автор-корреспондент) – PhD, ассистент-профессор, Университет Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: yuliya.krasmik@narxoz.kz).

Кенжетәева Роза Орынбаевна – PhD, ассоциированный профессор гуманитарной школы, Университет Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: roza.kenzhetaeva@narxoz.kz).

Рахмалин Болат Рахмалиұлы – магистр физической культуры и спорта, ТОО «Database» (Алматы, Казахстан, e-mail: bular@inbox.ru).

Received: April 3, 2026
Accepted: August 24, 2026

FTAMP 15.21.51

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269835>

**А.А. Лиясова^{1*}, Л.О. Баймолдина¹, Г.П. Абсатарова²,
Р.К. Керимбаева³, У. Жамирова³**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы, Қазақстан

³М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан

*e-mail: aigulkaznu.80@mail.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ МЕН ӘЛ-АУҚАТЫ: ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Психологиялық денсаулық пен психологиялық әл-ауқат қазіргі психологияда адамның позитивті қызмет етуінің әртүрлі қырларын сипаттайтын, өзара тығыз байланысты болғанымен, мазмұны жағынан бірдей емес конструктілер ретінде қарастырылады. Психологиялық денсаулық пен психологиялық әл-ауқат мәселелері кеңінен зерттелгеніне қарамастан, жоғары оқу орындары оқытушыларының психологиялық әл-ауқатына психологиялық денсаулықтың қай компоненттері дербес үлес қосатыны жеткілікті деңгейде анықталмаған. Зерттеудің мақсаты – жоғары оқу орындары оқытушылары арасында психологиялық денсаулық векторлары мен психологиялық әл-ауқат компоненттері арасындағы өзара байланыстардың сипатын, айқындылық деңгейін және құрылымын анықтау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы психологиялық денсаулық пен психологиялық әл-ауқаттың тұлғаның позитивті қызмет етуінің өзара байланысты, бірақ дербес конструктілері ретіндегі арақатынасын эмпирикалық тұрғыдан нақтылауда көрінеді. Зерттеу көлденең корреляциялық дизайнға әдіснамаға негізделіп жүргізілді. Зерттеуге ҚР жоғары оқу орындарының 356 оқытушысы қатысты. Деректерді талдау үшін корреляциялық, көптік регрессиялық талдау әдістері қолданылды. Нәтижелер психологиялық әл-ауқаттың, денсаулықтың көптеген векторларымен статистикалық тұрғыдан мәнді байланыста екенін көрсетті. Ең күшті байланыстар стратегиялық, интеллектуалдық, әлеуметтік бағдарланған, шығармашылық, рухани және гуманистік векторлармен анықталды, ал отбасылық вектор статистикалық тұрғыдан мәнді байланыс көрсетпеді. Көптік регрессиялық талдау психологиялық денсаулық көрсеткіштерінің психологиялық әл-ауқат вариативтілігін түсіндіруге елеулі үлес қосатынын көрсетті, ал отбасылық вектордың ресурстық қызметі туралы гипотеза расталмады. Зерттеудің құндылығы Қазақстандағы жоғары оқу орындары оқытушылары іріктемесінде психологиялық денсаулық пен психологиялық әл-ауқат арасындағы өзара байланыстың ерекшеліктерін анықтауда жатыр. Алынған нәтижелер жоғары оқу орындары оқытушыларын психологиялық сүйемелдеу және кәсіби қолайсыздықтың алдын алу бағдарламаларын әзірлеуде практикалық маңызға ие.

Түйін сөздер: психологиялық денсаулық, психологиялық әл-ауқат, жоғары оқу орындарының оқытушылары, тұлғаның позитивті қызмет етуі, психологиялық ресурстар.

A. Liyassova^{1*}, L. Baimoldina¹, G. Absatarova²,
R. Kerimbayeva³, U. Zhamirova³

¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan

²Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Kazakhstan

³Taraz University named after M.Kh. Dulati, Taraz, Kazakhstan

*e-mail: aigulkaznu.80@mail.ru

The structure of relationships between psychological health and well-being among university faculty

Psychological health and psychological well-being are regarded in contemporary psychology as closely related yet conceptually distinct constructs reflecting different dimensions of positive human functioning. Despite extensive research on psychological health and well-being, limited evidence exists regarding which components of psychological health make an independent contribution to the psychological well-being of university faculty members. The aim of this study was to examine the nature, strength, and structure of the relationships between the vectors of psychological health and the components of psychological well-being among university faculty. The scientific significance of the study lies in providing empirical evidence that clarifies the relationship between psychological health and psychological well-being as independent yet interrelated constructs of positive personal functioning. The study

employed a cross-sectional correlational design. A total of 356 university faculty members participated in the research. Correlation analysis and multiple regression analysis were used to analyze the data. The findings demonstrated that psychological well-being was significantly associated with most vectors of psychological health. The strongest relationships were observed for the strategic, intellectual, socially oriented, creative, spiritual, and humanistic vectors, whereas the family vector showed no statistically significant association. Multiple regression analysis further revealed that psychological health indicators made a significant contribution to explaining the variance in psychological well-being, while the hypothesis concerning the resource function of the family vector was not supported. The value of the study lies in identifying the specific relationships between psychological health and psychological well-being among university faculty in a Kazakhstani sample. The findings may be applied in the development of psychological support and prevention programs aimed at reducing professional maladjustment and promoting the well-being of university faculty.

Keywords: psychological health, psychological well-being, university faculty, positive personal functioning, psychological resources.

А.А. Лиясова¹*, А.О. Баймолдина¹, Г.П. Абсатарова²,
Р.К. Керимбаева³, У. Жамирова³

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова, Алматы, Казахстан

³Таразский университет им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

*e-mail: aigulkaznu.80@mail.ru

Психологическое здоровье и благополучие преподавателей вузов: структура взаимосвязей

Психологическое здоровье и благополучие рассматриваются в современной психологии как взаимосвязанные, но не тождественные конструкты, отражающие различные аспекты позитивного функционирования человека. Несмотря на многочисленные исследования психологического здоровья и благополучия, остается недостаточно изученным, какие именно компоненты психологического здоровья вносят самостоятельный вклад в психологическое благополучие преподавателей вузов. Цель исследования состоит в определении характера, выраженности и структуры взаимосвязей между векторами психологического здоровья и компонентами психологического благополучия у преподавателей вузов. Научная значимость исследования заключается в эмпирическом уточнении характера взаимосвязи психологического здоровья и психологического благополучия как самостоятельных, но взаимосвязанных конструктов позитивного функционирования личности. Методология исследования основана на кросс-секционном корреляционном дизайне. В исследовании приняли участие 356 преподавателей высших учебных заведений. Для анализа данных использовались корреляционный и множественный регрессионный анализ. Основные результаты показали, что психологическое благополучие статистически значимо связано с большинством векторов психологического здоровья. Наиболее выраженные взаимосвязи выявлены со стратегическим, интеллектуальным, социально ориентированным, творческим, духовным и гуманистическим векторами, тогда как семейный вектор статистически значимой связи не продемонстрировал. Регрессионный анализ показал, что показатели психологического здоровья вносят значимый вклад в объяснение вариативности психологического благополучия, тогда как гипотеза о ресурсной функции семейного вектора не получила подтверждения. Ценность исследования заключается в установлении особенностей взаимосвязи психологического здоровья и психологического благополучия преподавателей высших учебных заведений на казахстанской выборке. Практическое значение результатов исследования состоит в использовании полученных данных при разработке программ психологического сопровождения и профилактики профессионального неблагополучия преподавателей высших учебных заведений.

Ключевые слова: психологическое здоровье, психологическое благополучие, преподаватели вузов, позитивное функционирование личности, психологические ресурсы.

Кіріспе

Жоғары оқу орны оқытушыларының психологиялық денсаулығы қазіргі психологияның өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Халықаралық зерттеулерде жоғары оқу орны оқытушылары арасында кәсіби күйзеліс, маза-

сыздық және эмоционалдық қажу деңгейінің жоғары екені жүйелі түрде тіркеледі (Agyarong et al., 2022). Ал тұлғаның позитивті ресурстары аз зерттелген

Тақырыптың зерттелу дәрежесі жоғары болғанымен, аталған мәселені қайта қарастырудың бірнеше дәйекті негізі бар. Бірінші-

ден, жарияланған еңбектердің басым бөлігі екі конструктінің байланысын жалпы интегралдық көрсеткіштер деңгейінде тіркеумен шектеледі, ал психологиялық денсаулықтың қай нақты компоненттері әл-ауқаттың қай өлшемдеріне дербес үлес қосатыны, яғни байланыстың ішкі құрылымы, эмпирикалық тұрғыдан ашылмаған күйінде қалып отыр. Келесі назар аудартатыны, әдебиеттегі нәтижелер бір-біріне қайшы келеді. Мысалы, бір континуум моделі мен екі континуум моделінің арасындағы пікірталас (Keyes, 2002; Iasiello et al., 2020) әлі шешімін таппаған, ал оны тек жаңа эмпирикалық деректер, оның ішінде байланыс күшінің нақты бағалары ғана айқындай алады. Зерттеудің іріктемелеріндегі ерекшеліктерге келер болсақ, зерттеулердің басым бөлігі батыс іріктемелерінде немесе мектеп мұғалімдері арасында жүргізілген, ал Орталық Азия, соның ішінде Қазақстан жоғары оқу орындарының оқытушылары бойынша мұндай деректер іс жүзінде аз. Оқытушылық еңбектің мәдени-ұйымдастырушылық контексті байланыс құрылымына ықпал етуі мүмкін болғандықтан, нәтижелерді бір мәдени контекстен екіншісіне тікелей көшіру негізсіз. Яғни, зерттеудің өзектілігі байланыс құрылымын компоненттік деңгейде, жаңа мәдени контексте және қатаң психометриялық бақылау жағдайында нақтылау қажеттілігінде жатыр.

Қазақстан жағдайында бұл міндет қолданбалы тұрғыдан да негізделген. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» 2020 жылғы Кодекс халыққа психологиялық көмек көрсету жүйесін дамытуды көздейді. Мұндай жүйенің тиімділігі нақты кәсіби топтардың психологиялық жағдайы туралы эмпирикалық деректерге сүйенуді талап етеді (ҚР Кодексі, 2020).

Екі құбылыстың ара-қатынасы қазіргі әдебиеттерде бірдей сипатталмай, үш деңгейде сәйкессіздік анықталады. Тұжырымдылық деңгейде бір бағыттағы авторлар психологиялық әл-ауқатты психологиялық денсаулықтың көрсеткіші, яғни бір континуумның жоғарғы полюсі ретінде қарастырса (Дубровина, 2020), екінші бағыт оларды салыстырмалы тәуелсіз екі континуум деп санайды (Keyes, 2002; Iasiello et al., 2020).

Эмпирикалық деңгейде Ruini және бірлескен авторлар (2003) әл-ауқат пен дистресс арасында орташа күштегі теріс байланысты тіркесе, Leonardi мен Astuti (2023) педагог мамандар

іріктемесінде едәуір күшті байланыс анықтаған ($r = -0,522$), яғни байланыс күші туралы деректер өзара сәйкес келмейді.

Әдіснамалық деңгейде бұл алшақтық әдетте өлшенетін конструктілердің әртүрлілігімен түсіндіріледі, дегенмен аталған болжам дефицитарлық және эвдемониялық әдістемелерді бір іріктемеде қатар қолдану арқылы тікелей тексерілмеген.

Қазақстандық зерттеу кеңістігінде психологиялық әл-ауқат негізінен субъективті қанағаттану, құндылық бағдарлары және күйзеліске төзімділік тұрғысынан зерттелген (Аскарова, 2016; Сабирова және т.б., 2023), ал дефицитарлық және эвдемониялық көрсеткіштердің өзара байланысының құрылымы эмпирикалық тұрғыда сипатталмаған. Зерттеудің ғылыми олқылығы осы тұста анықталады, яғни көп өлшемді құбылыс ретіндегі психологиялық денсаулықты жан-жақты түсіну қажеттігі мен оның эвдемониялық әл-ауқатпен байланысының эмпирикалық негіздемесінің жеткіліксіздігі арасында.

Зерттеу нысаны-тұлғаның психологиялық денсаулығы мен психологиялық әл-ауқатының өзара байланысы болып табылады. Зерттеу пәні-дефицитарлық көрсеткіштер мен эвдемониялық әл-ауқат компоненттері арасындағы байланыстардың құрылымы мен күші. Зерттеудің мақсаты-жоғары оқу орны оқытушыларында психологиялық денсаулық векторлары мен психологиялық әл-ауқат компоненттері арасындағы байланыстың сипатын, күшін және құрылымын анықтау. Мақсатқа сәйкес мынадай міндеттер қойылды: екі құбылыстың арақатынасы туралы қазіргі тәсілдерді салыстырмалы талдау; қолданылған әдістемелердің осы іріктемедегі психометриялық көрсеткіштерін бағалау; байланыстардың құрылымын корреляциялық талдау арқылы сипаттау; векторлардың әл-ауқатқа қосатын бірлескен үлесін көп өлшемді регрессия арқылы бағалау.

Зерттеу болжамдары:

H1. Психологиялық әл-ауқат компоненттері мен психологиялық денсаулықтың дефицитарлық векторлары арасындағы теріс байланыстар барлық векторлар бойынша біркелкі болмайды, ең күшті байланыстар мінез-құлықтың когнитивті-мағыналық және стратегиялық реттелуіне қатысты векторлармен байқалады.

H2. Отбасылық вектор өзге векторлардан ерекшеленеді. Әлеуметтік қолдау туралы әдебиетке сүйене отырып, оның әл-ауқат көрсеткіштерімен оң байланыс көрсетуі күтіледі, яғни

ол дефицитарлық қызметтен гөрі ресурстық функция атқарады деп болжанады.

НЗ. Байланыстардың шамасы орташа деңгейден аспайды, яғни екі құрылым ішінара қабаттасады, дегенмен бір-біріне сәйкес келмейді. Мұндай көрініс екі континуумды тәсілмен үйлеседі, дегенмен корреляция шамасының өзі бұл модельнің толыққанды эмпирикалық сынағы болып саналмайды.

Жұмыс мәселені құрылымдық жазықтыққа көшіреді және дефицитарлық пен эвдемониялық өлшеу дәстүрлері қай нүктеде түйісетінін, қай аймақта дербес қалатынын анықтауға бағытталады. Осыған сәйкес жұмыс төрт бағытта жаңалық ұсынады:

Теориялық пікірталасты шешудің операциялдық критерийін тұжырымдайды, өйткені бір континуумды тәсіл байланыстардың жоғары шамасын талап етеді, ал екі континуумды тәсіл орташа шамамен қанағаттанады.

Екі диагностикалау әдістемелерінің қиылысу аймағының психологиялық мазмұнын жеке шкалалар деңгейінде ашуға мүмкіндік беретін талдау схемасын қолданады.

Отбасылық салаға бағдарлануды алынған әлеуметтік қолдаудан ажыратып, олардың әлауқатпен байланысын бөлек тексереді.

А.В. Козлов әдістемесінің баспа нұсқасында хабарланған сенімділік көрсеткіштерін Қазақстандық іріктемеде алынған Кронбах альфасымен салыстырады, бұл екі көрсеткіштің сипаты мен қолданылу популяциясы неге алшақтауы мүмкін екенін нақтылайды.

Әдебиеттерге шолу

Психологиялық денсаулық пен психологиялық әлауқат ұғымдарына салыстырмалы талдау

Психологиялық денсаулық пен психологиялық әлауқат ұғымдарының арақатынасы туралы қазіргі әдебиеттерде үш түрлі позицияны ажыратуға болады. Бірінші позиция екі ұғымды функционалдау деңгейлері бойынша ажыратады. Coronel-Santos пен Rodríguez-Macías (2022) әртүрлі парадигмаларды жүйелі шолу негізінде психологиялық денсаулықты когнитивті, эмоционалды және мінез-құлық салаларының ішкі тепе-теңдігі, өзін-өзі реттеуі және бейімделуі ретінде анықтайды, яғни оны психикалық ауытқулардың болмауымен шектемейді. Cilar Budler (2025) осы бағытты жалғастыра отырып, психикалық денсаулық негізінен когнитивті-эмоционалды қызметтің сақталуын білдірсе, психоло-

гиялық денсаулық эмоционалды әлауқатты, әлеуметтік дағдыларды және өмірлік өзгерістерге бейімделу қабілетін қамтитынын көрсетеді.

Екінші көзқарас әлауқатты денсаулықтың бір көрінісі ретінде түсіндіреді. Мәселен, Дубровина (2020) психологиялық әлауқатты тұлғаның психологиялық денсаулығы жайлы айғақ санайды. Ал үшінші көзқарас алдыңғы екеуін жақындастыруға тырысады. Атап айтқанда, Martela мен Sheldon (2019) негізгі психологиялық қажеттіліктердің қанағаттануын эвдемониялық және субъективті әлауқатты біріктіретін ортақ негіз ретінде қарастырса, Medvedev пен Landhuis (2018) бақыт, өмірге қанағаттану, денсаулықты субъективті бағалау және әлеуметтік ахуалды әлауқаттың басты болжаушылары қатарына жатқызады.

Бұл үш көзқарастың арасындағы басты айырмашылық нақ өлшеу деңгейінде жатыр, сондықтан оны эмпирикалық түрде тексеруге болады. Егер әлауқат шынымен денсаулықтың көрсеткіші болса, онда екі әдістеменің нәтижелері арасында жоғары дәрежеде байланыс ($r > 0,60$) табылуға тиіс еді. Ал Keyes (2002) және Iasiello (2020) ұсынған екі континуум моделіне сүйенсек, бұл байланыс орташа деңгейде қалады. Дефицитарлық белгілердің жоқтығы позитивті функционалдаудың жоғары болатынына кепілдік бермейді. Демек, бұл теориялық таластартысты шешуге болатын нақты өлшем бар, ол – корреляция шамасы, және дәл осы көрсеткіш қазіргі зерттеуде тексеріледі.

Классикалық бағыттардың өзі де әлауқатты операциялдау тәсілі бойынша ерекшеленеді. Гуманистік психология шеңберінде (Maslow, 2011; Rogers, 2014) әлауқат өзін-өзі өзектендіру мен тұлғаның ішкі әлеуетін ашу үдерісімен байланыстырылады, яғни ол процесс есебінде қаралады. Ал позитивті психологияда, керісінше, Seligman (2011) көзқарасы бойынша, әлауқат – психологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ететін тұрақты тұлғалық ресурстардың жиынтығы, яғни нәтиже ретінде түсіндіріледі. Өзін-өзі тану теориясы адаптация мен тұлғалық өсудің шарттары ретінде дербестік, біліктілік және байланыстылық қажеттіліктерін бөліп көрсетеді (Deci & Ryan, 2000), ал экзистенциалдық бағытта өмірдегі мақсаттар мен өзін-өзі қабылдау көрсеткіштерінің төмендеуі мән-мағыналық интеграцияның тапшылығы ретінде түсіндіріледі (Frankl, 1963). Ресейлік психологияда психологиялық денсаулық бейімделу ресурстарын, эмоция тұрақтылығын және өзін-өзі реттеу қа-

білетін қамтитын тұлғаның интегративтік сипаттамасы ретінде қарастырылады (Асмолов, 2007; Братусь, 2009; Слободчиков, 2012).

Жоғарыда сипатталған бағыттарды салыстыра талдау үш қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, позициялар арасындағы айырмашылық терминологиялық емес, әдіснамалық сипатта: олар денсаулық пен әл-ауқат бір өлшемнің полюстері ме, әлде дербес континуумдар ма деген сұраққа әртүрлі жауап береді, және осы жауапқа қарай өлшеу стратегиясы да, күтілетін эмпирикалық заңдылықтар да өзгереді. Екіншіден, әр бағыттың өз осал тұсы бар: бір континуум моделі позитивті функционалдаудың дербес табиғатын ескермей, симптомсыздық пен гүлденуді іс жүзінде теңестіреді; екі континуум моделі, керісінше, екі құбылыстың эмпирикалық қиылысу аймағының мазмұнын түсіндіруде қиындыққа тап болады; интеграциялаушы тәсілдер тұжырымдамалық тұрғыдан тартымды болғанымен, әмбебап өлшеу құралдарымен әлі қамтамасыз етілмеген. Үшіншіден, бағыттардың бірде-біреуі байланыс құрылымын компоненттік деңгейде қай векторлардың әл-ауқаттың қай өлшемдерімен байланысты екенін жүйелі түрде тексермеген. Осы сәйкессіздіктер тікелей тексерілетін эмпирикалық сұрақ тудырады: денсаулық пен әл-ауқат арасындағы байланыс қандай сипатта? Егер жалпы байланыс орташа болып, ал жекелеген компоненттер бойынша біркелкі болмаса (бірімен күшті, бірімен әлсіз), бұл екеуін бөлек континуум деп қарастыратын модельді растайды. Ал егер байланыс барлық компоненттер бойынша бірдей күшті болса, онда екеуі бір өлшемнің әртүрлі полюстері деген модель дұрыс болып шығады. Біздің зерттеу осы сұраққа жауап беруге бағытталған.

К. Риффтің эвдемониялық моделі және оны өлшеу әдістемесі

Халықаралық бағыттарда психологиялық әл-ауқатты эвдемония тұрғысынан қарастыру кең таралған (Ryff, 1989). Бұл тұжырымдамада әл-ауқат бақыт сезімінен гөрі тұлғаның позитивті функционалдауы ретінде анықталады және алты өлшемді қамтиды. Дербестік сыртқы бағалауға тәуелсіз шешім қабылдау және өз мінез-құлқын ішкі критерийлер бойынша реттеу қабілетін білдіреді. Органы басқару өмірлік жағдайларды меңгеру және өз қажеттіліктеріне сай орта таңдау құзыретін қамтиды. Тұлғалық өсу дамудың үздіксіздігін сезіну және жаңа тәжірибеге ашықтық ретінде түсініледі. Өмірдегі мақсаттар өмірдің мағыналық бағдары мен ба-

ғыттылығын көрсетеді. Басқалармен позитивті қатынастар сенімге және эмпатияға негізделген байланыстарды сипаттайды. Өзін-өзі қабылдау өз тәжірибесіне, оның ішінде теріс жақтарына да позитивті көзқарасты білдіреді. Модельнің алты факторлы құрылымы бірқатар мәдениетаралық зерттеулерде расталған (Ryff & Keyes, 1995), дегенмен кейінгі шолуларда өлшемдер арасындағы жоғары корреляциялар және мәдени контекстке сезімталдық мәселесі талқыланады (Ryff, 2014). Қазіргі зерттеуде шкаланың Т.Д. Шевеленкова мен П.П. Фесенко бейімдеген 84 пункттен тұратын нұсқасы қолданылды (Шевеленкова & Фесенко, 2005), онда әр шкала 14 пунктпен, оның ішінде тікелей және кері тұжырымдалған пункттермен өлшенеді.

А.В. Козловтың векторлық моделі және шкалалардың бағыты

А.В. Козлов (2014) әзірлеген психологиялық денсаулықты диагностикалау әдістемесі тұлғалық бағдарлануды сегіз вектор арқылы сипаттайды, олар стратегиялық, әлеуметке бағдарланған, «Мен» векторы, шығармашылық, рухани, интеллектуалдық, отбасылық және гуманистік векторлар. Әдістеме нәтижелерін түсіндіру үшін принципті маңызы бар мынадай ерекшелікті атап өткен жөн: аталған шкалалар дефицитарлық бағытта құрылған, яғни вектор бойынша алынған жоғары мән тиісті салада ішкі шиырғудың, қанағаттанбаған қажеттіліктің және реттеу қиындықтарының басым екенін білдіреді, ал төмен мән сол саладағы салыстырмалы тепе-теңдікті көрсетеді. Дәл осы шкалалау логикасы келесі бөлімдерде сипатталатын корреляциялардың теріс таңбасын теориялық тұрғыдан күтілетін нәтижеге айналдырады. Әл-ауқат деңгейінің жоғарылауы дефицитарлық көріністердің төмендеуімен қатар жүруі тиіс. Бұл ретте екі әдістеме бір-бірін алмастырмайды. Козлов моделі тұлғалық функционалдаудың кемшілік аймақтарын тіркесе, Рифф шкаласы позитивті функционалдау ресурстарын өлшейді, демек олардың қатар қолданылуы екі континуумды модельні тікелей тексеруге мүмкіндік береді.

Қазақстандық зерттеулер контексті

Отандық шолулардың бірі Р.К. Аскарованың (2016) психологиялық әл-ауқат феноменін талдауға арналған еңбегі болып табылады, онда әл-ауқаттың негізгі компоненттері ретінде субъективті қанағаттану сезімі, өзін-өзі қабылдау және өмірлік мәнге бағытталған бағдарлар бөлініп көрсетіледі. Р.Ш. Сабирова мен бірлескен авторлардың (2023) зерттеуі қазақстандық жастардың

психологиялық әл-ауқаты мен діни сенім арасындағы байланысқа арналған және құндылық бағдарларының әл-ауқаттың субъективтік күйіне әсерін көрсетеді. Эмоционалдық қолайсыздықтың көрсеткіштері ретінде мазасыздық, қорқыныш, реніш және көңіл-күйдің тұрақсыздығы аталады (Андронникова, 2020), дегенмен мұндай белгілердің болмауы позитивті функционалдаудың жеткілікті шарты болып саналмайды. Аталған еңбектердің ортақ шектеуі олардың әл-ауқатты негізінен субъективті қанағаттану немесе күйзеліске төзімділік тұрғысынан қарастыруында, ал дефицитарлық көрсеткіштермен байланыстың құрылымын бір іріктемеде тікелей өлшемеуінде жатыр. Осылайша, жоғарыда аталған ғылыми олқылық қазақстандық контексте де сақталып отыр.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу көлденең қималы корреляциялық дизайнда жүргізілді. Деректер Google form арқылы онлайн түрде, Этикалық комитеттің №IRB-A2028 рұқсатымен 2026 жылы сәуір-маусым айларында жиналды.

Зерттеуге бастапқыда 483 респондент қатысты. Өзін-өзі бағалауға негізделген көлемді сауалнамаларда деректердің бір бөлігі немқұрайды жауап берудің салдарынан жарамсыз болуы мүмкін екені белгілі, сондықтан талдау алдында жауаптардың сапасын бақылау рәсімі жүргізілді (Meade & Craig, 2012; Currán, 2016). Рәсім кезең-кезеңімен қолданылды. Бірінші кезеңде 25 жасқа толмаған респонденттердің хаттамалары шығарылды – ($n = 33$), өйткені зерттеудің нысаналы тобын кәмелетке толған мамандар құрайды. Екінші кезеңде жынысы туралы мәлімет көрсетілмеген хаттама шығарылды ($n = 1$). Үшінші кезеңде біркелкі жауап беру индексі бойынша, яғни негізгі шкала пункттеріне қатарынан он және одан көп бірдей жауап берілген хаттамалар, оның ішінде толық сәйкес келетін қайталанған хаттамалар, жарамсыз деп танылды ($n = 93$). Барлығы 127 хаттама, яғни бастапқы көлемнің 26,3% талдаудан алынып тасталды.

Осылайша түпкілікті талдамалық іріктемені 25 мен 75 жас аралығындағы 356 респондент құрады ($M = 41,42$; $SD = 15,13$; $Md = 41$). Іріктеменің 300 өкілі (84,3 %) әйелдер, 56-сы (15,7%-ы) ерлер. Жас топтары бойынша үлестірім салыстырмалы түрде теңгерілген. 25-28 жас аралығында 75 адам (21,1 %), 27-38 жаста 62 адам (17,4 %), 39-48 жаста 70 адам (19,7 %),

49-58 жаста 69 адам (19,4 %), 58 жастан жоғары топта 80 адам (22,5 %). Іріктеме жоғары оқу орындарының оқытушылық құрамы арасынан қолжетімділік бойынша қалыптастырылды.

Психодиагностикалық әдістемелер

Бірінші әдістеме «Психологиялық әл-ауқат шкаласы» (К. Рифф; Т.Д. Шевеленкова мен П.П.Фесенко бейімдеген). Әдістеме 84 пункттен тұрады, әр шкала 14 пунктпен өлшенеді. Кері тұжырымдалған пункттер балл есептеу алдында инверттелді, содан кейін әр шкала бойынша және жалпы көрсеткіш бойынша қосынды балл есептелді. Осы іріктемедегі ішкі келісімділік субшкалалар бойынша $\alpha = 0,697$ бен $0,787$ аралығында, интегралдық көрсеткіш бойынша $\alpha = 0,934$ (1-кесте), бұл топтық деңгейдегі талдау үшін жеткілікті деп бағаланады.

Екінші әдістеме психологиялық денсаулықты диагностикалау әдістемесі (А.В. Козлов). Әдістеме дихотомиялық пункттерден тұрады және сегіз векторды өлшейді, шкалалар дефицитарлық бағытта құрылған. Әдістеме толық көлемде, барлық 86 пункт бойынша қолданылды, респонденттерге ұсынылған электрондық сауалнама әдістемесінің кілтіне толық сәйкес келеді. Дихотомиялық пункттер жағдайында Кронбахтың α коэффициенті Кьюдер-Ричардсонның KR-20 формуласымен тең екенін ескерген жөн. Осы 86 пункттің бастапқы кілт бойынша есептелген шкалалардың ішкі келісімділігі жеткіліксіз болып шықты (α мәні $-0,104$ пен $0,515$ аралығында), сондықтан пункттік талдау жүргізілді. Стандартты рәсімге сәйкес, түзетілген «пункт пен қалған пункттер» корреляциясы теріс мәнге ие пункттер кезең-кезеңімен алынып тасталды. Барлығы 86 пункттің 13-і шығарылды, талдауда 73 пункт қалды. Түзетуден кейінгі ішкі келісімділік $\alpha = 0,307$ мен $0,515$ аралығында (1-кесте). Осыған байланысты іріктемеде эмпирикалық түрде түзетілген нұсқасы қолданылды. Ішкі келісімділіктің төмендігіне қарамастан, әдістемені қолдануды бірнеше себеп негіздейді. Біріншіден, А.В.Козлов әдістемесі психологиялық денсаулықты көпвекторлы құбылыс ретінде операциялдайтын және посткеңестік зерттеу кеңістігінде қолжетімді жалғыз құрал болып табылады; зерттеудің теориялық моделі дәл осы векторлық құрылымға сүйенеді, ал қазақстандық іріктемеде валидацияланған балама құрал қазіргі уақытта жоқ. Екіншіден, α коэффициентінің төмен мәні ішінара әдістеменің құрылымдық ерекшеліктері мен түсіндіріледі: пункттердің дихотомиялық

форматы мен субшкалалардың қысқалығы Кронбах альфасының (KR-20) мәнін жүйелі түрде төмендетеді, өйткені α пункттер санына және олардың жауап шкаласының дискреттілігіне тікелей тәуелді. Үшіншіден, төмен сенімділіктің салдары қорытындылардың бағытына емес, консервативтілігіне әсер етеді: өлшеу қателігі аттенуация әсерінен корреляция мен регрессия коэффициенттерін нөлге қарай ығыстырады, демек алынған бағалар шынайы байланыстардың төменгі шегі ретінде қарастырылуы тиіс, ал жалған оң нәтиже ықтималдығы бұл жағдайда артпайды.

Деректер SPSS Statistics 15.0 бағдарламасында және Python ортасында өңделді. Байланыстар Пирсонның r коэффициентімен бағаланды, байланыс күші Коэн критерийлері бойынша түсіндірілді, оған сәйкес r шамамен 0,10 әлсіз, 0,30 орташа, 0,50 күшті байланысқа сәйкес келеді (Cohen, 1988). Әрбір корреляция үшін детерминация коэффициенті (r^2) және Фишердің z -түрлендіруі негізінде 95% сенімділік аралығы есептелді. Барлығы 56 корреляция есептелгендіктен, I текті қатенің жинақталуын болдырмау

мақсатында екі түзету қатар қолданылды. Консервативті Бонферрони түзетуі бойынша түзетілген маңыздылық деңгейі $\alpha = 0,05/56 = 0,00089$ құрады, бұл $N = 356$ үшін $r = 0,175$ сыни мәніне сәйкес келеді. Жалған ашылымдар үлесін бақылайтын Бенджамини-Хохберг рәсімі $q < 0,05$ деңгейінде қолданылды (Benjamini & Hochberg, 1995). Векторлардың әл-ауқатқа қосатын бірлескен үлесін бағалау үшін иерархиялық көп өлшемді регрессиялық талдау жүргізілді. Бірінші қадамда демографиялық айнымалылар (жас, жыныс), екінші қадамда сегіз вектор енгізілді. Мультиколлинеарлық дисперсияны ұлғайту факторымен (VIF), қалдықтардың тәуелсіздігі Дарбин-Уотсон критерийімен тексерілді. Қосымша жас топтары бойынша айырмашылықтар бір факторлы дисперсиялық талдау арқылы бағаланды.

Нәтижелер мен талқылау

Талдаудың бірінші кезеңінде шкалалардың сипаттамалық көрсеткіштері мен ішкі келісімділігі бағаланды (1-кесте).

1-кесте

Шкалалардың сипаттамалық статистикасы және ішкі келісімділігі ($N = 356$)

Шкала	k	M	SD	Асимметрия	Экссесс	α
Позитивті қатынастар	14	59,21	8,62	0,02	-0,36	0,743
Дербестік	14	57,47	8,22	0,24	0,34	0,715
Органы басқару	14	58,24	8,23	-0,08	-0,11	0,738
Тұлғалық өсу	14	61,12	7,54	0,04	0,18	0,697
Өмірдегі мақсаттар	14	61,32	8,29	-0,15	-0,08	0,771
Өзін-өзі қабылдау	14	59,35	8,86	-0,37	0,48	0,787
Жалпы көрсеткіш	84	356,71	40,74	0,14	-0,32	0,934
Стратегиялық	12	8,39	1,00	-0,06	-0,32	0,419
Әлеуметке бағдарланған	11	7,06	0,94	0,51	-0,06	0,456
«Мен» векторы	5	3,39	0,65	0,43	-0,51	0,490
Шығармашылық	9	6,75	0,85	0,02	-0,31	0,361
Рухани	10	6,53	0,87	0,37	-0,03	0,412
Интеллектуалдық	10	7,17	0,96	-0,07	-0,35	0,449
Отбасылық	9	5,99	0,93	0,55	-0,30	0,515

Ескертпе: k пункттер саны. Алғашқы жеті жол Рифф шкаласына, кейінгі сегіз жол Козлов әдістемесінің векторларына қатысты. Козлов векторлары үшін пункттік талдаудан кейінгі мәндер келтірілген.

1-кестеден көрініп тұрғандай, Рифф шкаласының барлық көрсеткіштері қанағаттанарлық ішкі келісімділікке ие, ал интегралдық көрсеткіштің сенімділігі жоғары. Козлов әдістемесінің векторлары бойынша сенімділік едәуір төмен, бұл ішінара пункттердің дихотомиялық сипатымен және субшкалалардың қысқалығымен түсіндіріледі. Барлық шкалалардың таралымы

қалыпты таралымнан елеулі ауытқымайды, сондықтан кейінгі талдауда параметрлік әдістер қолданылды.

Корреляциялық талдау психологиялық әл-ауқат көрсеткіштері мен психологиялық денсаулық векторлары арасында көптеген статистикалық маңызды өзара байланыстар бар екенін көрсетті (2-кесте, 1-сурет).

2-кесте

Психологиялық әл-ауқат пен психологиялық денсаулық векторларының корреляциялары (Пирсонның r коэффициенті, $N = 356$)

Шкала	Стратег.	Әлеум. бағд.	«Мен»	Шығарм.	Рухани	Интел.	Отбас.	Гуман.
PU_PO Позитивті қатынастар	-0,427*	-0,362*	-0,102	-0,342*	-0,284*	-0,316*	-0,023	-0,195*
PU_Av Дербестік	-0,384*	-0,260*	-0,147	-0,212*	-0,193*	-0,348*	0,059	-0,043
PU_Us Органы басқару	-0,505*	-0,400*	-0,164	-0,342*	-0,332*	-0,384*	0,006	-0,240*
PU_LR Тұлғалық өсу	-0,322*	-0,336*	-0,107	-0,298*	-0,278*	-0,330*	-0,001	-0,203*
PU_TsZh Өмірдегі мақсаттар	-0,457*	-0,387*	-0,108	-0,342*	-0,280*	-0,378*	0,002	-0,235*
PU_S Өзін-өзі қабылдау	-0,390*	-0,329*	-0,174	-0,401*	-0,322*	-0,368*	0,057	-0,189*
Жалпы көрсеткіш	-0,507*	-0,422*	-0,164	-0,396*	-0,345*	-0,433*	0,021	-0,225*

Ескертпе: Бонферрони түзетуінен кейін де маңыздылығын сақтаған коэффициенттер (түзетілген $\alpha = 0,00089$; сыни мән $r \geq 0,175$). Барлығы 56 корреляцияның 41-і Бонферрони критерийін, 45-і Бенджамини-Хохберг критерийін ($q < 0,05$) қанағаттандырады.

Нәтижелерді түсіндірмес бұрын корреляциялардың таңбасына қатысты мәселені нақтылау қажет. А.В. Козлов әдістемесінің шкалалары дефицитарлық бағытта құрылғандықтан, вектор бойынша жоғары мән тиісті салада ішкі ширығудың басым екенін білдіреді. Демек әл-ауқат көрсеткіштерімен теріс байланыс теориялық тұрғыдан күтілетін нәтиже болып саналады, өйткені позитивті функционалдау ресурстарының

артуы дефицитарлық көріністердің азаюымен қатар жүруге тиіс. Егер байланыстар оң болса, бұл әдістемелердің бірінің шкалалау логикасына қайшы келер еді.

Байланыстардың шамасы Коэн критерийлері тұрғысынан орташа деңгейден орташадан жоғары деңгейге дейінгі диапазонда орналасады. Интегралдық көрсеткіш үшін әсер мөлшерлері мен сенімділік аралықтары 3-кестеде келтірілген.

3-кесте

Психологиялық әл-ауқаттың интегралдық көрсеткіші үшін әсер мөлшерлері мен 95 % сенімділік аралықтары ($N = 356$)

Вектор	r	r^2 , %	95% СА	Түзету
Стратегиялық	-0,507	25,7	[-0,581; -0,426]	Б, БХ
Интеллектуалдық	-0,433	18,7	[-0,514; -0,344]	Б, БХ
Әлеуметке бағдарланған	-0,422	17,8	[-0,504; -0,333]	Б, БХ
Шығармашылық	-0,396	15,7	[-0,480; -0,305]	Б, БХ
Рухани	-0,345	11,9	[-0,433; -0,250]	Б, БХ

Вектор	r	r ² , %	95% СА	Түзету
Гуманистік	-0,225	5,1	[-0,321; -0,124]	Б, БХ
«Мен» векторы	-0,164	2,7	[-0,263; -0,061]	БХ
Отбасылық	0,021	0,0	[-0,084; 0,124]	жоқ

Ескертпе: r² түсіндіретін дисперсия үлесі. СА Фишердің z-түрлендіруі негізінде есептелген сенімділік аралығы. Б Бонферрони критерийі, БХ Бенджамини-Хохберг критерийі.

Психологиялық әл-ауқаттың интегралдық көрсеткіші үшін ең күшті байланыстар стратегиялық ($r = -0,507$; $r^2 = 25,7\%$), интеллектуалдық ($r = -0,433$), әлеуметке бағдарланған ($r = -0,422$), шығармашылық ($r = -0,396$) және рухани ($r = -0,345$) векторлармен тіркелді. Ең күшті байланыстардың дәл стратегиялық, интеллектуалдық және әлеуметке бағдарланған векторлармен тіркелуі Н1 болжамын растайды.

Жекелеген компоненттер деңгейінде ең сезімтал шкала болып ортаны басқару шығады, ол стратегиялық ($r = -0,505$), әлеуметке бағдарланған ($r = -0,400$) және интеллектуалдық ($r = -0,376$) векторлармен ең күшті байланыстардың бірін көрсетеді. Одан кейін өмірдегі мақсаттар шкаласы орналасады (стратегиялық вектормен $r = -0,457$; интеллектуалдық вектормен $r = -0,388$). Дербестік шкаласы үшін ең күшті байланыс интеллектуалдық вектормен анықталды ($r = -0,346$), ал өзін-өзі қабылдау шкаласы шығармашылық вектормен ерекше тығыз байланысады ($r = -0,401$). Бұл құрылым мазмұндық тұрғыдан дәйекті көрінеді, өйткені өз ортасын бақылау сезімі мен өмірлік бағдардың айқындығы дефицитарлық күйлердің өзегіне барынша жақын орналасқан.

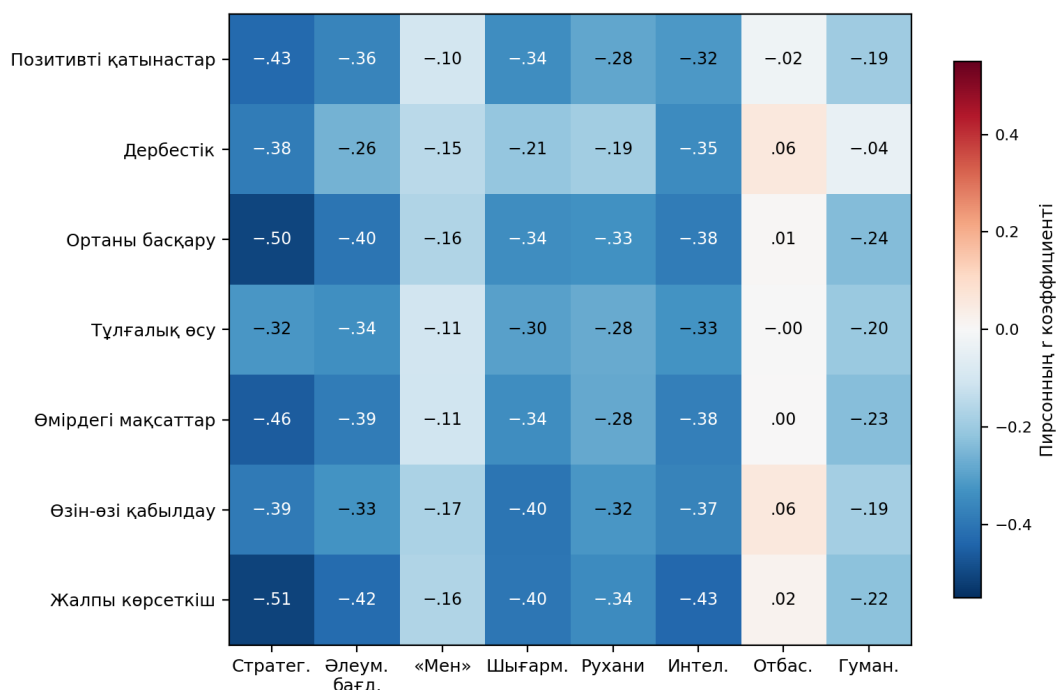
Жалпы заңдылықтан тек бір вектор тыс қалды. Отбасылық вектор бойынша байланыстар нөлге жақын және статистикалық маңыздылыққа жетпейді (интегралдық көрсеткіш үшін $r = 0,021$; $p = 0,698$). Осылайша Н2 болжамы расталмады. Отбасылық вектор психологиялық әл-ауқаттың интегралдық көрсеткішімен статистикалық маңызды байланыс көрсетпеді, демек оның ресурстық функциясы туралы бастапқы болжам осы деректерде эмпирикалық қолдау таппады. Мұндағы тұжырым нөлдік нәтиженің өзімен шектеледі, яғни отбасылық вектордың әл-ауқатқа қорғаушы ықпалы туралы қорытынды жасау

ға негіз жоқ. Гуманистік вектор бұған қарағанда өзгеше көрініс көрсетеді. Жұптық деңгейде ол интегралдық көрсеткішпен әлсіз, дегенмен статистикалық маңызды теріс байланыс береді ($r = -0,225$; $r^2 = 5,1\%$), әрі бұл байланыс екі түзетуден де өтеді. Осы нәтижені төменде жеке қарастырамыз.

«Мен» векторының байланыстары аралық жағдайда қалды. Олар мазмұндық тұрғыдан жалпы заңдылыққа сәйкес теріс бағытта, дегенмен шамасы бойынша әлсіз (r мәні 0,10 мен 0,17 аралығында) және Бонферрони критерийінен төмен түседі. Аталған нәтиже екі түзетуді қатар қолданудың пайдасын көрсетеді. Консервативті Бонферрони критерийі бойынша бұл байланыстар маңыздылыққа жетпейді, ал Бенджамини-Хохберг рәсімі бойынша олардың бір бөлігі маңызды болып қалады. Демек оларды түпкілікті тұжырым ретінде қабылдағаннан гөрі, кейінгі тексеруді қажет ететін үрдіс ретінде қарастырылған жөн.

Ең жоғары шама болып тіркелген $r = -0,507$ мәні ортақ дисперсияның шамамен төрттен бірін ғана түсіндіреді. Демек Н3 болжамының сандық шарты орындалды, яғни екі әдістеме ішінара қабаттасатын, дегенмен бір-біріне сәйкес келмейтін құрылымдарды өлшейді. Бұл жерде тұжырымның шегін нақты белгілеген жөн. Алынған нәтижелер екі континуумды тәсілмен үйлеседі және оның ішінара эмпирикалық қолдауын көрсетеді, дегенмен корреляция шамасының өзі аталған модельнің толыққанды сынағы болып саналмайды. Екі континуумды құрылымды нақты тексеру растаушы факторлық талдауды немесе латентті профильдік талдауды қажет етеді, ал мұндай тексеру осы жұмыстың дизайнынан тыс қалады (Keyes, 2002; Iasiello et al., 2020).

Алынған байланыстардың жалпы құрылымы 1-суретте көрнекі түрде берілген.

1-суретКорреляциялық матрицаның жылу картасы ($N = 356$)

Ескертпе: $N = 356$ — статистикалық талдауға енгізілген респонденттер саны. Түс қанықтығы корреляциялық байланыстың күшін көрсетеді

1-суретте көк реңк теріс, қызыл реңк оң байланыстарды білдіреді, түстің қанықтығы байланыс күшіне сәйкес келеді. Көрініс үш заңдылықты көрнекі түрде растайды. Біріншіден, байланыстардың басым бөлігі теріс бағытта. Екіншіден, ең қанық аймақ стратегиялық вектор бағанында шоғырланған. Үшіншіден, отбасылық вектордың бағаны іс жүзінде бейтарап болып қалады, ал гуманистік вектордың бағаны орташадан әлсіз, дегенмен тұрақты теріс реңкте көрінеді.

Регрессиялық талдау нәтижелері

Корреляциялық талдау жұптық байланыстарды сипаттағанымен, векторлардың бірлескен үлесін бағалауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан келесі кезеңде иерархиялық көп өлшемді регрессия жүргізілді, онда тәуелді айнымалы ретінде психологиялық әл-ауқаттың интегралдық көрсеткіші алынды (4-кесте).

Регрессиялық модель психологиялық әл-ауқат дисперсиясының 45,5 %-ын түсіндіреді, ал сегіз вектордың қосылуы демографиялық айнымалылардан кейін түсіндірілетін дисперсияны 40,0% тармаққа арттырады. Барлық VIF мәндері 1,59-дан аспайды, демек мультиколлинеарлық

проблема тудырмайды. Дарбин-Уотсон көрсеткіші қалдықтардың тәуелсіздігін растайды.

Регрессия нәтижелері корреляциялық талдаудың қорытындыларын нақтылайды. Ең күшті дербес болжаушы стратегиялық вектор ($\beta = -0,297$), одан кейін шығармашылық ($\beta = -0,233$) және «Мен» векторы ($\beta = -0,174$) орналасады. Назар аударарлық жайт, «Мен» векторы жұптық корреляция деңгейінде әлсіз байланыс көрсеткенімен, өзге векторлар бақылған жағдайда маңызды дербес үлес қосады. Бұл оның әсері басқа векторлармен ортақ дисперсияға байланысты бастапқы талдауда байқалмай қалатынын көрсетеді. Керісінше, әлеуметке бағдарланған және интеллектуалдық векторлардың дербес үлесі олардың жұптық корреляцияларынан едәуір төмен, демек бұл екі вектордың әл-ауқатпен байланысы едәуір дәрежеде стратегиялық вектормен ортақ дисперсия арқылы жүзеге асады. Отбасылық вектор регрессия деңгейінде де маңызды үлес қоспайды, бұл H_2 болжамының расталмағанын қосымша растайды. Гуманистік вектордың жағдайы неғұрлым қызық. Жұптық корреляция деңгейінде маңызды болған байланыс ($r = -0,225$) рег-

рессияда толығымен жоғалады ($\beta = 0,012$; $p = 0,790$). Бұл дегеніміз, гуманистік вектордың әл-ауқатпен байланысы дербес сипатта болмайды. Ол толығымен басқа, күштірек векторлармен, ең алдымен стратегиялық және шығармашы-

лық векторлармен ортақ дисперсия арқылы жүзеге асады. Гуманистік бағдарлану дербес ресурс ретінде әрекет етпейді. Ол көбіне жалпы дефицитарлық фонның бір көрінісі ретінде әл-ауқатпен байланысады.

4-кесте

Психологиялық әл-ауқаттың интегралдық көрсеткішін болжайтын иерархиялық регрессия нәтижелері ($N = 356$)

Предиктор	β	SE	t	p	VIF
1-қадам ($R^2 = 0,055$)					
Жас	0,231	0,052	4,46	< 0,001	
Жыныс	0,044	0,052	0,84	0,399	
2-қадам ($R^2 = 0,455$; $\Delta R^2 = 0,400$)					
Жас	0,140	0,043	3,27	0,001	1,16
Жыныс	-0,018	0,041	-0,45	0,656	1,06
Стратегиялық	-0,295	0,050	-5,91	< 0,001	1,58
Әлеуметке бағдарланған	-0,112	0,050	-2,24	0,026	1,59
«Мен» векторы	-0,169	0,045	-3,80	< 0,001	1,25
Шығармашылық	-0,237	0,044	-5,34	< 0,001	1,25
Рухани	-0,109	0,046	-2,37	0,019	1,35
Интеллектуалдық	-0,156	0,046	-3,36	0,001	1,37
Отбасылық	0,075	0,046	1,64	0,101	1,32
Гуманистік	0,012	0,044	0,27	0,790	1,23

Ескертпе: β стандартталған регрессиялық коэффициент. Модель жалпы маңызды, $F(10, 345) = 28,77$; $p < 0,001$; түзетілген $R^2 = 0,439$. ΔR^2 үшін $F(8, 345) = 31,60$; $p < 0,001$. Дарбин-Уотсон көрсеткіші 1,94.

Жас факторы дербес маңызды болып қалады ($\beta = 0,136$), яғни жасы үлкен респонденттерде әл-ауқат деңгейі жоғарырақ. Бұл заңдылық дисперсиялық талдаумен де расталады. 18-30 жас тобында әл-ауқаттың орташа деңгейі 342,4 ($SD = 43,7$), 31-45 жас тобында 361,0 ($SD = 43,1$), 46 жастан жоғары топта 363,8 ($SD = 34,1$); $F(2, 353) = 9,72$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,052$. Жыныстық айырмашылықтар статистикалық маңыздылыққа жетпеді ($t = -0,78$; $p = 0,435$; $d = -0,11$).

Талқылау. Зерттеуде табылған ең айқын байланыстың өзі ортақ дисперсияның төрттен бірін ғана түсіндіреді. Қалған басым бөлігі екі әдістеменің бір-бірінен тәуелсіз тіркейтін ақпаратына тиесілі. Психологиялық әл-ауқатты психологиялық денсаулықтың индикаторы деп қарайтын тәсіл (Дубровина, 2020) екі әдістемедің нәтижелері арасында әлдеқайда тығыз сәйкестікті талап етер еді, өйткені бір өлшемнің қарама-қарсы екі шетін өлшейтін әдістемелер мұндай дәрежеде алшақтай алмайды. Алынған шама екі кон-

тинуумды модельнің болжамымен әлдеқайда жақсы үйлеседі (Keyes, 2002; Iasiello et al., 2020).

Leonardi мен Astuti (2023) тіркеген айқын байланысты ($r = -0,522$) біздің деректерге қайшы деп қарауға негіз аз. Ол жұмыста әл-ауқат ағымдағы еңбек стресімен салыстырылған, ал стресс адамның сол сәттегі психологиялық жағдайын білдіреді. Вектор болса салыстырмалы тұрақты бағдарлануды сипаттайды. Жағдай мен жалпы бағалау бір уақыттық шеңберде тұрғандықтан, олардың арасындағы байланыс әрқашан тығыз-ырақ болып шығады. Ruini және бірлескен авторлар (2003) алған орташа деңгейдегі байланыс осы түсіндіруді қолдайды. Демек, әдебиеттегі коэффициенттердің әркелкілігі құбылыстардың тұрақсыздығынан гөрі өлшеу деңгейлерінің әртүрлілігінен туындайды.

Ортаны басқару шкаласының ерекше сезімталдығы басқа іріктемелерде алынған деректермен де үйлеседі. Kaur, Khosla және Siddiqui (2024) педагог мамандар арасында кәсіби стрес-

сорлардың Рифф шкаласының алты өлшемімен теріс байланысатынын көрсетті, ал ең айқын әсер ортаны басқару мен өмірдегі мақсаттар бойынша тіркелді. Orellana (2020) эмоционалдық қажу мен әл-ауқаттың байланысын зерттей отырып, тұлғалық жетістіктер саласындағы өзгерістерді ең сезімтал көрсеткіш ретінде бөліп көрсетті. Аталған екі жұмыс та біздің деректермен бір бағытта орналасады, дегенмен маңызды айырмашылық бар. Ол зерттеулерде тәуелсіз айнымалы ретінде кәсіби күйзелістің тікелей көрсеткіштері алынған, ал біздің жұмыста тұлғалық бағдарланудың салыстырмалы тұрақты векторлары қолданылды. Осындай айырмашылыққа қарамастан ең сезімтал шкаланың бірдей болып шығуы кездейсоқтық болып көрінбейді. Ол ортаны басқарудың кәсіби контекст пен тұлғалық ресурстардың түйіскен нүктесінде орналасқанын, демек оның әртүрлі сипаттағы жүктеме-лерге бірінші болып жауап беретінін көрсетеді.

Қиылыспаған дисперсияның мазмұны туралы сұрақ жеке қарауды қажет етеді. Рифф шкаласын толтырған адам өз өмірін тұтастай алып, оны артқа және алға қарап бағалайды, яғни белгілі бір мағыналық қорытынды шығарады. Козлов әдістемесі осы сәттегі ішкі ширығуды тіркейді. Оқытушылармен жұмыс жасайтын психолог мұндай ширығудың көбіне адамның сол салаға деген үлкен жауапкершілігінен туындайтынын жиі байқайды. Дәрісіне жауапкершілікпен қарайтын, студентінің нәтижесін жүрегіне жақын алатын оқытушы сол салада ширығуды да көбірек сезінеді, ал салқынқанды қарайтын әріптесінде мұндай ширығу төмен болуы мүмкін. Сондықтан дефицитарлық көрсеткішті әл-ауқаттың төмендігінің тікелей белгісі деп оқығаннан гөрі, шектен тыс жауапкершіліктің адамға түсіретін салмағы ретінде түсінген орынды. Осы тұжырым екі өлшемнің неге тек ішінара сәйкес келетінін теориялық тұрғыдан түсіндіреді.

Қиылысу аймағының психологиялық мазмұны

Интегралдық көрсеткіш үшін де, регрессия деңгейінде де бірінші орында стратегиялық вектор түр, ал Рифф шкалалары арасында онымен ең тығыз байланысатындары ортаны басқару ($r = -0,505$) және өмірдегі мақсаттар ($r = -0,457$) болып шықты. Үш өлшемнің де ортақ психологиялық өзегі бар. Үшеуі де адамның өз өмірін уақыт бойында ұстап тұру және сол ұстанымның авторы ретінде өзін сезіну қабілетіне қатысты. Бұл көрініс оқытушылардың нақты жұмыс жағдайымен жақсы үйлеседі. Оқытушының күні бөлшектенген күйде өтеді, дәріс, эдвайзерлік

міндеттер, есеп беру, платформа толтыру бірінің үстіне бірі жиналады, ал бұл жүктеменің ырғағын көбіне басқа адамдар белгілейді. Мұндай жағдайда бірінші болып құлдырайтын нәрсе «өз уақытын билеу сезімі», яғни Рифф терминологиясындағы «ортаны басқару». Ол әлсірегенде өмірдегі мақсаттар шкаласы да ілесіп төмендейді, өйткені мақсатқа жету үшін адамға көкжиек керек, ал көкжиек жоспарлау мүмкіндігінен туады. Осы тұрғыдан стратегиялық ширығу мен ортаны басқарудың байланысы статистикалық кездейсоқтық болып көрінбейді, ол бір ғана өмірлік процестің, яғни өз уақытына билік ету сезімінің жоғалуының, екі түрлі көрінісі.

Бұл қорытынды Риффтің (2014) пікірімен сәйкес келеді. Ол ортаны басқару мен өмірдегі мақсаттарды сыртқы жағдайларға ең көп тәуелді өлшемдер деп есептейді. Сондай-ақ бұл өзін-өзі анықтау теориясындағы (Deci & Ryan, 2000) дербестік пен біліктілік қажеттіліктерінің маңызды екенімен де үйлеседі. Екі әдістеме агенттік реттелу аймағында түйіседі. Демек, психологиялық сүйемелдеу жұмысында бірінші кезекте жоспарлау, шекара қою, жүктемені бөлу және ортаны ұйымдастыру дағдыларын дамыту керек, ал эмоцияны реттеу техникалары екінші орында тұруы мүмкін. Өзін-өзі қабылдау үшін ең күшті байланыс шығармашылық вектормен тіркелген ($r = -0,401$), ал регрессияда осы вектор екінші дербес болжаушы болып шықты ($\beta = -0,233$). Мұны гуманистік бағыт тұрғысынан оқуға болады. Іске аспаған әлеует адамда жоспарлаудың сәтсіздігі түрінде тіркелмейді, ол өзі туралы үкім түрінде бастан кешіріледі. Оқытушы өз бойында әлдеқайда көп нәрсе бар деп сезінсе, жаза алатынын, зерттей алатынын, жасай алатынын білсе, бірақ бұған жағдай да, күш те жетпесе, мұндай тәжірибе алдымен өзін қабылдау деңгейіне соққы береді. Роджерс сипаттаған нақты «Мен» мен әлеуетті «Мен» арасындағы алшақтық осы жерде тікелей көрінеді (Maslow, 2011; Rogers, 2014). Аталған байланыс жалпы агенттік өзектен тыс жатыр және өзін-өзі қабылдаудың өзге өлшемдерден бөлек психологиялық табиғаты бар екенін көрсетеді.

Отбасылық және гуманистік векторлар бойынша нәтижелер

Н2 болжамының расталмауы, яғни отбасылық вектор бойынша байланыстардың табылмауы, алғашқы қарағанда әлеуметтік қолдау туралы әдебиетке қайшы көрінеді. Мұндай нөлдік нәтижені түсіндіруге тырысу оны қайта түсіндіріп жіберу қаупін туғызатындықтан, алдымен

тұжырымның шегін нақтылаған жөн. Деректер отбасылық вектордың әл-ауқатпен байланысы жоқ екенін ғана көрсетеді, ал төменде келтірілетін шектеулер кейінгі зерттеулерде тексерілуге тиіс болжамдар ретінде ұсынылады. Бұл ретте нәтижені өлшеу қатесіне жатқызуға негіз жоқ. Аталған шкала Козлов әдістемесінің сегіз векторының ішінде ең жоғары ішкі келісімділікке ие ($\alpha = 0,515$), таралымы қалыпты, дисперсиясы жеткілікті. Ықтимал себепті конструктінің өзінен іздеуге болады. Вектор адамның отбасы саласына қаншалықты бұрылғанын, яғни тартылыс дәрежесін өлшейді, ал әл-ауқатпен байланысатын нәрсе сол саладан алынатын қолдаудың субъективті сапасы болуы мүмкін. Бұл айырмашылық зерттелген іріктемеде айрықша мәнге ие. Іріктеменің 84,3 %ы әйелдер, барлығы білім беру саласында жұмыс істейді. Мұндай маман үшін үйге оралу бір адамға тыныштықпен қалпына келу мүмкіндігін берсе, екіншісіне кешкі екінші ауысымның басталуын білдіреді. Бір саладағы екі әріптестің бірі отбасынан күш алып жүрсе, екіншісі сол саладан қосымша міндеттеме мен кінә сезімін алып жүруі мүмкін. Егер іріктемеде байланыс таңбасы қарама-қарсы осындай екі топша болса, олардың қосындысы нөлге жақындар еді. Аталған механизм қазіргі деректермен тексерілмегенін, демек ол бақыланған нөлдік нәтиженің ықтимал түсіндірмелерінің бірі ғана екенін атап өткен жөн. Осылайша отбасын автоматты түрде қорғаушы фактор деп қарайтын тәсіл бір-бірінен ажыратылуға тиіс екі құбылысты, яғни тартылыс пен қолдауды, біріктіріп жіберген болуы ықтимал. Аталған болжам тікелей тексерілетін сипатта және модерациялық талдауды әрі алынған қолдаудың сапасын өлшейтін бөлек әдістемеді қажет етеді.

Гуманистік вектор жағдайында көрініс күрделірек. Түзетуден кейін шкала жеті пункттен тұрады, стандартты ауытқуы шағын ($SD = 0,66$), ал асимметриясы ($0,27$) мен эксцесі ($0,16$) басқа шкалалармен салыстырғанда қалыпты диапазонда жатыр. Дегенмен, дисперсиясы шектеулі болғанына қарамастан, интегралдық көрсеткішпен байланыс статистикалық маңызды болып шықты ($r = -0,225$; $p < 0,001$) және екі түзетуден де өтті. Бұл жұптық деңгейдегі байланыс регрессия деңгейінде толығымен жоғалатыны жоғарыда көрсетілді, яғни гуманистік вектордың әл-ауқатпен байланысы дербес сипатта болмайды. Ол стратегиялық және шығармашылық векторлармен ортақ дисперсия арқылы жанама түрде жүзеге асады. Мұндай көрініс гуманистік

бағдарлануды дербес ресурстан гөрі жалпы дефицитарлық фонның бір көрінісі ретінде қарастыруды ұсынады.

Жас бойынша айырмашылықтың екі ықтимал көзі

Жасы үлкен респонденттерде әл-ауқат деңгейінің жоғары болуын ($\beta = 0,136$; $\eta^2 = 0,052$) екі түрлі жолмен түсіндіруге болады. Бірінші түсіндіру бойынша, бұл дамудың нәтижесі: жыл өткен сайын адам өмірлік тәжірибе жинайды, өз шегін біледі, жүктемені қалай бөлуді үйренеді, өзіне қоятын талабын шындыққа жақындатады, сондықтан ортаны басқару және өзін-өзі қабылдау сияқты көрсеткіштер жасы үлкен адамдарда күшейеді (Ryff, 2014). Екінші түсіндіру бойынша, бұл іріктелу әсері: оқытушылар арасында жасы үлкендер – мамандықта қалып қойған адамдар, ал ең қиын кезеңге шыдай алмағандар жұмыстан алғашқы жылдары-ақ кетіп қалады, сол себепті жасы үлкен топтың жоғары көрсеткіші олардың дамығанының емес, сол ортада аман қалғанының белгісі болуы мүмкін; біздің зерттеу дизайны (көлденең қималы) бұл екі түсіндірудің қайсысы дұрыс екенін анықтай алмайды, ал айырмашылықтың практикалық маңызы зор – егер бірінші түсіндіру дұрыс болса, жас мамандарға уақытша қолдау керек, ал егер екінші түсіндіру дұрыс болса, мәселе адамда емес жүйеде, сондықтан назар маманның дағдысына емес, ұйымдастырушылық жағдайларға аударылуы керек, ал бұл сұрақты соңғы шешу үшін уақыт бойы бақылайтын зерттеу және кәсіптен кету туралы деректер қажет.

Зерттеу шектеулері

Көлденең қималы дизайн айнымалылар арасындағы себеп-салдарлық байланысты анықтауға мүмкіндік бермейді. Психологиялық денсаулық векторлары мен әл-ауқат арасындағы тіркелген байланыстар өзара бағытталған немесе үшінші факторлармен (мысалы, тұрақты тұлғалық қасиеттермен, еңбек жағдайларымен) шартталған болуы мүмкін. Сондықтан регрессиялық модельдегі «болжағыш – тәуелді айнымалы» қатынасы тек статистикалық мағынада түсіндірілуі тиіс.

Барлық деректер өзін-өзі бағалауға негізделген әдістемелермен жиналды. Бұл әлеуметтік қалаулылық әсерін және ортақ әдіс дисперсиясының байланыс күшін жасанды түрде арттыру мүмкіндігін жоққа шығармайды. Іріктеме қолжетімділік принципі бойынша онлайн форматта қалыптастырылды және оның 84,3 %-ын әйелдер құрады. Бұл нәтижелердің Қазақстанның

барлық жоғары оқу орындары оқытушыларына жалпылануын шектейді: ерлер басым іріктеме-лерде және өзге өңірлік жоғары оқу орындарында байланыс құрылымы өзгеше болуы мүмкін. Қолданылған құралдардың психометриялық сипаттамаларына қатысты неғұрлым елеулі шектеу орын алды. А.В. Козлов әдістемесінің шкалалары пункттік талдау нәтижесінде 13 пункт алынып тасталғаннан кейін де ішкі келісімділігі төмен деңгейде қалды ($\alpha = 0,307-0,515$). Мұның үш түрлі салдары бар: 1. өлшеу қателігі аттенуация құбылысы арқылы корреляция мен регрессия коэффициенттерін жүйелі түрде төмендетеді, яғни шынайы байланыстардың күші алынған бағалардан жоғары болуы әбден мүмкін. 2. жекелеген векторлардың регрессиялық үлестерінің салыстырмалы шамасы тұрақты болмауы ықтимал, сол себепті векторлардың дербес үлестері жайлы қорытындылар алдын ала, эксплораторлық сипатта қабылдануы керек. 3. пункттерді алып тастау шкалалардың мазмұндық қамтуын өзгертіп жіберуі мүмкін, ал бұл өз кезегінде әдістеменің бастапқы нұсқасын пайдаланған басқа зерттеулермен нәтижелерді салыстыруды қиындатады. Осы үш себепті ескере отырып, вектор деңгейіндегі нәтижелер тек топтық деңгейде ғана түсіндірілді. Ryff шкаласына келер болсақ, оның сенімділігі жеткілікті жоғары болды (субшкалалар бойынша $\alpha = 0,697-0,787$, ал интегралдық көрсеткіш бойынша $\alpha = 0,934$), сондықтан тәуелді айнаымалы тарапынан өлшеу қателігінің әсері айтарлықтай аз. Сонымен қатар деректер бір ғана уақыт кесіндісінде – 2026 жылдың сәуір-маусым айларында жиналды. Осыған байланысты оқу жылының циклымен байланысты жағдайлық факторлардың, атап айтқанда емтихан сессиясы мен жұмыс жүктемесінің маусымдық шыңының әсерін толықтай жоққа шығаруға болмайды.

Қорытынды

Зерттеудің мақсаты жоғары оқу орны оқытушыларында психологиялық денсаулық векторлары мен психологиялық әл-ауқат компоненттері арасындағы байланыстың сипатын, күшін және құрылымын анықтау болды. Мақсатқа жету үшін көлденең қималы корреляциялық дизайн, деректер сапасын бақылау рәсімі, психометриялық талдау, әсер мөлшерлері мен сенімділік аралықтарын келтіре отырып жүргізілген корреляциялық талдау және иерархиялық көп өлшемді регрессия қолданылды.

Нәтижесінде мынадай қорытындылар жасалды: Біріншіден, психологиялық әл-ауқат пен психологиялық денсаулықтың дефицитарлық векторлары арасындағы байланыстар жүйелі, теріс бағытта және біркелкі шамада болмай шықты. Ең айқын байланыстар стратегиялық, интеллектуалдық және әлеуметке бағдарланған векторлармен тіркелді, бұл Н1 болжамын растайды. Екіншіден, отбасылық вектордың ресурстық функциясы туралы Н2 болжамы расталмады, өйткені бұл вектор бойынша байланыстар нөлге жақын болып қалды және регрессия деңгейінде де маңызды үлес бермеді. Үшіншіден, байланыстардың шамасы орташа деңгейден аспайды және ең күшті байланыстың өзі ортақ дисперсияның төрттен бірін ғана түсіндіреді, бұл Н3 болжамының сандық шартын орындайды әрі психикалық денсаулықтың екі континуумды тәсілімен үйлеседі. Аталған нәтижені осы модельнің ішінара эмпирикалық қолдауы ретінде қарастырған жөн, өйткені оны толық тексеру латентті құрылымды талдауды қажет етеді. Төртіншіден, сегіз вектор мен демографиялық айнаымалылар бірлесіп әл-ауқат дисперсиясының 45,5 %-ын түсіндіреді, ал ең күшті дербес болжаушылар стратегиялық және шығармашылық векторлар болып табылады.

Теориялық тұрғыдан бұл жұмыстың негізгі нәтижесі екі құбылыстың байланысын олардың қай жерде қиылысып, қай жерде қиылыспайтынын көрсетуге болады. Екі әдістеме бір-бірімен адам өз өмірін уақыт бойында ұстап тұра ма, өз шешімдерінің иесі ретінде өзін сезіне ме деген өлшемдерде қиылысады. Бұндай құбылысты «агенттік-уақыттық өзін-өзі реттеу» деп атаймыз. Ал эмоция мен адамдармен жылы қарым-қатынас сияқты жақтар бұл қиылысу аймағына кірмейді. Осыған сәйкес дефицитарлық көрсеткішті тиісті салаға тартылудың адамға түсіретін салмағы ретінде түсіндіру ұсынылады, ал мұндай оқылым екі өлшемнің неге тек ішінара сәйкес келетінін түсіндіреді. Әдіснамалық тұрғыдан А.В. Козлов пен К. Рифф әдістемелерінің конвергенттілігі ішінара расталды, олар ортақ аймақты өлшейді, дегенмен бір-бірін алмастыра алмайды.

Практикалық тұрғыдан нәтижелер психологиялық сүйемелдеу бағдарламаларының басым бағыттарын нақтылайды. Ең күшті байланыстар ортаны басқару және өмірлік мақсаттылық шкалалары бойынша анықталғандықтан, алдын алу жұмысы дәл осы құзыреттерді дамытуға бағытталуға тиіс, ал жас мамандар тәуекел тобы ретінде айрықша назарды қажет етеді.

Зерттеудің бірқатар шектеулері бар. Көлденең қималы дизайн себеп-салдарлық қорытынды жасауға негіз бермейді. Барлық көрсеткіштер өзін-өзі бағалау әдістемелерімен алынған, сондықтан ортақ әдіс дисперсиясының әсерін жоққа шығаруға болмайды. А.В. Козлов әдістемесі шкалаларының ішкі келісімділігі түзетуден кейін де төмен болып қалды, демек вектор деңгейіндегі қорытындылар алдын ала сипатта болып саналуға тиіс, дегенмен өлшеу сенімділігінің төмендігі бақыланатын корреляцияларды жүйелі түрде әлсірететінін ескерсек, нақты байланыстардың шамасы осы жұмыста тіркелген мәндерден төмен болмауы ықтимал. Іріктеме жынысы бойынша теңгерілмеген (84,3 %-ы әйелдер) және қолжетімділік бойынша қалыптастырылған, сондықтан нәтижелерді барлық оқытушылар құрамына таратуда сақтық қажет. Деректер сапасын бақылау рәсімінің өзі ықтимал ауытқу көзі болып табылады, өйткені алынып тасталған 127 хаттаманың арасында дефицитарлық көрсеткіштері ең жоғары респонденттердің үлесі көбірек болуы мүмкін, мұндай жағдайда талданған іріктеме салыстырмалы түрде сау жаққа ығысып, тіркелген байланыстар шынайы шамасынан әлсіздеу болып шығуы ықтимал. Қорытындылай келе, талдау жеке адам деңгейінде

жүргізілді, ал еңбек жүктемесі мен ұжымдағы қолдау сияқты ұйымдастырушылық айнымалылар ескерілмеді, табылған заңдылықтардың бір бөлігі дәл осы деңгейде түсіндірілуі мүмкін.

Авторлардың үлесі

Лиясова Айгуль Амангельдиевна – зерттеудің жалпы мақсаттары мен міндеттерін қалыптастыру, деректерді басқару қызметі, зерттеу деректерін талдау немесе біріктіру үшін статистикалық әдістерді қолдану, зерттеу процессін жүргізу, қолжазбаның бастапқы нұсқасын дайындау және жазу.

Баймолдина Лаура Оразбековна – әдістемені әзірлеу, зерттеу қызметін жоспарлау, нәтижелердің қайталануы мен қайта өндірілуін тексеру.

Абсатарова Гүлбану Пернекуловна – деректерді визуализациялау, зерттеу қызметін үйлестіру, деректерді тазалау және сақтау.

Керимбаева Рысты Қалдыбекқызы – идеялар, зерттеудің жалпы мақсаттарын қалыптастыру, деректерді жинау.

Жамирова Улмекен – бастапқы зерттеу тобы мүшелері тарапынан жарияланған жұмысты сыни шолу, түзету, зерттеу қызметін орындауға жетекшілік ету, бақылау.

References

- Agyapong, B., Obuobi-Donkor, G., Burbach, L., & Wei, Y. (2022). Stress, burnout, anxiety and depression among teachers. A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(17), 10706. <https://doi.org/10.3390/ijerph191710706>
- Andronnikova, O.O. (2020). Psihologicheskaja sluzhba v sisteme vysshego obrazovanija, problemy i aktual'nye zadachi [Psychological service in the system of higher education, problems and current tasks]. *Vestnik prakticheskoy psihologii obrazovanija*, 17(1), 85-94. <https://doi.org/10.17759/bppe.2020170110>
- Askarova, R.K. (2016). Psihologicheskij analiz fenomena «psihologicheskoe blagopoluchie» [Psychological analysis of the phenomenon of «psychological well-being»]. *The Journal of Psychology and Sociology*, 4(59), 26-32.
- Asmolov, A.G. (2007). *Psihologija lichnosti. Kul'turno-istoricheskoe ponimanie razvitiya cheloveka* [Personality psychology. A cultural-historical understanding of human development]. Moscow, Smysl, 528.
- Benjamini, Y., & Hochberg, Y. (1995). Controlling the false discovery rate: A practical and powerful approach to multiple testing. *Journal of the Royal Statistical Society, Series B*, 57(1), 289-300. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1995.tb02031.x>
- Bratus, B.S. (2009). *Anomalii lichnosti* [Personality anomalies]. Moscow, Smysl, 301.
- Cilar Budler, L. (2025). Well-being unveiled. A concept analysis of mental, psychological, and subjective well-being. *Health Science Reports*, 8(9), e71149. <https://doi.org/10.1002/hsr2.71149>
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences (2nd ed.)*. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, 567.
- Coronel-Santos, M.A., & Rodríguez-Macias, J.C. (2022). Integral definition and conceptual model of mental health. Proposal from a systematic review of different paradigms. *Frontiers in Sociology*, 7, 978804. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2022.978804>
- Curran, P.G. (2016). Methods for the detection of carelessly invalid responses in survey data. *Journal of Experimental Social Psychology*, 66, 4-19. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.07.006>
- Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2000). The «what» and «why» of goal pursuits. Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Dubrovina, I.V. (2020). Fenomen «psihologicheskoe blagopoluchie» v kontekste social'noj situacii razvitiya [The phenomenon of «psychological well-being» in the context of the social situation of development]. *Vestnik prakticheskoy psihologii obrazovanija*, 17(3), 9-21. <https://doi.org/10.17759/bppe.2020170301>

- Frankl, V.E. (1963). *Man's search for meaning*. Boston, Beacon Press, 224.
- Iasiello, M., van Agteren, J., & Muir-Cochrane, E. (2020). Mental health and/or mental illness. A scoping review of the evidence and implications of the dual-continua model of mental health. *Evidence Base*, 2020(1), 1-45. <https://doi.org/10.21307/eb-2020-001>
- Kaur, M., Khosla, R., & Siddiqui, M. (2024). Impact of job stress on psychological well-being of teachers. *International Research Journal of Advanced Engineering and Management*, 2(3), 504-515. <https://doi.org/10.47392/IRJAEM.2024.0071>
- Keyes, C.L.M. (2002). The mental health continuum. From languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, 43(2), 207-222. <https://doi.org/10.2307/3090197>
- Kodeks Respubliki Kazakhstan (2020). Halyq densaulygy zhane densaulyq saqtau zhuiesi turaly, Kodeks ot 7 ijulja 2020 goda No 360-VI [On public health and the healthcare system, Code No. 360-VI of 7 July 2020]. *Adilet Legal Information System*. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (access date: 03.08.2026).
- Kozlov, A.V. (2014). Metodika diagnostiki psihologicheskogo zdorov'ia [The technique of psychological health diagnostics]. *Perspektivy nauki i obrazovaniia*, 6(12), 110-117. (in Russian)
- Leonardi, F.N., & Astuti, N.W. (2023). Hubungan stres kerja dengan kesejahteraan psikologis guru [The relationship between work stress and teachers' psychological well-being]. *Provita, Jurnal Psikologi Pendidikan*, 16(2), 26-37. <https://doi.org/10.24912/provita.v16i2.26700> (in Indonesian)
- Martela, F., & Sheldon, K.M. (2019). Clarifying the concept of well-being. Psychological need satisfaction as the common core connecting eudaimonic and subjective well-being. *Review of General Psychology*, 23(4), 458-474. <https://doi.org/10.1177/1089268019880886>
- Maslow, A.H. (2011). *Toward a psychology of being*. New York, Start Publishing, 310.
- Meade, A.W., & Craig, S.B. (2012). Identifying careless responses in survey data. *Psychological Methods*, 17(3), 437-455. <https://doi.org/10.1037/a0028085>
- Medvedev, O.N., & Landhuis, C.E. (2018). Exploring constructs of well-being, happiness and quality of life. *PeerJ*, 6, e4903. <https://doi.org/10.7717/peerj.4903>
- Orellana, G. (2020). Burnout y bienestar psicológico en docentes de tres colegios privados de la ciudad de Guatemala [Burnout and psychological well-being in teachers of three private schools in Guatemala City]. *Perspectivas, Propuestas de Investigación en Psicología*, 38, 1-15. <https://doi.org/10.36631/RPH.2022.04.03>
- Rogers, C.R. (2014). *On becoming a person*. London, Constable, 420.
- Ruini, C., Ottolini, F., Rafanelli, C., Tossani, E., Ryff, C.D., & Fava, G.A. (2003). The relationship of psychological well-being to distress and personality. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 72(5), 268-275. <https://doi.org/10.1159/000071898>
- Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Ryff, C.D. (2014). Psychological well-being revisited. Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10-28. <https://doi.org/10.1159/000353263>
- Ryff, C.D., & Keyes, C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719-727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Sabirova, R.Sh., Alimbayeva, R.T., Kapbassova, G.B., Lazareva, E.A., & Kapasheva, G.A. (2023). Psihologicheskoe blagopoluchie kazhstanskoy molodezhi v kontekste religioznoj very [Psychological well-being of Kazakhstani youth in the context of religious faith]. *The Journal of Psychology and Sociology*, 87(4), 50-63. <https://doi.org/10.26577/JPSS.2023.v87.i4.06>
- Seligman, M.E.P. (2011). *Flourish. A visionary new understanding of happiness and well-being*. New York, Free Press, 349.
- Shevelenkova, T.D., & Fesenko, P.P. (2005). Metodika issledovaniya psihologicheskogo blagopoluchija lichnosti [A method for studying the psychological well-being of the personality]. *Psihologicheskaja diagnostika*, 3, 95-129. (in Russian)
- Slobodchikov, V.I. (2012). *Psihologicheskaja antropologiya i problemy razvitiya cheloveka* [Psychological anthropology and problems of human development]. Moscow, Shkol'naja pressa, 232.

Авторлар туралы мәлімет:

Лиясова Айгуль Амангельдиевна (корреспонденттік автор) – жалпы және қолданбалы психология кафедрасының докторанты, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: aigulkaznu.80@mail.ru).

Баймолдина Лаура Оразбековна – PhD, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: laura.baimoldina@kaznu.edu.kz).

Абсатарова Гүлбану Пернекуловна – коммуникативтік дағдылар кафедрасы меңгерушісінің м.а., С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: absatarova.g@kaznu.kz).

Керимбаева Рысты Қалдыбекқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, «Әлеуметтік психология» кафедрасының доценті, М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан, e-mail: risti1971@mail.ru).

Жамирова Улмекен – педагогика ғылымдарының кандидаты, «Әлеуметтік психология» кафедрасының доценті, М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан, e-mail: zhamirova_1978@mail.ru).

Information about the authors:

Liyassova Aigul (corresponding author) – PhD student at the Department of General and Applied Psychology, Farabi University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aigulkaznu.80@mail.ru).

Baimoldina Laura Orazbekovna – PhD, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of General and Applied Psychology, Farabi University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: laura.baimoldina@kaznu.edu.kz).

Absatarova Gulbanu Pernekulovna – Acting Head of the Department of Communication Skills, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: absatarova.g@kaznmu.kz).

Kerimbayeva Rysty Kaldybekovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Psychology, Taraz University named after M.Kh. Dulati, Taraz, Kazakhstan, e-mail: risti1971@mail.ru).

Zhamirova Ulmeken – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Psychology, Taraz University named after M.Kh. Dulati, Taraz, Kazakhstan, e-mail: zhamirova_1978@mail.ru).

Сведения об авторах:

Лиясова Айгуль Амангельдиевна (автор-корреспондент) – докторант кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: aigulkaznu.80@mail.ru).

Баймолдина Лаура Оразбековна – PhD, ассоциированный профессор кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: laura.baimoldina@kaznu.edu.kz).

Абсатарова Гулбану Пернекуловна – и. о. заведующего кафедрой коммуникативных навыков, Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова (Алматы, Казахстан, e-mail: absatarova.g@kaznmu.kz).

Керимбаева Рысты Калдыбековна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной психологии, Таразский университет им. М.Х. Дулати (Тараз, Казахстан, e-mail: risti1971@mail.ru).

Жамирова Улмекен – кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной психологии, Таразский университет им. М.Х. Дулати (Тараз, Казахстан, e-mail: zhamirova_1978@mail.ru).

*Келін түсті: 17 сәуір 2026 жыл
Қабылданды: 25 тамыз 2026 жыл*

2-бөлім
ӘЛЕУМЕТТАНУ

Section 2
SOCIOLOGY

Раздел 2
СОЦИОЛОГИЯ

FTAMP: 04.51.71

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269836>С.С. Асаубек^{1*} , Т.Тойкко² ¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан²Шығыс Финляндия университеті, Куопио, Финляндия

*e-mail: asaubeksamat@gmail.com

МЕГАПОЛИСТЕРДЕГІ ЕГДЕ ЖАСТАҒЫ АДАМДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ӘЛ-АУҚАТЫ ЖӘНЕ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ СПОРТ

Урбанизацияның жылдам қарқыны және егде жастағы халық санының артуы Қазақстанның ірі қалаларында табысты қартаю жағдайларын зерттеуді өзектендіреді. Егде жастағы адамдардың физикалық белсенділігін, әлеуметтік қатысуын және психологиялық әл-ауқатын сақтауға ықпал ететін факторлардың бірі-рекреациялық спорт. Зерттеудің мақсаты рекреациялық спорт бағдарламаларына қатысу Алматы мен Шымкентте тұратын қарттардың әлеуметтік әл-ауқатымен қалай байланысты екенін анықтау. Физикалық жағдайдың, эмоционалдық әл-ауқаттың, әлеуметтік байланыстардың, жалғыздық пен қоғамдастық сезімдерінің өзгеруіне, сондай-ақ қалалық инфрақұрылым мен белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарының рөліне ерекше назар аударылады. Зерттеудің эмпирикалық негізі рекреациялық спорт бағдарламаларына үнемі қатысатын егде жастағы адамдармен 17 жартылай құрылымдық сұхбат және осы жас тобымен жұмыс істейтін мамандармен үш сараптамалық сұхбат болды. Сұхбат 2025 жылдың шілдесінен қазанына дейін жүргізілді. Алынған мәліметтер тақырыптық талдау әдісімен өңделді. Зерттеу құралдары алдынала пилоттық және этикалық сараптамадан өтті. Нәтижелер рекреациялық спорт түрлеріне үнемі қатысу ұтқырлықты жақсартуға, созылмалы ауырсынудың ауырлығын төмендетуге, физикалық сенімділікті арттыруға және күнделікті өмірде Тәуелсіздікті сақтауға ықпал ететінін көрсетті. Алынған нәтижелер негізінде егде жастағы адамдардың әлеуметтік әл-ауқатының физикалық, эмоционалдық, әлеуметтік және қоршаған орта компоненттерінің өзара байланысын көрсететін тұжырымдамалық модель ұсынылды. Зерттеудің практикалық маңыздылығы әлеуметтік оқшаулануды азайтуға, тәуелсіздікті қолдауға және қарттардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған белсенді ұзақ өмір сүру орталықтары мен қалалық саясат бағдарламаларын жетілдіру кезінде алынған деректерді пайдалану мүмкіндігі.

Түйін сөздер: рекреациялық спорт, егде жастағы адамдар, әлеуметтік әл-ауқат, белсенді қартаю, қалалық орта.

S. Asaubek^{1*}, T. Toikko²¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan²University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

*e-mail: asaubeksamat@gmail.com

Recreational sport and the social well-being of older adults in megacities

The rapid pace of urbanization and the increase in the number of elderly people are bringing into focus the study of conditions of healthy aging in major cities of Kazakhstan. One of the factors contributing to the physical activity, social inclusion and psychological well-being of older persons is recreational sport. The aim of the study is to determine how participation in recreational sports programs relates to the social well-being of elderly people living in Almaty and Shymkent. Particular attention is paid to changes in physical condition, emotional well-being, social connections, feelings of loneliness and community belonging, as well as the role of urban infrastructure and active longevity centers. The empirical basis of the study consisted of 17 semi-structured interviews with elderly people who regularly participate in recreational sports programs and three expert interviews with professionals working with this age group. The interviews were conducted from July to October 2025. The data obtained was processed using a thematic analysis method. The research tools underwent preliminary piloting and ethics review. The results showed that regular participation in recreational sports contributes to improved mobility, reduced chronic pain, increased physical confidence and independence in daily life. Based on the results, a conceptual model is proposed that reflects the interrelation of physical, emotional, social and environmental components of social well-being of elderly people. The practical significance of the study is the possibility of using the data obtained in improving the programmes of the Active Longevity

Centers and urban policies aimed at reducing social exclusion, supporting self-reliance and improving the quality of life of the elderly.

Keywords: recreational sport, older adults, social well-being, active ageing, urban space.

С.С. Асаубек^{1*}, Т. Тойкко²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет Восточной Финляндии, Куопио, Финляндия

*e-mail: asaubeksamat@gmail.com

Социальное благополучие пожилых людей в мегаполисах: роль рекреационного спорта

Быстрые темпы урбанизации и увеличение численности пожилого населения актуализируют изучение условий благополучного старения в крупных городах Казахстана. Одним из факторов, способствующих поддержанию физической активности, социальной включенности и психологического благополучия пожилых людей, является рекреационный спорт. Цель исследования определить, каким образом участие в программах рекреационного спорта связано с социальным благополучием пожилых людей, проживающих в Алматы и Шымкенте. Особое внимание уделено изменениям физического состояния, эмоционального самочувствия, социальных связей, чувства одиночества и принадлежности к сообществу, а также роли городской инфраструктуры и центров активного долголетия. Эмпирическую основу исследования составили 17 полуструктурированных интервью с пожилыми людьми, регулярно участвующими в программах рекреационного спорта, и три экспертных интервью со специалистами, работающими с данной возрастной группой. Интервью проводились с июля по октябрь 2025 года. Полученные данные были обработаны методом тематического анализа. Исследовательские инструменты прошли предварительное пилотирование и этическую экспертизу. Результаты показали, что регулярное участие в рекреационных видах спорта способствует улучшению подвижности, снижению выраженности хронической боли, повышению физической уверенности и сохранению самостоятельности в повседневной жизни. На основании полученных результатов предложена концептуальная модель, отражающая взаимосвязь физических, эмоциональных, социальных и средовых компонентов социального благополучия пожилых людей. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных данных при совершенствовании программ Центров активного долголетия и городской политики, направленной на снижение социальной изоляции, поддержку самостоятельности и повышение качества жизни пожилых людей.

Ключевые слова: рекреационный спорт, пожилые люди, социальное благополучие, активное старение, городская среда.

Кіріспе

Қарқынды қалаға шоғырлану мен демографиялық қартаю қазіргі қоғамның айқындалушы сипатына айналып және ірі қалалардың әлеуметтік құрылымын елеулі түрде өзгертуде. Қазақстанның демографиялық статистикасы егде жастағы адамдар санының тұрақты түрде артып келе жатқанын көрсетеді. Ұлттық статистика бюросының мәліметінше, 2020 жылы 60 жастағы және 60-тан асқан егде жастағы адамдар саны 1,37 миллионнан 2026 жылы 1,89 миллионға өсті. Бұл көрсеткіш алты жылда 39% өскенін көрсетеді (ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы, 2026). Бұл демографиялық өзгеріс салауатты қартаюды, қоғам өміріне белсене қатысуды қолдайтын қалалық аймақта өмір сүруге деген сұранысты арттырады. Қалалық аймақтар денсаулық сақтау қызметтеріне, инфрақұрылымға және әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікті

арттырғанымен, әлеуметтік оқшаулану, қозғалыс белсенділігінің шектелуі және қоғамдық өмірге қатысудың төмендеуі сияқты тәуекелдерді де күшейте алатыны белгілі. Қалалық өмірдің жоғары қарқыны мен шиеленісті ортасы қарт адамдар үшін қолжетімділік, қауіпсіздік және әлеуметтік интеграция мәселелерін туындатып отыр. Қазақстанда халықтың қартаюы батыс елдерімен салыстырғанда салыстырмалы түрде жаңа құбылыс болғанымен, соңғы жылдары, әсіресе, қалалық аймақтарда айқын байқалуда. Ұлттық статистика деректері бойынша, соңғы онжылдықта 60-тан асқан азаматтардың үлесі тұрақты түрде өсіп келеді. Бұл үрдіс туу деңгейінің төмендеуі мен өмір сүру ұзақтығының артуы сияқты кең ауқымды демографиялық өзгерістермен байланысты. Әсіресе, Алматы, Астана және Шымкент сияқты ірі қалаларда қарт адамдардың саны абсолюттік және салыстырмалы көрсеткіштер бойынша өсуде (ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің

Ұлттық статистика бюросы, 2026). Қазақстан қалаларындағы халықтың қартаюу қарт адамдарға бейімделмеген инфрақұрылым, қоғамдық бағдарламалардың жетіспеушілігі және көрілікті әлеуметтік белсенділіктің төмендеуімен байланыстыратын мәдени түсініктер сияқты жаңа әлеуметтік мәселелерді туындатады. Бұл жағдай Қазақстанның мегаполистеріндегі егде жастағы адамдардың өмір сапасы мен әлеуметтік интеграциясын арттыруға бағытталған нақты стратегияларды дайындау қажеттігін көрсетеді.

Қалалық тұрғындардың жедел қартаюу әлем бойынша әлеуметтік, медициналық және саяси мақсаттардың өзгеруіне ықпал етуде. Ірі қалалар қарт адамдардың әлеуметтік байланыстарын сақтау, олардың физикалық белсенділігін арттыру және қарқынды өзгеріп жатқан қалалық ортаға қарамастан өмірден ләззат алу мүмкіндігін қамтамасыз ету мәселелерімен бетпе-бет келіп отыр. Осы контексте физикалық белсенділік қарт адамдардың әлеуметтік белсенділігін арттырып, олардың жалпы әл-ауқатын жақсартудың маңызды құралы ретінде қарастырылуда. Физикалық белсенділіктің денсаулыққа пайдасы кеңінен белгілі болғанымен, оның әлдеқайда кең әлеуметтік әсерлері, әсіресе, әлеуметтік интеграцияны нығайту, оқшаулануды азайту және қалалық ортада белсенді қартаюуды қолдау тұрғысынан жеткілікті зерттелмеген. Бұл ғылыми олқылық Орталық Азияда айқынырақ байқалады, себебі мұнда қалалардың қартаюу салыстырмалы түрде жаңа құбылыс, ал, қарт адамдар үшін рекреациялық спорттың әлеуметтік салдарлары туралы зерттеулер жоқтың қасы. Қазақстанда белсенді қартаюу саясатына назардың артуы және ірі қалаларда белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарының құрылуы жаңа, әлі толық зерттелмеген ғылыми орта қалыптастырды.

Халықаралық зерттеулер физикалық белсенділікпен айналысу психикалық денсаулықты жақсартатынын, жалғыздық сезімін азайтатынын, сондай-ақ мақсаттылық пен өзін-өзі құрметтеу деңгейін арттыратынын көрсетеді (McAuley et al., 2005; Mailey, 2010; Netz, 2005). Әсіресе, топтық спорт түрлері қарым-қатынасты нығайтып, әлеуметтік қолдауды қалыптастырып, әлеуметтік капиталды арттыратыны дәлелденген, бұл өз кезегінде әлеуметтік игілікке оң әсер етеді (Tomioaka et al., 2018; Lindsay et al., 2017). Қалалық геронтология саласындағы зерттеулер қарт адамдардың толыққанды физикалық және әлеуметтік белсенділікке қатысуы үшін спорттық нысандардың қолжетімділігі

мен егде жастағыларға қолайлы ортаның маңыздылығын атап көрсетеді (Buffel, 2018; Marston, 2019). Алайда қолда бар зерттеулердің басым бөлігі денсаулық нәтижелері немесе психологиялық әл-ауқатқа бағытталған. Ал әлеуметтік байланыстарды, қабылданған қолдауды, қауымдастыққа тиесілілік сезімін және қоғамдық өмірге қатысуды қамтитын әлеуметтік игіліктің кеңірек тұжырымдамасы әлі де жеткілікті зерттелмеген. Сонымен қатар, зерттеулердің географиялық теңсіздігі байқалады: олардың көпшілігі Солтүстік Америкада, Еуропада және Шығыс Азияда жүргізілген, ал Орталық Азияда қарт адамдардың әлеуметтік игілігі мен рекреациялық спортына арналған зерттеулер өте аз.

Қазақстанда белсенді қартаюу саясаты аясында белсенді ұзақ өмір сүру орталықтары құрылып, онда зейнет жасындағы қарт адамдарға арналған түрлі спорттық бағдарламалар ұсынылады. Мұндай мекемелер қарқынды дамып жатқан қалалық аудандарда қарт адамдардың әлеуметтік игілігіне мұндай орталықтарға қатысудың қалай әсер ететінін түсіну үшін маңызды, бірақ жеткілікті зерделенбеген орта болып табылады. Зерттеу Алматы, Шымкент қалаларындағы белсенді ұзақ өмір сүру орталықтары ұйымдастыратын, рекреациялық спорттың бағдарламаға қатысатын егде жастағы адамдардың әлеуметтік қатынаспен байланыстылығы, қоғамға тиесілі сезіміне, жалғыздық пен күнделікті өмірдегі тәуелсіздігіне қалай байланыстығын анықтайтын эмпирикалық деректер алуға бағытталған.

Зерттеу нысаны Алматы және Шымкент қалаларында тұратын зейнеттегі егде жастағы адамдар. Зерттеу пәні рекреациялық спорт бағдарламаларына қатысу мен егде жастағы адамдардың әл-ауқаты арасындағы өзара байланыс. Зерттеудің мақсаты рекреациялық спорттың мегаполистердегі егде жастағы адамдардың әлеуметтік игілігінің әртүрлі қырларына қалай әсер ететінін зерттеу.

Зерттеу сұрақтары:

1. Рекреациялық спорт мегаполистерде тұратын егде жастағы адамдардың әлеуметтік игілігін қалай жақсартады?

2. Жаттығулардың жиілігі егде жастағы адамдардың әлеуметтік байланыс деңгейімен, қабылданған әлеуметтік қолдаумен және субъективті әл-ауқатымен қалай байланысты?

3. Топтық спорттық жаттығулар егде жастағы адамдарға жеке физикалық белсенділік түрлеріне қарағанда көбірек әлеуметтік және эмоционалдық пайда әкеле ме?

4. Спорттық іс-шараларға белсендірек қатысу егде жастағы адамдардың жалғыздық сезімі мен әлеуметтік оқшаулануын қалай төмендетеді?

5. Мотивациялық факторлар, бағдарламаларға қолжетімділік, іс-шаралар және эмоциялық қатысу физикалық белсенділік пен егде жастағы әлеуметтік игілік арасындағы байланысқа қалай әсер етеді?

Зерттеу қартаю бойынша жаһандық ғылыми ізденістерді толықтыра отырып, Қазақстан жағдайында қарт адамдардың белсенді спорт түрлеріне қатысуының әлеуметтік игілікке тигізетін ықпалын эмпирикалық тұрғыдан талдайды. Ол белсенді қартаю теорияларын кеңейтіп, қалалық ортадағы әлеуметтік игіліктің құрылымын тереңірек түсінуге және Батыс емес мегаполистерге тән әлеуметтік тетіктерді анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері практикалық маңызға ие: олар қарт адамдарға қолайлы бос уақыт бағдарламаларын әзірлеу, белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарының жұмысын жетілдіру, жалғыздықты азайтуға, әлеуметтік байланыстарды нығайтуға және мегаполистердегі қарт адамдар арасында белсенді өмір салтын қолдауға бағытталған іс-шараларды жоспарлау үшін қосымша материал бола алады. Физикалық белсенділіктің салауатты қартаюға деген оң әсерін көрсететін зерттеулер жыл сайын артуда. Себебі, көптеген мемлекеттерде егде жастағы адамдар санының артуы болып табылады. Алайда, қолданыстағы ғылыми еңбектер эмпирикалық және бытыраңқы сипатта қалып отыр. Зерттеулердің басым көпшілігінде негізінен денсаулыққа байланысты нәтиже, яғни, физикалық функциялардың, психологиялық әл-ауқаттың және өмір сапасын жақсарту зерттеледі. Сонымен қатар, рекреациялық спорттың егде жастағы адамдардың әлеуметтік әл-ауқатына оң ықпал ететін концептуалдық тетіктерге айтарлықтай назар аударылмайды. Нақтырақ айтқанда, қолданыстағы зерттеулер салауатты қартаю, әлеуметтік әл-ауқат, әлеуметтік интеграция, әлеуметтік оқшаулану және егде жастағы адамдарға қолайлы қаладағы жағдайдың теориялық тұжырымдамаларын біртұтас аналитикалық құрылымға сирек біріктіреді. Сондықтан да, рекреациялық спорт пен әлеуметтік әл-ауқаттың арасындағы байланыс көбінесе кең қалалық және институтционалдық контекстінде көп қырлы әлеуметтік үдеріс негізінде емес, денсаулыққа немесе мәнез-құлыққа қатысты оқшауланған нәтижелердің көрсеткішімен түсіндіріледі. Сондай-ақ, бұл зерттеулердің басым көпшілігі

медицина саласына бағытталған, ал әлеуметтік жұмыс саласында жүргізілген зерттеулердің саны аз. Зерттеу жұмысында салауатты қартаю тұжырымдамасының қағидаттарын, әлеуметтік әл-ауқат теориясын, әлеуметтік интеграция және қалалық геронтологияның заманауи тәсілдерін біріктіретін пәнаралық тұжырымдамалық көзқарас қолданылады. Зерттеудің тұжырымдамалық бөлімі рекреациялық спорттың рөлін түсінуге мүмкіндік береді. Рекреациялық спортқа қатысудың физикалық денсаулықты жақсартумен шектелмейтінін, сонымен қатар, әлеуметтік байланыстарды нығайтып, қоғамдық өмірге қатысуын кеңейтетінін, тиесілік сезімін арттыратынын және қарт адамдардың, қарқынды урбандану үдерісі жүріп жатқан қаладағы тұрғындардың дербес өмір салтын қалыптастыруға ықпал ететінін көрсетеді.

Зерттеу жұмысында белсенді қартаю және рекреациялық спорт мәселелеріне қатысты қолданыстағы ғылыми әдебиеттердегі олқылықтар қарастырылады. Біріншіден, бұл зерттеу ұйымдастырылған рекреациялық спорттың егде жастағы адамдардың әл-ауқатына әсерін зерттейтін алғашқы сапалы зерттеулердің бірі болып табылады. Бұл тақырып Орталық Азия елдеріндегі қартаю мәселесі халықаралық зерттеулерде әлі де жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Екіншіден, физикалық және психологиялық денсаулық нәтижелеріне бағытталған зерттеулерден айырмашылығы, бұл зерттеу рекреациялық спорттың әлеуметтік әл-ауқатқа әсер ететін тетіктерді анықтайды. Яғни, физикалық функциялардың жақсаруы психологиялық жағдайдың жақсаруына, ал бұл өз кезегінде әлеуметтік белсенділіктің, қабылданатын әлеуметтік қолдаудың, қоғамдастыққа тиесілік сезімінің және жеке дербестіктің нығаюына ықпал ететіні көрсетіледі. Сонымен қатар, рекреациялық спорт егде жастағы адамдарға әлеуметтік-мәдени аспектілермен құрылған стереотиптермен күресуге мүмкіндік береді. Үшіншіден, негізгі институтционалды механизм ретінде зерттеу белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарын анықтайды. Оның негізінде қалалық ортада егде жастағы адамдардың әл-ауқатын арттыруға қажетті жағдайларды қалыптастырады. Бұл орталықтар әлеуметтік интеграция, эмоционалдық қолдау және қоғам өміріне белсене қатысудың кеңістігін құрады. Эмпирикалық деректерді негізге ала отырып, зерттеу физикалық, психологиялық, әлеуметтік-мәдени және экологиялық аспектілердің өзара әсері арқылы әлеуметтік әл-ауқаттың қалай қалыптасатынын тү-

сіндіретін интеграцияланған тұжырымдамалық модель ұсынады. Нәтижесінде зерттеу аталған өлшемдерді күнделікті бір-бірінен тәуелсіз қарастыратын қолданыстағы теориялық тәсілдерді кеңейтеді.

Әдебиеттерге шолу

Рекреациялық спорт бұл жарыс немесе кәсіби жетістікке емес, негізінен денсаулықты жақсартуға, ләззат алуға, әлеуметтік өзара әрекеттестікке және жалпы игілікке бағытталып ұйымдастырылған немесе жартылай ұйымдастырылған физикалық белсенділік түрі (Naderian, 2025). Әдетте ол төмен немесе орташа қарқындылықтағы топтық гимнастика, йога, төмен соққы жүктемесі бар фитнес сабақтары, скандинавиялық жүріс, би, созылу жаттығулары және емдік дене шынықтыру сияқты белсенділіктерді қамтиды. Сондай-ақ, ол нұсқаушы басшылығымен өткізілетін аэробтық немесе тепе-теңдікке бағытталған түрлі жаттығуларды тұрады және олар қарт адамдарға арнайы бейімделген. Рекреациялық спорт бағдарламалары «indoors» қоғамдық орталықтарда немесе қарттар үйлерінде, сондай-ақ «outdoors» саябақтарда, жаяу серуенге арналған жолдарда немесе қолжетімді қалалық кеңістіктерде ұйымдастырылуы мүмкін (Ру, 2018). Yurcu (2017), Abonyi (2023) зерттеулерінде «егде жастағы өмірді» тек биомедициналық мүмкіндіктер тұрғысынан емес, денсаулықтың, әлеуметтік қарым-қатынастардың және қоршаған ортаның өзара әрекеттесуі арқылы қалыптасатын көпқырлы әлеуметтік үдеріс ретінде қарастырады. Демек, рекреациялық спорт пен егде жастағы адамдардың әлеуметтік әл-ауқаты арасындағы байланысты тек физикалық қызмет ету деңгейінің жақсаруымен түсіндіру жеткіліксіз. Дәл осы тұжырымдамалық мүмкіндіктер қартаюдың жеке, әлеуметтік және экологиялық қырларын біріктіреді (Dao 2025). Заманауи геронтологиялық және әлеуметтік-еңбек ғылымы шеңберінде бірін-бірі толықтыратын үш тұжырымдамалық тәсіл ерекше маңызға ие болды. Біріншісі – бұл белсенді қартаюдың жүйесі, ол денсаулықты, дербес табысты қартаю мен әлеуметтік қатынастың өзара байланыстағы өлшемдерін қарастырады (ВОЗ, 2002). Екіншісі әлеуметтік әл-ауқаттың теориясын қамтиды. Яғни, әлеуметтік интеграция және әлеуметтік оқшаулану тұлғааралық қарым-қатынастардың әлеуметтік қатынас пен қоғамға тиесілілік сезімінің егде жастағы адамдардың

өмір сүру сапасына қалай әсер ететінін түсіндіреді (Keyes, 1998; Berkman, 2000; Cacioppo, 2009). Үшіншісі қалалық геронтология мен егде жастағы адамдарға қолайлы орта құру мәселесін зерттеуден бастау алады және белсенді қоғамдық қатысу мүмкіндіктері қаланың әлеуметтік кеңістігіне, қоғамдық ресурстар мен ауданның инфрақұрылымдарының қолжетімділігіне тығыз байланысты екендігін көрсетеді (Buffel, 2018; Marston, 2019). Жоғарыда аталған мүмкіндіктердің жиынтығы белсенді спортты тек физикалық белсенділік ретінде ғана қабылдамай, оны әлеуметтік механизм ретінде қарастыруға теориялық негіз болады. Ол арқылы физикалық қызмет ету, әлеуметтік қатынас, психологиялық әл-ауқат және қоғамдастыққа кірігу бірін-бірі толықтыратын үдеріске айналады.

Белсенді қартаю тұжырымдамасы қазіргі геронтология мен әлеуметтік жұмыста егде жастағы өмірдің кезеңін түсінудің басым теориялық негіздерінің біріне айналды. Қартаюды құлдырау үдерісі ретінде қарастырудың орнына, бұл тұжырымдама өмірдің сапасын сақтауда денсаулық, қатынас, қауіпсіздік және тәуелсіздік арасындағы өзара байланысты көрсетеді (Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, 2002). Табысты қартаю – тек физикалық денсаулықты сақтаумен ғана шектелмейді, ол маңызды әлеуметтік рөлдерге қатысуды жалғастыруымен, берік тұлғааралық қатынастарды сақтаумен және қоғамға өз үлесін қосу мүмкіндігімен байланысты. Бұл өзгеріс әлеуметтік жұмыстың тәжірибесін де өзгертті. Нәтижесінде әлеуметтік қамсыздандыруға негіз болатын модельден құқықтар мен мүмкіндіктерді кеңейтуге, мәселені алдын алуға, қоғамдастықтың қатысуы мен жеке әрі әлеуметтік ресурстарды қосуға бағытталған тәсілдерге көшуге септігін тигізді. Зерттеулер қарт адамдардың бос уақытын тиімді өткізуі мен физикалық белсенділікке қатысуы денсаулықты сақтау, әл-ауқатты нығайту және табысты қартаю үшін шешуші рөл атқаратынын көрсетеді. Lindsay (2017) және Schneider (2021) еңбектері қарттардың бос уақыт пен спорттық іс-шараларға қатысуы олардың психологиялық денсаулығын жақсартатынын, өмірге қанағаттану деңгейін арттыратынын және күйзеліс белгілерін азайтатынын атап өтеді. Тұлғалық бағдарланған талдау әлеуметтік өмір мен демалысқа белсенді қатысуды сипаттайтын профильдер ең егде жастағы топтар арасында өзіне деген сенімділіктің жоғары болуына, уақытты тиімді пайдалануға және күйзеліс деңгейінің төмен болуына ықпал

ететінін көрсетеді (Lindsay et al., 2017). Бұл нәтижелер табысты қартаюдың негізгі қағидаттарын көрсетеді: олардың назарында тек ауруларды алдын алу емес, функционалдылықты сақтау және мағыналы қызмет түрлеріне тұрақты қатысу тұрады (Schneider et al., 2021; Nakman, 2021).

Әлеуметтік әл-ауқат, әлеуметтік интеграция және жалғыздық ұғымдарының болашақтағы тұжырымдамасы.

Денсаулыққа бағытталған, яғни, физикалық қызмет ету деңгейін немесе аурудың болмауын бағалайтын дәстүрлі тәсілдерден айырмашылығы, әлеуметтік әл-ауқат теориясы – қартаю үдерісінің тұлғааралық қарым-қатынастың сапасымен, қоғамдық қатысу мүмкіндіктерімен, әлеуметтік қолдауды сезінуі мен қауымдастыққа тиесілілік сезімімен де айшықталатынын негіздейді (Keyes, 1998). Мұндағы әл-ауқат жеке адамның денсаулық жағдайының шеңберінен шығып, егде жастағы адамдардың әлеуметтік тұрғыда қандай дәрежеде интеграцияланғанын, өзін қоғамның құнды мүшесі ретінде қабылдайтынын және әлеуметтік ұжымдық өмірге белсенді қатысуын жалғастыратынын көрсетеді. Keyes (1998) әлеуметтік әл-ауқатты: әлеуметтік интеграция, әлеуметтік қабылдау, әлеуметтік үлес, әлеуметтік жаңару және әлеуметтік үлесімділіктен тұратын көпқырлы тұжырымдама ретінде берді. Тұтастай алғанда, бұл өлшемдер жеке тұлғаның қоғаммен қарым-қатынасы мен қоғамдағы орнын қалай бағалайтынын сипаттайды. Тұрақты әлеуметтік желілерді қолданатын, қоғамдық іс-шараларға белсене араласатын және өздерін қоғамға елеулі үлес қоса алатын тұлғалар ретінде қабылдайтын егде жастағы адамдар, әлеуметтік оқшауланып қалғандармен салыстырғанда, әдетте өз өміріне қанағаттану деңгейінің жоғарырақ екендігін және психологиялық тұрғыдан тұрақты болатынын көрсетеді.

Бұдан әрі Berkman (2000) әлеуметтік желілердің эмоционалды қолдау көрсету, қоғамның өміріне қатысуды ынталандыру, жағымды мінез-құлық нормаларын нығайту және тәжірибелік ресурстарға қолжетімділік – бұл салауатты қартаюға септігін тигізетінін атап көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу әлеуметтік оқшаулануды, әлеуметтік байланыстардың болмауын, жалғыздықты, әлеуметтік қатынастардың жеткіліксіздігін жекелей сезінетінін көрсетеді. Бұл екі күй де егде жастағы адамдардың физикалық және психологиялық денсаулығының нашарлануына ықпал етеді (Cacioppo, 2009). Осы тұрғыда рекреациялық спорт физикалық белсенділіктің бір

түрі ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік байланыстарды дамыту, өзара қолдау және қоғамдастықтың қатысуы үшін маңызды орта ретінде де қызмет етеді. Ұйымдастырылған рекреациялық бағдарламаларға тұрақты түрде қатысу психологиялық әл-ауқат пен өміріне деген қанағаттану деңгейін арттыратынын көрсетілген (Netz, 2005; Smith, 2017). Басқа жағынан, жалғыздық субъективті әл-ауқаттың төмендеуімен және физикалық белсенділік деңгейінің төмендігімен байланыстырылады. Дене белсенділігінің төмендеуі мен әлеуметтік жатсыну мәселесі топтық рекреациялық спорттың құндылығын айқындай түсті (Luo, 2018).

Белсенді қартаюдың тетіктері ретінде – қалалық әлеуметтік орта мен рекреациялық спорт.

Қалалық орта бұл тек физикалық орта ғана емес, әлеуметтік орта ретінде қызмет етеді. Ол қарттық кезеңде адамның әлеуметтік қатысуына, қоғам өміріне араласуына, тәуелсіздігіне не ықпал етеді, не шектейді. Мұнда әлеуметтік кеңістік ұғымы өз орналасу шеңберінен шығып, күнделікті әрекеттесулерді, институтционалдық тетіктерді қамтиды. Buffel және Phillipson (2018) егде жастағы адамдар үшін қолайлы орта деп инфрақұрылымдары қолжетімді болғандығы ғана емес, олардың қоғам өмірінде белсенді өмір сүруіне мүмкіндік беретін әлеуметтік инклюзивті орта ретінде болу керектігін бекітеді. Marston (2019) қолайлы қаладағы орта, тек физикалық қолжетімділік қана емес, сонымен бірге қарым-қатынас жасау мүмкіндігі, әлеуметтік қатынас құру және тұрақты қоғамдық ресурстармен өзара әрекеттесу мүмкіндіктері кіретінін белгілейді. Бұл жағдайлар табысты қартаюдың мекемелер мен қалалық ортадағы адамдар арасындағы үздіксіз өзара қатынастың нәтижесі екенін болжайды. Рекреациялық спорт түрлеріне қатысу егде жастағы адамдардың дамуына, зейнеткерлікке шыққаннан кейінгі әлеуметтік бірегейлігін қайта қалыптастыруына және субъективті әл-ауқатқа әсер ететін маңызды іс-әрекеттерге ұзақ уақыт қатысуын сақтауға мүмкіндік береді (Heo, 2018; Ryu, 2018). Рекреациялық спорт негізгі механизм ретінде қалыптасуда. Рекреациялық спорттың көмегімен дене белсенділігі кең ауқымды әлеуметтік қатысуға және адамның жеке қанағаттануына мүмкіндік береді. Қалалық саябақтарда және жергілікті қауымдастықтарда ұйымдастырылатын рекреациялық бағдарламалардың қарт адамдардың функционалдық мүмкіндіктерін, эмоционалды жағдайын және өмір

сапасын жеке тұлға ретінде қабылдауын жақсартумен қатар, олардың арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттесуді дамытатыны анықталған (Нео, 2018). Дәл осылай скандинавиялық жүріс, ұйымдастырылған гимнастика және таза ауадағы белсенді демалыс бағдарламалары бойынша жүргізілген зерттеулерде құрылымдық топтық сабақтарында жеке орындалатын жаттығуларға қарағанда, кеңірек психоәлеуметтік пайда әкелетіндігі көрсетілген. Бұл бағдарлама қарым-қатынасты жақсартып, өзара қолдауды және ұзақ мерзім әлеуметтік өзара әрекеттесуді дамытады. (Michèle және т.б., 2019).

Қазақстанда егде жастағы адамдардың физикалық белсенділігі мен әлеуметтік әл-ауқатын зерттеу мейлінше аз болғанымен, бірақ күн сайын мағызы арта түсуде. Ұлттық зерттеулер көрсеткендей, көптеген егде жастағы адамдар, әсіресе 55 жастан асқан әйелдер физикалық белсенділікпен белсенді айналыспайды, бұл егде жастағы гимнастика, жаяу серуендеу топтары және би сабақтары сияқты мақсатты бағдарламалардың қажеттілігін көрсетеді (Ibraeva, 2025). Белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарының пайда болуы физикалық белсенділікті де, қартайған кезде де қоғамдық өмірге қатысуды ынталандыруға бағытталған институционалдық белсенділіктің артуын көрсетеді (Abikulova, 2025). Izguttinov (2020) Астанадағы егде жастағы адамдар арасындағы физикалық гиподинамияны төмендетуге бағытталған араласуға дайындықты зерттеді. Олардың нәтижелері физикалық белсенділіктің денсаулыққа пайдасы туралы хабардар болғанына қарамастан, егде жастағы адамдарға арналған құрылымдық бағдарламалар әлі де шектеулі, нашар ұйымдастырылған және көбінесе жұртшылыққа белгісіз екенін көрсетеді. Егде жастағы адамдар отбасылық міндеттерге назар аударуы керек деген сенім сияқты мәдени нормалар да спортқа деген ынтаны төмендетеді. Жарақаттану және спортпен шұғылданудың орындылығы туралы алаңдаушылық қатысуды одан әрі шектейді (Izguttinov, 2020). Алматыда жүргізілген зерттеулерде қоғамдық өмірге қатысу егде жастағы адамдардың өміріне қанағаттану үшін маңызды екендігі көрсетілген (Ibraeva, 2025). Дегенмен, бұл зерттеулер рекреациялық спортқа немесе әлеуметтік әл-ауқатты арттырудың бірегей кеңістігі ретінде ұйымдасқан белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарына назар аудармай, әлеуметтік белсенділіктің жалпы үлгілеріне назар аударады.

Материалдар мен әдістер

Деректерді жинау екі ірі Алматы және Шымкент қалаларындағы қарт адамдармен жартылай құрылымдалған сұхбаттар сериясын қамтиды. Белсенді ұзақ өмір сүру орталығында жұмыс істейтін мамандармен сараптамалық сұхбат жүргізілді. Барлығы егде жастағы адамдармен 17 сұхбат жүргізілді. Алматыда 6 әйел және 3 ер адаммен 9 сұхбат жүргізілді. Шымкентте 6 әйел және 2 ер адаммен 8 сұхбат өткізілді. Қатысушылардың көпшілігі белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарының белсенді мүшелері болды және топтық гимнастика, скандинавиялық серуендеу, төмен қарқынды фитнес немесе би сияқты спорттық іс-шараларға үнемі қатысып отырды. Қатысушылардың жасы әйелдерде 61 – ден – 70 жасқа дейін және ерлерде 65-тен – 71 жасқа дейін болды. Бұл рекреациялық бағдарламаларға қатысатын егде жастағы адамдардың негізгі тобын білдіреді. Сұхбат 2025 жылдың шілдесінен қазан айына дейін жүргізілді және жүргізілген сұхбаттар 39-56 минутқа дейін созылды. Құпиялықты сақтау мақсатында қатысушылардың есімдері өзгертілді. Зерттеу белгіленген этикалық стандарттарға сәйкес жүргізіліп, зерттеу құралдары этикалық сараптамадан өтті (IRB-A1824 рұқсат нөмірі, жарамдылық мерзімі 2025–2028 жылдар). Зерттеу ұлттық нормативтік талаптар мен қатысушылардың құқықтарын, құпиялылығын және әл-ауқатын қорғауға бағытталған институционалдық қағидаларға сәйкес орындалды. Егде жастағы адамдармен сұхбаттасудан басқа, зерттеу үш сараптамалық сұхбатты қамтиды және үлгі мыналардан тұрды:

- (1) рекреациялық спорт саласындағы іс-шараларды үйлестіретін белсенді ұзақ өмір сүру орталығының қызметкері;
- (2) физиотерапияға мамандандырылған медициналық маман;
- (3) психолог.

Барлық сұхбаттар бірнеше тақырыпты қамтитын жартылай құрылымдалған жоспар бойынша жүргізілді: спорттық бағдарламаларға қатысуды ынталандыру, болжамды физикалық және әлеуметтік артықшылықтар, эмоционалды тәжірибе, қатысудағы қиындықтар, құрдастар топтарындағы өзара әрекеттесу және әлеуметтік әл-ауқаттағы жалпы өзгерістер. Сұхбаттар қатысушылардың келісімімен аудиоға жазылды және транскрипцияланды. Деректер тақырыптық талдау арқылы талданды және қайталанатын заң-

дылықтарды, жаңа идеяларды және қалалар арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау үшін кодталды. Кодтаудың сенімділігі зерттеуші жүргізетін үздіксіз кросс-тексеру арқылы қамтамасыз етілді.

Нәтижелер және талқылау

Физикалық әл-ауқатты жақсарту

Зерттеу нәтижелері физикалық әл-ауқат барлық сұхбаттардағы ең тұрақты көрсеткіштердің біріне айналғанын көрсетті. Қатысушылар айкуне, жаттығу терапиясы, йога, скандинавиялық серуендеу және би жаттығулары сияқты сауықтыру шараларына үнемі қатысу олардың функционалдық денсаулығына, жайлылығына және күнделікті физикалық тәуелсіздігіне айтарлықтай әсер еткенін атап өтті.

«...растяжка, дыхательные упражнения, йога, Айкуне это идеально для моего состояния, очень нравится фейс-йога и для лица, и для настроения хорошо...»

[...созылу, тыныс алу жаттығулары, йога, Айкуне бұл менің жағдайыма өте ыңғайлы, бет-әлпеті мен көңілікүйі үшін өте ұнайды...] (Екатерина, 68 жаста, Алматы қ.)

Егде жастағы адамдар хабарлаған жақсартуларға ауырсынуды азайту, ұтқырлықты арттыру, төзімділікті арттыру және олардың денесінің айқын хабардарлығы кірді. Тірек-қимыл аппаратындағы созылмалы ауырсыну мен ыңғайсыздықтың төмендеуі қатысушылардың барлығы дерлік буындар мен арқадағы ауырсынудың төмендегенін атап өтті, олар төмен қарқынды жаттығулармен тікелей байланысты болды. Ұтқырлық негізгі аспект болды. Қатысушылар ашық ауада демалу бағдарламаларына қатысқаннан кейін олар ұзақ қашықтыққа жүре алатынын, баспалдақпен көтеріле алатынын және тепе-теңдікті жақсы сақтай алатынын атап өтті.

«...колени меньше болят. И спина тоже. Я стала легче подниматься по лестнице раньше останавливалась, а сейчас могу без остановки. Айкуне помогает выровнять спину, и я чувствую, что тело стало более подвижным...»

[...тізе аз ауырады. Артқы жағы да. Мен бұрын баспалдақпен оңай көтеріле бастадым, ал қазір тоқтаусыз жүре аламын. Айкуне арқаны тегістеуге көмектеседі, мен денемнің қозғалмалы болып кеткенін сеземін] (Гальнура, 64 жаста, Алматы қ.)

«...бұрын жарақат алғаннан кейін атқа қайта мінуге қорқатынмын. Денем ауырлап, қозғалған сайын белім ауыратын. Қалаға көшіп, орталыққа барып, спортпен айналыса бастаған соң, ауырсынулар жоғала бастады. Бұлыңқеттерім қатайып, денем жеңілдеп қалды. Ленгірге барғанымда еш қорықпай қайтадан атқа міндім. Бұрынғыдай ауыртпай, өзімді еркін сезіндім...» (Асхат, 67 жаста, Шымкент қ.)

Қатысушылардың бір бөлігі өздерін «аз шаршаған», «жігерлі» және «үй шаруасымен жақсы айналысатын» сезінетіндіктерін атап өтті. Мұндай өзгерістер олардың күнделікті өмірінде көрініп, респонденттер төмен және орташа қарқынды жаттығулармен жүйелі түрде айналысуы олардың төзімділігін арттырғанын атап өтті, бұл оларға бұрын шаршаған немесе көмекке мұқтаж тапсырмаларды орындауға мүмкіндік берді. Сондай-ақ, қатысушылар енді тоқтамай-ақ, ұзақ қашықтықты жүріп өтуге, аз күш-жігермен азық-түлік алып жүруге және тазалауға немесе тамақ дайындауға сенімдірек болатынын атап өтті. Жақсартулар денедегі жеңілдік сезімімен және энергияның жоғарылауымен де байланысты болды. Кейбір қатысушылар энергияның жоғарылауымен ояңғанын және күн тәртібін жақсырақ орындағанын атап өтті, бұл оларға ұзақ уақыт бойы шаршамай, күні бойы белсенді болуға көмектесті. Күнделікті өнімділіктің мұндай өсуі тек жақсы физикалық төзімділікті ғана емес, сонымен бірге өз бетінше өмір сүру қабілетіне деген сенімділікті де көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, үй жұмыстары физикалық денсаулықты жақсартудың күнделікті өлшеміне айналды, бұл олардың денелері физикалық белсенділіктің арқасында төзімді, жауап беретін және қабілетті екендігінің айқын дәлелі болды. Нәтижелерді белсенді қартаю тұжырымдамасы арқылы түсіндіруге болады (ДДҮ, 2002), оған сәйкес функционалдылықты сақтау автономияны сақтаудың және қоғамдастықтың қатысуын жалғастырудың орталық шарттарының бірі болып табылады. Ұтқырлықты жақсартуды тек денсаулықтың нәтижесі ретінде қарастырудың орнына, қатысушылар физикалық жұмысты үлкен тәуелсіздікпен, сенімділікпен және әлеуметтік қызметке қатысуға деген ұмтылыспен байланыстырды. Интерпретация Schneider (2021) жариялаған алдыңғы қорытындыларды кеңейтеді, бұл рекреациялық спорт бір уақытта физикалық қызмет пен әлеуметтік қатысуға ықпал ететінін көрсетеді.

Әлеуметтік байланыстарды нығайту және жаңа әлеуметтік байланыстарды қалыптастыру.

Көптеген егде жастағы адамдар үшін физикалық белсенділікке байланысты іс-шараларға қатысу тек жаттығудан гөрі көп болды. Олар үшін бұл әлеуметтік байланыстарды қалпына келтірудің, жеке байланыстарды кеңейтудің және жалғыздық пен әлеуметтік оқшаулану сезімін азайтудың маңызды тәсілі болды. Сұхбаттар белсенді ұзақ өмір сүру орталықтары қатысушылар қарым-қатынас, қолдау және тиесілілік сезімін табатын әлеуметтік микро қауымдастық ретінде әрекет ететінін көрсетеді. Көптеген қатысушылар спорттық бағдарламалар зейнеткерлікке шыққаннан немесе жұбайынан айырылғаннан кейін көптеген адамдар бастан кешірген әлеуметтік оқшауланудың бұрыннан келе жатқан стереотиптерін жеңуге көмектескенін атап өтті.

«...когда я только дома сидела... чувствовала, что как будто уже не в городской жизни. А когда я стала ходить в центр... я прям чувствую, что у меня есть своё место, что я не одна...»

«...үйде гана отырған кезде өзімді қаланың өмірінен алыстап қалғандай сезінетінмін. Ал орталыққа келе бастағаннан кейін өз орным бар екенін, жалғыз емес екенімді сезіндім...» (Светлана, 61 жаста, Алматы қ.)

«...бір-екі кісі Несипжан апай бүгін келмеді деп сұрап жүреді екен. Сол кезде өзімді керек адамдай сезінемін...» (Несипжан, 61 жаста, Алматы қ.)

«...үйде жалғыз отырғанда өзімді біртүрлі сезінетінмін... шынымды айтсам, күндерім бос өтетін. Ал осы орталыққа келгеннен кейін, жағдайым өзгерді. Мұнда мен сияқты адамдар бар, сөйлесесің, бірге жаттығу жасайсың. Ер кісіге ондай сезім оңай берілмейді, бірақ дәл осы жерде менің де орным бар екенін түсіндім...» (Мұра, 68 жаста, Шымкент қ.)

Көптеген сұхбаттардың нәтижелері топтық спорттық іс-шаралар әлеуметтік әл-ауқат үшін өте маңызды тиесілілік сезімін қалпына келтіруге көмектесетін болжамды және қолжетімді әлеуметтік кеңістікті қалай құратынын көрсетеді. Бір қызығы, Алматыда да, Шымкентте де барлық респонденттер спорттық сабақтардың арқасында басталған жаңа достық қарым-қатынастар туралы айтып берді. Көптеген адамдар бұл достық қарым-қатынасты табиғи түрде бірлескен іс-шаралар, өзара қолдау және үнемі қатысу арқылы дамытты.

«...я счастлива, что общаюсь с людьми похожими на меня... Мы поддерживаем друг друга... мы уже как маленькая семья...»

[...мен өзіме ұқсайтын адамдармен қарым-қатынас жасағанымға қуаныштымын... біз бір-бірімізді қолдаймыз... біз қазірдің өзінде кішкентай отбасы сияқтымыз...] (Фарида, 66 жаста, Шымкент қ.)

«...бұрын мен кейде мешітке барып, кісілермен сөйлесетінмін, жақсы жер, бірақ мен тарихшымын, көзқарасым басқаша, ойымыз бір жерден шықпайтын. Ал осы орталыққа келгелі, шынымды айтсам, өзіме жақын адамдарды таптым. Мұра ағамен осында таныстық екеуіміздің ойымыз, өмірге деген көзқарасымыз ұқсайды. Қазір тіпті қонақ болып тұрамыз, ол менің балаларымды таниды...» (Асхат, 67 жаста, Шымкент қ.)

Сұхбаттар көрсеткендей, спорттық жаттығулар егде жастағы адамдар үшін эмоционалды қолдау кеңістігін жасайды. Мұнда олар өз тәжірибелерімен бөлісе алады, қолдау алады және өздерін тыңдап, түсінгендей сезінеді. Қатысушылар топтық іс-шаралар эмпатия мен ынтымақтастықтың дамуына денсаулығы немесе өмірлік жағдайлары ұқсас адамдар арасындағы қатынасқа қалай ықпал ететінін атап көрсетті. Орталық ішінде қалыптасқан байланыстардан басқа, ресми орындар мен кездесулерден тыс әлеуметтік белсенділік кеңейеді. Кейбір қатысушылар көршілерді, достарын және туыстарын орталыққа шақырғанын айтты, бұл олардың қатысуына және қоғамдастық байланыстарының кеңеюіне ықпал етті. Сұхбаттар көрсеткендей, спортпен шұғылдану егде жастағы адамдар үшін берік әлеуметтік желі жасайды. Топтарда үнемі өзара әрекеттесу қатысушыларға әлеуметтік дағдыларын қалпына келтіруге, жаңа достар табуға және өздерін көбірек тартуға мүмкіндік береді. Өзара қолдауға, жалпы тәртіпке және эмоционалды алмасуға негізделген мұндай үдерістер қартайған кезде әлеуметтік әл-ауқатты арттыруда маңызды рөл атқарады. Нәтижелер әлеуметтік әл-ауқат тұжырымдамасымен байланысты көрсетеді (Keyes, 1998), атап айтқанда, әлеуметтік интеграция және әлеуметтік үлес аспектілері бойынша. Қатысушылар рекреациялық спортты тек жаттығу мүмкіндігі ретінде емес, адамдар арасындағы қарым-қатынасты қалпына келтіретін, өзара қолдауды дамытатын және зейнеткерлікке шыққаннан кейін тиесілілік сезімін қалпына келтіретін жағдай ретінде сипаттады. Бұл түсінік сонымен бірге Berkman (2000) сәйкес

келеді, яғни, әлеуметтік желілер эмоционалды қолдау және қоғамдастықтың тұрақты қатысу мүмкіндіктері арқылы денсаулыққа әсер етеді деп мәлімдейді. Бұл зерттеулер белсенді қартаю орталықтарының әлеуметтік интеграцияланған орта ретінде жұмыс істейтінін көрсету арқылы алдыңғы зерттеулерді кеңейтеді (Smith, 2017; Luo, 2018), онда рекреациялық спорт бір уақытта жалғыздықты азайтып, қоғамдастыққа интеграцияны күшейтеді.

Эмоционалды және психологиялық әл-ауқат: күйзелісті азайту, көңіл-күйді жақсарту және жаңа мақсат сезімі

Нәтижелер спорттық бағдарламаларға қатысқаннан кейін эмоционалды және психологиялық әл-ауқаттың жақсарғанын көрсетеді. Сұхбатқа қатысушылар үшін тұрақты жаттығулар олардың физикалық әл-ауқатын жақсартып қана қоймай, күйзелісті төмендететінін, көңіл-күйді көтеретінін және күнделікті өмірге мән беретінін бірнеше рет атап өтті. Олар бұл эмоционалды өзгерістерді әлеуметтік өзара әрекеттесумен, күнделікті өмірмен және орталықтың қонақжай атмосферасымен тығыз байланысты деп сипаттады. Қатысушылар орталыққа жасына, жалғыздығына, денсаулығына немесе отбасылық міндеттеріне байланысты эмоционалды күйзеліс сезімімен келгендерін, бірақ босанған және эмоционалды түрде жеңіл кететіндерін жиі атап өтті.

«...я ведь бывший спортсмен и после той травмы я очень долго восстанавливался, и у меня были проблемы с психикой и было тяжело, честно сказать, иногда вообще не видел смысла в жизни. Когда сын рассказывал мне про центр, я отнёсся скептически, не верил, что это может помочь. Первые пару месяцев вообще хотел бросить. Но потом получилось так, что у нас ушёл тренер, и меня попросили вести ЛФК. А я ведь всю жизнь в спорте и знаете во мне как будто вторая жизнь проснулась и теперь я не просто хожу сюда я здесь уже восемь месяцев работаю тренером (смеётся). Как видите, у меня появилась новая цель в жизни...»

[...мен бұрынғы спортшымын және сол жарақаттан кейін мен ұзақ уақыт бойы қалпына келдім, менде психикалық проблемалар болды және шынымды айтсам, кейде өмірдің мәнін мүлдем көрмедім. Ұлым маған орталық туралы айтқан кезде, мен күмәнмен қарадым, бұл көмектесе алатынына сенбедім. Алғашқы екі айда мен мүлдем бас тартқым келді. Бірақ содан кейін бапкеріміз кетіп қалды, маған жаттығу залын басқаруды өтінді. Өмір бойы спортта жүрген адаммын ғой, содан кейін ішімде екінші өмір басталғандай болды. Қазір мен жай ғана келуші емеспін, сегіз айдан бері осында жаттықтырушы болып жұмыс істеймін (күледі). Кө-

ріп тұрғаныңыздай, менің өмірімде жаңа мақсат пайда болды...] (Дмитрий, 65 жаста, Алматы қ.)

Көңіл күйдің жақсаруы қатысудың ең жедел және тұрақты әсерлерінің біріне айналды. Респонденттер физикалық белсенділіктен кейін «қуаныш», «жаңару» және «позитивті көзқарас» сезімдерін сипаттады. Эмоционалды өзгерістер көбінесе жаттығудан кейін сақталды және олардың күнделікті өмірге жалпы қатысуына әсер етті. Мүмкін, сұхбатта айтылған ең маңызды психологиялық өзгеріс – бұл алға мақсат қою сезімін қайтару. Зейнеткерлікке шыққаннан кейін көптеген егде жастағы адамдар өздерінің күндерінің құрылымдалмағанын немесе мағыналы белсенділіктен айырылғанын сезді (Paoli, 2025). Ашық бағдарламаларға қатысу оларға күннің жаңарғанын және үйден жиі шығуға себеп болды. Қатысушылардың әңгімелері көрсеткендей, ашық ауада жаттығулар тек жаттығудан гөрі көп нәрсе береді, олар егде жастағы адамдарға көмектесетін психологиялық қолдау жүйесі ретінде әрекет етеді:

- күйзеліс пен эмоционалды шиеленісті жеңілдету;
- көңіл күй мен ақыл-ойдың анықтығын жақсарту;
- мотивацияны қалпына келтіру;
- және оның әлеуметтік ортасында маңызды рөлге ие болыңыз.

Психологиялық жақсартулар физикалық белсенділік пен жалпы әлеуметтік әл-ауқат арасындағы маңызды байланыс болып табылады. Құрылымды, әлеуметтік қолдауды және жетістікке жету мүмкіндіктерін ұсына отырып, спорттық іс-шаралар егде жастағы адамдарға сапалы қартаюға көмектеседі. Бұл зерттеуде анықталған психологиялық өзгерістер белсенді қартаю мен әлеуметтік әл-ауқат арасындағы теориялық байланысты нығайтады. Қатысушылар спортты көңіл-күйдің жақсаруымен емес, жаңарған мақсатпен, эмоционалдық тұрақтылықпен және күнделікті өмірге деген сенімділіктің артуымен байланыстырды. Бос уақытты тиімді пайдалану теориясы тұрғысынан (Neo, 2018; Ryu, 2018), бұл тәжірибелер маңызды әлеуметтік рөлдер мен ұзақ мерзімді жеке міндеттемелердің дамуын көрсетеді. Осыған ұқсас психологиялық пайда алдыңғы зерттеулерде де байқалған (Netz, 2005; Neo, 2018), дегенмен қазіргі зерттеу деректері бұл процестердің белсенді қартаю орталықтарының қолдаушы әлеуметтік ортасымен тығыз байланысты екенін көрсетеді.

Қалалық жағдайларда тәуелсіздікті, ұтқырлықты және сенімділікті арттыру

Қатысушылар көбінесе қалалық жағдайларды шарлау, ұзақ қашықтықты жүріп өту және құлау, шаршау немесе физикалық ауырсыну қорқынышынан бұрын аулақ болған іс-шараларға қатысу арқылы өздерін сенімді сезінетіндерін атап өтті. Жақсартулар физикалық өзгерістерден асып түседі және тәуелсіздік пен әлеуметтік белсенділікке байланысты терең психологиялық өзгерістерді көрсетеді. Көптеген қатысушылар орталыққа барар алдында қала бойынша өздігінен қозғалу шектеулі екенін хабарлады. Мұндай шектеулер жасқа байланысты физикалық жағдайдың нашарлауына, шектеулі ұтқырлыққа және эмоционалды белгісіздікке байланысты болды. Демалыс бағдарламаларына қатыса бастағаннан кейін қатысушылар өз денелеріне қайтадан сенім артқанын атап өтті.

«...Я стала смелее... раньше думала, что упаду, а теперь тело окрепло...раньше иногда боялась далеко ездить... а сейчас сама езжу, ноги держат, уверенность появилась...»

[...Мен батылырақ болдым... бұрын мен құлаймын деп ойлады, ал қазір денем күшейе түсті...бұрын алысқа барудан қорқатынмын ал қазір мен өзім жүремін, аяғым ұстайды, сенімділік пайда болды...] (Лиза, 65 жаста, Алматы қ.)

«...Алғашында ұзақ жүрістен қашатынмын... қазір өзім-ақ автобуспен барып, дүкенге соғып, саябақта жүріп келем. Өзімді жасарғандай сезінемін...» (Несіпжан, 61 жаста, Алматы қ.)

Физикалық тәуелсіздіктің артуы балаларға немесе туыстарға мобильділік мәселесінде тәуелділіктің азаюын да білдірді. Кейбір респонденттер орталықта жұмыс басталмас бұрын үйден көмексіз кетуден аулақ болғанын атап өтті. Бірнеше ай қатысқаннан кейін олар өздігінен саяхаттай бастады және бұл өзгерісті мақтан тұтты. Сонымен қатар, сұхбат барысында қатысушылар қалалық инфрақұрылымды және олардың көшедегі спорт алаңдары туралы, әсіресе, балалар ойын алаңдарының жанында жаңадан құрылған «қолжетімді орта» спорт аймақтары туралы пікірлерін талқылады. Кейбір қатысушылар бұл бастамалардың мақсатын түсінгенімен, көпшілігі осы қоғамдық кеңістіктердегі спорттың функционалдығы, жайлылығы және эмоционалды қабылдауы туралы алаңдаушылық білдірді. Осылайша, кейбір қатысушылар ойын алаңдарының жанындағы спорттық жабдықтар

егде жастағы адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандырмайтынын атап өтті. Мәселелердің қатарында жарамсыз биіктік, ыңғайсыз дизайн және қауіпсіздік құралдарының болмауы болды және олардың пікірінше, бұл факторлар тұрғын аудандарда тәуелсіз спортпен айналысуға кедергі келтіретінін жеткізді. Бір қатысушы түсініктеме берді:

«...тренажёрлар бар, бірақ бізге лайық емес, биік, қатты, кейбірі балаларға арналған сияқты қолайсыз...» (Бауржан, 64 жаста, Алматы қ.)

Ұқсас сезімдерді жас ерекшеліктерін ескермей жасалған жабдық деп санайтын басқа қатысушылар да бөлісті. Сондай-ақ, тағы бір жиі кездесетін мәселе қоғамдық орындарда өзін-өзі оқытумен байланысты эмоционалды ыңғайсыздық болды. Кейбір қатысушылар бұл туралы ұялғанын мойындады олар көше машиналарын пайдаланудан тартынды. Қатысушылардың көпшілігі белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарын таңдағанын атап өтті және олар топтық сабақ форматы, құрылымдық көшбасшылық, әлеуметтік қолдау және болжамды орта маңызды артықшылықтарға айналғанын атап өтті.

Алайда, қатысушылардың тағы бір бөлігі біріншісіне қарама-қарсы қалалық инфрақұрылымның жақсарғанын және көптеген саябақтар мен спорт аймақтарының қол жетімділігін атап өтті. Қатысушылар өздерінің сипаттамаларында тұрғын үйлердің аулаларындағы жаңа спорт алаңдарының артықшылықтарын атап өтіп, оларды аудан өміріне маңызды қосымша деп атады. Кейбіреулер бұл жабдықты ауа-райы рұқсат етілген жылы айларда үнемі қолданғанын айтты. Сонымен қатар, олар жылы мезгілде сыртта спортпен шұғылдану белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарының ұсыныстарына құнды қосымша болғанын атап өтті. Қатысушылар қалалық саябақтардың қалай өзгергені туралы да айтты. Олар көптеген жасыл аймақтар серуендеу және скандинавиялық серуендеу үшін жақсырақ екенін атап өтті.

«...в парках стало комфортнее передвигаться дорожки стали лучше, и гулять там стало безопаснее. Даже наши тренеры водили нас в парк на занятия йогой, и это очень поднимало настроение...»

[...саябақтарда серуендеу ыңғайлы болды, жолдар жақсарды, сол жерде серуендеу қауіпсіз болды. Тіпті біздің жаттықтырушылар бізді саябаққа йога сабақтарына алып барды және бұл көңіл-күйді көтерді...] (Лиза, 65 жаста, Алматы қ.)

Кейбіреулер орталықтан келген жаттықтырушылар өткізетін йога немесе созылу сабақтары сияқты ұйымдастырылған ашық сабақтарға қатысу туралы хабарлады. Олар бұл тәжірибе физикалық белсенділікті таза ауамен, табиғатпен және әлеуметтік өзара әрекеттесумен үйлестіруге мүмкіндік беретінін және ләззат сыйлайтынын жеткізді.

Рекреациялық спорт пен әлеуметтік әл-ауқаттың тұжырымдамалық моделі. Қолданыстағы тұжырымдамалар ең алдымен денсаулық сақтау нәтижелерін, не әлеуметтік қатынасты жеке-жеке қарастырады. Ал, ұсынылып отырған модель белсенді қартаю тұжырымдамасын, Keyes-тің әлеуметтік әл-ауқатын, Buffel-дің қалалық геронтологиясын біртұтас модельге біріктіреді. Белсенді қартаюдың шеңбері денсаулықтың, қатынастың және дербестіктің табысты қартаюға бірлесіп ықпал ететін жалпы тұжырымдамалық

негізін қамтамасыз етеді. Әлеуметтік әл-ауқат теориясы тұлғааралық қарым-қатынас, әлеуметтік интеграция және әлеуметтік үлестің егде жастағы адамдардың өмірінің сапасына ықпалын түсіндіреді. Ал, қалалық геронтология қарт адамдар үшін қолайлы ортаны зерттейді. Әрі қарай Buffel (2018) тұжырымдамасы қоғаммен қатынас құруға ықпал ететін және қауымдастық инфроқұрылымының рөлін атап көрсетеді. Теориялық өлшемдер қатысушылар тәжірибесінде тығыз байланысты болғандығын тақырыптық талдаулар растады. Нәтижесінде спорт физикалық денсаулықты байланыстыратын, психологиялық әл-ауқатты, әлеуметтік қатынас пен қалалық ортадағы әлеуметтік әл-ауқаттың артуын қамтамасыз ететін орталық механизм ретінде тұжырымдалады. Сұхбат нәтижелері ықпалдас-тырылған тұжырымдамалық модельді даярлауға негіз болды (1-сурет).

1-сурет

Рекреациялық спорттың егде жастағы адамдардың әлеуметтік әл-ауқатына ықпал етуінің тұжырымдамалық моделі

Ескертпе: тұжырымдамалық модель зерттеу нәтижелері негізінде авторлармен әзірленген және рекреациялық спорттың егде жастағы адамдардың әлеуметтік әл-ауқатына ықпал етуінің негізгі компоненттері мен олардың өзара байланысын көрсетеді.

Модель рекреациялық спорт егде жастағы адамдардың әлеуметтік әл-ауқатына әсер ететінін және бұл процестің негізінде физикалық жақсартулар, соның ішінде ауырсынуды азайту, ұтқырлықты жақсарту және функционалдық

тәуелсіздікті арттырып жатқанын көрсетеді. Мұндай өзгерістер күйзеліс деңгейін төмендету, көңіл-күйді жақсарту және мақсат сезімін жаңарту сияқты эмоционалды және психологиялық әл-ауқатқа қолайлы жағдай жасайды. Эмоцио-

налды ауысулар жаңа қарым-қатынастарды қалыптастыруға, әлеуметтік қолдауды нығайтуға және құрдастар тобына тиістілік сезімінің қайта орнығуына ықпал етеді. Модель, сонымен қатар, қалалық ортаның рөлін көрсетеді. Егде жастағы адамдарға қолайлы инфрақұрылым, қол жетімді қоғамдық орталықтар мен қолдау топтары қатысуға ықпал етеді, ал нашар жобаланған сыртқы жабдық, эмоционалдық ыңғайсыздық пен оқшаулану қиындықтар тудырады. Бұл өзара байланысты факторлар, сайып келгенде, әлеуметтік әл-ауқаттың жоғарылауына әкеледі, ол әлеуметтік қатысудың жоғары деңгейінде, автономияның жоғарылауында және қалалық жағдайда қартаюдың бай, мағыналы тәжірибесінде көрінеді. Егер ол әлеуметтік қатынас құру мүмкіндіктерімен, психологиялық бейімделумен және қолдау білдіретін қалалық орта құрумен қатар жүрмейтін болса, бұл өлшемдердің өзара тәуелділігі тек физикалық функцияның жақсаруы әлеуметтік әл-ауқатты арттыру үшін жеткіліксіз екенін көрсетеді. Рекреациялық спорт белсенді қартаюдың үдерісіне біріктіретін орталық механизм ретінде сапалы деректерде көрсетеді.

Рекреациялық спорт пен әлеуметтік әл-ауқатқа сараптамалық көзқарас

Сарапшылармен сұхбат рекреациялық спорт бағдарламалары егде жастағы адамдардың әлеуметтік және эмоционалдық әл-ауқатына қалай ықпал ететіні туралы маңызды ақпарат берді. Олар, сондай-ақ, осы бағдарламаларды қалалық жағдайда жүзеге асыруға әсер ететін құрылымдық мәселелерді анықтады. Мамандардың пікірінше, рекреациялық спорт қартаюдың физикалық, психологиялық және әлеуметтік аспектілеріне бағытталған көп қырлы тәсілге ие. Белсенді ұзақ өмір сүру орталығының қызметкері ұйымдасқан топтық сабақтар болжамды күн тәртібін және тұрақты әлеуметтік ортаны құратынын және мұндай факторлар егде жастағы адамдарға оқшаулануды азайтуға, күн тәртібін құруға және мотивацияны сақтауға көмектесетінін атап өтті. Физиотерапия маманы орталықтарда ұсынылатын жаттығулар, әсіресе төмен қарқынды жаттығулар, қауіпсіз, егде жастағы адамдарға жарамды және бұлшық ет пен буын ауруларының алдын алу үшін өте маңызды екенін атап өтті. Тепе-теңдікті, ұтқырлықты жақсарту және ауырсынуды жеңілдету егде жастағы адамдарға қоғамдық өмірге белсенді қатысуға және оған сенімді болуға мүмкіндік береді. Психолог орталыққа көптеген қатысушылар өздерін жалғыз сезініп, қайғырып немесе зейнеткерлік-

ке шыққаннан кейін әлеуметтік рөлдерін жоғалтуға тап болғанын атап өтті. Топтық спорттық іс-шаралар эмоционалды көріністі, құрдастарымен байланысты және өзара қолдауды ынталандыратын қолдау ортасы ретінде қызмет етеді. Сарапшылар, сонымен қатар, құрылымдық басшылық пен топтық бірлік жеке сабақтарға қарағанда, әсіресе, жалғыз жаттығудан қорқатын немесе қоғамдық орындарда өзіне сенімді емес адамдар үшін жақсы қатысуға әкелетінін атап өтті. Сонымен бірге, сарапшылар қол жетімді бағдарламалар туралы толық хабардар болмауы, қаланың әртүрлі бөліктеріндегі инфрақұрылымның әртүрлі сапасы және егде жастағы адамдар арасындағы физикалық белсенділікке кедергі келтіретін мәдени қондырғылар сияқты тұрақты кедергілерді мойындады.

«...в разных районах города условия для занятий спортом очень отличаются. В одном месте площадки хорошие, новые, удобные, а в другом старые, неровные или вообще ничего нет. Получается, что всё зависит от того, где живёшь, а не все имеют равные возможности заниматься...»

[...қаланың әртүрлі аудандарында спортпен шұғылдану үшін жағдай өте өзгеше. Бір жерде алаңдар жақсы, жаңа, ыңғайлы, ал басқасында ескі, біркелкі емес немесе ештеңе жоқ. Мұның бәрі сіз тұратын жеріңізге байланысты және бәрі бірдей жаттығуға мүмкіндік бере бермейді...] (Психолог, қарттармен 9 жыл жұмыс істеген)

Сарапшылар саябақтар мен қол жетімді кеңістіктерге қалалық инвестициялар серуендеуге, скандинавиялық серуендеуге және жеңіл жаттығуларға мүмкіндік бергенімен, бұл аймақтар кәсіби басшылықсыз және әлеуметтік ынталандырусыз жеткіліксіз пайдаланылатынын атап өтті. Жалпы сарапшылардың көзқарасы осы зерттеудің негізгі қорытындысын растайды: ірі қалаларда спортпен шұғылдану денсаулық сақтау саласындағы бастамалар ғана емес, сонымен қатар тәуелсіздікті, әлеуметтік байланыстарды, эмоционалдық әл-ауқатты және егде жастағы адамдардың жалпы өмір сүру сапасын жақсартатын маңызды әлеуметтік платформалар ретінде қызмет етеді.

Нәтижелер рекреациялық спорт тек физикалық және психикалық жағдайдың жақсаруына ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік байланыстардың нығаюына, қоғам өміріне қатыстылық пен қатысу сезіміне әкелетінін көрсететін халықаралық деректерді растайды және кеңейтеді (Lindsay et al., 2017; Tomioka et al., 2018; Netz et al., 2005). Бұл зерттеу аталған үдерістердің Ал-

маты мен Шымкент қаласының ерекше әлеуметтік және қалалық контекстінде қалай жұмыс істейтінін көрсетеді. Сондай-ақ, бірінші зерттеу сұрағына жауап бере отырып, ұтқырлықты, тепе-теңдікті жақсарту, созылмалы ауырсынуды азайту және физикалық төзімділікті арттыру қоғамдық өмірге көбірек қатысудың физикалық негізін құрайды деп айтуға болады, бұл физикалық қабілеттер қартайған кездегі әлеуметтік белсенділік үшін өте маңызды екенін көрсететін бұрынғы зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес келеді (McAuley et al., 2010; Nakman et al., 2021). Күйзелісті азайту, көңіл-күйді жақсарту және жаңа мақсатқа жету сияқты эмоционалды артықшылықтар бұл қатысуға одан әрі ықпал етеді, бұл физикалық белсенділіктің психологиялық денсаулық пен өзін-өзі бағалауды жақсартатынын көрсететін зерттеулерді алға тартады (Neo et al., 2018; Mailey et al., 2010). Әрі қарай, 2 және 3 зерттеу сұрақтары қатысу жиілігі топтық және жеке әрекеттердің әлеуметтік артықшылықтарымен қалай байланысты екендігі туралы болды. Алдыңғы зерттеулерге сәйкес, бұл зерттеу топтық ойын-сауық жаттығулармен салыстырғанда айтарлықтай үлкен әлеуметтік және эмоционалды пайда әкелетінін растайды. Қатысушылар бірлескен тәртіп, құрдастарының қолдауы және топтағы достық атмосфера оларға зейнеткерлікке шыққаннан кейін аз көрінетін әлеуметтік рөлдерді қалпына келтіруге көмектескенін атап өтті. Нәтижелер жалғыздықты азайту және әлеуметтік байланыстарды нығайту үшін құрылымдық әлеуметтік ортаның маңыздылығын көрсететін зерттеулерді қолдайды (Luo et al., 2018; Lindsay Smith et al., 2017). Осылайша, белсенді ұзақ өмір сүру орталықтары егде жастағы адамдар мүдделерімен бөлісетін және құрдастарымен қолдау жағдайында жеке басын сезінетін шағын қауымдастықтар ретінде әрекет етеді.

Төртінші зерттеу сұрағы белсенді қатысу жалғыздық пен әлеуметтік оқшаулануды қалай төмендететініне бағытталған. Осы зерттеуде ұсынылған әңгімелер демалыс бағдарламалары әдеттегі тәртіпті, болжамдылықты және мағыналы өзара әрекеттесуді құра отырып, оқшауланудан қорғайтын буфер ретінде қызмет ететінін көрсетеді. Бұл факторлар әлеуметтік қатысу когнитивті бұзылулардың төмендеуінің және егде жастағы адамдардың өміріне қанағаттанудың күшті көрсеткіші екенін көрсететін зерттеу нәтижелеріне сәйкес келеді (Tomiooka et al., 2018; Abikulova et al., 2025). Алайда, бұл зерттеу жал-

ғыздықтың тек әлеуметтік қатысу арқылы ғана емес, сонымен қатар өзіне деген сенімділік пен эмоционалды ашықтықты қалпына келтіруге көмектесетін жаттығулар мен топтық қозғалыс сияқты жалпы физикалық әрекеттер арқылы азаятынын көрсететін жаңа перспектива қосады.

Соңғы зерттеу сұрағы мотивация, бағдарламалардың қолжетімділігі және эмоционалды қатысу физикалық белсенділік пен әлеуметтік әл-ауқат арасындағы байланысқа қалай әсер ететіні туралы болды. Нәтижелер мотивация тек ішкі ұмтылыс емес, сонымен қатар терең әлеуметтік сипатқа ие екенін көрсетеді. Қатысушылар өздерін құнды және сабаққа қатысты қолдау сезінгендігін атап көрсетеді. Дегенмен, қолжетімділік тұрақсыз болып қалады. Белсенді ұзақ өмір сүру орталықтары сабақтарды ұйымдастыруда шешуші рөл атқарса да, қаланың әртүрлі аймақтарында ашық спорт алаңдарының сапасы айтарлықтай өзгереді. Кейбір қатысушылар абаттандырылған саябақтар мен жаяу жүргіншілер жолдарының арқасында өздерін сенімді сезінді, ал басқалары оның сәтсіз дизайнына, айыпталудан қорқу немесе тиісті қондырғылардың болмауына байланысты сыртқы жабдықты пайдалануда ыңғайсыздықты сезінді. Сәйкессіздік қалалардағы қартаю саясаты тек жабдықпен қамтамасыз етуден тыс болуы керек екенін көрсетеді. Ол сондай-ақ эмоционалды жайлылыққа, әлеуметтік контекстке және қауіпсіздікке бағытталуы керек, бұл егде жастағы адамдарға қолайлы орта құру үшін құрылымдық және әлеуметтік аспектілер қажет екенін көрсететін жаһандық нәтижелерге сәйкес келеді (Buffel, 2018).

Рекреациялық спорт пен әлеуметтік әл-ауқаттың қазақстандық контексті. Жалпы нәтижелердің негізінде егде жастағы адамдардың рекреациялық спортпен айналысуы физикалық денсаулығының жақсаруын, әлеуметтік байланыстарын нығайтатыны және жалғыздық сезімін төмендететінін көрсететін халықаралық зерттеулермен сәйкес келеді. Дегенмен, оң нәтижелер Қазақстанның бірегей әлеуметтік, мәдени және институтционалдық ортасына байланысты. Зерттеу жұмысы мүлдем бөлек нәтижелер көрсетудің орнына, рекреациялық спорттан алынатын әлеуметтік артықшылықты қалыптастыратын институттардың, отбасылық қатынастардың дамуы мен қалалық кеңістіктердің өзіндік орналасуын негізге алады. Негізгі қорытындыларының бірі рекреациялық спорттың ұйымдастырылуына байланысты. Көп халықаралық зерттеулерде қарт адамдардың физикалық бел-

сенділігі қалалық рекреациялық қызметтерді, еріктілерді, спорттық клубтарды, жергілікті жобаларды және коммерциялық емес ұйымдарды қамтитын ауқымды қоғамдық құрылымдардың бір бөлігі ретінде алады (Buffel, 2018). Бұл жағдайлар егде жастағы адамдардың түрлі физикалық және әлеуметтік белсенділікке қатысуға мүмкіндік береді. Дегенмен, бұл зерттеуде қатысушылар белсенді өмір сүру орталықтарын жиі әрі тұрақты жаттығулармен айналысатын, құрдастарымен қарым-қатынас және қолдау білдіретін негізгі орын ретінде сипаттады. Нәтижесінде бұл орталықтар тек спорттық іс-шараларды ұйымдастырып қана қоймайды, олар бұдан да үлкен қызмет атқарады. Олар, сонымен қатар, рекреациялық нысан ретінде, қоғамдық орталық, эмоциялық қолдау көздері және әлеуметтік қатысуға мүмкіндік беретін орта ретінде қызмет атқарады. Мұндай бірнеше рөлді біріктіретін мекеме Қазақстанның белсенді қартаюға деген көзқарасының өзіндік ерекшелігін білдіреді. Топтық рекреациялық спорт халықаралық зерттеулерде ерекше назарға ие болмаған маңызды делдалдық рөл алады. Бұдан алдыңғы зерттеулер әдетте топтық физикалық белсенділігінің артықшылығын құрдастарының қолдауымен, әлеуметтік байланыстармен және мотивацияның артуымен байланыстырады (Lindsay, 2017; Tomioka, 2018). Зерттеуге қатысушылар, сондай-ақ, кәсіби жаттықтырушылардың бақылауын, құрылымдық күнделікті тәртіптің және институтционалдық заңдылықты маңызды орынға қойды. Белсенді қартаю орталықтары егде жастағы адамдар үшін әлеуметтік қолжетімді және қолайлы, дене белсенділігі қауіпсіз болып саналатын орта құрай алды. Адамның жеке демалысынан бұрын, болашақтағы өмірді тек отбасылық міндеттерге ғана негізделген көне түсінігін, дене жаттығуларына қатысты күмәнін, қорқынышын жеңуде мекеменің қолдауы ерекше маңызға ие болды. Осы нәтижелер Қазақстандағы алдыңғы зерттеулерді толықтырады. Егде жастағы адамдардың қолжетімді бағдарламалар туралы білмеуі, қартаюға қатысты мәдени түсініктері дене белсенділігінің шектелуіне әкеліп отыр (Izguttinov, 2022).

Қазақстандық контекстің екінші ерекшелігі – үнемі отбасылық қатынастың маңыздылығы. Белсенді қартаюға қатысты әдебиеттерде әдетте ешкімге тәуелсіз өздігінен қозғала алу, шешім қабылдау және қоғам өміріне араласу қабілеттерін жатқызады (ДДҮ, 2002). Қазақстандағы дербестік мәдени ортамен қалыптаса-

ды, мұнда ұрпақтар арасындағы өзара қолдау маңызды орынға ие. Егде жастағы адамдар жиі отбасының мүшелерінің көмегіне зәру, сонымен қатар, олар отбасының маңызды міндеттерін де атқарады. Берілген контексте қатысушылардың қоғамдық көлікті қолдану, саябақтарға бару, рекреациялық бағдарламаларға қатысу немесе күнделікті мәселелерді өз бетінше шешу – бұл тек физикалық белсенділігінің артқанын ғана білдірмейді. Бұл әлеуметтік тәуелсіздікті және күнделікті қызмет барысында отбасы мүшелеріне тәуелділіктің біртіндеп азайғанын көрсетеді. Нақтырақ айтқанда, рекреациялық спорт отбасының қолдауын алмастыра алмайды, ол оны толықтырып, отбасылық желілер бере алмайтын мүмкіндіктерді береді. Қатысушылар белсенді ұзақ өмір сүру орталықтарын құрдастарымен достық қатынас орнатуға, өмірлік тәжірибелерімен бөлісуге, эмоционалдық қолдау алуға және зейнетке шыққаннан кейін маңызды әлеуметтік рөлдерге қайта оралуға мүмкіндік беретін орын ретінде жиі атап көрсетті. Алынған нәтижелер рекреациялық спорттың егде жастағы адамдардың дәстүрлі отбасылық рөлден әлеуметтік бірегейлігін кеңейтіп, әлеуметтік интеграция мен қоғамға қосатын үлесін күшейтті. Соның нәтижесінде, Қазақстандағы рекреациялық спорттың әлеуметтік маңызы денсаулықты нығайтумен ғана шектелмей, урбанданып келе жатқан қоғам жағдайында егде жастағы адамдардың әлеуметтік қатысу мүмкіндіктерін әртараптандыруға, олардың қоғам өміріне белсенді араласуына көмектеседі.

Зерттеудің шектеулері

Бұл зерттеуде келесі шектеулер бар. Біріншіден, іріктеме әртүрлі жыныстағы және әртүрлі қалаларда тұратындарды қамтығанына қарамастан, ол негізінен спорт орталықтарына баратын белсенді қатысушылардан тұрды, бұл нәтижелердің окшауланған немесе белсенді емес егде жастағы адамдарға қолданылуын шектеуі мүмкін. Екіншіден, Қазақстанға тән маусымдық және ауа райы факторлары ашық спорт ғимараттарын пайдалануға әсер етеді, бұл қолжетімділікті қабылдау жыл бойы өзгеруі мүмкін деген болжам жасауға мүмкіндік береді. Үшіншіден, сапалы деректер жеке сипаттағы құнды ақпаратты береді, бірақ кеңірек демографиялық тенденцияларды көрсетпеуі мүмкін және болашақ зерттеулерде рекреациялық спорттың ұзақ мерзімді әлеуметтік әсерін бағалау үшін аралас әдістер немесе бойлық тәсілдер қолданылуы мүмкін. Сондай-ақ, қаланың инфрақұрылымы

мен белсенді қартаю саясаты Қазақстанның әртүрлі қалаларында ерекшеленеді, бұл Алматы мен Шымкентте алынған нәтижелер шағын қалалық орталықтарға немесе өңірлік қалаларға қолданылмауы мүмкін деген болжам жасауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Егде жастағы қатысушылармен және тәжірибешілермен сұхбат нәтижелері, зерттеу көрсеткендей, әуесқой спорт қартайған кезде физикалық, эмоционалдық және әлеуметтік дамудың катализаторы ретінде қызмет етеді. Созылмалы ауырсынудың төмендеуі, ұтқырлықтың жақсаруы және физикалық сенімділіктің жоғарылауы егде жастағы адамдарға сыртқы әлеммен белсенді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін негіз болады. Физикалық жақсартулар күйзелісті азайту, көңіл-күйді жақсарту және үнемі қатысуды қамтамасыз ету үшін маңызды эмоционалды өзгерістерге мақсат пен мотивация сезімін жаңарту сияқты психологиялық артықшылықтарға ықпал етеді. Осы жеке нәтижелерден басқа, зерттеу топтық ашық ауада іс-шаралардың әлеуметтік байланыстарды нығайтудағы, тиесілілік сезімін қалпына келтірудегі және жалғыздықты азайтудағы маңызды рөлін көрсетеді. Белсенді ұзақ өмір сүру орталықтары қауіпсіздікті, тұрақтылықты және мағыналы өзара әрекеттесу мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін маңызды әлеуметтік ресурстар ретінде қызмет етеді. Олар дене шынықтыру жаттығулары үшін орын ретінде ғана емес, сонымен қатар жалпы іс-шаралар мен құрдастарының қолдауы сенімділікті, өміршеңдікті арттыратын және егде жастағы адамдардың жеке басының жаңаруына ықпал ететін микро қауымдастық ретінде де жұмыс істейді. Нәтижелер рекреациялық спорттың әлеуметтік аспектілері қартаюға байланысты саясат пен инфрақұрылым әлі де өзірлену үстінде тұрған Қазақстан қалаларының қалалық жағдайларында қалай жұмыс істейтінін көрсете отырып, қолданыстағы халықаралық әдебиеттерді толықтырады. Зерттеу, сонымен қатар, қалалық ортаның белсенді қартаю мүмкіндіктеріне әсерін көрсетеді. Саябақтар мен қоғамдық спорт аймақтарындағы кейбір жақсартуларға қарамастан, аудандар арасындағы инфрақұрылым сапасындағы айырмашылықтар және қоғамдық

орындарда жалғыз спортпен айналысу кезінде ыңғайсыздық сезімі айтарлықтай кедергі болып табылады, бұл қол жетімді және егде жастағы адамдарға қолайлы рекреациялық кеңістіктер физикалық бейімделуді ғана емес, сонымен қатар мәдени нормаларды ескеруді, қауіпсіздікті қабылдауды және әлеуметтік қолдау жүйелерін қажет ететінін көрсетеді. Тұтастай алғанда, бұл зерттеу егде жастағы адамдар арасындағы рекреациялық спорттың әлеуметтік әсерін түсіну үшін контекстке тәуелді үлгіні ұсына отырып, қартаю мәселелері бойынша зерттеулердің өсіп келе жатқан көлеміне ықпал етеді. Ұсынылған кешенді модель физикалық, эмоционалдық, әлеуметтік және экологиялық факторлардың қартайған кезде әлеуметтік әл-ауқатқа қалай әсер ететінін көрсетеді. Болашақта бұл нәтижелерді ұзақ мерзімді мінез-құлық өзгерістерін анықтау және әртүрлі қалалық жағдайлардың белсенді қартаю мүмкіндіктері мен мәселелерін қалай қалыптастыратынын зерттеу үшін ұзақ мерзімді зерттеулер немесе аралас әдістер арқылы кеңейтуге болады. Осыған қарамастан, бұл зерттеу Қазақстанның ірі қалаларында қартаюдың әлеуметтік әл-ауқатына жәрдемдесудегі рекреациялық спорттың маңызды рөлін түсіну үшін берік эмпирикалық негіз ұсынады.

Алғыс

Авторлар әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанттарына, кәсіби әлеуметтік қызметкерлер ұлттық Альянсының мүшелеріне Абдыкалыкова Жанар мен Аубакирова Аягөзге далалық зерттеулерді ұйымдастыруға және қол жеткізуге жәрдемдескені үшін шын жүректен алғыс білдіреді. Алматы қаласы Жетісу ауданының белсенді ұзақ өмір сүру орталығының директоры Ботагоз Кудышеваға осы зерттеудің маңызды бөлігіне айналған сұхбаттар мен бақылауларды жүргізуге көрсеткен қолдауы, ашықтығы және көмегі үшін ерекше алғыс білдіріледі.

Авторлардың үлесі

Асаубек Самат Сабыржанұлы: Тұжырымдама; әдістеме; зерттеу жүргізу; деректерді талдау; визуализация; түпнұсқа жобаны жазу.

Тимо Тойкко: тұжырымдама; әдістеме; ғылыми жетекшілік; шолу және редакциялау.

References

- Abikulova, A., Khan, H. T., Zhorabek, S., Seiduanova, L., & Kosherbayeva, L. (2025). Factors Associated with Life Satisfaction of Older Adults in Almaty, Kazakhstan. *Journal of Population Ageing*, 18(4), 739-754. <https://doi.org/10.1007/s12062-025-09489-6>
- Abonyi, S. E., & Onwuka, C. C. (2023). Role of recreational activities on the perception of wellbeing among older adults in Ilorin South Council Area, Kwara State, and its implications for social work in Nigeria. *Journal of Social Work in Developing Societies*, 5(1), 35-52. <https://uilspace.unilorin.edu.ng/handle/123456789/17140>
- Berkman, L. F., Glass, T., Brissette, I., & Seeman, T. E. (2000). From social integration to health: Durkheim in the new millennium. *Social Science & Medicine*, 51(6), 843-857. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(00\)00065-4](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(00)00065-4)
- Buffel, T., & Phillipson, C. (2018). A manifesto for the age-friendly movement: Developing a new urban agenda. *Journal of aging & social policy*, 30(2), 173-192. <https://doi.org/10.1080/08959420.2018.1430414>
- Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2026). Chislennost' naseleniya Respubliki Kazakhstan [Population of the Republic of Kazakhstan]. Retrieved March 10, 2026, <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/281565/>
- Cacioppo, J. T., & Hawkley, L. C. (2009). Perceived social isolation and cognition. *Trends in Cognitive Sciences*, 13(10), 447-454. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2009.06.005>
- Dao, T. C. (2025). The Influence of Recreational Sports Participation on Physical and Mental Health and Quality of Life Among Middle-Aged Adults (45-60 Years Old): Recreational Sports and Well-Being in Middle Age. In *Social Inclusion Tactics for People With Intellectual and Developmental Disabilities*, IGI Global Scientific Publishing, 16. 10.4018/979-8-3693-3176-7.ch004
- Heo, J., Ryu, J., Yang, H., Kim, A. C. H., & Rhee, Y. (2018). Importance of playing pickleball for older adults' subjective well-being: A serious leisure perspective. *The Journal of Positive Psychology*, 13(1), 67-77. <https://doi.org/10.1080/17439760.2017.1374438>
- Ibrayeva, A., Shoranov, M., Muminov, T., Ismoldayev, Y., Tanabayeva, S., & Fakhradiyev, I. (2025). Physical Activity Levels in Kazakhstan: A Cross-Sectional Nationwide Study on Demographic, Socioeconomic, and Regional Factors. *Medicina*, 61(11), 1913. <https://doi.org/10.3390/medicina61111913>
- Izguttinov, A., Ainabekova, A., Petrescu-Prahova, M., & Wood, S. J. (2020). Community readiness for increasing older adult physical activity levels in Kazakhstan. *Central Asian Journal of Global Health*, 9(1). <https://doi.org/10.5195/cajgh.2020.447>
- Keyes, C. L. M. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 61(2), 121-140. <https://doi.org/10.2307/2787065>
- Lindsay Smith, G., Banting, L., Eime, R., O'Sullivan, G., & Van Uffelen, J. G. (2017). The association between social support and physical activity in older adults: a systematic review. *International journal of behavioral nutrition and physical activity*, 14(1), 56. <https://doi.org/10.1186/s12966-017-0509-8>
- Luo, H., Newton, R. U., Ma'ayah, F., Galvão, D. A., & Taaffe, D. R. (2018). Recreational soccer as sport medicine for middle-aged and older adults: a systematic review. *BMJ open sport & exercise medicine*, 4(1). <https://doi.org/10.1136/bmjsem-2017-000336>
- Mailey, E. L., White, S. M., Wójcicki, T. R., Szabo, A. N., Kramer, A. F., & McAuley, E. (2010). Construct validation of a non-exercise measure of cardiorespiratory fitness in older adults. *BMC public health*, 10(1), 59. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-10-59>
- Marston, H. R., Genoe, R., Freeman, S., Kulczycki, C., & Musselwhite, C. (2019). Older adults' perceptions of ICT: Main findings from the technology in later life (TILL) study. In *Healthcare* 7(3), 86. <https://doi.org/10.3390/healthcare7030086>
- McAuley, E., Elavsky, S., Jerome, G. J., Konopack, J. F., & Marquez, D. X. (2005). Physical activity-related well-being in older adults: social cognitive influences. *Psychology and aging*, 20(2), 295. <https://psycnet.apa.org/buy/2005-07436-011>
- Michèle, J., Guillaume, M., Alain, T., Nathalie, B., Claude, F., & Kamel, G. (2019). Social and leisure activity profiles and well-being among the older adults: A longitudinal study. *Aging & Mental Health*, 23(1), 77-83. <https://doi.org/10.1080/13607863.2017.1394442>
- Mirzakulova, G. (2024). Social isolation of elderly people in urban spaces. *The Journal of Psychology and Sociology*, 90(3), 102-114. <https://doi.org/10.26577/JPSS.2024.v90.i3.08>
- Naderian, M., & Labbaf, A. H. (2025). Recreational sports and the development of happiness in older adults: a systematic review. *Elderly Health Journal*, 11(2), 74-85. <https://doi.org/10.18502/ehj.v11i2.20699>
- Netz, Y., Wu, M. J., Becker, B. J., & Tenenbaum, G. (2005). Physical activity and psychological well-being in advanced age: a meta-analysis of intervention studies. *Psychology and aging*, 20(2), 272-284. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.20.2.272>
- Paoli, A., Moro, T., & Siow, R. C. (2025). Spotlight on Aging—Role of Exercise and Nutrition in Healthy Longevity. *Frontiers in Aging*, 6, 1698219. <https://doi.org/10.3389/fragi.2025.1698219>
- Ryu, J., & Heo, J. (2018). Relationships between leisure activity types and well-being in older adults. *Leisure Studies*, 37(3), 331-342. <https://doi.org/10.1080/02614367.2017.1370007>
- Schneider, V. M., Frank, P., Fuchs, S. C., & Ferrari, R. (2021). Effects of recreational sports and combined training on blood pressure and glycated hemoglobin in middle-aged and older adults: A systematic review with meta-analysis. *Experimental Gerontology*, 154, 111549. <https://doi.org/10.1016/j.exger.2021.111549>
- Tomioka, K., Kurumatani, N., & Hosoi, H. (2018). Social participation and cognitive decline among community-dwelling older adults: a community-based longitudinal study. *The journals of gerontology: series b*, 73(5), 799-806. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbw059>
- World Health Organization. (2002). *Active ageing: A policy framework*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/67215>
- Yurcu, G., Kasalak, M. A., & Akinci, Z. (2017). The effect of perceived social support on life satisfaction among older adults who participate in recreational activities. *International Journal of Health Management and Tourism*, 2(1), 28-48. <https://izlik.org/JA35ZS86ES>

Zhakypbek, A., Sarybayeva, I., Alimbekova, G., & Yesbergenova, G. (2024). Causes of social exclusion of the elderly: Barriers to inclusive sustainable development. *Rivista di Studi sulla Sostenibilità*, 1(1), 65–82. <https://doi.org/10.3280/RISS2024-001005>

Авторлар туралы мәлімет:

Асаубек Самат Сабыржанұлы (корреспонденттік автор) – әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан e-mail: asaubeksamat@gmail.com).

Тимо Тойкко – әлеуметтік қамсыздандыру тарихы мен дамуы профессоры, әлеуметтік ғылымдар кафедрасының меңгерушісі, Шығыс Финляндия университеті (Куопио, Финляндия, e-mail: timo.toikko@uef.fi).

Information about the authors:

Assaubek Samat (Corresponding Author) – PhD Student, Department of Sociology and Social Work, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: asaubeksamat@gmail.com).

Timo Toikko – Professor of History and Development of Social Welfare, Head of the Department of Social Sciences, University of Eastern Finland (Kuopio, Finland, e-mail: timo.toikko@uef.fi).

Сведения об авторах:

Асаубек Самат Сабыржанұлы (автор-корреспондент) – докторант кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: asaubeksamat@gmail.com).

Тимо Тойкко – профессор истории и развития социального обеспечения, заведующий кафедрой социальных наук, Университет Восточной Финляндии (Куопио, Финляндия, e-mail: timo.toikko@uef.fi).

Келіп түсті: 28 сәуір 2026 жыл
Қабылданды: 29 тамыз 2026 жыл

G. Burakanova¹, Yu. Vyatkina^{1*},
A. Kudiyarova², B. Karipov³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²State Institution "Department of Internal Policy and
Language Development of Pavlodar District" Pavlodar, Kazakhstan

³Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

*e-mail: vyatkina9371@gmail.com

GENERATIONAL DIFFERENCES IN CONSPICUOUS CONSUMPTION IN KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Consumer behavior is a fundamental indicator of the state of contemporary transitional society. This study examines patterns of conspicuous consumption in the Republic of Kazakhstan under the influence of digitalization and shifting generational paradigms. The aim of the research is to identify the socio-cultural and structural mechanisms that shape consumer choice and credit behavior among Generation Z in comparison with older generations (Generations Y and X). The scientific significance of the study lies in its empirical examination of the widespread media stereotype that young people are inherently financially irrational. Its practical significance is reflected in the potential application of the findings to improve public financial literacy programs and enhance banking credit-scoring models by incorporating the socio-cultural drivers of indebtedness. The research is based on a mixed-methods design, combining a quantitative survey with a series of semi-structured in-depth interviews. The findings reveal a notable pattern: although utilitarian motives remain dominant across all generations, consumption has become institutionalized for Generation Z as a primary means of constructing social identity. High levels of credit activity among young people are driven not by hedonistic motives but by status-oriented aspirations, reinforced by the seamless architecture of digital financial ecosystems, particularly installment payment platforms. The study contributes to the field by systematically applying the concept of habitus to contemporary empirical data from Kazakhstan while incorporating the emerging phenomenon of «digital debt». This approach advances the sociology of consumption by providing new insights into the relationship between digitalization, consumer behavior, and social inequality. The practical implications of the study include the development of evidence-based recommendations for improving public policy aimed at regulating consumer lending and strengthening responsible financial behavior.

Keywords: conspicuous consumption, sociology of consumption, youth, generation, habitus, symbolic capital, credit behavior, digitalization, responsible consumption.

Г.М. Бураканова¹, Ю.А. Вяткина^{1*}, А.Е. Кудиярова², Б.Н. Карипов³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²«Павлодар ауданының ішкі саясат және тілдерді дамыту бөлімі» ММ, Павлодар, Қазақстан

³Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

*e-mail: vyatkina9371@gmail.com

Цифрландыру жағдайындағы Қазақстандағы көрсетімді тұтынудың ұрпақтар арасындағы айырмашылықтары

Тұтынушылық мінез-құлық қазіргі өтпелі қоғамның жай-күйін сипаттайтын негізгі көрсеткіштердің бірі. Зерттеу цифрландырудың және тарихи негізделген ұрпақтық парадигмалардың ауысуы әсерінен Қазақстан Республикасындағы көрсетімді тұтыну үлгілерін ұғынуға арналған. Зерттеудің мақсаты – жастардың (Z ұрпағының) тұтынушылық таңдауы мен кредиттік мінез-құлқын айқындайтын әлеуметтік-мәдени және құрылымдық тетіктерді Y және X ұрпақтарымен салыстырмалы тұрғыда анықтау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы жастардың қаржылық мінез-құлқы туралы кең таралған медиа-стереотиптерді қатаң эмпирикалық деректер негізінде қайта бағалау қажеттілігімен негізделеді. Практикалық маңыздылығы қаржылық сауаттылықты арттыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды жетілдіруде және қарыздық мінез-құлықтың нақты мәдени факторларын ескере отырып банктердің кредиттік скоринг модельдерін дамытуда зерттеу нәтижелерін пайдалану мүмкіндігімен сипатталады. Зерттеу аралас әдіснамаға негізделген: сандық сауалнама жүргізіліп, жартылай құрылымдалған тереңдетілген сұхбаттар ұйымдастырылды. Зерттеу нәтижелері қызықты заңдылықты көрсетті: барлық ұрпақтарда тұтынудың утилитарлық уәждері басым болғанымен, Z ұрпағы үшін тұтыну әлеуметтік бірегейлікті қалыптастырудың не-

гізгі тіліне айналған. Жастардың жоғары кредиттік белсенділігі гедонистік ұмтылыстармен емес, әлеуметтік мәртебеге ұмтылумен түсіндіріледі және бұл үрдісті цифрлық қаржы экожүйелерінің, әсіресе бөліп төлеу платформаларының қолжетімділігі күшейтеді. Зерттеудің ғылыми құндылығы – «цифрлық қарыз» феноменін ескере отырып, габитус тұжырымдамасын Қазақстанның эмпирикалық материалына жүйелі түрде қолдануында. Бұл тәсіл отандық тұтыну социологиясының теориялық және эмпирикалық базасын толықтыруға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңызы тұтынушылық кредиттеуді реттеу, халықтың шамадан тыс қарыздануының алдын алу және әлеуметтік стратификацияның тұтыну арқылы қалыптасу тетіктерін түсіну бағытындағы мемлекеттік саясатты ғылыми негізде жетілдіруге мүмкіндік беруімен айқындалады.

Түйін сөздер: көрсетімді тұтыну, тұтыну әлеуметтануы, жастар, ұрпақ, габитус, символдық капитал, кредиттік мінез-құлық, цифрландыру, саналы тұтыну.

Г.М. Бураканова¹, Ю.А. Вяткина^{1*}, А.Е. Кудиярова², Б.Н. Карипов³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²ГУ «Отдел внутренней политики и развития языков Павлодарского района», Павлодар, Казахстан

³Кокшетауский университет имени Шокана Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

*e-mail: vyatkina9371@gmail.com

Поколенческие различия демонстративного потребления в Казахстане в условиях цифровизации

Потребительское поведение выступает фундаментальным индикатором состояния современного транзитного общества. Исследование посвящено осмыслению паттернов демонстративного потребления в Республике Казахстан под воздействием цифровизации и смены исторически обусловленных поколенческих парадигм. Цель работы заключается в выявлении социокультурных и структурных механизмов, детерминирующих потребительский выбор и кредитное поведение молодежи (поколения Z) в компаративной перспективе со старшими возрастными когортами (поколениями Y и X). Научная значимость работы обусловлена необходимостью деконструкции популярного медиа-стереотипа об исключительной финансовой иррациональности молодежи посредством строгой эмпирической верификации. Практическая ценность заключается в возможности адаптации государственных программ повышения финансовой грамотности и совершенствования банковских скоринговых моделей с учетом реальных культурных драйверов долга. Методология опирается на смешанный исследовательский дизайн: проведен количественный анкетный опрос и реализована серия полуструктурированных глубинных интервью. Основные результаты доказывают парадоксальный феномен. Утилитарная мотивация устойчиво доминирует во всех поколениях, однако для поколения Z потребление институционализировалось как базовый язык конструирования идентичности. Высокая кредитная активность детерминирована не гедонистическими импульсами, а статусной мотивацией, которая активно поддерживается бесшовной архитектурой цифровых экосистем (в частности, платформами рассрочки). Ценность проведенного исследования заключается в системном применении концепции габитуса к казахстанскому эмпирическому материалу с учетом феномена «цифрового долга», что восполняет критический пробел в локальной социологии. Практическое значение итогов работы состоит в предоставлении научно обоснованной базы для корректировки социальной политики государства в сфере регулирования агрессивного розничного кредитования и понимания механизмов социальной стратификации через вещи.

Ключевые слова: демонстративное потребление, социология потребления, молодежь, поколение, габитус, символический капитал, кредитное поведение, цифровизация, разумное потребление.

Introduction

Human consumption is driven less by the acquisition of physical commodities than by the pursuit of symbolic meaning. The post-independence trajectory of the Republic of Kazakhstan has been marked by a profound structural upheaval, which fundamentally recalibrated the societal stratification matrix. This evolution transitioned the nation from a rigid command economy, defined by systemic prod-

uct scarcity, toward a hyper-saturated, globalized digital retail environment. Within this context, the prevalence of household indebtedness has reached alarming proportions. National financial regulatory data indicates that the overwhelming majority of the country's working-age population maintains outstanding credit obligations. Of particular note is the explosive adoption of instant installment-payment schemes among the 18-22 age demographic. Despite the state's proliferation of financial literacy

initiatives, their actual efficacy remains statistically negligible.

The impetus for this investigation arises from a stark discrepancy within current social conditions. A substantial chasm persists between the publicly stated financial awareness of the populace and the pragmatic, day-to-day patterns of debt accumulation. The urgency of this topic is underscored by the current deficit of comprehensive scientific inquiry into the deep-seated sociocultural drivers of this phenomenon, notwithstanding widespread institutional interest in the debt crisis. Existing domestic academic and regulatory statistics remain predominantly descriptive; they meticulously document loan volumes, delinquency rates, and card issuance, yet they fail to interpret the underlying meanings embedded within these financial transactions.

From a sociological perspective, it is essential to move beyond recording transactions toward examining the mechanisms that produce them, including habitus, the distribution of available forms of capital, the influence of significant reference groups, and the institutional environment in which completing a purchase requires only a few actions within a mobile application. In this context, digitalization should not be viewed merely as a background condition. Rather, it establishes new rules of access to goods, shortens the distance between desire and payment, embeds debt obligations into routine digital interfaces, and thereby transforms the very practice of consumption.

The object of this study comprises the consumer behavior of various generational cohorts within the Republic of Kazakhstan, examined through the lens of pervasive financial service digitalization.

The subject of inquiry encompasses the primary consumption motivations, the symbolic utility of routine expenditures, and the specific credit strategies deployed by generations X, Y, and Z.

The central thesis of this research posits that generational differences in credit and consumption patterns are not contingent upon formal financial literacy levels, but rather upon the reconfiguration of the generational habitus, wherein material goods serve as essential symbolic capital necessary for social survival. Generational affiliation is treated as an important, but not autonomous, characteristic. It is analyzed in conjunction with respondents' age, life-course stage, and socioeconomic status, since individuals belonging to the same age cohort may include university students, salaried employees, entrepreneurs, and people with different income levels and varying degrees of financial independence.

To test this, the following objectives were established: to identify dominant consumption motives across three generational segments (Generation X: 45–68; Generation Y: 30–44; Generation Z: 18–29) via quantitative metrics; to uncover the latent symbolic meanings of mundane acquisitions; and to analyze the obscured determinants of debt-based behavior.

The methodological framework utilizes a mixed-methods approach, synthesizing statistical mathematical analysis (index construction and regression modeling) with phenomenological interpretation (in-depth qualitative interviewing). The research hypothesis contends that Generation Z exhibits the most significant disconnect between stated rational financial attitudes and actual consumption strategies, a phenomenon rooted in their unique habitus. In this structure, social recognition via visible consumption functions as an absolute priority, facilitated seamlessly by contemporary digital financial infrastructure. This work aims to provide a radical re-evaluation of neoclassical economic approaches to retail debt, grounding the analysis within the rigorous perspective of sociological theory.

Literature review

In contemporary sociology, consumption is interpreted as a multilayered social activity, where material objects act merely as carriers of semantic codes (Arnould & Thompson, 2022). In contrast to the classical economic model, which portrays the consumer as a cold rationalist, the sociological perspective focuses on irrational motives rooted in social structure (Schiffman & Wisenblit, 2019). Researchers identify a continuum of consumer practices: from the utilitarian satisfaction of biological needs to symbolic exchange (Holt, 2016). In this context, things become a means of producing social distance, and consumption a means of constructing a fragile identity in the context of fluid modernity (Bauman, 2018; Belk et al., 2023).

Consumer society is characterized by the penetration of market mechanisms into the structure of everyday life, transforming communication into an exchange of signs (Baudrillard, 2017). Status is no longer determined by class; It is conveyed through stylistic choices (Kotler & Keller, 2022). This dynamic was predicted by T. Veblen, who introduced the concept of conspicuous consumption: the high price of a product serves as a marker of financial superiority (Veblen, 2015). Today, this mechanism has acquired a global scale, being transformed

through digital media, where the visual image of a product dominates its usefulness (Lee & Watkins, 2016).

E. Durkheim applied the concept of anomie to interpret consumer chaos, when the absence of ethical constraints leads to dissatisfaction (Durkheim, 2016). G. Simmel, analyzing fashion, pointed to the duality of the human psyche: the desire to simultaneously merge with the masses and isolate themselves from them (Simmel, 2020). These ideas anticipated the development of algorithmic platforms that shape group taste (Prensky, 2016). In turn, M. Featherstone described the aestheticization of the everyday, transforming routine shopping into a kind of performance (Featherstone, 2022). Contemporary cohorts (X, Y, Z) develop specific consumer habituses influenced by the historical context of their adolescence (Mannheim, 2020), which determines their political and social positions (Inglehart & Norris, 2019).

Habitus and Symbolic Capital as a Basis for Sociological Analysis. The theoretical foundation of this study is P. Bourdieu's concept, which makes it possible to consider consumption not as a set of individual preferences, but as a practice rooted in an individual's social position and reproducing relations of distinction between social groups (Bourdieu, 2022). Within this perspective, habitus represents a system of internalized schemes of perception, evaluation, and action formed under the influence of social origin, life experience, and one's position in the social space. It does not determine consumer behavior mechanically; however, it defines the boundaries of what an individual perceives as desirable, prestigious, acceptable or, conversely, excessive. Therefore, the choice of a particular brand, automobile, digital device, clothing, or leisure format can be interpreted as a practical expression of habitus through which individuals simultaneously demonstrate their social belonging and draw a symbolic boundary between "us" and "them."

The relationship between habitus and the various forms of capital is of particular importance for the analysis of conspicuous consumption. Economic capital determines access to material goods, cultural capital influences the ability to recognize and appreciate symbolically significant goods and lifestyles, social capital ensures inclusion in networks of social relations, while symbolic capital emerges when certain resources and qualities are socially recognized as valuable and legitimate. In this context, a consumer object acquires significance far beyond its functionality: its value is determined not only by its price or utility, but also by its ability to commu-

nicate the owner's position within the social space. Conspicuous consumption thus becomes a practice of converting economic capital into symbolic recognition, as well as a means of maintaining or enhancing perceived social status. At the same time, the nature of such status display depends on social position and accumulated capital: some groups signal status through real estate, education, and family achievements, whereas others do so through brands, digital devices, appearance, and contemporary forms of leisure. Consequently, the same material object may perform different social functions for representatives of different generations and social groups (Bourdieu, 2022).

The cognitive biases described by D. Kahneman (2016) demonstrate how «fast» thinking dominates planning in the face of aggressive marketing. Social learning in groups only reinforces these behavioral cycles (Bandura, 2018).

Characteristics of the Kazakhstani consumer environment are associated with a high debt burden (ARRFR, First Credit Bureau, Bureau of National Statistics, 2024), which is reflected in analytical reports (Adam Research, 2024). For the younger generation, digital socialization (Pew Research Center, 2024) creates a demand for continuous image updating on social media (Twenge, 2017). Despite high engagement in online shopping (Capgemini Research Institute, 2023), young people demonstrate a conflict between environmental values and real consumer pressures (Deloitte, 2023). Local studies show that Kazakhstani youth balance affordability with the desire to meet brand standards (Potluri et al., 2024). The development of fintech ecosystems (Kaspi.kz, 2024) simplifies lending, which requires the implementation of new educational strategies (National Bank of the Republic of Kazakhstan, 2023). Consumer behavior in Kazakhstan is a complex combination of global trends and local historical experiences (UNICEF Kazakhstan, 2023).

Materials and methods

The methodology employed in this study integrates quantitative data with qualitative insights. To verify the proposed hypotheses, a mixed-methods research design was adopted, synthesizing quantitative objectification with phenomenological interpretation. The field research phase was executed between March and April 2026.

The quantitative phase comprised a structured online questionnaire. The sample (N=170) was selected using quota sampling to represent the age

distribution of the economically active population in Kazakhstan's urban centers. The cohort distribution was as follows: Generation Z (18–29) at 35.3%, Generation Y (30–44) at 35.3%, and Generation X (45–68) at 29.4%. Strict gender parity was maintained throughout the sample. The research instrument consisted of 31 closed and semi-closed questions.

To achieve precise mathematical operationalization of consumption motives, five specific analytical indices were developed: utilitarian, status-driven, hedonistic, symbolic, and social. Each index was calculated as the arithmetic mean of responses across a logically connected battery of Likert-scale questions (ranging from 1 to 5). To identify latent predictors of credit-related behavior, a multiple linear regression model (OLS) was constructed and tested, with the aggregate credit activity index serving as the dependent variable. Data analysis was performed using the Python environment.

The qualitative phase expanded upon the statistical findings through a series of semi-structured in-depth interviews (N=18). Data collection occurred from April 13 to April 19, 2026. The sample was purposively constructed using snowball sampling, with control variables applied for gender and age group (six representatives from each generation: nine women and nine men). The average duration of each interview ranged from 45 to 60 minutes. The interview guide contained 23 open-ended questions addressing biographical attitudes toward money, the analysis of iconic purchases, and subjective perceptions of credit. The resulting textual dataset was transcribed and analyzed via thematic coding, which enabled the extraction of latent meanings within everyday practices that are fundamentally inaccessible through quantitative surveys.

Results and discussion

Material Goods as Social Signals and the Construction of Identity. A substantial part of the survey was devoted to measuring conspicuous consumption—the elusive extent to which material possessions “communicate” specific information about an individual. Classical theories of consumption, from Veblen to Baudrillard, documented a paradigmatic shift: material goods have ceased to be merely functional objects. Instead, they have become integral

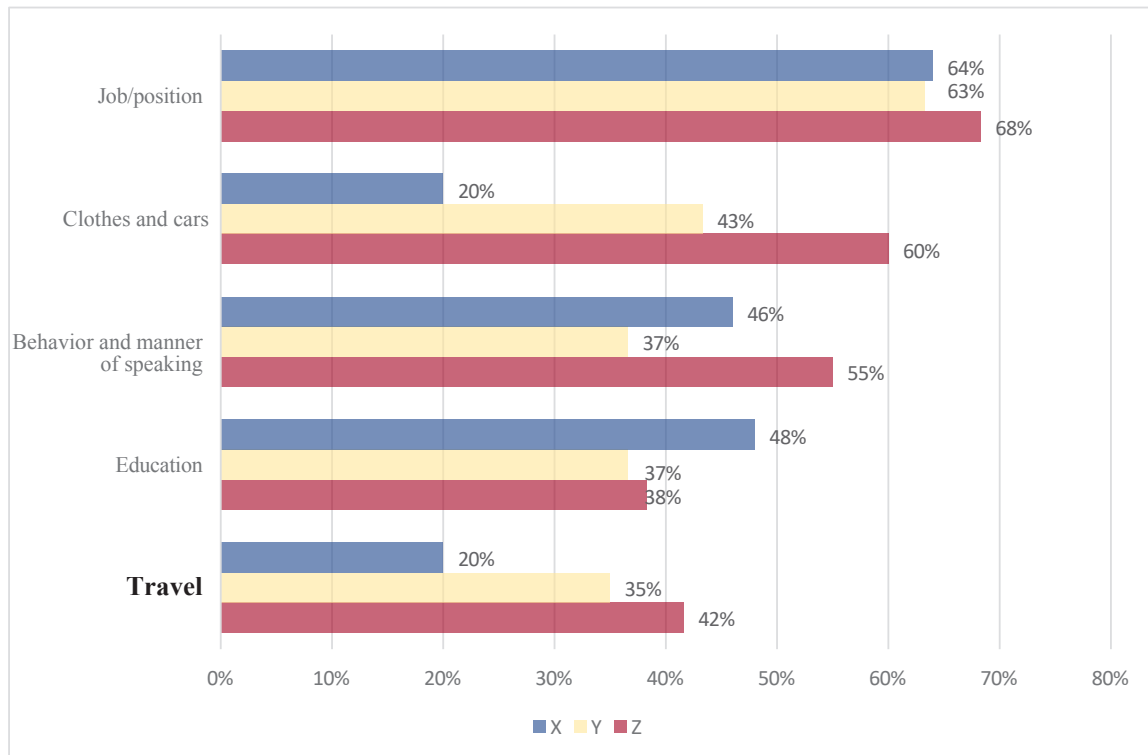
components of social communication, serving as visible markers of status, identity, and social belonging. The survey findings provide an opportunity to examine the extent to which these theoretical propositions remain relevant across different generations of Kazakhstanis today.

When respondents were asked what first attracts their attention upon meeting a person, behavior and communication style emerged as the dominant factor across all generations: 80% among Generation X, 70% among Generation Y, and 78.3% among Generation Z. This suggests that people of all age groups formally place personal qualities well above external material attributes. However, this is where the intergenerational similarity largely ends. Clothing and personal style consistently ranked second, but with markedly different significance across generations: 34% for Generation X, 36.7% for Generation Y, and as high as 48.3% for Generation Z. Younger respondents are objectively more likely to pay close attention to another person's appearance. Moreover, Generation Z was considerably more likely than older cohorts to notice a person's car (25%), smartphone brand (15%), and personal accessories (15%), whereas these indicators were substantially lower among representatives of Generations X and Y.

Particularly noteworthy is the response option “It does not matter”, which was selected by only 6.7% of Generation Z respondents, compared with 24% of Generation X and 21.7% of Generation Y. Thus, younger people are significantly less likely to express indifference toward the external markers associated with conspicuous consumption. This should not necessarily be interpreted as evidence of superficiality. Rather, it reflects a considerably greater sensitivity to the symbolic dimension of the social world, in which visual cues enable the rapid categorization of social actors.

Particular scientific interest arises from respondents' answers regarding the automobile as a social symbol. For younger respondents, a car is directly associated with income level and, more importantly, with the owner's personality. In other words, it is perceived as a clear and unambiguous social signal. By contrast, representatives of the older generations predominantly viewed the automobile pragmatically, considering it merely a utilitarian means of transportation. The gap in sociocultural perceptions proved to be substantial.

Figure 1
Indicators used to assess a person's success

Note: Values are presented as percentages of respondents who identified each characteristic as an indicator of a pers

When asked about their reaction to a significant purchase made by someone they know, respondents from Generations X and Y generally demonstrated social indifference toward other people's consumption. In contrast, Generation Z respondents were considerably more likely to search for information about the newly purchased product or seriously consider buying a similar item themselves. This finding indicates that younger individuals are substantially more responsive to signals of conspicuous consumption within their immediate social environment, which is fully consistent with the logic of social comparison theory.

Particular attention should also be paid to the question of which indicators people use to evaluate another person's success in life. Across all generations, occupational position and place of employment ranked first (approximately 64% on average). Beyond this shared pattern, however, pronounced sociological differences emerged. For Generation X, formal educational attainment (38%) and restrained, respectful behavior (68%) remained important indicators alongside employment status. Among Generations Y and Z, the second most significant indica-

tors were elements of a carefully constructed public image, including branded clothing and premium automobiles. Younger respondents also frequently evaluated success by where a person spends their vacations and how often they travel (35%). These findings demonstrate that, for younger generations, success is increasingly interpreted through a visible lifestyle and its external manifestations rather than solely through formally recognized professional achievements. Consumption thus becomes not merely a consequence of success but one of its most salient and socially recognizable markers in the context of contemporary urban anonymity.

It is noteworthy that, when directly asked whether there were any material possessions without which they would no longer feel like themselves, the overwhelming majority of respondents answered negatively. This represents a predictable socially desirable response. However, among those who openly acknowledged a strong psychological attachment to material possessions, 58% belonged to Generation Z. This result is consistent with the broader findings of the study. Younger respondents are not only more sensitive to the symbolic dimen-

sion of other people's consumption but are also significantly more likely to recognize that material objects can constitute an integral component of their own personal identity.

Deconstructing Credit Behavior: The Myth of Financially Irresponsible Youth. A separate analytical component of the study examined respondents' credit behavior. The findings challenge widely accepted media narratives. According to responses to Question 20 of the survey, Generation Y exhibited the highest level of bank loan utilization: 40% reported using loans frequently, while an additional 35% did so occasionally. Generation X followed closely, with 36% using bank loans frequently and 38% doing so from time to time. Both cohorts are at a stage of the life course characterized by major capital-intensive expenditures, including home purchases (mortgages), family vehicles, and the replacement of major household appliances. This life-cycle context provides a logical explanation for their greater reliance on formal credit instruments.

The most unexpected and paradoxical finding concerned Generation Z. Nearly half of the young respondents (48.3%) reported that they do not use traditional consumer loans and have no intention of doing so in the foreseeable future. Only 16.7% indicated that they frequently rely on conventional bank credit. These findings directly contradict the widespread public and media stereotype portraying young people as a "heavily indebted and financially irresponsible generation."

To examine generational attitudes toward borrowing in greater depth, a Credit Loyalty Index was constructed by averaging respondents' scores on survey items 22.1–22.5. The results revealed that Millennials (Generation Y) demonstrated the highest level of acceptance of credit (index = 2.9), followed by Generation X (index = 2.8). Generation Z exhibited the lowest level of credit acceptance, indicating the most cautious attitude toward borrowing among the three generations studied.

Several explanations may account for this phenomenon. First, a substantial proportion of the youngest respondents have not yet reached full financial independence and therefore have limited need for large-scale borrowing, as they continue to rely on parental financial support. Second, their attitudes may be shaped by observing the negative borrowing experiences of older relatives and peers. Nevertheless, the widespread assumption that young people constitute the most heavily indebted segment of society requires substantial revision. This conclusion is reinforced by a more detailed intra-generational analysis. When Generation Z was di-

vided into two age subgroups—younger respondents (18–21 years, predominantly university students) and older respondents (22–29 years, primarily employed young adults)—a considerable difference emerged. The Credit Loyalty Index equaled 2.15 for the younger subgroup and 2.93 for the older subgroup. In other words, attitudes toward bank credit are determined not only by generational affiliation but also by an individual's stage in the life course: the older the respondent and the greater their social and financial responsibilities, the higher their willingness to use credit.

Patterns of borrowing purposes also differed across generations. Respondents from Generations X and Y most frequently obtained loans to finance major household appliances, home renovation, and household goods. Generation Z, when seeking external financing, primarily used borrowed funds to purchase personal mobile devices and digital gadgets.

The Architecture of Consumer Motivation: An Index-Based Analysis. To examine the motivational structure of consumption across age groups in greater detail, five thematic indices were calculated. Each index represents the average level of a specific type of consumer motivation, measured on a five-point scale. The results are presented in Table 1.

The Utilitarian Index measures rational and functional consumption motives, including product characteristics, durability, convenience, and practical usefulness. Generation Y recorded the highest score (3.87), followed closely by Generation X (3.79), while Generation Z ranked third (3.61). Although the differences between the groups are relatively modest, they remain consistent across all analyses. These findings indicate that the older generations place greater emphasis on the functional utility of consumer goods.

The Status Index reflects orientation toward social prestige and conspicuous consumption, including the importance of brands, expensive appearance, and the opinions of others. The highest score was recorded for Generation Z (2.58), providing empirical support for the theoretical proposition that younger people exhibit substantially greater sensitivity to the symbolic dimension of consumption.

The Hedonic Index captures the emotional motives underlying consumption, such as shopping for pleasure and purchasing items as a form of self-reward for personal effort. A remarkably clear linear age gradient was observed: Generation X – 2.44, Generation Y – 2.89, and Generation Z – 3.35. Younger respondents are significantly more likely to perceive everyday consumption as a quick and

reliable source of positive emotions and personal satisfaction.

The Symbolic Index reflects the extent to which consumption functions as a means of self-presentation, with material possessions serving as expressions of personal identity and a way of signaling belonging to a desired social group. The average score was 2.80 for Generation Z, compared with 2.32 for Generation Y and only 2.11 for Generation X. These findings suggest that, for younger consumers, material possessions are perceived as a genuine extension of the self.

The Social Influence Index measures the importance of explicit verbal approval from one's social environment. Surprisingly, this index recorded the lowest and most stable values across all three generations: Generation X – 2.20, Generation Y – 2.18, and Generation Z – 2.43. Respondents consistently reported that direct social pressure has little influence on their purchasing decisions. This finding suggests that social regulation of consumption in Kazakhstan operates primarily through implicit cultural norms and shared expectations rather than through explicit advice or overt social pressure.

Table 1

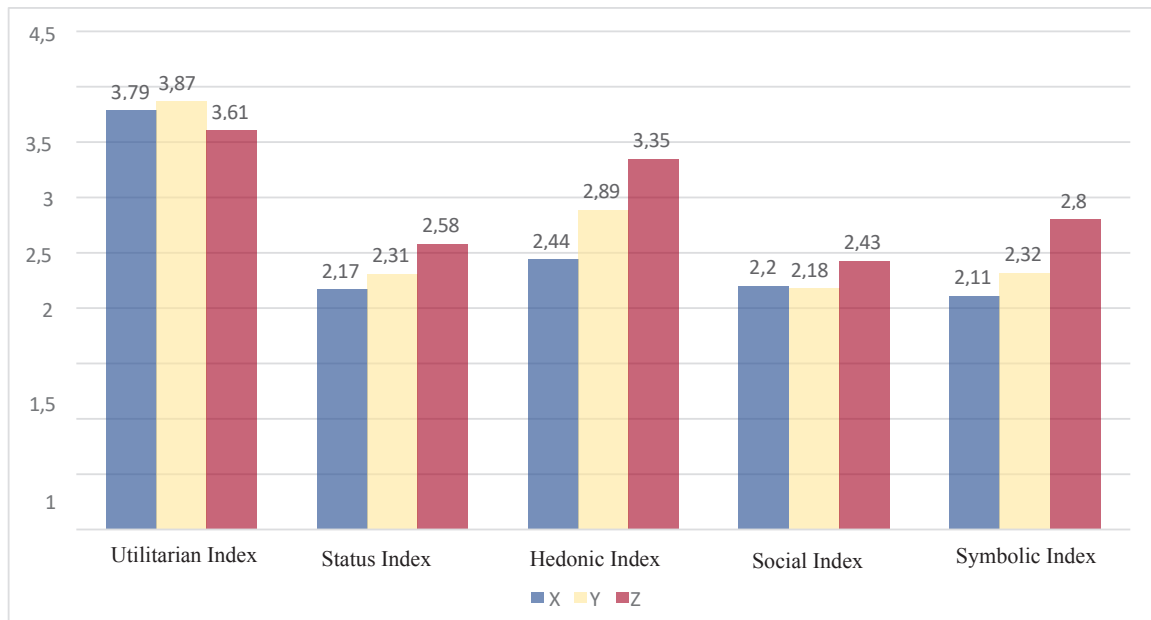
Mean Scores of Consumer Motivation Indices Across Generational Cohorts

Generation	Utilitarian Index	Status Index	Hedonic Index	Social Index	Symbolic Index
X (45-68)	3,79	2,17	2,44	2,20	2,11
Y (30-44)	3,87	2,31	2,89	2,18	2,32
Z (18-29)	3,61	2,58	3,35	2,43	2,80

Note: Values represent the mean scores for each consumer motivation index across the three generational cohorts. Generation X includes respondents aged 45–68 years, Generation Y respondents aged 30–44 years, and Generation Z respondents aged 18–29 years.

Figure 2

Consumer Motivation Indices Across Generational Cohorts

Note: Values represent the mean scores for the Symbolic, Social, Hedonic, Status, and Utilitarian Consumer Motivation Indices across the generational cohorts. X, Y, and Z represent the generational cohorts compared in the study.

When these indices are considered collectively, two stable patterns emerge. First, pragmatism has not disappeared. Utilitarian motives remain dominant across all three generations. Second, as respondents become younger, the status, hedonic and symbolic indices increase consistently and substantially. This indicates that younger consumers are no less rational than their parents when searching for discounts or evaluating functional product characteristics. The key difference lies elsewhere: they supplement rational economic calculations with additional layers of meaning, including emotional gratification and identity construction. For them, consumption is determined not only by what a product does, but also by what it communicates about its owner—a defining characteristic of conspicuous consumption.

Regression Model of Credit Behavior Determinants. To identify the underlying factors influencing credit behavior among Kazakhstanis, an ordinary least squares (OLS) regression model was estimated. The Credit Activity Index served as the dependent variable. The model included 158 complete observations and proved to be statistically significant ($F = 11.05$; $p < 0.001$). The coefficient of determination was $R^2 = 0.224$, indicating that the sociological

predictors included in the model explain approximately 22% of the variance in credit behavior. For behavioral research in the social sciences, this level of explanatory power can be considered more than satisfactory.

Analysis of the regression model demonstrates the following results. Of the four predictors, only two proved to be statistically significant. The utilitarian index demonstrated a strong and stable negative effect ($\beta = -0.539$). Individuals who are accustomed to calculating, comparing, and carefully analyzing product characteristics systematically avoid debt. In contrast, the status index showed a statistically significant positive effect ($\beta = 0.175$). The desire to appear socially successful and to conform to prestigious standards inevitably drives individuals toward borrowing, encouraging them to spend beyond their current financial means. The most striking result was obtained for the hedonic motive. Its effect was virtually zero ($\beta \approx 0.000$; $p = 0.990$). Emotional motivation (the desire to reward oneself) does not predict borrowing. Emotional needs are generally satisfied using personal funds, whereas loans are primarily taken to achieve social status, that is, for conspicuous consumption.

Table 2

Linear Regression Model of the Effects of Motivational Factors on Credit Behavior

Predictor	Standardized Coefficient (β)	p-value	Effect Interpretation
Utilitarian Index	-0,539	< 0,001	Rational orientation significantly inhibits credit activity
Status Index	+0,175	0,033	Status orientation significantly stimulates credit activity
Hedonic Index	$\approx 0,000$	0,990	Emotional motives do not significantly predict indebtedness
Subjective Income	+0,099	0,100	A tendency is observed, but it does not reach statistical significance

Note: $R^2 = 0,224$; $F = 11,05$; $p < 0,001$.

Socio-demographic heterogeneity of the results. Additional analysis shows that some of the observed differences intersect with education, employment status, income, gender, and place of residence. Respondents with incomplete higher education, the majority of whom were university students, demonstrated high status (2.59) and hedonic (3.28) indices, along with a comparatively low utilitarian index (3.58). This profile may be associated simultaneously with age, educational status, and limited economic independence. Entrepreneurs reported using credit on a regular basis more frequently, whereas salaried employees more often indicated occasion-

al credit use. Among respondents with an income below 100 thousand tenge, credit activity was relatively low, while the highest proportion of frequent borrowers was observed among middle-income respondents. Residents of Astana more frequently reported impulsive and non-essential purchases, whereas women demonstrated higher hedonic and symbolic consumption indices. Within Generation Z, employed young adults used credit more actively but had a lower status index than university students. Thus, generational and age affiliation describes only one dimension of the observed differences; consumption practices vary together with in-

dividuals' social position and the volume of capital available to them.

To gain a deeper understanding of the mechanisms underlying the identified quantitative patterns, we turn to the findings of the semi-structured in-depth interviews. Thematic coding identified six key mechanisms: the object as a passport to a significant social group; appropriateness as a norm shaped by class and professional position; the digital separation of installment payments from the perception of debt; protective consumption aimed at avoiding social embarrassment; family legitimization of major expenditures; and the biographical memory of scarcity. These themes transcended generational boundaries, although they manifested themselves with varying degrees of intensity.

The Smartphone as an Entry Ticket. The smartphone proved to be the absolute marker of the era. For Generation Z, purchasing an iPhone is not a matter of choosing an operating system but a rigid marker of social belonging. K., 18 years old, states: «Almost everyone has iPhones. It feels like nobody uses Android anymore» This is a Baudrillardian simulacrum in its purest form—not communication is being purchased, but legitimacy within the group. For Millennials (Generation Y), the gadget reflects career status. D., 39 years old, shares: «My sister told me: it's time for you to match your level» Generation X, by contrast, evaluates a phone exclusively as a piece of plastic with microchips: «The main thing is that it makes calls and the battery lasts» (M., 49 years old).

Clothing and Appropriateness. A similar semantic divide is observed in attitudes toward clothing. For the older generations, neat clothing serves as an external signal of basic social decency and respect for others. For Generation Y, appropriateness and a style reflecting one's level of earnings come to the forefront. For Generation Z, clothing has become a manifesto of their complex inner identity. A., 22 years old, summarizes: «Clothing is your reflection; through it, you show who you are»

The Paradox of Digital Debt: Credit vs. Kaspi. Attitudes toward debt obligations revealed one of the most powerful psychological phenomena of the digital era. Generation X is deeply afraid of debt, perceiving it as a loss of existential control («A loan means living on someone else's money» Zh., 51 years old). Millennials view credit as a purely mathematical instrument for achieving their goals. However, the most important finding concerns the perception of installment payments (particularly products within the Kaspi ecosystem). Virtually all

young respondents perceive installment payments in a mobile application psychologically differently from a traditional bank loan. Owing to the seamless, gamified architecture of digital marketplaces, installment payments are stripped of the heavy, stigmatizing burden traditionally associated with debt. They are perceived not as debt, but as a convenient modern subscription to life. The technological interface has fundamentally transformed the very nature of financial responsibility.

Success and its markers. When asked what success looks like, respondents' answers differed, although not in the way one might expect. F22: «A successful person is someone who can live the way they want.» M58: «Success is when you have a home, your children are educated and settled in life.» Younger respondents described success in terms of personal freedom and individual choice, whereas older respondents associated it with family well-being and stability. The former perspective is more individualistic, while the latter reflects a more collective orientation. At the same time, all generations identified material markers of success, although these varied considerably. For young people, success was associated with travel, appearance, and lifestyle; for Generation Y, it was linked to owning an apartment, a car, and the ability to support their children; for Generation X, success was represented by owning a house, having stable employment, and seeing their children become financially independent. Although the specific markers differed, the underlying logic remained the same: success should be visible.

The Kazakhstani context. The interview question concerning how attitudes toward money and consumption in Kazakhstan differ from those in other countries proved to be one of the most informative. By encouraging respondents to adopt the position of an outside observer, the question enabled them to discuss issues that they were more hesitant to address when speaking directly about themselves.

Across virtually all generations, similar themes emerged: the importance of public opinion, fear of social disapproval, *toi* culture, and the habit of comparing oneself with others. M49: «Sometimes people spend their last money just so they don't look worse than everyone else.» F43: «For Kazakhs, what other people say is extremely important.» At the same time, many respondents criticized these practices while simultaneously acknowledging their own participation in them. This should not be interpreted as hypocrisy. Rather, it reflects the way cultural norms operate: individuals may disagree with these norms, yet still find it difficult to step outside them.

Protective Consumption and «Toy» Culture. The interviews indicate that, in Kazakhstani society, conspicuous consumption is often driven not so much by a desire to demonstrate superiority as by the need to conform to the collective expectations of one's immediate social environment. Unlike the more individualized patterns of status consumption described in many Western societies, a considerable proportion of consumer practices in Kazakhstan continue to be rooted in collectivist values. Respondents repeatedly explained that purchasing expensive goods or organizing large family celebrations was motivated by the desire "not to feel ashamed in front of relatives," "to meet expectations," or "to live up to the family's expectations." Consequently, conspicuous consumption performs not only the function of symbolically displaying social status but also that of maintaining social reputation within significant social groups.

This mechanism is particularly evident in the institution of the traditional celebration (Toy), which remains one of the most important social institutions in contemporary Kazakhstan. Weddings, anniversaries, and other family celebrations serve as public arenas in which not only the family's material well-being but also its social capital and embeddedness in kinship and community networks are displayed. In these situations, expenditures acquire symbolic meaning because they signal not only the family's economic capacity but also its willingness to comply with culturally embedded norms of reciprocity, hospitality, and respect for relatives. For this reason, some respondents regarded taking out a loan as an acceptable means of preserving the family's social reputation. A characteristic example is provided by a 43-year-old female respondent: "He gets married only once. People are watching." In this case, credit is perceived not merely as a financial instrument but as a means of fulfilling a socially approved role and preserving the family's symbolic capital.

Biographical Background. Among informants from Generation X and older representatives of Generation Y, discussions about money and spending were consistently embedded in biographical narratives referring to family, childhood, and the experiences of the 1990s. It was within this life experience that the basic attitudes toward consumption were formed and continue to shape their consumer behavior today. M49, Kairat: "In our family, we were taught not to spend money unnecessarily. If you buy something, it should be something you really need." F56, Bakytgul: "My mother always

used to say, 'ақшаңа ие бол' (Take care of your money)." These statements reflect the Soviet ethic of thrift, internalized through family socialization and subsequently reproduced as a personal value system. Scarcity was perceived as the norm, saving as a virtue, and spending as an action that required justification.

At the same time, for many respondents the 1990s were associated with a profound social transformation. Store shelves became full, yet people's financial opportunities differed dramatically. It was during this period that consumption acquired the function of a social language: material possessions became visible indicators of social position. The gap between the growing availability of consumer goods and the unequal distribution of economic resources generated a specific social tension that continues to influence Kazakhstani society today. Wanting expensive goods became socially acceptable. Displaying one's possessions also became normalized. Admitting that purchases were made primarily to signal social status, however, remained socially undesirable. This ambivalence emerged repeatedly throughout the interviews.

Across all generations – but particularly among Generation X and Generation Y – consumer expenditures were strongly family-oriented. Money was spent less on oneself than on children, parents, other relatives, and the household. M45, Timur: "I don't mind saving money on myself, but never on my family." F48: "I can easily do without something for myself, but if my children need it, of course I'll buy it." Even status-related expenditures, such as weddings, cars, or home renovations, were justified not in individual terms but as investments made for the family, for the children's future, or to avoid embarrassment in front of relatives. This fundamentally distinguishes the Kazakhstani context from the Western model of individualism.

The identified characteristics of conspicuous consumption should be considered within the broader socio-historical context of Kazakhstan's development. Contemporary patterns of consumption have been shaped by several interrelated processes. On the one hand, the values of traditional nomadic collectivism, emphasizing the importance of family reputation, mutual obligations, and public recognition, continue to play a significant role. On the other hand, the market reforms of recent decades, the expansion of consumer lending, and the development of digital financial services and social media have significantly expanded opportunities for the symbolic display of prosperity.

Institutional changes have played a particularly important role in this transformation. The development of national digital ecosystems, the widespread use of cashless payments, installment payment services, and online marketplaces has made the acquisition of status goods considerably more accessible. As a result, conspicuous consumption has ceased to be exclusively a marker of high income and has become part of the everyday practices of various social groups. At the same time, cultural norms aimed at maintaining family prestige and meeting the expectations of one's immediate social environment continue to shape the content of these practices. Thus, contemporary patterns of conspicuous consumption in Kazakhstan are formed through the interaction of cultural traditions, economic transformations, and the digital institutional environment.

Conclusion

The research objective was achieved. Based on a comprehensive quantitative and qualitative analysis, it was demonstrated that the specific features of credit and consumer behavior across different generations in the Republic of Kazakhstan are determined not so much by the level of financial literacy as by the transformation of generational habitus, within which material objects function as symbolic capital and become instruments of social identification, recognition, and status maintenance. The findings challenge several established stereotypes. In particular, the widely held assumption that young people are economically irrational proved to be largely a media construct. The utilitarian motivation index remained dominant across all age groups. However, as respondents' age decreased, status-oriented, hedonic, and symbolic motives increased markedly, indicating a growing prevalence of conspicuous consumption. Members of Generation Z perceive material possessions not merely as functional objects but also as communicative symbols and extensions of personal identity. The regression model further demonstrated that the propensity to use credit is significantly associated with status motivation, whereas emotional (hedonic) motives have no statistically significant effect on borrowing behavior.

To achieve the research objective, all research tasks were completed. First, the dominant motives of consumption among representatives of Generations X, Y, and Z were identified. The findings indicate that utilitarian motives remain predominant across all age groups; however, the importance of status, symbolic, and hedonic motivations increases

significantly among younger respondents. This confirms the existence of pronounced generational differences in the mechanisms underlying consumer behavior.

Second, the hidden symbolic meanings of everyday consumption were identified. The analysis revealed that for Generation Z, consumption has evolved beyond its purely functional role and has become a means of constructing social identity, self-presentation, and integration into significant social groups. Among older generations, the symbolic function of consumption also persists, although it is primarily expressed through housing, family, and long-term material assets, whereas younger people more frequently communicate social status through digital devices, brands, and elements of a contemporary lifestyle.

Third, the latent factors determining credit behavior were analyzed. The results of the regression analysis showed that the likelihood of using borrowed funds is statistically significantly associated primarily with status motivation, whereas the influence of hedonic factors proved to be insignificant. This finding suggests that the high level of credit activity among young people is driven mainly by the desire to meet social expectations and maintain the desired level of symbolic capital rather than by impulsiveness or poor financial discipline.

Thus, credit and consumer behavior in Kazakhstan represent a complex sociocultural phenomenon rather than merely the result of financial illiteracy. Household indebtedness is reinforced by the fear of social exclusion, defensive consumption («so as not to feel ashamed»), and the substantial pressure of implicit norms embedded in traditional society that have been transferred into the digital environment. The digital transformation of the consumer environment has changed the ways in which status consumption is practiced. The development of digital financial services, installment payment platforms, and e-commerce has significantly lowered barriers to accessing high-priced goods and normalized the use of credit instruments in everyday life. Installment payment ecosystems (such as Kaspi) have technologically normalized debt, removing its psychological stigma for younger generations. Generational differences lie not in the presence of conspicuous consumption motives—which are characteristic of all generations—but in the domains through which they are expressed: older generations signal status through family and real estate, whereas younger generations do so through digital devices and digital lifestyles.

The findings of this study have direct practical implications. For the banking sector, these results provide an opportunity to substantially improve credit-scoring models by incorporating behavioral predictors specific to different generational groups rather than relying solely on formal income indicators.

Conventional government financial literacy programs based exclusively on mathematical and economic reasoning cannot achieve the required level of effectiveness because they overlook the symbolic power of material possessions and the mechanisms of social shame. To effectively mitigate the growing burden of household debt in Kazakhstan, it is necessary to develop innovative social policies aimed at transforming the underlying cultural norms – from conspicuous consumption toward conscious consumption.

Limitations of the Study

The findings of this study should be interpreted in light of the characteristics of the research design and sample. The approach adopted made it possible to identify consistent patterns and relationships in conspicuous consumption across different genera-

tions in contemporary Kazakhstan; however, several aspects warrant further investigation. In particular, future research would benefit from expanding the sample, employing longitudinal research designs to better distinguish generational, age, and socioeconomic effects, and conducting comparative analyses of users of different digital financial services and e-commerce platforms. Such research would contribute to a deeper understanding of the mechanisms underlying the formation of conspicuous consumption in the context of the ongoing digital transformation of Kazakhstani society.

Author Contributions

Burakanova Galiya – Conceptualization, Supervision, Methodology, Project Administration, Writing – Review & Editing.

Vyatkina Yuliya – Conceptualization, Methodology, Investigation, Formal Analysis, Writing – Original Draft.

Kudiyarova Amina – Data Curation, Visualization, Investigation.

Karipov Baltas – Validation, Project Administration.

References

- Arnould, E., & Thompson, C., Crockett, D., Weinberger, M. (Eds.) (2023). *Consumer Culture Theory* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Bandura, A. (2018). *Social Learning Theory*. Pearson.
- Baudrillard, J. (2017). *The Consumer Society: Myths and Structures* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Bauman, Z. (2018). *Liquid Modernity* (2nd ed.). Polity Press.
- Belk, R. W., Price, L., & Peñaloza, L. (Eds.) (2023). *Consumer Culture Theory* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Bourdieu, P. (2022). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Routledge.
- Capgemini Research Institute (2023). *What Matters to Today's Consumer*. Capgemini.
- Deloitte (2023). *Global 2023 Gen Z and Millennial Survey: Striving for Balance, Advocating for Change*. Deloitte Touche Tohmatsu Limited.
- Durkheim, E. (2016). *The Division of Labour in Society*. Palgrave Macmillan.
- Featherstone, M. (2022). *Consumer Culture and Postmodernism* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Francis, T., & Hoefel, F. (2018). «True Gen»: Generation Z and its Implications for Companies. *McKinsey Quarterly*.
- Fromm, J., & Read, A. (2018). *Marketing to Gen Z: The Rules for Reaching This Vast and Very Different Generation of Influencers*. AMACOM.
- Holt, D. B. (2016). *Cultural Strategy: Using Innovative Ideologies to Build Breakthrough Brands*. Oxford University Press.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.
- Kahneman, D. (2016). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.
- Satybaldiyeva, D., Tymbayeva, Zh., Kakitayeva, Zh., & Kazhmyratova, A. (2024). Evaluating the Feasibility of Sustainable Consumer Behavior Among Generation Z Youth in Almaty. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 4(68), 5–17. <https://doi.org/10.47703/ejeb.v68i4.428>
- Kaspi.kz JSC (2024). *Annual Report 2023*.
- Keller, K. L., & Swaminathan, V. (2020). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity* (5th ed.). Pearson.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2022). *Marketing Management* (16th ed.). Pearson.
- Lee, J. E., & Watkins, B. (2016). YouTube Vloggers' Influence on Consumer Luxury Brand Perceptions and Intentions. *Journal of Business Research*, 69(12), 5753–5760.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2017). How Ordinary Consumers Make Complex Economic Decisions: Financial Literacy and Retirement Readiness. *Quarterly Journal of Finance*, 7(3), 1750008.

- Mannheim, K. (2020). *Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge.
- Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniya RK (2024). *Natsional'nyy bank Respubliki Kazakhstan. Finansovaya gramotnost' naseleniya Kazakhstan: rezul'taty izmereniya (2020–2023)* [National Bank of the Republic of Kazakhstan. Financial literacy of the population of Kazakhstan: measurement results (2020–2023)]. Almaty.
- Natsional'noye agentstvo po regulirovaniyu i razvitiyu finansovogo rynka (2024). *Obzor roznichnogo kreditovaniya fizicheskikh lits v Kazakhstane: I kvartal 2024 goda* [Review of retail lending to individuals in Kazakhstan: Q1 2024]. Almaty.
- Pew Research Center (2024). *Teens, Social Media and Technology 2024*.
- Potluri, R.M., Zulpaidar, Zh., & Kurmangazin, S. (2024). Impact of brand name and pricing on Kazakhstan Gen Z consumer behavior. *Innovative Marketing*, 20(3), 70-80. [https://doi.org/10.21511/im.20\(3\).2024.06](https://doi.org/10.21511/im.20(3).2024.06)
- Prensky, M. (2016). *Education to Better Their World: Unleashing the Power of 21st Century Kids*. Teachers College Press.
- Ritzer, G. (2024). *The McDonaldization of Society: Into the Digital Age* (10th ed.). SAGE Publications.
- Schiffman, L. G., & Wisenblit, J. (2019). *Consumer Behavior* (12th ed.). Pearson.
- Sheth, J. N., & Parvatiyar, A. (2021). Sustainable Marketing: Market-Driving, Not Market Driven. *Journal of Macromarketing*, 41(1), 150–165. <https://doi.org/10.1177/0276146720961836>
- Simmel, G. (2020). *The Philosophy of Money* (4th ed.). Routledge.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2021). *Nudge: The Final Edition*. Penguin Books.
- Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy—and Completely Unprepared for Adulthood*. Atria Books.
- UNICEF Kazakhstan (2023). *Molodezh' Kazakhstan: tsifrovoy obraz zhizni i finansovoye povedeniye* [Youth of Kazakhstan: Digital Lifestyle and Financial Behavior]. Astana.
- Veblen, T. (2015). *The Theory of the Leisure Class*. Oxford University Press.

Information about the authors:

- Burakanova Galiya – Doctor of Sociological Sciences, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: galiyab@mail.ru).
- Vyatkina Yuliya (corresponding author) – Doctoral student of Sociological Sciences of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: vyatkina9371@gmail.com).
- Kudiyarova Amina – Acting Chief Specialist, State Institution “Department of Internal Policy and Language Development of Pavlodar District” (Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: amina102004@gmail.com).
- Karipov Baltash – Associate Professor, Doctor of Political Science, Professor of the Department of History, Geography and Social Sciences and Humanities of the Shokan Ualikhanov Kokshetau University (Kokshetau, Kazakhstan e-mail: bkaripov@yandex.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

- Бураканова Галия Масығұтқызы – әлеуметтану ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Астана, Қазақстан, e-mail: galiyab@mail.ru).
- Вяткина Юлия Александровна (корреспонденттік автор) – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты (Астана, Қазақстан, e-mail: vyatkina9371@gmail.com).
- Кудиярова Амина Ерсайынқызы – бас маманының м.а., «Павлодар ауданының ішкі саясат және тілдерді дамыту бөлімі» ММ (Павлодар, Қазақстан, e-mail: amina102004@gmail.com).
- Карилов Балташ Нұрмұхамбетұлы – доцент, саяси ғылымдарының докторы, Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің тарих, география және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының профессоры (Көкшетау, Қазақстан, e-mail: bkaripov@yandex.ru).

Сведения об авторах:

- Бураканова Галия Масыгутовна – доктор социологических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: galiyab@mail.ru).
- Вяткина Юлия Александровна (автор-корреспондент) – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: vyatkina9371@gmail.com).
- Кудиярова Амина Ерсайиновна – и. о. главного специалиста, ГУ «Отдел внутренней политики и развития языков Павлодарского района» (Павлодар, Казахстан, e-mail: amina102004@gmail.com).
- Карилов Балташ Нурмухамбетович – доцент, доктор политических наук, профессор кафедры истории, географии и социально-гуманитарных дисциплин Кокшетауского университета имени Шокана Уалиханова (Кокшетау, Казахстан, e-mail: bkaripov@yandex.ru).

Received: July 20, 2026
Accepted: August 31, 2026

FTAMP 04.51.67

<https://doi.org/10.26577/JPsS20269838>

**А.С. Моилбекова^{1*}, Э.К. Калымбетова¹,
Джулия В.К. Ло²**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Гонконг білім беру университеті, Гонконг, Қытай

*e-mail: anar.moilbekova@icloud.com

**МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ
ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН ОТБАСЫЛАРДЫ
ӘЛЕУМЕТТІК СҮЙЕМЕЛДЕУДЕГІ ОТБАСЫҒА
БАҒДАРЛАНҒАН ТӘСІЛ
(Қарағанды қаласы мысалында)**

Отбасына бағдарланған тәсіл мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеудің тиімді бағыттарының бірі болып табылады. Оны қолдану ата-аналардың құзыреттілігін арттыруға, отбасының баланың даму үдерісіне белсенді қатысуына және өмір сапасын жақсартуға ықпал етеді. Зерттеудің мақсаты – Қарағанды қаласының мысалында отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеуде отбасына бағдарланған тәсілді қолданудың тиімділігін зерттеу. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы Қазақстандағы әлеуметтік жұмыс тәжірибесінде аталған модельді қолдану туралы эмпирикалық деректердің алынуымен анықталады. Зерттеуге эксперименттік ($n = 10$) және бақылау ($n = 10$) топтарына бөлінген 20 отбасы қатысты. Бағдарламаның тиімділігі интервенцияға дейін және одан кейін ата-аналар арасында сауалнама жүргізу арқылы бағаланды. Сауалнама бес балдық Лайкерт шкаласы бойынша бағаланатын 20 тұжырымнан тұрды. Деректерді талдау үшін салыстырмалы талдау және Спирменнің рангтік корреляция коэффициенті қолданылды. Нәтижелер бағдарламаны іске асырғаннан кейін эксперименттік топта ата-аналардың баланың даму үдерісіне қатысу белсенділігінің артқанын, күнделікті өмір жағдайларында дамытушы әрекеттерді жүйелі қолдану жиілігінің жоғарылағанын, сондай-ақ балалардың коммуникативтік және әлеуметтік дағдылары мен өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының жақсарғанын көрсетті. Зерттеудің құндылығы отбасына бағдарланған тәсілді отандық әлеуметтік жұмыс тәжірибесі жағдайында пилоттық апробациялаумен айқындалады. Алынған нәтижелер отбасына бағдарланған тәсілдің тиімділігін растайды және оны отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеу тәжірибесіне енгізудің орындылығын негіздейді.

Түйін сөздер: отбасына бағдарланған тәсіл, әлеуметтік сүйемелдеу, мүмкіндігі шектеулі балалар, ведомстволарлық өзара байланыс, жеке сүйемелдеу жоспары.

A. Moilbekova^{1*}, E. Kalymbetova¹, Julia W.K. Lo²

¹Farabi University, Almaty, Kazakhstan

²The Education University of Hong Kong, Hong Kong, China

*e-mail: anar.moilbekova@icloud.com

**Family-centered approach in the social support
of families raising children with disabilities
(a case study of Karaganda city)**

The family-centered approach is an effective model for providing social support to families raising children with disabilities. Its application contributes to enhancing parental competence, promoting active family involvement in the child's developmental process, and improving quality of life. The aim of this study was to examine the effectiveness of applying a family-centered approach to the social support of families in the city of Karaganda. The scientific significance of the study lies in providing empirical evidence on the application of this model within social work practice in Kazakhstan. The study involved 20 families divided into an experimental group ($n = 10$) and a control group ($n = 10$). The effectiveness of the program was assessed through parent questionnaires administered before and after the intervention. The questionnaire consisted of 20 statements rated on a five-point Likert scale. Comparative analysis and Spearman's rank correlation coefficient were used to analyze the data. The results showed that following the implementation of the program, parents in the experimental group became more actively involved in their child's developmental process, the regular use of developmentally supportive daily routines increased, and children's communication, social, and self-care skills improved. The value of the study lies in the pilot testing of the family-centered approach within the context of social work practice in Ka-

zakhstan. The findings support the effectiveness of the family-centered approach and provide a rationale for its implementation in social support services for families.

Keywords: family-centered approach, social support, children with disabilities, interagency collaboration, individualized support plan.

А.С. Моилбекова^{1*}, Э.К. Калымбетова¹, Джулия В.К. Ло²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет образования Гонконга, Гонконг, Китай

*e-mail: anar.moilbekova@icloud.com

Семейно-центрированный подход в социальном сопровождении семей, воспитывающих детей с ограниченными возможностями (на примере города Караганды)

Семейно-ориентированный подход является эффективным направлением социального сопровождения семей, воспитывающих детей с ограниченными возможностями. Его применение способствует повышению родительской компетентности, активному вовлечению семьи в процесс развития ребенка и улучшению качества жизни. Цель исследования – изучить эффективность применения семейно-ориентированного подхода в социальном сопровождении семей на примере города Караганды. Научная значимость работы определяется получением эмпирических данных о применении данной модели в казахстанской практике социальной работы. В исследовании приняли участие 20 семей, разделенных на экспериментальную ($n = 10$) и контрольную ($n = 10$) группы. Эффективность программы оценивалась с помощью анкетирования родителей до и после интервенции. Анкета включала 20 утверждений, оцениваемых по пятибалльной шкале Лайкерта. Для анализа данных использовались сравнительный анализ и коэффициент ранговой корреляции Спирмена. Результаты показали, что после реализации программы в экспериментальной группе повысилась активность родителей в процессе развития ребенка, увеличилась регулярность использования развивающих повседневных рутин, улучшились коммуникативные, социальные навыки и навыки самообслуживания детей. Ценность исследования заключается в пилотной апробации семейно-ориентированного подхода в условиях отечественной социальной практики. Полученные результаты подтверждают эффективность семейно-ориентированного подхода и обосновывают целесообразность его внедрения в практику социального сопровождения семей.

Ключевые слова: семейно-ориентированный подход, социальное сопровождение, дети с ограниченными возможностями, межведомственное взаимодействие, индивидуальный план сопровождения.

Кіріспе

Жыл сайын мүмкіндігі шектеулі балалар саны артып келеді. Әлемде 240 миллион бала мүмкіндігі шектеулі. Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі балалар 3 % қамтиды (UNICEF). Ресми мәліметтер бойынша Қазақстанда 2010 жылы мүмкіндігі шектеулі балалар 49349 болса, 2024 жылы 114272-ге жеткен (bala.stat.gov.kz). Мұндай отбасылардың қажеттіліктері тек балаға көрсетілетін арнайы қызметтермен шектелмейді. Исабекова (2023) ерекше қажеттіліктері бар баланы тәрбиелеу жағдайында ата-аналардың күйзеліс, психологиялық қысым және әлеуметтік қиындықтармен кездесетінін, сонымен бірге қаржылық қиындықтар мен кемсітушілік жағдайларының да орын алуы мүмкін екенін көрсетеді. Сондықтан әлеуметтік сүйемелдеуде баланың жағдайын отбасының күнделікті өмірінен бөліп қарастыру жеткіліксіз. АСБ бар балаларды қолдау жүйесін қарастырған Джама-

лиева мен Тогаева (2025) отбасының қатысуын ведомствоаралық өзара іс-қимылмен байланыстырады. Ал Karibaev et al. (2024) мәселені мүмкіндігі шектеулі балалар мен олардың отбасыларының әлеуметтік әл-ауқаты тұрғысынан қарастырып, қолданыстағы әлеуметтік қолдау жүйесін жетілдіру қажеттілігіне назар аударады. Осы еңбектердің нәтижелері біздің зерттеу үшін отбасының қажеттіліктері мен қолда бар ресурстарын әлеуметтік сүйемелдеуді ұйымдастыруда ескеруге негіз болды. Отбасыға бағдарланған тәсілді қолдану тәжірибесі елдер арасында бірдей емес. АҚШ тәжірибесінде ата-ана баланы қолдау үдерісіне шешім қабылдауға қатысатын серіктес ретінде енгізіледі. Ұлыбританияда ата-ана мен балаға көрсетілетін қызметтерді өзара байланыстыруға негізделген модельдер қолданылса, Финляндия тәжірибесінде отбасымен оның күнделікті ортасында жұмыс істеуге мән беріледі. Қазақстан жағдайында мұндай тәсілді әлеуметтік қолдау тәжірибесіне енгізу мүмкін-

діктері әлі де арнайы эмпирикалық зерттеуді қажет етеді. Қазақстанда баланың дамуын отбасының белсенді қатысуы арқылы қолдауға негізделген тәсілдерді әлеуметтік қолдау жүйесіне енгізу үдерісі жүзеге асырылуда. Себебі, мемлекет басшысы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» жолдауында «Біз ерекше қажеттіліктері бар адамдар үшін бірдей мүмкіндік жасауға міндеттіміз» деген еді (ortalyq.kz). Соның ішінде Қарағанды қаласындағы мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларға көрсетілетін әлеуметтік көмек тәсілдерінің түрлерін, маңызын талдау және оны тәжірибеге енгізу зерттеу тақырыбымыздың объектісі болып табылады. Осыған орай, Қарағанды қаласында мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеуде отбасыға бағдарланған тәсіл қалай жүзеге асырылуда және оны жетілдірудің қандай мүмкіндіктері бар екенін анықтау маңызды.

Зерттеудің мақсаты – Қарағанды қаласы мысалында мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеуде отбасыға бағдарланған тәсілді қолдану тәжірибесін зерттеу және оның тиімділігін талдау. Зерттеу тақырыбының мақсатына жету үшін келесідей міндеттер алға қойылған: 1) мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеуде отбасыға бағытталған тәсілдің тиімді тәжірибелері мен өзекті мәселелерін анықтау; 2) мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеуде отбасыға бағытталған тәсілдің мәнін, қағидаттарын, ерекшеліктерін айқындау; 3) Қарағанды қаласындағы мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасылардың қазіргі жағдайын талдау; 4) мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеуде отбасыға бағытталған тәсілді идигенизациялауда теориялық-практикалық ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу жұмысының болжамы: мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеуде отбасына бағытталған тәсіл дәстүрлі тәсілмен салыстырғанда баланың күнделікті дағдыларын кәсіби түрде қалыптастыра отырып, ата-аналық стресс деңгейін төмендетеді және отбасының өмір сапасын жақсартады.

Зерттеу жұмысының жаңалығы – мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларға «отбасыға бағдарланған әдіс» бойынша

шағын бағдарламалық жоспар әзірленіп, сынақтан өткізілді. Бұл отбасы мен мамандар серіктестігіне негізделген жұмыс моделі.

Әдебиеттерге шолу

Отбасыға бағдарланған әлеуметтік сүйемелдеудің ерекшелігі қолдау нысанын тек баламен шектемеуінен көрінеді. Мұнда әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық көмек отбасының күнделікті жағдайымен, оның қажеттіліктері және қолда бар ресурстарымен байланыстырылады. Сондықтан әлеуметтік диагностика жүргізу, жеке жұмыс жоспарын әзірлеу, ақпараттық және психологиялық қолдау көрсету, әртүрлі қызметтердің өзара байланысын үйлестіру және қол жеткізілген өзгерістерді бақылау бір-бірінен бөлек емес, өзара сабақтас жұмыс бағыттары ретінде қарастырылады.

Dunst, Trivette және Hamby (2007) жүргізген 47 зерттеудің метаталдау нәтижелерімен сәйкес келеді: отбасыға бағдарланған тәжірибелер отбасының әл-ауқатымен және баланың даму нәтижелерімен байланысты болған. Turnbull et al. (2007) ұсынған Family Quality of Life тұжырымдамасында бағалау нысаны баланың жағдайымен шектелмей, отбасы өмірінің бірнеше қырын қамтиды. Бұл ұстаным біздің зерттеу логикасына да сәйкес келеді: әлеуметтік сүйемелдеудің нәтижесін бағалағанда баланың дамуындағы өзгерістермен бірге ата-ананың қатысуы, сенімділігі және отбасының күнделікті әрекеттері ескерілді. Отбасы мен маманның өзара әрекеттесу сипаты отбасыға бағдарланған тәсілдің жеке мәселесі болып табылады. Foster et al. (2020) әртүрлі мамандармен жүргізілген сұхбаттарды талдау арқылы серіктестікті осы тәсілдің маңызды құрамдасы ретінде сипаттайды. Мұнда ата-ананың рөлі маман ұсынған жұмысты орындаумен шектелмейді: ол баламен жүргізілетін жұмысты талқылауға және шешім қабылдауға қатысады. Алайда мұндай серіктестік мамандар арасындағы өзара байланыстың қалай ұйымдас-тырылғанына да тәуелді.

Stewart et al. (2021) отбасыға бағдарланған қызметті ата-аналардың бағалауы тұрғысынан қарастырған. МРОС-56 сауалнамасы арқылы алынған нәтижелер ата-аналардың көрсетілген қызметке жалпы қанағаттанғанын көрсетті. Дегенмен, баланың жағдайына қатысты жалпы ақпараттың жеткіліксіздігі ата-аналар төмен бағалаған бағыттардың бірі болған. Бұл нәтиже отбасы мен маман арасындағы серіктестікте

ақпарат алмасудың да өзіндік орны бар екенін көрсетеді.

Қызметтің сапасы тек ата-ана мен бір маманның өзара әрекетіне тәуелді емес. Отбасымен бірнеше сала маманы жұмыс істеген жағдайда олардың әрекетін өзара үйлестіру мәселесі туындайды. Ingólfssdóttir et al. (2021) жүргізген фокус-топтық зерттеуде осы мәселе мамандардың тәжірибесі арқылы қарастырылған. Зерттеуде мамандар арасындағы байланыстың жеткіліксіздігі, жұмыс жүктемесі және отбасыға бағдарланған қағидаттарды күнделікті жұмысқа енгізу барысында кездесетін қиындықтар сипатталған. Осы тұста отбасыға бағдарланған тәсілдің қағидаттарын білу мен оларды нақты қызмет көрсету жағдайында іске асырудың арасында айырмашылық болуы мүмкін.

Отбасылардың қажеттіліктері әртүрлі болғандықтан, сүйемелдеудің мазмұнын бірыңғай үлгімен ұйымдастыру да жеткіліксіз. Carrington et al. (2021) қарастырған еңбектерде қызметті отбасының жеке жағдайына бейімдеу мәселесіне мән беріледі. Chow et al. (2024) отбасыға бағдарланған интервенцияларды жүйелеу арқылы мұндай бағдарламалардың мазмұны мен ұйымдастырылуы біркелкі еместігін көрсетеді. Ал Pacheco-Molero et al. (2024) тәсілді практикаға енгізу кезінде кездесетін кедергілерге назар аударып, ведомствоаралық байланысты және балаға бағытталған дәстүрлі модельден отбасыға бағдарланған жұмысқа көшуді маңызды мәселелердің қатарына жатқызады.

Осы еңбектерді өзара салыстырғанда отбасыға бағдарланған тәсілдің тәжірибеде іске асуы үш жағдаймен байланысты екенін байқауға болады: отбасыға қажетті ақпараттың қолжетімді болуы, мамандар жұмысының өзара үйлесуі және көрсетілетін көмектің нақты отбасының жағдайына бейімделуі. Бұл мәселелер біздің зерттеуде жеке жұмыс жоспарын құру және оны отбасының күнделікті өміріне енгізу кезінде ескерілді.

Отбасының қажеттіліктерін жеке жоспарға енгізу оның мазмұнына тікелей байланысты. Ridgley, Snyder және McWilliam (2020) 73 қызмет үйлестірушісі ұсынған 623 жеке отбасылық қызмет көрсету жоспарын (IFSP) бағалап, олардың сапасы мен балаға қойылған мақсаттардың ерте даму нәтижелерімен сәйкестігін талдаған. Зерттеуде жоспарлардың мазмұны жалпы алғанда отбасыға бағдарланған сипатта болғаны анықталған. Сонымен бірге жоспардағы мақсаттар баланың қажеттіліктерін қанағаттандыруға

бағытталған мінез-құлық, білім мен дағдыларды меңгеру, дене және сөйлеу-тілдік даму сияқты бағыттармен байланыстырылған.

Жоспардың мазмұнын анықтауда отбасының өз пікірін ескеру мәселесі Kuhn et al. (2020) зерттеуінде нақтырақ көрінеді. Авторлар отбасылармен және мамандармен жүргізілген сұхбаттарды IFSP құжаттарын талдаумен бірге қарастырған. Нәтижесінде отбасы мүшелерінің өз сөздерімен берілген қажеттіліктерді жоспарға енгізу бала мен отбасы үшін сапалы мақсаттар құруға мүмкіндік берген. Алайда отбасының қатысуы қызмет көрсететін маманды таңдау, үйге бару жиілігі мен ұзақтығын белгілеу сияқты кейбір шешімдерде шектеулі болған. Бұл нәтиже жеке жоспардың отбасыға бағдарланған болуы мен отбасының шешім қабылдауға нақты қатысуы бір ұғым емес екенін аңғартады.

Біздің зерттеу үшін осы айырмашылық маңызды болды. Жеке жоспарды құру кезінде отбасының қажеттіліктерін анықтаумен қатар, жоспарланған әрекеттерді олардың күнделікті өмірінде орындау мүмкіндігі ескерілді. Сондықтан дамыту жұмыстары тек маманмен өткізілетін арнайы сабақтарға бекітілмей, баланың тамақтануы, киінуі, жуынуы, ойнауы және серуендеуі сияқты күнделікті жағдайлармен байланыстырылды. Мұндай ұйымдастыруда отбасы дайын тапсырманы орындаушы емес, қай әрекетті қандай жағдайда жүзеге асыруға болатынын маманмен бірге анықтайтын қатысушы ретінде қарастырылды.

Mickelson et al. (2022) күнделікті әрекеттерге негізделген тәжірибелерді бірлесіп жоспарлауды отбасының қатысуы және бала дамуының нәтижелері тұрғысынан қарастырған. Осы негізде жеке жоспарда нақты күнделікті әрекет, оған ата-ананың қатысу тәсілі, әрекеттің баланың функционалдық мақсатымен байланысы және нәтижені бағалау көрсеткіші өзара сабақтастықта берілуі орынды.

Жеке жоспардың мазмұны қаншалықты дұрыс құрылғанымен, оның нәтижесі жоспарланған әрекеттердің тәжірибеде қандай деңгейде орындалатынына тәуелді. Сондықтан интервенцияны бағалауда қорытынды нәтижемен бірге оны іске асыру барысын да есепке алу қажет. Hurtubise et al. (2025) зерттеуінде отбасылардың жоспарланған әрекеттерді орындау көрсеткіші 83-91% аралығында болғанымен, кейбір сессиялардың белгіленген уақытта өткізілмеуі және уақытты ұйымдастыруға байланысты қиындықтар тіркелген. Бұл мәселе кейс-менеджмент жөнін-

дегі зерттеулерде де байқалады: Lukersmith et al. (2023) қолдау нәтижелерінің оны ұйымдастыру және іске асыру жағдайларына қарай өзгеретінін көрсетсе, Weightman et al. (2023) жоспарланған шаралар мен олардың нақты орындалуы арасында алшақтық болуы мүмкін екенін анықтаған. Broll et al. (2025) мәселені күтім көрсетушілердің әл-ауқаты, резильенттілігі және өмір сапасы тұрғысынан қарастырған. Осы деректер интервенцияны бағалауда «не жоспарланды?» деген сұрақпен қатар «жоспарланған әрекеттер қалай және қаншалықты жүйелі орындалды?» деген сұрақтың да маңызды екенін көрсетеді.

Отбасының интервенцияға қатысуын жеке жоспарды орындаумен ғана шектеуге болмайды. Отбасыға бағдарланған тәсілде ата-ананың пікірі, отбасының таңдауы және мамандармен қалыптасқан серіктестік жұмыс мазмұнына әсер етеді. Turnbull (2010) еңбегінде отбасының қызмет көрсету үдерісіндегі орны осы тұрғыдан қарастырылады. Мұнда отбасы маман қабылдаған шешімдерді орындаушы тарап ретінде емес, баланы қолдауға қатысты шешімдерге қатысатын серіктес ретінде танылады.

Бұл мәселе баланың дамуына қажетті жағдайларды отбасының күнделікті өмірінде ұйымдастырумен жалғасады. Guralnick et al. (2017) ата-аналардың қатысуы мен отбасылық қолдауды баланың дамуына ықпал ететін ортаның құрамдас бөліктерімен байланыстырады. Осы тұрғыдан ата-ананың белсенділігі арнайы маманмен өткізілген жұмыстың жалғасы ретінде ғана емес, баланың күнделікті тәжірибесін ұйымдастырудың бір бөлігі ретінде қарастырылады.

Дегенмен, отбасының қолдауға қажеттілігін оның құрылымына қарап анықтау дұрыс болмас еді. Dunst et al. (2007) отбасыға бағдарланған тәжірибелерді отбасының қажеттіліктері, ресурстары және ата-аналардың баланың дамуына қатысуымен байланысты қарастырған. Сондықтан екі ата-аналы немесе жалғызбасты отбасы болуы сүйемелдеудің қандай мазмұнда жүргізілуі керектігін өздігінен анықтамайды. Қолдау көлемін белгілеуде отбасының нақты жағдайы, қолда бар ресурстары және қандай көмекті қажет ететіні маңызды.

Hanson және Lynch (2004) еңбегінде отбасылардың әлеуметтік және мәдени жағдайларының әртүрлілігіне назар аударылады. Бұл айырмашылықтар сүйемелдеудің мазмұнына да әсер етуі мүмкін: бір отбасыға ақпарат пен эмоционалдық қолдау көбірек қажет болса, басқа отбасы үшін әлеуметтік немесе материалдық

ресурстарға қол жеткізу өзекті болуы ықтимал. Сондықтан зерттеу барысында отбасының формалды сипаттамасынан гөрі оның нақты қажеттілігін анықтауға басымдық берілді.

Әдебиеттерді талдау барысында осы зерттеу үшін үш мәселе маңызды болды: отбасының шешім қабылдауға қатысуы, жеке жоспарды күнделікті өмірге бейімдеу және отбасы мен мамандар арасындағы тұрақты байланыс. Эмпирикалық зерттеуді ұйымдастыру кезінде осы үш бағыт отбасыға бағдарланған сүйемелдеудің негізгі жұмыс компоненттері ретінде алынды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеу үдерісіне отбасыға бағдарланған тәсілді енгізу бойынша тәжірибе жүргізілді. Зерттеуде мақсатты іріктеу әдісі қолданылды. Іріктеуге Қарағанды облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасының ерекше қажеттіліктері бар адамдарды қолдау орталығында тіркелген отбасылар енгізілді. Зерттеуге қатысудың негізгі критерийлері: отбасында аутизм спектрінің бұзылысы (АСБ) бар баланың болуы, баланың тұрғылықты жері бойынша психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның (ПМПК) тиісті қорытындысының болуы, сондай-ақ отбасының тұрақты табыс көзінің болуы және ата-аналардың жоғары білімді болуы. Зерттеуге барлығы 20 отбасы қатысып, олардың 10-ы эксперименттік топқа ($n = 10$), 10-ы бақылау тобына ($n = 10$) енгізілді. Қатысушы отбасылардың жан басына шаққандағы табыс деңгейі орташа айлық табыс деңгейіне сәйкес келді. Мақсатты іріктеу зерттеудің пилоттық сипатына және отбасыға бағдарланған тәсілді Қарағанды қаласы жағдайында апробациялау мақсатына байланысты таңдалды. Тәжірибие барысы келесідей этаптардан тұрды: бірінші кезеңде межведомствалық байланыс орнатылып әр отбасымен кездесу ұйымдастырылды, кездесу барысында әр отбасыға бейімделген жеке жұмыс жоспары құрылды. Жеке жұмыс жоспарының құрылуы мен орындалуын координатор (әлеуметтік жұмысшы) өз бақылауында ұстады. Тәжірибие отандық әлеуметтік жұмыста пилоттық эксперимент болып тұрғандықтан, зерттеу кезеңінің ұзақтығын екі ай деп жоспарланды. Себебі, отбасылардың жалығып немесе отба-

сыға бағдарланған тәсілге сенім артпауы, орта жолдан тастап кетпеуі үшін зерттеу кезеңінің интервалы екі айға жоспарланды. Тәжірибие іске қосылмас бұрын эксперименттік және бақылау тобынан сауалнама алынды.

Келесі кезеңде, екі ай бойы отбасыға бағдарланған тәсіл арқылы мүмкіндігі шектеулі отбасылармен отбасыға бағдарланған тәсіл бойынша жұмыс жүргізілді. Екі айда отбасы аптасына бір рет әлеуметтік қызметкермен, психологпен, медицина қызметкерімен, дефектолог және логопедпен кездесіп отырды. Айдың аяғында жеке жұмыс жоспарларына өзгерістер мен ұсыныстар енгізіп отырды.

Үшінші кезеңде, тәжірибие аяқталған соң ата-аналардан сауалнама алынды. Сауалнаманың мазмұндық валидтілігі арнайы логопед, әлеуметтік жұмыс және инклюзивті білім беру саласының маманы (дефектолог) 3 сарапшысы тарапынан бағаланды. Сарапшылар сұрақтардың зерттеу мақсатына сәйкестігін жоғары деп бағалады (CVI = 0.94). Бастапқы және соңғы сауалнама нәтижелері салыстырмалы талдаудан өткізілді. Сауалнама 20 сұрақтан құралып, Лайкерт шкаласы бойынша (1-5 балл) өлшеніп, бастапқы және соңғы кезеңдегі сауалнамалар нәтижесі бойынша талданады. Интервенцияның тиімділігін бағалау мақсатында бір қатысушылар тобында жүргізілген қайталама өлшемдердің айырмашылықтары жұпталған тандауларға

арналған t-тест (Paired Samples t-test) арқылы талданды. Статистикалық мәнділік деңгейі $p < 0.05$ ретінде қабылданды. Интервенция әсерінің практикалық маңыздылығын анықтау үшін Cohen's d көрсеткіші қолданылды.

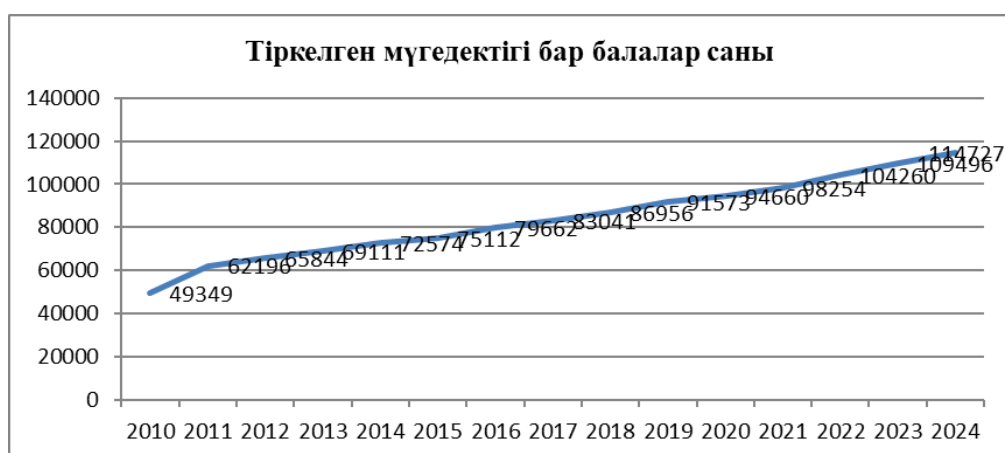
Айнымалылар арасындағы байланыс Spearman корреляциялық талдауы арқылы анықталды. Зерттеу жұмысының статистикалық деректер базасын: Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы, Балалар туралы статистика (bala.stat.gov.kz), Қазақстан Республикасының электрондық үкімет порталы, Халықаралық статистикалық базалар (<https://www.unicef.org>) құрайды.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан бойынша мүгедектігі бар балалар саны жыл сайын артып келеді (сурет-1), оның ішінде Қарағанды облысында 5 242 бала, Қарағанды қаласында шамамен 2500 бала мүгедек болып табылады. Қарағанды қаласында «Үміт» медициналық оңалту орталығы, «Қамқорлық» ерте араласу орталығы, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, «Дар» жекеменшік психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті, «TEN QOGAM» әлеуметтік қолдау және инклюзия орталықтары, «AQYLDY BALA» ерте даму орталығы жұмыс істейді.

1-сурет

0 жасан 17 жасты қоса алғанда мүгедектігі бар балалар саны

Ескертпе: сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының «0–17 жасты қоса алғанда мүгедектігі бар балалар саны» статистикалық деректері негізінде құрастырылған.

Мүгедектігі бар балалардың санының артуына орай арнайы орталықтардың жұмыс уақытының тығыздығы, сонымен қатар, мүгедектігі бар балаларды күн сайын орталықтарға тасу мәселесі ата-аналар үшін қиындықтар туғызады. Сол себепті, отбасыға бағытталған тәсілді енгізу әлеуметтік сүйемелдеудің тиімді әдісі. Жоғарыда аталған ұйым өкілдерімен межведомствалық байланыс орната отырып, отбасына бейімделген жеке жоспар құрылды. Әр отбасы осы жоспар аясында күнделікті нақты қадамдарын жазады. Мысалы, гигиениалық дағдылар кезеңінде бала-

ның тілі мен жақ қуысына логопедиялық массаждар жасалу жолын логопед ата-анаға көрсетеді және ата-ана 8 апта бойы қайталап жасап отырады. Ата-анасы үй шаруасымен айналысатын кезеңде, анасы тамақ істеу кезеңінде міндетті түрде тамаққа қосылатын заттармен таныстыру, оларды ұстату, тамақ жасау процесін түсіндіріп отырады. Әкесі, машина айдаған кезеңде түгел машинаның элементтерімен таныстыру, автобус элементтерімен таныстыру, көрсету, ұстату сияқты күнделікті өмірде кездесетін рутиналар арқылы баланы дамытып отыру қажет.

1-кесте

Лайкерт шкаласы бойынша сауалнама нәтижесі

Сауалнама көрсеткіші	Дейін (M ± SD)	Кейін (M ± SD)	t	p	Cohen's d
Баламның дамуында оң өзгерістер бар	2.9 ± 0.57	4.4 ± 0.52	11.82	<0.001	1.92
Баламның әлеуметтік бейімделуі жақсы	2.9 ± 0.57	4.3 ± 0.48	10.96	<0.001	1.80
Бала басқа адамдармен әрекеттеседі	2.9 ± 0.57	4.2 ± 0.42	10.34	<0.001	1.67
Бала күнделікті өмірлік дағдыларды орындайды	2.8 ± 0.63	4.3 ± 0.48	11.47	<0.001	1.88
Бала жаңа сөздерді меңгеріп жатыр	2.9 ± 0.57	4.6 ± 0.52	13.25	<0.001	2.10
Бала тамақтану кезінде сөз қолданады	2.6 ± 0.52	4.1 ± 0.57	11.35	<0.001	1.86
Бала жуыну қадамдарын орындайды	2.8 ± 0.63	4.3 ± 0.48	11.58	<0.001	1.90
Мен өзімді бала тәрбиесінде сенімді сезінемін	3.0 ± 0.67	4.5 ± 0.53	11.74	<0.001	1.93
Мен бала дамуына белсенді қатысамын	3.4 ± 0.52	4.8 ± 0.42	10.88	<0.001	1.78
Мен үйде дамыту жаттығуларын орындаймын	2.8 ± 0.79	4.5 ± 0.53	13.08	<0.001	2.07
Үйдегі дамыту жұмыстары пайдалы деп санаймын	3.2 ± 0.63	4.7 ± 0.48	11.42	<0.001	1.87
Біз күн сайын дамыту ойындарын ойнаймыз	2.7 ± 0.67	4.6 ± 0.52	14.36	<0.001	2.28
Менде уақыт жетіспеушілік бар	4.2 ± 0.63	2.8 ± 0.63	-10.75	<0.001	1.76
Мен дамыту жаттығуларын орындауда қиналамын	4.0 ± 0.67	2.5 ± 0.53	-11.83	<0.001	1.94
Бала жаттығуларға қатысқысы келмейді	3.8 ± 0.63	2.6 ± 0.52	-9.42	<0.001	1.54
Эмоционалдық шаршау сезінемін	4.1 ± 0.57	2.7 ± 0.48	-10.96	<0.001	1.80
Мамандармен байланыс жеткіліксіз	3.6 ± 0.52	2.2 ± 0.42	-10.54	<0.001	1.73
Қаржылық/ресурстық қиындықтар бар	3.4 ± 0.52	2.9 ± 0.57	-4.18	<0.001	0.69

Ескертпе: M (Mean) – орташа мән (орташа балл). SD (Standard Deviation) – стандартты ауытқу, яғни жауаптардың орташа мәненнен қаншалықты шашыраңқы екенін көрсетеді.

Экспериментке қатысушы отбасылар жеке жоспар бойынша күнделікті жұмыстарын жүргізіп отырды. Нәтижесінде, бастапқыда ата-аналар қиналған. Жеке жоспарды орындауға ұзақ уақыт арнаған. Бастапқы кезеңде бала тек жуыну, тамақ үстінде логопедиялық жаттығуларды ғана жасаған. Жаңа сөз үйрену, дене жаттығуларын жасауға қарсылық білдірген. Осы кезеңде кәсіби мамандардың қолдауына көп жүгінген. Эксперименттің екінші айында отбасылар күнделікті дағдыларға үйреніп, жеке жоспарға өздеріне ыңғайлы өзгерістер енгізіп отырған. Эксперименттің екінші айында ата-аналар балалардан оң өзгерістерді байқаған, балаларда күнделікті жуыну кезеңінде өздеріне массаж жасау, жаңа сөздерді сөздері қайталау, тамақтану кезеңінде логопедиялық жаттығулар жасауды әдетке айналған.

Отбасыларда сауалнама алу кезеңінде сауалнама сұрақтарына көбінесе балалардың аналары жауап берді. Кәсіби мамандармен байланысты

және баладағы өзгерістерді көбінесе байқаған аналар қауымы болған. Бұл отбасыда бала тәрбиесіне ер адамдарға қарағанда әйел адамдардың белсенді қатысатынын көрсетеді.

Интервенциядан кейін ата-аналардың бала дамуына қатысуы, үй жағдайында дамыту әрекеттерін қолдануы және өз мүмкіндіктеріне сенімділігі артты. Бұл нәтижелер отбасының белсенді қатысуын отбасыға бағдарланған көмектің маңызды құрамдасы ретінде қарастырған Mestre et al. (2024) тұжырымдарымен үндеседі. McConkey et al. (2023) зерттеуінде де отбасы мен маманның бірлесіп анықтаған даму мақсаттары үй жағдайындағы қолдаумен байланыстырылған. Ал Romano et al. (2022) күнделікті рутиналарды ата-аналар жүзеге асыратын интервенциялар үшін табиғи орта ретінде қарастырады. Біздің зерттеуде де екінші айда дамыту әрекеттерінің бір бөлігі жуыну, тамақтану және ойын сияқты күнделікті жағдайларға енгізіле бастады.

2-кесте

Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелейтін отбасылардағы негізгі көрсеткіштер арасындағы корреляциялық байланыстар матрицасы

Байланыстар	Spearman ρ	p-мән
Ата-ана белсенділігі ↔ Баланың даму көрсеткіштері	0.82	<0.001
Үйдегі дамыту рутиналары ↔ Баланың даму көрсеткіштері	0.85	<0.001
Ата-ананың белсенділігі ↔ Үйдегі дамыту рутиналары	0.78	<0.001
Баланың даму көрсеткіштері ↔ Ата-ана сенімділігі	0.74	<0.001
Баланың даму көрсеткіштері ↔ Стресс деңгейі	-0.76	<0.001
Ата-ана сенімділігі ↔ Стресс деңгейі	-0.70	0.001
Үйдегі дамыту рутиналары ↔ Стресс деңгейі	-0.73	<0.001
Мамандар қолдауы ↔ Ата-ана сенімділігі	0.68	0.002
Мамандар қолдауы ↔ Баланың даму көрсеткіштері	0.66	0.003
Эмоционалдық шаршау ↔ Ата-ана белсенділігі	-0.64	0.004

Ескертпе: ρ — Спирменнің рангтік корреляция коэффициенті; p — статистикалық мәнділік деңгейі. Оң p мәндері көрсеткіштер арасындағы тікелей байланысты, теріс мәндер кері байланысты білдіреді. Статистикалық мәнділік деңгейі $p < 0,05$ ретінде қабылданды.

Spearman корреляциялық талдауы арқылы ата-ана белсенділігі, үйдегі дамыту рутиналары, бала даму көрсеткіштері, ата-ана сенімділігі, стресс деңгейі және мамандар тарапынан көрсетілетін қолдау арасындағы өзара байланысты анықтауға болады (кесте-2). Эксперимент бойынша біріншіден ата-ананың бала тәрбиесіне белсенді қатысуы баланың когнитивтік, әлеу-

меттік және күнделікті өмірлік дағдыларының жақсаруына ықпал ететінін көруге болады. Бұл туралы Mahoney & Perales (2003) зерттеп, ата-ананың белсенді қатысуы баланың тілдік, танымдық, әлеуметтік дағдыларын жақсартады, деген пікірге келген.

Екіншіден, отбасылық дағдылар баланың табиғи ортада дамуының пайдасын және нә-

тижені аз уақытта қалыптастыруға болатынын анықтады. Баланың қалыптасқан табиғи ортасы ол – отбасы. Осыған байланысты McWilliam (2010) баланың дамуын оқшауланған кабинеттегі сабақтар арқылы емес, отбасының күнделікті табиғи рутиналарына (тамақтану, киіну, жуыну, ойын, серуендеу, ұйқыға дайындалу және басқа күнделікті әрекеттер) кіріктіру арқылы дамытқан дұрыс деп тұжырымдайды.

Үшіншіден, бала функционалдық тәуелсіздікті қалыптастырады. Hwang, Chao & Liu (2013) отбасыға бағытталған тәсілдің артықшылығы бала өзін-өзі күту дағдыларын, әлеуметтік функцияларды, функционалдық тәуелсіздікті қалыптастырады. Дәстүрлі әдіспен салыстырғанда мақсатқа жету жолы жоғары деп тұжырымдаған.

Отбасыға бағдарланған әлеуметтік қолдау тәжірибиелері көптеген елдерде жүргізілген. Мысалы, Dawson (2010) және оның әріптестері АҚШ-та 48 ай аутизм спектрі бұзылысы бар балаларға ерте араласу бағдарламасын енгізген. Ата-ана терпайлық үдерісті күнделікті рутинаға айналдырған, нәтижесінде балалардың IQ көрсеткіштері жоғарылаған, тілдік дамуы жақсарған, жаңа сөздер үйренген. Girolametto (1996) және оның әріптестері Канадада «It Takes Two to Talk» балаларды ата-ана арқылы сөйлету бағдарламасын сәтті іске асырған. Ал Bailey (2012) және оның әріптестері АҚШ-та IDEA Part C 0–3 жас аралығындағы дамуында ерекшелігі бар балаларға арналған бағдарламаны іске асырып көргенде, мамандар отбасымен әлсіз қарым-қатынас жасаса, отбасының белсенділігі де төмендеген. Тәжірибиені толық іске асыра алмаған. Еуропаның көптеген елдерінде отбасыға бағдарланған тәсіл енгізілгенімен толық жүзеге аспаған.

Отандық зерттеулерде мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік қолдау көбінесе кәсіби мамандардың қызметімен шектеледі, отбасыға бағдарланған тәсіл арқылы нәтижелі эмпирикалық деректер салыстырмалы түрде аз.

Шет елдік зерттеулер мен аталмыш зерттеу нәтижелерін салыстыра отырып отбасыға бағдарланған тәсілді енгізудің келесідей оң және теріс жақтары анықталды: біріншіден, отбасыға бағдарланған тәсіл сапалы нәтиже беру үшін отбасының жауапкершілігі маңызды. Отбасы күнделікті ритуал ретінде, күнделікті өмірлік дағды ретінде қабылдауы тиіс. Мысалы, шет елдік зерттеулер бойынша жауапкершілігі төмен отбасыларда жеке жоспар жүзеге аспаған. Екіншіден, отбасы мүшелерінің ортақ мақсаты

мен белсенділігі – басты фактор. Әр отбасы үшін жеке жоспар құрар алдында – микро ортақ мақсатты бірінші белгілеген абзал. Отбасы мүшелері үнемі оң көзқараста болып, мақсатқа қол жеткізуге әрдайым ұмтылып отыруы маңызды. Үшіншіден, отбасы мүшелерінде үміт болуы тиіс. Үміт ұялату – кәсіби мамандар қызметі. Ата-ана мен кәсіби мамандар арасында серіктестік болуы керек. Кейбір зерттеулерде ата-ана кәсіби маман тарапынан қадағаланбаған кезеңде, эксперименттік зерттеу нәтижесі төмен болған.

Зерттеу жұмысы отандық тәжірибие үшін маңызды. «Отбасыға бағдарланған тәсілді» іске асырудың механизмдері теориялық түрде анықталды (әр отбасыға арналған жеке-мақсатты жоспар құру, ата-ана – кәсіби маман серіктестігі т.б.). Аталмыш механизмдерді инклюзивті білім беру ұйымдарында және әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінде қолдануға болады.

Зерттеу шектеулері

Зерттеу Қарағанды қаласында жүргізіліп, эксперименттік топқа 10 отбасы қатысты. Қатысушылар мақсатты іріктеу арқылы таңдалғандықтан, алынған нәтижелерді барлық отбасыларға жалпылауға болмайды. Сонымен қатар, қатысушы отбасылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары ұқсас болды, сондықтан әлеуметтік жағдайы әртүрлі топтарды салыстыру мүмкін болмады. Зерттеудің тағы бір шектеуі – интервенцияның сегіз аптамен шектелуі. Бұл кезең анықталған өзгерістердің ұзақ уақыт сақталуын бағалауға мүмкіндік бермейді. Кейінгі зерттеулерде іріктемені кеңейтіп, әлеуметтік жағдайы әртүрлі отбасыларды қамту және интервенция нәтижелерін ұзақ мерзімде бақылау қажет.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері сегіз апталық интервенциядан кейін ата-аналардың бала дамуына қатысуы, үй жағдайында дамыту әрекеттерін қолдануы және өз мүмкіндіктеріне сенімділігі артқанын көрсетті. Балалардың күнделікті өмірлік, коммуникативтік және әлеуметтік дағдылары бойынша да оң өзгерістер байқалды.

Зерттеу барысында дамыту әрекеттерін отбасының күнделікті өміріне енгізу маңызды болды. Алғашқы кезеңде ата-аналар жеке жоспарда белгіленген тапсырмаларға арнайы уақыт бөлсе, кейін олардың бір бөлігін жуыну, тамақтану

және ойын сияқты күнделікті әрекеттермен байланыстыра бастады. Осы тәжірибе жеке жоспарды отбасының нақты күн тәртібіне бейімдеудің практикалық маңызын көрсетті.

Сонымен бірге интервенцияны орындауда уақытты ұйымдастыру, кейбір әрекеттерді кейінге қалдыру және мамандармен тұрақты байланысты сақтау сияқты қиындықтар кездесті. Сондықтан отбасыға бағдарланған сүйемелдеуде дайын жұмыс үлгісін барлық отбасына бірдей қолданудан гөрі, отбасының қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескеру маңызды.

Зерттеу шағын іріктемеде жүргізілгендіктен, алынған нәтижелерді пилоттық зерттеу аясында қарастырған жөн. Дегенмен, жүргізілген жұмыс отбасыға бағдарланған тәсілді Қарағанды қаласындағы әлеуметтік сүйемелдеу тәжірибесінде сынақтан өткізіп, оны ұйымдастырудың практикалық мүмкіндіктерін сипаттауға мүмкіндік берді.

Авторлардың үлесі

Моилбекова Анар Сабыржановна – зерттеу идеясын ұсыну және тұжырымдамасын әзірлеу, зерттеу әдіснамасын құру, жұмысты үйлестіру, қолжазбаның бастапқы нұсқасын дайындау және қорытынды редакциялау.

Қалымбетова Эльмира Кенесовна – теориялық материалдар мен ғылыми әдебиеттерді талдау, зерттеу құралдарын әзірлеу, алынған деректерді түсіндіру және қолжазба мазмұнын ғылыми тұрғыдан сараптау.

Ло Винг Ка Джулия – шетелдік зерттеулерге шолу жасау, отбасына бағдарланған тәсілдің халықаралық тәжірибесін талдау, нәтижелерді салыстырмалы тұрғыдан түсіндіру және қолжазбаның ағылшын тіліндегі бөлігін редакциялау.

Барлық авторлар қолжазбаның соңғы нұсқасын оқып, мақұлдады және зерттеу нәтижелерінің дұрыстығы мен тұтастығына жауапкершілік алады.

References

- Bailey, D. B., Raspa, M., & Fox, L. C. (2012). What is the future of family outcomes and family-centered services? *Topics in Early Childhood Special Education*, 31(4), 216–223. <https://doi.org/10.1177/0271121411427077>
- Broll, J., Schäfer, S. K., Stoffers-Winterling, J., Hölzen, S., Helmreich, I., & Lieb, K. (2025). Case management for enhancing wellbeing, resilience, and quality of life in caregivers of children and adolescents with chronic illnesses and disabilities: A systematic review and meta-analysis. *Nursing & Health Sciences*, 27(2), e70096. <https://doi.org/10.1111/nhs.70096>
- Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). *Chislennost' detej s invalidnost'yu ot 0 do 17 let vklyuchitel'no* [Number of children with disabilities aged 0–17 years inclusive]. <https://bala.stat.gov.kz/chislennost-detej-invalidov-ot-0-do-17-let-vklyuchitelno/>
- Carrington, L., Hale, L., Freeman, C., Qureshi, A., & Perry, M. (2021). Family-centred care for children with biopsychosocial support needs: A scoping review. *Disabilities*, 1(4), 301–330. <https://doi.org/10.3390/disabilities1040022>
- Chow, A. J., Saad, A., Al-Baldawi, Z., Iverson, R., Skidmore, B., Jordan, I., Pallone, N., Smith, M., Chakraborty, P., Brehaut, J., Cohen, E., Dyack, S., Gillis, J., Goobie, S., Greenberg, C. R., Hayeems, R., Hutton, B., Inbar-Feigenberg, M., Jain-Ghai, S., ... Potter, B. K. (2024). Family-centred care interventions for children with chronic conditions: A scoping review. *Health Expectations*, 27(1), e13897. <https://doi.org/10.1111/hex.13897>
- Dawson, G., Rogers, S. J., Munson, J., Smith, M., Winter, J., Greenson, J., Donaldson, A., & Varley, J. (2010). Randomized, controlled trial of an intervention for toddlers with autism: The Early Start Denver Model. *Pediatrics*, 125(1), e17–e23. <https://doi.org/10.1542/peds.2009-0958>
- Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Hamby, D. W. (2007). Meta-analysis of family-centered helpgiving practices research. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13(4), 370–378. <https://doi.org/10.1002/mrdd.20176>
- Dutbai, N. (2023). Erekshe zhandar eleusiz qalmaidı [People with disabilities will not be overlooked]. *Ortalyq Qazaqstan*. URL: <https://ortalyq.kz/erekshe-zhandar-eleusiz-almajdy/>
- Dzhamaliev, G. Zh., Togaeva, A. S. (2025). Organizaciya social'noj raboty s sem'yami, vospityvayushchimi detej s rasstrojstvami avtisticheskogo spektra [Organization of social work with families raising children with autism spectrum disorders]. *Research Results in Social Work*, 4(2), 76–83. <https://doi.org/10.18413/2949-267X-2025-4-2-0-4>
- Foster, T. D., Decker, K. B., Vaterlaus, J. M., & Belleville, A. (2020). How early intervention practitioners describe family-centred practice: A collective broadening of the definition. *Child: Care, Health and Development*, 46(3), 268–274. <https://doi.org/10.1111/cch.12749>
- Girolametto, L., Pearce, P. S., & Weitzman, E. (1996). Interactive focused stimulation for toddlers with expressive vocabulary delays. *Journal of Speech and Hearing Research*, 39(6), 1274–1283. <https://doi.org/10.1044/jshr.3906.1274>
- Guralnick, M. J. (2017). Early intervention for children with intellectual disabilities: An update. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 30(2), 211–229. <https://doi.org/10.1111/jar.12233>
- Guralnick, M. J. (2020). Applying the developmental systems approach to inclusive community-based early intervention programs: Process and practice. *Infants & Young Children*, 33(3), 173–183. <https://doi.org/10.1097/IYC.000000000000167>

- Hanson, M. J., & Lynch, E. W. (2004). *Understanding families: Approaches to diversity, disability, and risk*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Hinton, V., Akemoğlu, Y., Tomeny, K., & McWilliam, R. A. (2024). Supporting families from a distance: Implementing routines-based home visits via telepractice. *Early Childhood Education Journal*, 52(3), 629–636. <https://doi.org/10.1007/s10643-023-01464-0>
- Hwang, A.-W., Chao, M.-Y., & Liu, S.-W. (2013). A randomized controlled trial of routines-based early intervention for children with or at risk for developmental delay. *Research in Developmental Disabilities*, 34(10), 3112–3123. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.06.037>
- Ingólfssdóttir, J. G., Traustadóttir, R., & Egilson, S. Þ. (2021). Rethinking practices by rethinking expertise: A relational approach to family-centred inclusive services. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 23(1), 1–13. <https://doi.org/10.16993/sjdr.734>
- Isabekova, A.S. (2023). Psihologicheskie aspekty adaptivnoj social'noj raboty: faktory podderzhki semej, vospityvayushchih detej s osobymi potrebnostyami [Psychological aspects of adaptive social work: Factors of support for families raising children with special needs]. *Bulletin of Abai KazNPU. Series: Psychology*, 77(4). <https://doi.org/10.51889/2959-5967.2023.77.4.008>
- Karibaev, Z., Zhumabayeva, A., Kurbonova, B., & Nurgaliyeva, S. (2024). Subjective well-being of students with disabilities in Kazakhstan: An exploration of practice. *Journal of Curriculum Studies Research*, 6(2), 88–103. <https://doi.org/10.46303/jcsr.2024.12>
- Lukersmith, S., Salvador-Carulla, L., Chung, Y., Du, W., Sarkissian, A., & Millington, M. (2023). A realist evaluation of case management models for people with complex health conditions using novel methods and tools—What works, for whom, and under what circumstances? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(5), 4362. <https://doi.org/10.3390/ijerph20054362>
- Mahoney, G., & Perales, F. (2003). Using relationship-focused intervention to enhance the social-emotional functioning of young children with autism spectrum disorders. *Topics in Early Childhood Special Education*, 23(2), 74–86. <https://doi.org/10.1177/02711214030230020301>
- McConkey, R., O'Hagan, P., & Corcoran, J. (2023). The impact of a family-centred intervention for parents of children with developmental disabilities: A model project in rural Ireland. *Children*, 10(2), 175. <https://doi.org/10.3390/children10020175>
- McWilliam, R. A. (2010a). *Routines-based early intervention: Supporting young children and their families*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing Co.
- McWilliam, R. A. (Ed.). (2010b). *Working with families of young children with special needs*. New York, NY: Guilford Press.
- Mestre, T. D., Lopes, M. J., Mestre, D. M., Ferreira, R. F., Costa, A. P., & Caldeira, E. V. (2024). Impact of family-centered care in families with children with intellectual disability: A systematic review. *Heliyon*, 10(7), e28241. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e28241>
- Mickelson, A. M., McCorkle, L. S., & Hoffman, R. (2022). Joint planning in Part C early intervention: Partnering around assessment. *Young Exceptional Children*, 25(2), 63–73. <https://doi.org/10.1177/1096250620952061>
- Pacheco-Molero, M., Morales-Murillo, C., León-Estrada, I., & Gutiérrez-Ortega, M. (2025). Barriers perceived by professionals in family-centered early intervention services: A systematic review of the current evidence. *International Journal of Early Childhood*, 57(2), 357–377. <https://doi.org/10.1007/s13158-024-00401-5>
- Ridgley, R., Snyder, P. A., & McWilliam, R. A. (2020). Individualized Family Service Plan quality and alignment of child-focused outcomes to federal outcomes and state early learning guidelines. *Topics in Early Childhood Special Education*, 39(4), 200–212. <https://doi.org/10.1177/0271121418786434>
- Romano, M., Lorio, C., Delehanty, A., Eugenio, J., Abarca, D., Trivedi, B., & Brown, J. A. (2022). Family routines within caregiver-implemented early interventions: A scoping review. *Journal of Early Intervention*, 44(4), 371–392. <https://doi.org/10.1177/10538151211062206>
- Stewart, V., Slattery, M., & McKee, J. (2021). Deaf and hard of hearing early intervention: Perceptions of family-centered practice. *Journal of Early Intervention*, 43(3), 221–234. <https://doi.org/10.1177/1053815120962547>
- Turnbull, A. P., Summers, J. A., Lee, S.-H., & Kyzar, K. (2007). Conceptualization and measurement of family outcomes associated with families of individuals with intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13(4), 346–356. <https://doi.org/10.1002/mrdd.20174>
- Turnbull, A. P., Turnbull, H. R., Erwin, E. J., Soodak, L. C., & Shogren, K. A. (2011). *Families, professionals, and exceptionality: Positive outcomes through partnerships and trust* (6th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- United Nations Children's Fund (UNICEF) Kazakhstan. (n.d.). *Children of Kazakhstan*. URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/en/children-kazakhstan>
- Weightman, A. L., Kelson, M. J., Thomas, I., Mann, M. K., Searchfield, L., Willis, S., Hannigan, B., Smith, R. J., & Cordiner, R. (2023). Exploring the effect of case management in homelessness per components: A systematic review of effectiveness and implementation, with meta-analysis and thematic synthesis. *Campbell Systematic Reviews*, 19(2), e1329. <https://doi.org/10.1002/cl2.1329>

Авторлар туралы мәлімет:

Моилбекова Анар Сабыржановна – әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: anar.moilbekova@icloud.com).

Қалымбетова Эльмира Кенесовна – жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: elmira.kalymbetova@mail.ru).

Ло Винг Ка Джулия – PhD, арнайы білім беру және кеңес беру кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Гонконг білім беру университеті (Гонконг, Қытай, e-mail: julialo@eduhk.hk).

Information about the authors:

Moilbekova Anar – Doctoral Student at the Department of Sociology and Social Work, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: anar.moilbekova@icloud.com).

Kalymbetova Elmira – Associate Professor at the Department of General and Applied Psychology, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: elmira.kalymbetova@mail.ru).

Lo Wing Ka Julia – PhD, Associate Professor at the Department of Special Education and Counselling, The Education University of Hong Kong (Hong Kong, China, e-mail: julialo@eduhk.hk).

Сведения об авторах:

Моилбекова Анар Сабыржановна – докторант кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: anar.moilbekova@icloud.com).

Калымбетова Эльмира Кенесовна – доцент кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: elmira.kalymbetova@mail.ru).

Ло Винг Ка Джулия – PhD, ассоциированный профессор кафедры специального образования и консультирования, Университет образования Гонконга (Гонконг, Китай, e-mail: julialo@eduhk.hk).

*Келін түсті: 18 шілде 2026 жыл
Қабылданды: 31 тамыз 2026 жыл*

A. Omarova* , G. Kenzhakimova

Farabi University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: oaishatt@gmail.com

SELF-RATED HAPPINESS IN CENTRAL ASIAN CITIES: INTERCITY DIFFERENCES AND SOCIAL CORRELATES

Happiness as a subjective characteristic of well-being is associated with the social conditions of everyday life, available resources, and the nature of social relationships. Comparing Central Asian cities makes it possible to examine these relationships across urban contexts that share historical and cultural similarities while differing in their urban conditions. The aim of this study is to conduct a comparative analysis of self-rated happiness among residents of Almaty, Tashkent, and Bishkek and to examine its associations with material conditions, health status, social support, and traditions/values. The empirical basis of the study comprised survey data from 511 respondents from Almaty ($n = 174$), Tashkent ($n = 237$), and Bishkek ($n = 100$), as well as brief responses from 15 experts from Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan. The quantitative stage included descriptive analysis, ANOVA/Welch ANOVA, and Pearson correlation analysis. The results revealed intercity differences in self-rated happiness, health status, social support, and the importance of traditions/values, whereas differences in perceived material conditions did not reach statistical significance. The strongest positive associations with self-rated happiness were found for health status and social support; positive associations were also observed for material conditions and traditions/values. Expert assessments complemented the quantitative findings by highlighting the importance of public spaces, environmental and urban conditions, social capital, and access to urban services. The findings support the need to consider self-rated happiness within the broader context of social resources and conditions of urban life. The value of the study lies in expanding empirical evidence on urban well-being in the Central Asian context, which remains underrepresented in the international literature. The practical significance of the findings lies in their potential use in developing urban social programs and initiatives aimed at strengthening social support, improving access to urban infrastructure, and creating conditions conducive to residents' well-being.

Keywords: self-rated happiness, subjective well-being, social support, health, urban well-being, Central Asia.

А.Н. Омарова*, Г.А. Кенжакимова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: oaishatt@gmail.com

Орталық Азия қалалары тұрғындарының өз бақытын бағалауы: қалалар арасындағы айырмашылықтар және әлеуметтік корреляттар

Бақыт субъективті әл-ауқаттың сипаттамасы ретінде күнделікті өмірдің әлеуметтік жағдайларымен, қолжетімді ресурстармен және әлеуметтік қатынастардың сипатымен байланысты. Орталық Азия қалаларын салыстыру бұл өзара байланыстарды тарихи-мәдени тұрғыдан жақын, бірақ қалалық контексттері әртүрлі ортада қарастыруға мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты – Алматы, Ташкент және Бішкек тұрғындарының бақытты субъективті бағалауындағы қалалар арасындағы айырмашылықтарды салыстырмалы түрде талдау және оның материалдық жағдаймен, денсаулық жағдайымен, әлеуметтік қолдаумен және дәстүрлермен/құндылықтармен байланысын анықтау. Зерттеудің эмпирикалық базасын Алматыдан ($n = 174$), Ташкенттен ($n = 237$) және Бішкектен ($n = 100$) 511 респонденттің сауалнама деректері, сондай-ақ Қазақстан, Өзбекстан және Қырғызстаннан 15 сарапшының қысқаша жауаптары құрады. Зерттеудің сандық кезеңінде сипаттамалық талдау, ANOVA/Welch ANOVA және Пирсонның корреляциялық талдауы қолданылды. Нәтижелер бақытты субъективті бағалау, денсаулық жағдайы, әлеуметтік қолдау және дәстүрлердің/құндылықтардың маңыздылығы бойынша қалалар арасында айырмашылықтар бар екенін көрсетті, ал материалдық жағдайды бағалаудағы айырмашылықтар статистикалық мәнділік деңгейіне жеткен жоқ. Бақытты субъективті бағалаумен неғұрлым айқын оң байланыстар денсаулық жағдайы мен әлеуметтік қолдау көрсеткіштері бойынша анықталды; материалдық жағдаймен және дәстүрлермен/құндылықтармен де оң байланыстар байқалды. Сараптамалық бағалаулар қоғамдық кеңістіктердің, экологиялық және қалалық жағдайлардың, әлеуметтік капиталдың және қалалық қызметтердің қолжетімділігінің маңыздылығын көрсете

отырып, сандық нәтижелерді толықтырды. Зерттеу нәтижелері бақытты субъективті бағалауды әлеуметтік ресурстар мен қалалық өмір жағдайларының жиынтығы аясында қарастыру қажеттігін растайды. Зерттеудің құндылығы халықаралық әдебиетте жеткіліксіз ұсынылған Орталық Азия контексіндегі қалалық әл-ауқат туралы эмпирикалық деректерді кеңейтумен айқындалады. Нәтижелердің практикалық маңыздылығы оларды әлеуметтік қолдауды нығайтуға, қалалық инфрақұрылымның қолжетімділігін арттыруға және тұрғындардың әл-ауқатына ықпал ететін жағдайлар жасауға бағытталған қалалық әлеуметтік бағдарламалар мен бастамаларды әзірлеуде пайдалану мүмкіндігімен анықталады.

Түйін сөздер: өз бақытын бағалауы, субъективті әл-ауқат, әлеуметтік қолдау, денсаулық, қалалық әл-ауқат, Орталық Азия.

А.Н. Омарова*, Г.А. Кенжакимова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: oaishatt@gmail.com

Самооценка счастья в городах Центральной Азии: межгородские различия и социальные корреляты

Счастье как субъективная характеристика благополучия связано с социальными условиями повседневной жизни, доступными ресурсами и характером социальных отношений. Сравнение городов Центральной Азии позволяет рассмотреть эти взаимосвязи в близких историко-культурных, но различающихся городских контекстах. Цель исследования – провести сравнительный анализ самооценки счастья жителей Алматы, Ташкента и Бишкека и установить ее связи с материальными условиями, состоянием здоровья, социальной поддержкой и традициями/ценностями. Эмпирическую базу составили данные опроса 511 респондентов из Алматы (n = 174), Ташкента (n = 237) и Бишкека (n = 100), а также краткие ответы 15 экспертов из Казахстана, Узбекистана и Кыргызстана. Количественный этап включал описательный анализ, ANOVA/Welch ANOVA и корреляционный анализ Пирсона. Результаты выявили межгородские различия в самооценке счастья, состоянии здоровья, социальной поддержке и значимости традиций/ценностей, тогда как различия в оценке материальных условий не достигли статистической значимости. Наиболее выраженные положительные связи с самооценкой счастья обнаружены для состояния здоровья и социальной поддержки; положительные связи также установлены с материальными условиями и традициями/ценностями. Экспертные оценки дополнили количественные результаты, указав на значение общественных пространств, экологических и городских условий, социального капитала и доступности городских сервисов. Результаты подтверждают необходимость рассматривать самооценку счастья в контексте совокупности социальных ресурсов и условий городской жизни. Ценность исследования состоит в расширении эмпирических данных о городском благополучии в недостаточно представленном в международной литературе центральноазиатском контексте. Практическая значимость результатов заключается в возможности их использования при разработке городских социальных программ и инициатив, направленных на укрепление социальной поддержки, повышение доступности городской инфраструктуры и создание условий, способствующих благополучию жителей.

Ключевые слова: самооценка счастья, субъективное благополучие, социальная поддержка, здоровье, городское благополучие, Центральная Азия.

Introduction

Assessing social progress exclusively through income, employment, and infrastructure is increasingly insufficient. Contemporary well-being research and official statistical standards emphasize that how people evaluate their lives is itself an important social outcome (Diener, 1984; OECD, 2025). Self-rated happiness therefore complements objective indicators by capturing how individuals experience everyday conditions, opportunities, and security. This perspective is especially relevant in urban settings, where rapid change can improve ser-

vices while simultaneously intensifying inequality, environmental stress, and social fragmentation.

The Central Asian context makes this problem analytically distinctive. The region combines post-Soviet institutional transformation, accelerated urbanization, persistent social stratification, and expanding digital governance. Recent regional scholarship shows that subjective well-being cannot be inferred directly from macroeconomic performance alone; it is shaped by social capital, health, safety, cultural norms, and the lived organization of everyday life (Kalyuzhnova & Kambhampati, 2008; Nurdinova, 2025). National quality-of-life monitor-

ing in Kazakhstan points in the same direction by integrating subjective assessments of health, material security, support networks, and life satisfaction into official measurement frameworks (Bureau of National Statistics, 2024, 2025).

Cities are particularly important sites for this analysis. Urban space concentrates educational, medical, administrative, and digital resources, but also exposes residents to unequal access, ecological pressure, housing burdens, time scarcity, and the differentiated quality of public space. Research on Central Asia suggests that urbanization does not automatically raise well-being; rather, it redistributes opportunities and risks unevenly across urban populations (Chulanova, 2024; Makulbayeva et al., 2023). This makes intercity comparison analytically useful for identifying how different urban configurations support or constrain happiness.

At the same time, contemporary urban life is increasingly influenced by digital services and forms of digital interaction. In the present study, however, digitalization is not treated as an independently measured determinant of self-rated happiness. Rather, it forms part of the broader urban context and is considered primarily through the expert component of the study, particularly in relation to access to services, communication, and interaction with the urban environment.

Against this background, the present study compares self-rated happiness among residents of Almaty, Tashkent, and Bishkek and examines its associations with perceived material conditions, health, social support, and traditions/values. The study addresses two main research questions: (1) Are there differences in self-rated happiness and the examined social indicators across Almaty, Tashkent, and Bishkek? (2) How is self-rated happiness associated with perceived material conditions, health, social support, and traditions/values?

Subjective well-being is used as the broader theoretical framework of the study, whereas self-rated happiness constitutes its specific empirical focus. These concepts are therefore not treated as interchangeable. The study does not attempt to measure all dimensions of subjective well-being but focuses specifically on respondents' self-assessment of happiness and its associations with selected social conditions.

Literature review

Beyond classic psychological work on subjective well-being (Diener, 1984), recent international

guidance emphasizes that welfare assessment should combine objective conditions with people's own evaluations of life (OECD, 2025; Helliwell et al., 2025). Contemporary research usually distinguishes life evaluation, affect, and eudaimonic meaning, but these dimensions are also strongly conditioned by social structure. For this reason, happiness is no longer treated as a merely individual psychological state; it is analyzed as an outcome shaped by institutions, social inequality, relational embeddedness, and everyday living conditions.

Economic resources remain important within this framework, but they are not sufficient. Kahneman and Deaton (2010) showed that income improves life evaluation while failing to explain emotional well-being in its entirety. The same logic is visible in research on Kazakhstan, where economic preconditions matter but do not exhaust the explanation of happiness (Kalyuzhnova & Kambhampati, 2008). A satisfactory account of urban happiness therefore requires material factors to be examined together with health, social relations, and institutional context.

Social capital theory provides a strong basis for this broader interpretation. Coleman (1988) conceptualized social capital as a resource embedded in social structures, while Helliwell and Putnam (2004) demonstrated that trust, reciprocity, and community participation are closely related to well-being. This perspective is especially useful for urban sociology, because city life is not experienced only through income or formal services: it is also experienced through whether residents feel supported, safe, and connected to meaningful networks.

The Central Asian literature reinforces this argument. Chulanova (2024) shows that the quality of life in Kazakhstan must be assessed through a combination of objective and subjective indicators. Makulbayeva et al. (2023) identify important rural-urban differences in subjective well-being across Central Asia. Nurdinova (2025) extends the regional perspective by demonstrating that family ties, neighborhood trust, cultural norms, health, and social support are all central to how happiness is produced in the region. In this context, traditions and values should not be treated as residual cultural variables; they can function as sources of meaning, belonging, and social stability.

Urban well-being is also conditioned by the quality of the built and ecological environment. Public space, everyday safety, environmental pressures, and access to healthcare influence whether urban resources become livable advantages or sources

of stress. This is particularly relevant in Central Asia, where urbanization often sharpens the divide between modernized centers and socially unequal or environmentally burdened spaces (Nurdinova, 2025). Consequently, happiness in cities must be linked not only to private resources but also to public and infrastructural conditions.

Digitalization represents an additional feature of the contemporary urban environment. Research on smart-city practices in Kazakhstan indicates that digital technologies may facilitate access to services and communication, although their relevance to quality of life depends on institutional arrangements, accessibility, and social inclusion (Mendybayev et al., 2022; Zhubanazarov et al., 2025). In the present study, digitalization is therefore considered as part of the broader urban context reflected in the expert assessments rather than as a directly measured explanatory variable.

The literature leads to three analytical expectations. First, self-rated happiness and the examined social indicators are expected to vary across Almaty, Tashkent, and Bishkek because the three cities represent distinct urban and social contexts. Second, health and social support are expected to show stronger positive associations with self-rated happiness than material conditions alone. Third, traditions and values are expected to be positively associated with self-rated happiness through their potential links with social belonging, continuity, and cultural embeddedness. These expectations are examined as patterns of association rather than causal relationships.

Materials and methods

Research design

The study employed a cross-sectional comparative mixed-methods design combining a quantitative survey of residents of three Central Asian cities with a qualitative expert component. Data were collected in 2025 in Almaty (Kazakhstan), Tashkent (Uzbekistan), and Bishkek (Kyrgyzstan). The study was exploratory and aimed to compare self-rated happiness and selected social conditions across the three urban contexts rather than to produce nationally representative estimates.

Sample and measures

The total quantitative sample is $N = 511$, including 174 respondents from Almaty (34.1%), 237 from Tashkent (46.3%), and 100 from Bishkek (19.6%). The survey used a structured questionnaire with 1-5

self-assessment scales, where higher values indicate more positive evaluations. The dependent variable is self-rated happiness. The principal explanatory variables are income/material conditions, health, social support, and traditions/values.

Because the article works with construct-level self-assessment indicators, the variables are interpreted as perceived social conditions rather than as objective administrative measures. The conceptual frame is subjective well-being, but the empirical model is narrower and focuses on self-rated happiness. This distinction is essential: the article does not claim to measure the full OECD architecture of subjective well-being.

Qualitative expert component

To deepen interpretation, the study also uses structured short responses from 15 experts – five each from Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan. The expert material was coded along four dimensions: the principal driver of urban well-being, the main mediator, the role of digital participation, and aggregate thematic flags. The analytical categories were ecological and urban environment (ECO), social capital (SC), digital context (DC), cultural identity (CI), and economic stability (ES). The qualitative layer is used to interpret quantitative patterns rather than to substitute for survey-based measurement.

Analytical strategy

The quantitative analysis proceeds in four stages. First, descriptive statistics summarize the city profiles. Second, one-way ANOVA is used to test between-city differences; when the assumption of equal variances is violated, Welch ANOVA is applied, followed by Tukey or Games-Howell post hoc tests. Third, Pearson correlations are used to estimate the bivariate structure of associations among the variables. Fourth, to complement the bivariate results, a standardized linear model is reconstructed from the full correlation matrix reported in the article. Under a common-case correlation matrix, this procedure is algebraically equivalent to OLS estimated on standardized variables; in the present article it is used as a robustness check for the relative weight of the predictors.

The qualitative material is processed through thematic coding and frequency-based interpretation, after which it is triangulated with the quantitative findings. The study is cross-sectional and relies on self-report measures; therefore, the results are interpreted as patterned associations and comparative urban profiles rather than as direct causal effects.

Results and discussion

Descriptive profile of the three cities

Across the full sample, the mean value of self-rated happiness is 3.05 (SD = 0.83). The mean values of the explanatory variables are 3.00 for income/material conditions (SD = 0.81), 2.91 for health (SD = 0.77), 2.99 for social support (SD = 0.80), and 3.18 for traditions/values

(SD = 0.80). At the city level, Almaty records the highest average happiness and health scores, Bishkek has the highest social support score, and Tashkent reports lower average values on most indicators. The overall pattern suggests that urban well-being in the three cases is structured by different combinations of material, health-related, social, and cultural resources rather than by a single dominant factor.

Table 1

Descriptive Statistics for Self-Rated Happiness and Social Indicators by City

Indicator	Overall M (SD)	Almaty	Tashkent	Bishkek
Happiness	3.05 (0.83)	3.29 (0.82)	2.93 (0.81)	2.91 (0.79)
Income/material conditions	3.00 (0.81)	3.08 (0.78)	2.92 (0.81)	3.03 (0.85)
Health	2.91 (0.77)	3.12 (0.72)	2.84 (0.78)	2.73 (0.76)
Social support	2.99 (0.80)	3.11 (0.64)	2.76 (0.81)	3.31 (0.88)
Traditions/values	3.18 (0.80)	3.38 (0.77)	2.98 (0.78)	3.29 (0.82)

Note: Almaty $n = 174$; Tashkent $n = 237$; Bishkek $n = 100$. Scale: 1-5.

Between-city differences

The ANOVA results confirm that the differences across cities are statistically meaningful. Happiness differs significantly across the three cases, $F(2, 508) = 11.41$, $p < .001$, $\eta^2 = .043$, with Almaty scoring higher than both Tashkent and Bishkek. Health follows a similar pattern, $F(2, 508) = 10.55$, $p < .001$, $\eta^2 = .040$. Social support and traditions/values

also differ significantly across cities in the Welch tests, with Tashkent scoring below both Almaty and Bishkek. By contrast, income/material conditions do not show a statistically significant intercity difference. Substantively, these results indicate that the strongest urban contrasts are concentrated not in perceived income, but in health, social support, and value-related embeddedness.

Table 2

Between-city differences: ANOVA / Welch ANOVA results

Indicator	Test	F (df)	p	η^2	Post hoc
Happiness	ANOVA	11.41 (2, 508)	< .001	.043	Almaty > Tashkent; Almaty > Bishkek
Income/material conditions	ANOVA	2.09 (2, 508)	.124	.008	Not significant
Health	ANOVA	10.55 (2, 508)	< .001	.040	Almaty > Tashkent; Almaty > Bishkek
Social support	Welch	19.04 (2, 249.83)	< .001	.077	Almaty > Tashkent; Bishkek > Tashkent
Traditions/values	Welch	14.30 (2, 255.23)	< .001	.053	Almaty > Tashkent; Bishkek > Tashkent

Note: Welch ANOVA and Games-Howell post hoc tests were used where the homogeneity-of-variance assumption was violated.

Correlational structure of happiness

The bivariate correlations show that health ($r = .589$, $p < .001$) and social support ($r = .582$, $p < .001$) are the strongest correlates of self-rated happiness.

Income/material conditions are also positively associated with happiness ($r = .451$, $p < .001$), followed by traditions/values ($r = .382$, $p < .001$). The intercorrelations among the predictors are positive

but modest to moderate, ranging from .140 to .349, which indicates that the explanatory dimensions are connected but not redundant. Taken together,

the correlation matrix points to a multidimensional structure in which happiness is most strongly linked to everyday health and supportive social relations.

Table 3

Pearson correlations among variables

Variable	1	2	3	4	5
1. Happiness	-				
2. Income/material conditions	.451***	-			
3. Health	.589***	.269***	-		
4. Social support	.582***	.223***	.349***	-	
5. Traditions/values	.382***	.140**	.142**	.204***	-

Note: $N = 511$. ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Supplementary standardized model

The supplementary standardized model reinforces the bivariate picture rather than overturning it. The model explains 0.618 of the variance in self-rated happiness (adjusted $R^2 = 0.614$; $F(4, 506) = 204.23$, $p < .001$). Health ($\beta = 0.369$) and social support ($\beta = 0.354$) remain the strongest predictors when the variables are considered jointly. Income/material

conditions ($\beta = 0.242$) and traditions/values ($\beta = 0.224$) also retain independent positive effects, but their contribution is clearly smaller. The low VIF values indicate that multicollinearity is not a substantive concern. In substantive terms, the model confirms that health and social support occupy the core of the happiness structure even after overlap among the predictors is taken into account.

Table 4

Supplementary standardized model predicting self-rated happiness

Predictor	beta	SE	t	p	VIF
Income/material conditions	0.242	0.029	8.35	< .001	1.11
Health	0.369	0.030	12.27	< .001	1.19
Social support	0.354	0.030	11.79	< .001	1.19
Traditions/values	0.224	0.028	7.91	< .001	1.06

Note: Coefficients are standardized. The model is reconstructed from the correlation matrix reported in Table 3 and is used as a robustness check. Model fit: $R^2 = 0.618$, adjusted $R^2 = 0.614$, $F(4, 506) = 204.23$, $p < .001$.

Expert triangulation

The expert component clarifies the mechanisms behind the survey results. The ecological and urban environment (ECO) is identified most often as the principal driver of urban well-being, whereas social capital (SC) appears most often as the principal mediator. Digital context (DC) is not selected as an independent primary driver in any case, but it does appear as a secondary mechanism that reinforces access, feedback, and connectivity in specific contexts. Aggregate thematic flags tell the same story:

references to public space appear 10 times, weak autonomous digital effect 8 times, digital governance 7 times, and community resilience 6 times.

The city-level expert profiles are also distinctive. Almaty is best described as a resource-infrastructure profile, in which urban resources and service access are relatively strong. Bishkek appears as a community-integrative profile, where social support and public-space quality help sustain well-being. Tashkent is more accurately interpreted as segmented-adaptive: modernization is

present, but its social benefits do not automatically translate into stronger everyday well-being. These ideal-typical profiles should be treated as interpre-

tive devices, but they help explain why similar regional conditions produce different urban happiness outcomes.

Table 5

Expert coding: principal drivers and mediators

Dimension	Principal driver, n	Principal mediator, n	Interpretation
Ecological and urban environment (ECO)	8	2	Public space, safety, green infrastructure, and service access form the structural basis of urban well-being.
Social capital (SC)	4	6	Social relations are the main mechanism through which urban conditions are translated into everyday well-being.
Digital context (DC)	0	4	Digitalization is not an autonomous driver, but it can reinforce access, communication, and public feedback.
Cultural identity (CI)	1	3	Belonging and symbolic ties provide meaning, continuity, and cultural stability.
Economic stability (ES)	2	0	Material security remains important, but it is not the dominant mediating factor.

Note: Based on 15 coded expert responses from Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan

The study shows that self-rated happiness in Central Asian cities is structured by a combination of material, health, social, cultural, and urban-contextual factors, but not all of these factors carry the same weight. The quantitative analysis reveals patterned intercity differences, while the expert layer clarifies how these differences are embedded in urban conditions. Taken together, the findings support an interpretation of urban happiness as a multilevel social outcome rather than a simple reflection of income or technological modernization.

The strongest result is the centrality of health and social support. Both variables exhibit the highest zero-order correlations with happiness and remain the strongest predictors in the supplementary standardized model. This pattern aligns with international well-being frameworks and with regional scholarship emphasizing the role of everyday security, accessible services, and social embeddedness (Helliwell & Putnam, 2004; OECD, 2025; Nurdinova, 2025). In urban settings, subjective health is not merely a private condition; it also reflects access to healthcare, ecological quality, mobility, and the broader livability of the city. Social support, likewise, captures more than interpersonal warmth; it indexes whether residents are integrated into reliable networks of reciprocity, trust, and community assistance. Bishkek's high score on social support suggests that community resources can partially

compensate for more limited material or infrastructural advantages.

Income and material conditions remain important, but the article shows why they should not be treated as sufficient. Income is positively associated with happiness, yet it does not distinguish the cities statistically. This implies that similar perceived material conditions can coexist with different well-being outcomes depending on health, support, and urban context. Traditions/values also retain a meaningful positive association with happiness in both the correlational and supplementary model results. In the Central Asian setting, this variable is best interpreted not as a residue of conservatism, but as an indicator of cultural anchoring, social meaning, and symbolic continuity. Under conditions of rapid urban change, such anchoring may stabilize everyday well-being.

The role of digitalization becomes clearer when the expert layer is integrated with the survey results. Digital context was not identified as a principal driver in any expert response, but it appeared repeatedly as a mediator or amplifier. This pattern supports a non-technodeterministic interpretation: digitalization matters when it improves access to services, strengthens channels of public feedback, or supports social connectivity; it matters less when it remains transactional, segmented, or socially detached. In this sense, digitalization is better understood as an

enabling infrastructure than as an autonomous producer of happiness. This interpretation is consistent with smart-city research that stresses inclusion and governance quality, rather than technology alone, as the decisive condition of public benefit (Mendybayev et al., 2022; Zhubanazarov et al., 2025).

The city-level patterns can be summarized as three ideal-typical profiles. Almaty appears as a resource-infrastructure profile, where higher happiness is linked to stronger health evaluations and relatively strong traditions/values. Bishkek represents a community-integrative profile, in which dense social support appears to sustain well-being even without clear material advantage. Tashkent is better described as segmented-adaptive: the city reflects modernization and scale, but lower average scores suggest that these features do not automatically generate everyday well-being. These profiles should be treated as interpretive heuristics rather than rigid typologies, yet they help explain why urban well-being differs across cities that share a broader regional context.

Several limitations must be acknowledged. First, the research is cross-sectional and cannot support causal claims. Second, all quantitative variables are self-assessments measured on 1-5 scales, so the findings reflect perceived rather than objective conditions and may contain common-method variance. Third, the study uses an analytical urban sample designed for intercity comparison rather than nationally representative inference. Fourth, the construct-level variables do not exhaust the full OECD architecture of subjective well-being. Fifth, digitalization was not directly measured in the survey and is therefore interpreted primarily through the expert component. Finally, the supplementary standardized model is presented as a robustness check reconstructed from the reported covariance structure; future research should estimate full individual-level models with direct indicators of digital participation, trust in e-services, and platform-based civic engagement.

Even with these limitations, the article has clear practical implications. Urban well-being policy

in Central Asia should not be reduced to income growth or the expansion of digital platforms alone. Policies are more likely to improve lived happiness when they combine accessible healthcare, safe and usable public space, support for neighborhood and community ties, and inclusive digital governance. For researchers, the results point to the value of integrating subjective well-being measures with urban-sociological and digital-governance perspectives in future comparative studies.

Conclusion

This article comparatively examined self-rated happiness in Almaty, Tashkent, and Bishkek and its associations with selected social factors. The study shows that happiness differs across the three cities and is most strongly associated with health and social support. Income and traditions/values matter as well, but they do not displace the central role of everyday social and health-related conditions. The supplementary standardized model supports this pattern by showing that health and social support remain the most strongly associated factors when the variables are considered jointly.

The expert component additionally clarifies the place of digitalization within the broader urban context. In the Central Asian cities examined here, digitalization is not considered an independently measured determinant of happiness. Its relevance appears to be conditional: it becomes socially meaningful when it supports service accessibility, public feedback, social trust, and inclusive urban life. Urban happiness in Central Asia can therefore be understood as a multilevel social phenomenon associated with material conditions, health, social capital, cultural belonging, and the quality of the urban environment.

Author Contributions

Omarova Aishat: conceptualization, methodology, formal analysis, writing – original draft.

Kenzhakimova Gulnara: data curation, investigation, visualization, writing – review and editing.

References

- Abdina, A., & Uyzbayeva, A. (2024). Philosophy of well-being: Quality of life and inclusion of the elderly population of Kazakhstan in the era of digitalization. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Historical Sciences. Philosophy. Religious Studies*, 148(3), 164-177. <https://doi.org/10.32523/2616-7255-2024-148-3-164-177>
- Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2024, July 22). *Quality of life of the population*. <https://stat.gov.kz/en/industries/labor-and-income/stat-life/publications/183426/>

- Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2025, December 25). *Quality of life index in Kazakhstan*. <https://stat.gov.kz/en/industries/labor-and-income/stat-life/publications/470846/>
- Chulanova, Z. K. (2024). Quality of life of the population of Kazakhstan: Assessment of the main parameters and identification of problem areas. *Journal of Asian and African Studies*, 59(2), 656-670. <https://doi.org/10.1177/00219096221120924>
- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120. <https://www.jstor.org/stable/2780243>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (2025). World Happiness Report 2025. *Well-being Research Centre, University of Oxford*. <https://www.worldhappiness.report/ed/2025/>
- Helliwell, J. F., & Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 359(1449), 1435-1446. <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1522>
- Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489-16493. <https://doi.org/10.1073/pnas.1011492107>
- Kalyuzhnova, Y., & Kambhampati, U. (2008). The determinants of individual happiness in Kazakhstan. *Economic Systems*, 32(3), 285-299. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2008.02.001>
- Makulbayeva, G.A., Davletbayeva, Zh.Zh., & Dyussenov, M. M. (2023). Subjective well-being in Central Asia: Rural-urban differences. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series*, 145(4), 363-373. <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-145-4-363-373>
- Mendybayev, B., Burbayeva, P., Otar, E., & Zhupankhan, A. (2022). Balancing smart city stakeholders' expectations: Case of Kazakhstan cities. *Public Administration and Civil Service*, 1(80), 58-66. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2022-579>
- Nurdinova, S. (2025). Happiness and life satisfaction in Central Asia (Quality of Life in Asia, Vol. 24). *Springer Singapore*. <https://doi.org/10.1007/978-981-95-3082-3>
- OECD. (2025). OECD guidelines on measuring subjective well-being (2025 update). *OECD Publishing*. <https://doi.org/10.1787/9203632a-en>
- Zhubanazarov, S., Ulakov, S., & Yordanova, D. (2025). Digital transformation of the city management process. *Public Administration and Civil Service*, 1(92), 153-163. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2025-1326>

Information about the authors:

Omarova Aishat (corresponding author) – PhD student of the Department of Sociology and Social Work, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: oaishatt@gmail.com).

Kenzhakimova Gulnara – Candidate of Sociological Sciences, Senior Lecturer, Department of Sociology and Social Work, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: gulnar.kenzhakimova@kaznu.kz).

Авторлар туралы мәлімет:

Омарова Айшат Ниязбековна (корреспонденттік автор) – әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: oaishatt@gmail.com).

Кенжакимова Гульнара Аляевна – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының аға оқытушысы, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: gulnar.kenzhakimova@kaznu.kz).

Сведения об авторах:

Омарова Айшат Ниязбековна (автор-корреспондент) – докторант кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: oaishatt@gmail.com);

Кенжакимова Гульнара Аляевна – кандидат социологических наук, старший преподаватель кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: gulnar.kenzhakimova@kaznu.kz).

Received: March 24, 2026

Accepted: August 28, 2026

IRSTI 04.41.21

<https://doi.org/10.26577/JPsS202698310>**M.K. Shnarbekova**

Farabi University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: meru_12_12@mail.ru

EDUCATIONAL MIGRATION FROM KAZAKHSTAN TO THE UNITED STATES: EDUCATIONAL AND CAREER PLANS OF YOUTH

In the context of globalization, international educational migration has become an important factor in the professional mobility of young people. For Kazakhstan, this issue is particularly relevant due to the country's integration into the international educational environment, the development of academic mobility, and the growing importance of human capital. The United States remains one of the leading destinations for international educational mobility, attracting young people through its concentration of leading universities and advanced research infrastructure. The study aims to identify the factors shaping the educational migration of Kazakhstani youth to the United States. The empirical basis of the study consists of 15 in-depth interviews with Kazakhstani students studying at U.S. universities; purposive sampling was used to select the participants. The findings indicate that university education is perceived by young people as a long-term investment in professional development and an opportunity to enter the international labor market. At the same time, education abroad is regarded as a means of acquiring advanced knowledge and professional competencies that can also be applied in the national labor market. The scientific value of the study lies in examining the gradual formation and transformation of the educational and migration strategies of Kazakhstani youth during their studies at U.S. universities. The practical significance of the findings is associated with their potential use in developing programs and measures aimed at improving mechanisms for the professional guidance and career support of Kazakhstani graduates of foreign universities.

Keywords: educational migration, education, career plans, youth, international mobility.

М.К. Шнарбекова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: meru_12_12@mail.ru

Қазақстаннан АҚШ-қа бағытталған білім беру көші-қоны: жастардың білім беру және кәсіби жоспарлары

Жаһандану жағдайында халықаралық білім беру көші-қоны жастардың кәсіби ұтқырлығының маңызды факторына айналууда. Қазақстан үшін бұл мәселе елдің халықаралық білім беру кеңістігіне интеграциялануына, академиялық ұтқырлықтың дамуына және адами капитал рөлінің артуына байланысты ерекше өзектілікке ие. Халықаралық білім беру ұтқырлығының жетекші бағыттарының бірі – АҚШ. Оның жастар үшін тартымдылығы жетекші университеттердің шоғырлануымен және дамыған зерттеу инфрақұрылымымен байланысты. Зерттеудің мақсаты – қазақстандық жастардың АҚШ-қа бағытталған білім беру көші-қонын айқындайтын факторларды анықтау. Зерттеудің эмпирикалық негізін АҚШ университеттерінде білім алып жатқан қазақстандық студенттермен жүргізілген 15 тереңдетілген сұхбат құрады; іріктемені қалыптастыруда мақсатты іріктеу әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижелері университетте білім алудың жастар тарапынан кәсіби дамуға бағытталған ұзақ мерзімді инвестиция және халықаралық еңбек нарығына шығу мүмкіндігі ретінде қабылданатынын көрсетеді. Сонымен қатар шетелдік білім заманауи білім мен кәсіби құзыреттерді меңгерудің және оларды ұлттық еңбек нарығында қолданудың мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Зерттеудің ғылыми құндылығы қазақстандық жастардың АҚШ университеттерінде білім алу үдерісіндегі білім беру және көші-қон стратегияларының кезең-кезеңімен қалыптасуы мен трансформациясын зерттеумен айқындалады. Алынған нәтижелердің практикалық маңыздылығы оларды шетелдік жоғары оқу орындарын бітірген қазақстандық түлектерді кәсіби сүйемелдеу және мансаптық қолдау тетіктерін жетілдіруге бағытталған бағдарламалар мен шараларды әзірлеуде пайдалану мүмкіндігімен байланысты.

Түйін сөздер: білім беру көші-қоны, білім, кәсіби жоспарлар, жастар, халықаралық мобильділік.

М.К. Шнарбекова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
e-mail: meru_12_12@mail.ru

Образовательная миграция из Казахстана в США: образовательные и профессиональные планы молодежи

В условиях глобализации международная образовательная миграция становится важным фактором профессиональной мобильности молодежи. Для Казахстана данная проблематика приобретает особую актуальность в связи с интеграцией страны в международное образовательное пространство, развитием академической мобильности и повышением роли человеческого капитала. Одним из ведущих направлений международной образовательной мобильности остаются США, привлекательность которых для молодежи обусловлена концентрацией ведущих университетов и развитой исследовательской инфраструктурой. Цель исследования – выявить факторы, определяющие образовательную миграцию казахстанской молодежи в США. Эмпирическую основу исследования составили 15 глубинных интервью с казахстанскими студентами, обучающимися в университетах США; при формировании выборки использовался целевой отбор. Результаты исследования показывают, что обучение в университетах воспринимается молодежью как долгосрочная инвестиция в профессиональное развитие и возможность выхода на международный рынок труда. Вместе с тем зарубежное образование рассматривается как способ приобретения современных знаний и профессиональных компетенций, которые могут быть реализованы и на национальном рынке труда. Научная ценность исследования заключается в изучении поэтапного формирования и трансформации образовательных и миграционных стратегий казахстанской молодежи в процессе обучения в университетах США. Практическая значимость полученных результатов связана с возможностью их использования при разработке программ и мер, направленных на совершенствование механизмов профессионального сопровождения и карьерной поддержки казахстанских выпускников зарубежных вузов.

Ключевые слова: образовательная миграция, образование, профессиональные планы, молодежь, международная мобильность.

Introduction

In the context of globalization, international educational migration has become an increasingly important form of youth mobility. The growing number of students pursuing education abroad reflects the internationalization of higher education and the expanding role of the global educational environment in developing human capital for the international labor market (Li, Haupt & Lee, 2021). For Kazakhstan, this phenomenon has gained particular significance in the context of the country's integration into the global educational space, the expansion of academic mobility, and the development of human capital. Educational migration serves not only as a means of obtaining high-quality education but also as an important pathway to professional and social mobility of young people. Educational migration is one of the most stable forms of international youth mobility and an important means for attracting highly qualified human capital. Over the past decades, the sum of international educational migration has grown steadily. According to official statistics, the number of international students worldwide increased from 2.1 million in 2000 to 7.3 million in 2023, representing an average annual growth rate of approximately 5.5% (Government Resolution,

2025). Europe, North America, and China continue to be the leading destinations for international students. At the same time, educational migration is increasingly viewed not only as a means of obtaining education but also as a channel for attracting young highly skilled professionals to national labor markets. The United States occupies a prominent position within the global system of educational migration. Since the 1970s, the United States has remained one of the world's leading destinations for international students. The inflow of international students has had a significant impact not only on the development of the U.S. higher education system but has also contributed to the formation of an additional source of highly qualified human capital for the national economy (Clemens, 2013, p. 103).

International students' educational choices are mostly concentrated in specific fields of study. STEM (science, technology, engineering, and mathematics) programs, together with business, administration, and law, account for the largest share of international student enrolments, whereas health and education programs attract comparatively fewer international students. This pattern is closely linked to the evolving immigration policies of host countries, which increasingly prioritize attracting and retaining highly skilled talent (OECD, 2026). Changes in

the structure of international student mobility have also been reflected in U.S. immigration policy. The growing demand for highly skilled professionals has led to the development of policy that facilitates the transition of international graduates from educational to labor migration. As a result, employers seeking to recruit highly qualified specialists increasingly sponsor work visa for international graduates of American universities (Muzumdar et al., 2020). One example of this policy is the expansion of post-graduation employment opportunities for graduates in STEM fields (Science, Technology, Engineering, and Mathematics). Under the Optional Practical Training (OPT) program, international students are permitted to obtain legal employment after graduation their studies, while graduates of STEM programs are eligible for an extended period of employment authorization in the United States. This policy enables graduates to gain professional experience in the U.S. labor market, expand their employment opportunities, and increase their chances of obtaining an employer-sponsored work visa (Muzumdar et al., 2023). Thus, educational migration is increasingly regarded as an important pathway for attracting and retaining highly qualified professionals in the host country.

International students are regarded by host countries not only as participants in the educational process but also as an important resource for human capital development and for addressing shortages of highly qualified personnel. Consequently, educational migration has become increasingly integrated into national strategies for economic development and enhancing the competitiveness of labor markets. The growing importance of academic mobility is also driven by intensifying global competition for talent. Population ageing and the shrinking working-age population in developed countries, together with demographic growth in a number of developing nations, have encouraged member states of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) to strengthen policies aimed at attracting international students and highly skilled professionals. To achieve this objective, governments employ various policy instruments, including simplified visa procedures, expedited recognition of foreign qualifications, expanded opportunities for post-study employment, and the creation of favorable conditions for the long-term integration of international graduates into host societies.

Against the backdrop of these global trends, the educational migration of Kazakhstani youth represents a subject of particular scholarly interest. De-

spite the large-scale reforms implemented in Kazakhstan's higher education system since the early 1990s, the country remains one of the major sources of international student migration. Kazakhstan's higher education policy has focused on expanding access to higher education, developing university infrastructure, improving educational programs, and enhancing the quality of specialist training. A significant milestone in the modernization of Kazakhstan's higher education system was the country's accession to the European Higher Education Area (EHEA) in 2010. This accession facilitated the implementation of a comprehensive set of reforms aimed at adopting international educational standards, expanding academic mobility, and integrating Kazakhstani universities into the global higher education system (Pogorelskaya & Pokrovskaya, 2025). An important role in this transformation has been played by Nazarbayev University, which serves as an institutional model for the modernization of higher education based on international best practices. The government has also encouraged Kazakhstani universities to expand international cooperation, participate in global university rankings, and strengthen their competitiveness in the international higher education market. Nevertheless, despite these reforms, the scale of educational emigration among Kazakhstani youth remains substantial, highlighting the need for further research into the factors shaping young people's educational and migration strategies.

Educational migration among Kazakhstani youth takes place through a variety of institutional pathways, including government-funded and international scholarship programs, academic mobility initiatives, inter-university agreements, and independent admission to foreign higher education institutions. A particularly significant role in promoting the international educational mobility of Kazakhstani young people have been played by the Bolashak International Scholarship Program, established in 1993. The program provides state-funded opportunity to pursue undergraduate and postgraduate education, as well as research internships at leading foreign universities, on the condition that recipients return to Kazakhstan and pursue their professional career in the country after graduation of their studies. Since it was launched, approximately 13,000 individuals have participated in the program (Ryazantsev et al., 2020), making it one of the country's principal instruments for developing highly qualified human capital and strengthening international educational cooperation.

The present study aims to identify the factors shaping the educational migration of Kazakhstani youth to the United States. Particular attention is given to the analysis of students' educational and career motivations, as well as the formation of their migration intentions. In examining educational migration, it is important to distinguish between the concepts of migration factors and migration motives. Migration factors refer to the objective conditions that shape the migration environment, whereas migration motives reflect the subjective perceptions and interpretations of these conditions by migrants themselves. In the scholarly literature (Analysis of Central Asian Educational Market and Recommendations for Central Asian Higher Education Systems Development, 2022), the determinants of educational migration are commonly examined within the framework of the push–pull model and are further classified according to their level of influence (individual, family, regional, national, and global) and their substantive characteristics (economic, social, cultural, political, and educational).

The scientific novelty of this study lies in advancing the theoretical understanding of educational migration as a dynamic process that is shaped and transformed by the interaction of educational, social, and institutional factors. Unlike previous studies, which have primarily relied on the quantitative analysis of migration intentions, this qualitative research provides new insights into the formation, transformation, and implementation of the educational and migration strategies of Kazakhstani youth through the case of students enrolled at universities in the United States. Drawing on in-depth interviews, the study presents original empirical evidence on how academic experiences, career expectations, social networks, and the conditions of the host country influence decisions to return to Kazakhstan or to stay abroad. The findings broaden the current understanding of the determinants of educational migration among Kazakhstani youth and provide both a theoretical and an empirical foundation for improving public policies aimed at the development, retention, and return of highly qualified human capital.

Literature review

Contemporary migration theories emphasize the multifactorial nature of educational mobility, which is shaped by both structural conditions and the actions of various actors involved in the migration process. Educational institutions, recruitment agencies, households, professional and ethnic networks,

diaspora communities, and government institutions are regarded as key actors capable of either facilitating or constraining educational migration. The interaction of these factors and actors creates a complex decision-making environment that shapes young people's educational and migration strategies. In the scholarly literature, educational migration is traditionally defined as a specific form of international migration involving the temporary movement of individuals abroad for educational purposes. Migration transition theories conceptualize international migration as a natural outcome of socioeconomic development. Contrary to the assumption that development reduces emigration, this perspective argues that, at certain stages of modernization, improvements in educational, economic, and social opportunities increase international mobility. Only after countries reach higher levels of development does emigration gradually decline, allowing them to transition from countries of emigration to countries of immigration (Skeldon, 2012). This relationship is explained by the capabilities-aspirations framework, which suggests that migration is shaped by the interaction between individuals' capabilities and aspirations (Carling & Schewel, 2018). Socioeconomic development enhances human, social, and financial capital while simultaneously expanding access to information about educational and career opportunities abroad. As a result, migration aspirations among young people tend to increase, although they gradually weaken as differences in opportunities between origin and destination countries diminish (De Haas, 2020). The intensity of international student mobility varies according to countries' levels of socioeconomic development. The choice of a study destination is shaped by a combination of economic, institutional, and sociocultural factors, the influence of which differs for students from countries at different stages of development (Weber and Van Mol, 2023).

The capabilities-aspirations framework is also applicable to educational migration, as decisions to pursue higher education abroad are influenced by the same macro-, meso-, and micro-level factors that shape other forms of international mobility (Van Mol et al., 2024). Unlike traditional push–pull models, migration transition theories interpret educational migration as a dynamic process driven by evolving capabilities, aspirations, and socioeconomic conditions rather than solely by push and pull factors (Lipura & Collins, 2020). However, unlike other forms of migration, educational migration is characterized by a high degree of selectivity, as it

primarily involves youth possessing educational, social, and economic resources. The expansion of educational migration is closely associated with globalization, the internationalization of higher education, and the growing transnational mobility of youth. In recent decades, educational migration has increasingly been viewed not only as a means of human capital accumulation but also as an instrument of soft power, enabling countries to strengthen their international influence and foster global professional networks. Contemporary research increasingly conceptualizes educational migration as the result of the interaction between individual educational strategies and the institutional dynamics of the global higher education market. Within this perspective, the decision to study abroad is understood both as an investment in human, social, and cultural capital and as a consequence of the growing internationalization of higher education, whereby universities actively compete to attract talented international students (Findlay, 2011).

The United States occupies a distinctive position in international educational mobility and is widely recognized as one of the world's most attractive destinations for higher education owing to its concentration of leading universities, advanced research infrastructure, and extensive opportunities for academic and professional development. Studying at American universities is perceived by youth not only as a means of obtaining a high-quality education but also as an investment in long-term professional success. Within the framework of the brain drain concept, educational migration is regarded as a factor contributing to the potential loss of highly qualified human capital when graduates do not return to their home countries. In Kazakhstan, this issue is associated with the outflow of talented youth and the need to improve strategies for retaining and attracting highly skilled professionals. At the same time, the concept of brain circulation has gained increasing prominence in contemporary research. According to this perspective, international mobility facilitates the development of transnational professional networks and creates opportunities for applying the knowledge and competencies acquired abroad for the benefit of the country of origin, regardless of where graduates subsequently reside.

Young people decide whether to migrate or return to their home country for a variety of reasons that are often interconnected and shaped by factors such as socio-demographic characteristics. One of the strongest incentives for remaining in the host country is participation in internships undertaken

during the course of study. Such internships provide students with opportunities to engage with local employers and gain first-hand insight into career development prospects in the host country. The significance of this factor highlights the substantial role of higher education institutions in shaping students' migration intentions. Previous research also identifies global identity as an important driver of migration. Identifying this personal characteristic has practical implications, particularly for career counselors seeking to better understand students who aspire to pursue international career (Rueff-Lopes et al., 2024).

Despite the broad educational and professional opportunities offered by studying abroad, international students encounter a number of challenges that may hinder their transition into the labor market after graduation. These barriers include cultural differences, limited willingness to seek professional guidance and career counseling, as well as visa restrictions and immigration regulations. International students constitute a distinct group whose career trajectories are shaped by the specific conditions of adaptation, education, and migration. Consequently, policies aimed at expanding access to career counseling services and increasing students' engagement with these services are of particular importance. Furthermore, extending the period of lawful post-graduation residence for international students facilitates more effective career planning and enhances their readiness to enter the labor market (Chen & Li, 2023).

Research on the effects of international educational mobility demonstrates that studying abroad has a substantial influence on youth's subsequent career pathways. Compared with their peers who have no international study experience, young people who complete a full degree abroad are 19-22% more likely to work outside their country of origin, while those who participate in academic mobility programs for part of their studies are 3-5% more likely to pursue employment abroad. Moreover, international education expands professional opportunities and increases the likelihood of securing positions with a strong international dimension, even within the domestic labor market. The absence of statistically significant differences between graduates who completed an entire degree abroad and those who participated in short-term academic mobility programs suggests that the international educational experience itself, rather than its duration, plays the more important role in shaping internationally oriented career strategies. These findings

indicate that different forms of educational mobility have a comparable impact on young people's career aspirations and professional pathways in the context of an increasingly globalized labor market (Knutsen et al., 2025).

One of the factors explaining the influence of international educational mobility on graduates' career outcomes is the development of social capital. Professional networks established during study with faculty members, employers, and representatives of the academic community provide access to labor market information, career opportunities, and employment channels. Thus, studying abroad contributes not only to the accumulation of human capital but also to the development of social resources that enhance graduates' competitiveness in the global labor market (Pham et al., 2024).

Alongside social capital, career competencies play a crucial role in the professional development of international students. Graduates' career plans are closely associated with their perceptions of post-graduation employment opportunities and their ability to effectively utilize available educational and professional resources. Social and professional networks established both in the host country and in the country of origin are particularly important in this regard. Such networks expand access to labor market information, career opportunities, and professional resources, thereby increasing the likelihood of successful career outcomes for graduates (Tamontseva & Akkermans, 2025). Decisions to pursue a career in the host country or return to the country of origin are determined not only by individual career aspirations but also by graduates' assessments of career prospects, employment conditions, and opportunities for professional self-realization across different countries. Consequently, educational migration is increasingly viewed as part of a broader strategy of career mobility, in which the choice of study destination is closely linked to expectations regarding future employment and career development (Lin, 2025).

International graduates' decisions regarding their country of employment are largely shaped by their career expectations, life plans, and perceptions of the advantages associated with overseas education (Lin & Xu, 2023). Accordingly, international graduates are increasingly recognized as a valuable source of human capital capable of contributing to the socio-economic development of both their countries of origin and host countries through their advanced education, professional competencies, and international experience (Delva et al., 2021; Tran et al., 2021).

Despite the substantial growth of research on educational migration, the educational and career strategies of Kazakhstani students studying in the United States remain insufficiently explored. Most existing studies examine educational migration within the broader context of international mobility or focus primarily on the factors driving students to study abroad. Considerably less attention has been paid to students' career expectations, migration intentions, and the factors influencing their decisions to return to Kazakhstan or pursue careers abroad after graduation. This gap underscores the relevance and timeliness of the present study.

At the same time, students' career and migration decisions are shaped not only by individual expectations and accumulated educational experience but also by broader institutional conditions that determine opportunities for employment, professional integration, and continued residence in the country of study. In this context, migration policies are of particular importance, as they largely establish the institutional framework within which international students' post-graduation strategies are formed and pursued.

A substantial share of international experience in migration governance has already been incorporated into Kazakhstan's migration policy, particularly in the areas of attracting foreign migrants and improving migration management mechanisms. Nevertheless, the further development of migration policy should take into account both the country's resource capacity and the existing demographic, socio-economic, and labor market challenges. International experience demonstrates that the effectiveness of migration policy largely depends on the level of digitalization of migration processes, interagency coordination, and institutional coherence among authorities responsible for migration. The experiences of Germany, Poland, Sweden, and Norway show that ensuring national security and maintaining international mobility can be successfully balanced through an integrated migration governance system supported by advanced digital infrastructure.

In economically developed countries such as Canada, Australia, and the United Kingdom, migration policy is primarily aimed at attracting human capital and addressing shortages of skilled labor. To achieve these objectives, governments employ selective immigration mechanisms based on applicants' educational attainment, professional experience, qualifications, and integration potential. South Korea and Singapore provide successful examples of digital tools for labor migration management

that simultaneously reduce migration-related risks and enhance national economic competitiveness. National migration policies and strategies directly influence the educational and career plans of international students by creating conditions that may either encourage graduates to remain in the host country after completing their studies or motivate them to return to their countries of origin (Tran et al., 2020).

The experience of Germany, Poland, Sweden, and Norway shows that ensuring national security and maintaining international mobility can be successfully combined through an integrated migration management system supported by advanced digital infrastructure. In economically advanced countries such as Canada, Australia, and the United Kingdom, migration policy is primarily aimed at attracting human capital and addressing shortages of highly qualified personnel. To achieve these objectives, governments employ selective immigration systems based on applicants' educational attainment, professional experience, qualifications, and integration potential. South Korea and Singapore demonstrate the effectiveness of digital tools for labor migration management, which simultaneously reduce migration-related risks and enhance national economic competitiveness. The migration strategies implemented by governments directly influence the educational and career aspirations of international students by creating conditions that either encourage graduates to remain in the host country or stimulate their return to their countries of origin (Tran et al., 2020).

Particular attention should be given to the experience of the United States, which has long regarded migration as one of the key drivers of socioeconomic and scientific and technological development. The strong attractiveness of the U.S. higher education system, its well-developed research infrastructure, and established pathways from educational to employment-based migration ensure a sustained inflow of highly skilled professionals from around the world. U.S. immigration policy combines measures aimed at attracting highly qualified workers, supporting family-based immigration, admitting refugees, and promoting the country's ethnic and cultural diversity (American Immigration Council, 2021). Of particular importance for the development of intellectual migration are immigration pathways that select migrants on the basis of educational attainment, professional achievements, and investment potential (U.S. Citizenship and Immigration Services, 2022), as well as opportunities for subse-

quent naturalization and long-term integration into American society (U.S. Citizenship and Immigration Services, 2023).

Educational migration represents one of the most effective instruments for fostering intellectual migration. The consistently high ranking of U.S. universities in global league tables, together with the country's advanced research environment, has established the United States as one of the world's leading destinations for international students (Times Higher Education, 2023). The U.S. experience demonstrates that the effectiveness of migration policy depends not only on the scale of migration flows but also on the state's capacity to attract, select, integrate, and retain talented individuals. This experience is of particular practical relevance for Kazakhstan in the context of strengthening its policy for regulating educational and intellectual youth migration.

The reviewed studies reveal several interrelated levels of analysis of educational migration. At the macro level, international educational mobility is explained by socioeconomic development, the internationalization of higher education, and differences in opportunities between countries (Skeldon, 2012; De Haas, 2020). At the institutional level, universities, the international education market, career support systems, and post-study residence conditions play a significant role (Findlay, 2011; Chen & Li, 2023). At the micro level, young people's decisions are associated with their educational and career aspirations, career competencies, professional networks, and perceptions of future employment opportunities (Rueff-Lopes et al., 2024; Pham et al., 2024; Tamontseva & Akkermans, 2025; Lin, 2025).

A comparison of these approaches demonstrates that educational migration cannot be fully explained only by «push» and «pull» factors. The choice of a study destination, the transition from educational to professional mobility, and the decision to return or pursue a career abroad represent sequential, yet non-linear, stages of a broader mobility strategy. Consequently, factors that shape the decision to study abroad do not necessarily retain the same significance after graduation. Obtaining an education in the United States does not necessarily imply permanent departure from Kazakhstan: international educational experience may simultaneously enhance individual career mobility and foster transnational professional networks that maintain graduates' potential connections with their country of origin. Thus, the country of study may function not only as a destination of migration but also as an

intermediate space in which new career, social, and professional resources are developed.

In this regard, the findings of Knutsen et al. (2025) on the impact of international educational experience on subsequent career trajectories are complemented by research on social capital (Pham et al., 2024), career competencies (Tamontseva & Akkermans, 2025), and career expectations (Lin, 2025; Lin & Xu, 2023). Taken together, these studies suggest that the decision to return to Kazakhstan or continue a career in the United States should not be understood as a simple choice between two alternatives. Rather, it results from the interaction between the educational experience acquired abroad, available career opportunities, professional networks, and anticipated living and working conditions.

Overall, the literature review demonstrates that existing research provides a substantial understanding of the factors influencing educational mobility, career decisions, and subsequent migration trajectories. However, these dimensions are often examined separately. For Kazakhstani youth studying in the United States, the key issue is precisely their interrelationship: how the initial educational choice is transformed into professional expectations, how social and career resources develop during the period of study, and how these changes subsequently relate to intentions to return to Kazakhstan or pursue a career abroad. This interrelationship between educational mobility, career strategies, and migration intentions provides the analytical foundation for the present study.

Materials and methods

The data presented in this article are part of a larger qualitative study on the educational migration of Kazakhstani youth, encompassing students enrolled in universities across different countries. The present article is based on the analysis of a homogeneous subsample comprising 15 in-depth interviews with Kazakhstani students studying at universities in the United States, that ensured the comparability of the educational, social, and institutional contexts of the participants. The interviews explored participants' educational and career plans, the process of migration intention formation, and the factors influencing their migration-related decision-making. The interviews were conducted in 2026. The study program and research instruments were approved by the Local Ethics Committee of Al-Farabi Kazakh National University (IRB00010790, IRB #1 Al-Far-

abi Kazakh National University, Protocol No. IRB-1719).

The sample included both male and female students with diverse marital status who were pursuing degrees in the social sciences and humanities, engineering, and economics majors. The sampling strategy also considered the source of educational funding, including both scholarship recipients and students financing their studies through personal or family resources. To ensure the credibility of the data, participants were guaranteed anonymity and confidentiality. All interviews were audio-recorded with the participants' informed consent, and respondents were given the opportunity to choose the language of communication. Depending on their preference, interviews were conducted in Kazakh, Russian, or English. The interview guide covered topics related to the motivations for choosing higher education abroad, experiences of studying and living in the United States, and participants' educational, professional, and migration plans following graduation.

Reflective thematic analysis, developed by V. Braun and V. Clarke (Braun & Clarke, 2021), was employed to analyze the interview data. This approach enables the identification and interpretation of recurring patterns of meaning within textual data, providing a systematic analysis of participants' individual experiences and their interpretation in relation to the research objectives. The analysis followed the six-phase procedure proposed by Braun and Clarke, including familiarization with the data, generation of initial codes, searching for themes, reviewing themes, defining and refining themes, and producing the final interpretation. Following the transcription of the interviews, open coding was conducted through the systematic identification of text parts reflecting motivations for choosing the destination country, the transformation of educational and professional aspirations, changes in migration intentions, the influence of the academic and research environment, social networks, and the institutional context of the host country, as well as factors shaping decisions to return to Kazakhstan or to pursue long-term residence abroad. The resulting codes were then systematically compared across interviews, grouped according to conceptual similarity, and organized into thematic categories reflecting the stages of formation and transformation of the educational, professional, and migration strategies of Kazakhstani students. Data collection and analysis were conducted concurrently, allowing the coding framework and thematic categories to be contin-

uously refined as new empirical evidence emerged. Interviewing was completed once theoretical saturation had been achieved, that is, when the analysis of additional interviews no longer generated new codes, thematic categories, or conceptually meaningful interpretations. To enhance the trustworthiness of the findings, the identified themes were repeatedly compared with the original interview transcripts, while the interpretation of the findings was informed by the analysis of both recurring and divergent cases, ensuring the internal consistency, credibility, and analytical rigor of the study.

Results and discussion

Motivations for Studying Abroad and Choice of Destination Country. The interview findings indicate that Kazakhstani students' decision to pursue higher education in the United States is shaped by a combination of educational, professional, and personal motivations. The most influential factors include the pursuit of high-quality education, access to advanced research resources, and broader career opportunities. Respondents repeatedly emphasized the academic excellence of U.S. universities and their well-developed research infrastructure. In several interviews, the choice of the United States was also associated with prior interactions with American academics and participation in internationally oriented educational programs.

Another important factor influencing the choice of destination was the perception of the United States as a global center of higher education and scientific research. When comparing potential study destinations, respondents considered university rankings, the duration of academic programs, and opportunities for research activities. Alongside educational motivations, professional expectations also played a significant role. Studying abroad was viewed as a means of enhancing competitiveness in the labor market, gaining international experience, and expanding long-term career prospects.

"American specialists visited our university and provided training, which inspired my interest in studying in the United States". (Second-year female student)

"The university's ranking was important to me because U.S. universities are highly ranked, internationally recognized, and I believe their degrees carry greater value". (Third-year male student)

The Influence of Social Networks and Universities on Migration Motivations. Although the de-

cision to pursue education abroad is typically initiated by the students themselves, their migration motivations are strongly shaped by their social environment. Friends, colleagues, and acquaintances who have previously studied abroad play a particularly important role. Their recommendations and personal experiences increase awareness of international educational opportunities and reduce the uncertainty associated with deciding to study overseas. Respondents frequently noted that interactions with peers who had already completed studies abroad encouraged them to consider international education as a realistic and achievable option. Advice from such friends not only provided practical information about admission procedures and scholarship opportunities but also strengthened respondents' confidence in their own decisions.

"My friends kept asking why I wasn't applying to study abroad. Later, they told me about the «Bolashak» scholarship program, explained the application process, and after that I also began to seriously consider this opportunity" (First-year female student)

"I asked all of my friends and spoke with acquaintances who had studied abroad. Most of them told me there was no reason to hesitate and advised me to apply to universities in the United States. Their opinions had a significant influence on my decision". (Second-year male student)

The host university itself also emerges as an independent factor shaping migration motivations. Respondents expressed positive views regarding the organization of the educational process at U.S. universities, highlighting academic freedom, opportunities to personalize their educational pathways, practice-oriented learning, and access to advanced research resources. The flexibility of academic programs was identified as a particularly attractive feature, allowing students to design a substantial portion of their curriculum according to their academic interests and long-term career goals. These characteristics of the educational environment are perceived by respondents as significant advantages of studying abroad compared with the more standardized and rigid curricula typically offered in their home country.

"You create your own study plan, and there are relatively few compulsory courses. The university provides part of the curriculum, while you choose the remaining courses based on your own interests. As a result, everyone can build an educational pathway that best suits their individual goals". (Fourth-year female student)

The identified motivations indicate that the choice of the United States is not simply based on a comparison of individual characteristics of the destination country. Educational, professional, and research expectations form an interconnected system: the quality of education is valued primarily in relation to its expected impact on professional mobility, while university prestige is associated with the international recognition of the qualification obtained. This suggests that the choice of destination country should be interpreted not as a response to a single dominant “pull” factor, but as an assessment of the expected returns from educational mobility over the longer-term educational and professional trajectory.

Formation of Youth Migration Motivation. The formation of migration motivations is a sequential, multi-stage process in which youth’s personal aspirations interact with the influence of their social environment and the characteristics of the host educational system. The process begins with the emergence of educational and career aspirations, driven by the desire to obtain a high-quality education, expand career opportunities, and enhance competitiveness in the labor market. At the next stage, the social environment plays an increasingly important role by serving as a source of information about international educational opportunities and fostering positive attitudes toward educational mobility. Friends, colleagues, teachers, and graduates of foreign universities are particularly influential, as their experiences reduce uncertainty and strengthen confidence in the feasibility of studying abroad.

Subsequently, prospective students undertake a comparative evaluation of potential destination countries and universities, considering factors such as the quality of education, international university rankings, learning conditions, academic opportunities, and future employment prospects. This evaluation leads to the development of migration intentions, which are eventually translated into the decision to enroll at a foreign university and pursue educational migration.

Based on the findings of this study, the following conceptual model of youth migration motivation formation is proposed: Personal educational and career aspirations → Influence of the social environment and migration networks → Formation of a positive perception of overseas education → Comparative evaluation of destination countries and universities → Development of migration intentions → Decision to enroll in a foreign university → Educational migration. The sequence presented indicates

that migration motivation is not formed directly by the conditions of the destination country. Between the possibility of migration and the actual decision to undertake it, there is an intermediate stage of interpretation, during which young people relate the available information to their educational and career goals. Therefore, the same characteristics of a country or university may have different meanings for different respondents, depending on their prior experiences, resources, and anticipated career trajectories.

Formation of educational and career aspirations. At the initial stage, youth develop aspirations to obtain a high-quality education, strengthen their professional competencies, and expand their career opportunities. This is accompanied by a desire to gain international educational experience, access advanced research resources, and benefit from broader opportunities for professional development.

Increasing informational influence of the social environment. At this stage, social networks become an important source of influence, including friends, family members, teachers, alumni of international programs, and professional contacts. Through these networks, young people acquire initial knowledge about opportunities for studying abroad and the living conditions in potential destination countries.

Construction of the image of the destination country. A stable perception of specific destination countries gradually develops, encompassing views on the quality of education, the level of research infrastructure, career prospects, and socioeconomic conditions. At this stage, youth engage in a symbolic comparison of alternative study destinations.

Evaluation of universities and academic programs. Young people begin to more rationally assess available options by comparing university rankings, academic program content, tuition costs, access to research facilities, and post-graduation employment prospects. As a result, the decision-making process becomes increasingly structured and evidence-based.

Formation of migration intentions and decision-making. A clear intention to pursue educational migration is established, culminating in the submission of applications and the selection of a specific destination country and university. Perceived international applicability of education is one of the key factors shaping students’ migration aspirations and intentions. The stronger students perceive the international value of the knowledge and competencies they acquire, the more likely they are to develop aspirations and intentions related to studying and

pursuing professional careers abroad. This relationship is particularly pronounced among students who are already oriented toward international mobility, highlighting the close interconnection between educational strategies, career expectations, and migration aspirations (Kulka et. al., 2025).

Changes in career plans during study. After graduation their studies abroad, students' migration intentions and career aspirations may undergo substantial transformation. Exposure to new professional opportunities, research environments, and academic and professional networks often leads them to reconsider their initial plans regarding return migration or future employment.

The proposed stage-based model conceptualizes the formation of migration motivations as a dynamic and multidimensional process in which educational, social, and institutional factors interact sequentially, reinforcing and reshaping one another over time. Although the model presents a series of distinct stages, the actual migration decision-making process is inherently flexible and may involve overlapping stages or the reconsideration of earlier decisions in response to new experiences, information, and changing life circumstances. In this sense, educational migration should be understood not only as the outcome of previously formed migration motivations but also as a process through which these motivations continue to evolve and be redefined throughout students' educational experience abroad.

Youth Migration Motivation Scale. Based on the qualitative analysis of the interview data, and human capital theory and the push-pull framework of migration, an indicator-based scale for measuring youth migration motivations was developed. Methodologically, the scale is grounded in the operationalization of latent attitudes identified in the narrative data into a system of observable indicators. This approach enables a transition from descriptive analysis to the structured measurement of migration motivation as a multidimensional construct. It is consistent with the mixed-methods approach widely adopted in educational migration research, in which qualitative interviews provide the empirical basis for the subsequent development of quantitative measurement instruments. In this study, the scale is conceptualized as an analytical system of indicators grounded in theoretical assumptions and empirical interview data. Its primary purpose is to systematize the identified motivational orientations and subsequently operationalize them through observable indicators. This approach establishes a link between theoretic

cal constructs and empirically observable aspects of migration motivation, without reducing it to a single factor or a single type of motivation. The proposed scale comprises five interrelated dimensions representing the principal components of migration motivation: 1) educational, 2) professional and career, 3) research, 4) social network, and 5) migration-strategic. The identification of these five dimensions is based not only on theoretical classification but also on recurring themes and decision-making patterns revealed through the thematic analysis of the interviews. Thus, each dimension represents a distinct analytical aspect of migration motivation, while their combination allows migration decisions to be understood as the outcome of interactions among multiple groups of motives. The proposed framework captures not only the underlying determinants of migration but also the dynamic evolution of migration motivations across different stages of the educational trajectory. From a theoretical perspective, this structure makes it possible to link the individual level of migration motivation with the broader institutional and social context. The *educational dimension* reflects respondents' orientation toward improving the quality of education, gaining access to advanced educational standards, and participating in internationally recognized academic practices. Conceptually, this dimension is consistent with human capital theory, which views educational migration as an investment in individual knowledge, skills, and competencies. The *professional and career dimension* captures expectations related to improving labor market competitiveness, expanding employment opportunities, and gaining access to more advanced career pathways both in the host country and internationally. The *research dimension* reflects the importance of access to research-intensive environments, laboratory infrastructure, and participation in international research projects. Its inclusion is supported by the empirical findings, particularly among students in science, technology, engineering, and related disciplines, for whom opportunities for laboratory-based and experimental research constitute a major determinant of educational destination choice. The *social network dimension* characterizes the influence of reference groups-including faculty members, alumni of international education programs, and professional contacts-through which young people develop cognitive perceptions of destination countries and educational opportunities. This dimension is closely aligned with migration network theory, which emphasizes the role of social ties in reducing uncertainty associated with mi-

gration decisions. The *migration-strategic dimension* reflects the long-term evolution of respondents' educational, professional, and migration plans, including changing intentions regarding return to the country of origin or continued career development abroad. These orientations are inherently dynamic and may evolve throughout the educational experience as a result of newly acquired knowledge, academic socialization, and expanding professional opportunities.

Each of these dimensions is operationalized through a set of indicators derived from the thematic coding of the interview data. The indicators capture both cognitive orientations, such as perceptions of educational quality and evaluations of destination countries and universities, and behavioral intentions, including program selection, willingness to pursue educational migration, and employment aspirations. This structure makes it possible to construct both dimension-specific subscales and an overall youth migration motivation index, thereby providing a robust instrument for subsequent quantitative analysis, including comparative studies across different social and educational groups.

Within the present study, this framework is used primarily to systematize and analytically interpret the motivational orientations identified in the empirical data. The identification of distinct dimensions makes it possible to compare different types of motives and examine their interrelationship in the context of educational migration. At the same time, the resulting system of indicators serves as a basis for structuring the interpretation of the empirical findings, thereby connecting theoretical understandings of migration motivation with the specific substantive characteristics identified in the interviews. This logic of constructing the indicators makes it possible to conceptualize migration motivation as a complex construct in which individual motives do not exist in isolation but are formed and manifested through their interaction. For example, the aspiration to obtain higher-quality education may be associated with expectations of professional development, access to research infrastructure, and the expansion of professional networks. In turn, the educational experience acquired during the migration process may transform initial educational motives and influence subsequent career and migration orientations.

Therefore, the analytical value of the proposed system lies not simply in identifying individual motives, but in revealing their substantive structure and interrelationship. This makes it possible to trace how individual educational and career aspirations

are connected with social networks, research opportunities, and long-term migration plans. As a result, migration motivation is understood as a process of formation and transformation of orientations rather than as a one-time choice made prior to the beginning of educational mobility. From the perspective of the overall research, this approach provides a transition from the thematic analysis of interviews to a more systematic interpretation of the findings. The theoretically informed categories are examined in relation to the empirical evidence, while their combination makes it possible to identify the principal patterns through which migration intentions are formed and transformed. Thus, the system of indicators serves as a conceptual link between the theoretical framework and the empirical material, enabling a more grounded interpretation of differences in the motives, expectations, and migration strategies of young people. In the future, the identified system of dimensions can serve as a basis for quantitative testing on larger samples. Such testing would make it possible to assess the stability and interrelationships of the identified dimensions and, where necessary, refine the set of indicators.

The identified dimensions make it possible to view migration motivation not only as a set of factors preceding educational mobility, but also as a structure that may evolve throughout the mobility experience itself. As students acquire new educational, research, and social experiences, their initial perceptions of the benefits of studying abroad may be reconsidered and acquire new meanings. Consequently, educational mobility represents not only the outcome of previously formed motivations but also an environment in which new career and migration orientations emerge. This dynamic helps explain why the intention to study abroad does not necessarily predetermine subsequent decisions regarding the location of professional activity. The empirical evidence from students studying in the United States illustrates how initial motivations may interact with newly acquired opportunities and resources, thereby influencing subsequent career and migration trajectories.

The United States in Young People's Educational and Career Plans. For most respondents, educational migration to the United States is viewed as more than an just opportunity to obtain a university degree. Rather, studying in the United States is closely associated with long-term professional development, research engagement, and the acquisition of international experience. At the same time, educational migration is not necessarily accompa-

nied by clearly defined plans for subsequent labor migration. For the majority of respondents, obtaining a high-quality education remains the primary objective, whereas decisions regarding long-term employment are left open. Some respondents intend to return to Kazakhstan and apply the knowledge and skills acquired abroad within the national context. Others consider pursuing their careers overseas. However, they perceive this as one of several possible career pathways rather than a predetermined goal. Thus, educational migration is initially oriented toward the accumulation of educational and professional capital, while decisions regarding the location of future employment are typically made at later stages of an individual's educational and career strategy. Respondents' career plans therefore remain flexible and largely depend on future professional opportunities.

When I worked at foreign research center, the United States helped establish a modern laboratory for us. We worked according to American standards, using their reagents and research methods. American specialists came to train us, and that experience is one of the reasons I became interested in the United States". (Fourth-year male student)

My field is microbiology, and it is not something that can be done entirely on a computer. To produce research results and write a thesis, I need to conduct experiments. That involves working with mice, biological materials, and cultivating microorganisms. Experimental research is essential". (Third-year female student)

The attractiveness of the U.S. educational experience is shaped not only by the institutional environment of universities but also by access to advanced research infrastructure and the practice-oriented nature of academic training. Participation in laboratory research, the use of state-of-the-art research methods, and collaboration with international research teams are perceived as key components of professional development. In this context, educational migration serves as a pathway to participation in the global scientific community, where the acquisition of research skills and familiarity with internationally recognized scientific standards are considered as important as the acquisition of theoretical knowledge. Such experiences are viewed as valuable resources for future academic and professional careers, as they foster competencies in working with advanced equipment, experimental methods, and interdisciplinary research. Consequently, the choice

of an educational pathway is influenced not only by macro-level factors, such as the destination country and the prestige of the university, but also by access to specific research opportunities and scientific practices. Respondents perceive educational migration to the United States as a process of professional socialization in which they develop not only academic knowledge but also a research identity and a broader understanding of potential scientific and professional career pathways.

The findings allow educational migration among Kazakhstani youth to be interpreted not as the outcome of individual "pull" factors, but as a process through which educational, career, research, and social orientations become progressively interconnected. In this context, the choice of the United States is shaped not only by the prestige of its universities and the perceived quality of education, but also by expectations regarding the convertibility of acquired knowledge and competencies into future professional opportunities. Of particular importance is the role of research infrastructure and professional networks, which function not as isolated motives but as connecting elements between the initial educational choice and subsequent career expectations.

The empirical evidence further indicates that educational migration and migration aimed at long-term employment should not be understood as a single decision. For the respondents, studying in the United States primarily represents an investment in educational, professional, and research capital, whereas the decision to return to Kazakhstan or pursue a career abroad remains open and may be reconsidered in light of experiences gained during the educational process. Thus, educational mobility itself becomes a factor in the transformation of initial migration intentions rather than merely their realization.

Importantly, social networks and the university environment perform more than an informational function in this process. They reduce uncertainty, shape perceptions of available opportunities, and make international mobility more predictable and attainable. The motivations identified in the interviews should therefore be understood as an interconnected system in which individual aspirations interact with social resources and institutional opportunities. Migration decisions consequently emerge as dynamic strategies that may change as young people accumulate educational, research, and professional experience.

Conclusion

The findings of this study demonstrate the complex nature of educational migration among Kazakhstani students studying in the United States and show that migration decisions cannot be explained solely by individual factors influencing the choice of destination country. Rather, educational migration represents a multidimensional process in which individual educational and career aspirations interact with the influence of social networks, the institutional characteristics of host universities, and the structural opportunities offered by the global higher education system.

The decision to study in the United States is shaped not only by perceptions of the high quality of education and the international reputation of U.S. universities but also by access to advanced research infrastructure, practice-oriented learning, and participation in international academic and professional networks. The social environment also plays a significant role in shaping migration motivations by serving as a channel for information exchange and reducing uncertainty associated with studying abroad. Consequently, educational migration emerges as a socially embedded process rather than merely the outcome of individual rational choice.

The dynamic nature of migration strategies is reflected in the fact that students' initial educational and career plans are not fixed but evolve throughout their educational experience abroad. Integration into the host country's academic environment, expand-

ing professional opportunities, and participation in international research activities encourage students to reconsider their career aspirations and develop flexible employment strategies, including both returning to their country of origin and pursuing long-term careers abroad.

The proposed youth migration motivation scale conceptualizes migration motivations as a multidimensional construct comprising five inter-related dimensions: educational, professional and career, research, social network, and migration-strategic. The findings demonstrate that the educational migration of Kazakhstani youth to the United States emerges through the interaction of individual educational aspirations, social influences, and the institutional opportunities provided by the host country. At the same time, migration motivations are not static but evolve in response to students' educational experiences abroad. These findings underscore the importance of recognizing the dynamic nature of migration decision-making when examining international educational mobility and may inform the development of educational and migration policies aimed at the effective management and development of human capital.

Funding

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP25795411. International educational migration of Kazakhstani youth: risks and solutions).

References

- Analysis of Central Asian Educational Market and Recommendations for Central Asian Higher Education Systems Development. *Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan*. Bologna Process and Academic Mobility Center, 2022. Available at: https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/additional_files_items/170/file/analiz-obrazovatel'nogo-rynka-stran-ca.pdf?cache=1682576071
- American Immigration Council. *How the United States Immigration System Works*. – 2021. URL: <https://www.americanimmigrationcouncil.org/research/how-united-states-immigration-system-works>
- Braun, V., Clarke, V. (2021). *Thematic analysis: A practical guide*. SAGE Publications.
- Carling, J., Schewel, K. (2018). Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44, 945-963. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384146>
- Chen, C.P., Li, A. (2023). Career development for international students in North America. *Journal of the National Institute for Career Education and Counselling*, 50(1), 16-28. <https://doi.org/10.20856/jnicec.5003>
- Clemens M.A. (2013). Why do programmers earn more in houston than Hyderabad? Evidence from Randomized Processing of Us Visas. *American Economic Review*, 103(3), 198-202
- De Haas, H. (2021). A theory of migration: the aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 8, pp. 1-35. <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>
- Delva, Jasper, Anneleen Forrier, Nele De Cuyper (2021). Integrating Agency and Structure in Employability: Bourdieu's Theory of Practice. *Journal of Vocational Behavior*, 127, 103579. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2021.103579>
- Findlay, A.M. (2011). An Assessment of Supply and Demand-side Theorizations of International Student Mobility. *International Migration*, 89, 1185-1213. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2010.00643.x>

- Knutsen, T.K., Wiborg, V.S., Wiers-Jenssen, J. (2025). Impact of international student mobility on international profile of jobs. *Higher Education*, 89, 1185–1213. <https://doi.org/10.1007/s10734-024-01267-1>
- Kulka A., Nikolka T., Poutvaara P., Uebelmesser S. (2025). International applicability of education and migration aspirations. *Journal of Economic Geography*, 25(1), 127–147. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbae008>
- Li, X., Haupt, J., & Lee, J. (2021). Student mobility choices in transnational education: impact of macro-, meso- and micro-level factors. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 43(6), 639–653. <https://doi.org/10.1080/1360080X.2021.1905496>
- Lin, Y. (2025). Why they stay and why they return – understanding international graduates’ decision-making on workplace location. *Globalisation, Societies and Education*, 23(4), 1014–1028. <https://doi.org/10.1080/14767724.2023.2242286>
- Lin, Yuqi, and Yue Xu. (2023). *An International Student, a Researcher, or a Work-Ready Graduate? Exploring the Self-Formation of International Students in Coursework Master’s Programmes.* In *Research and Teaching in a Pandemic World: The Challenges of Establishing Academic Identities During Times of Crisis*, edited by Basil Cahusac de Caux, Lynette Pretorius, and Luke Macaulay, Singapore: Springer Nature Singapore.
- Lipura, S. J., & Collins, F. L. (2020). Towards an integrative understanding of contemporary educational mobilities: A critical agenda for international student mobilities research. *Globalisation, Societies and Education*, 18, 343–359. <https://doi.org/10.1080/14767724.2020.1711710>
- Muzumdar P, Basyal GP, Vyas P. (2020) Antecedents of student retention: A predictive modelling approach. *International Journal of Contemporary Research and Review*, 11(11), 21906–21913.
- Muzumdar P., Kurian G., Basyal G.P, Muley A. (2023). Econometrics Modelling Approach to Examine the Effect of STEM Policy Changes on Asian Student’s Enrollment Decision in USA. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 48(2), 148-160. <https://doi.org/10.9734/AJESS/2023/v48i21062>
- OECD (2026). *International Students in Higher Education: A comparative analysis of trends, challenges and policy responses in Australia, Canada, France, Germany, the Netherlands and the United Kingdom*, Higher Education, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/005ff28d-en>
- Pham, T., Soltani, B., & Singh, J. K. N. (2024). Employability capitals as essential resources for employment obtainment and career sustainability of international graduates. *Journal of Further and Higher Education*, 48(4), 436–448. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2024.2344771>
- Pogorel’skaja A.M., Pokrovskaja A.V. (2025). Obrazovatel’naja migracija v Evrazii: kejs Kazahstana [Educational Migration in Eurasia: The Case of Kazakhstan]. *World economy and international relations*, 69(2), 97-109. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2025-69-2-97-109>
- Postanovlenie Pravitel’stva Respubliki Kazahstan [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan] ot 15 dekabrja 2025 goda № 1081. Ob utverzhdenii Konceptcii migracionnoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda.
- Rueff-Lopes, R., Sayeras, J. & Velasco, F. (2024). Examining the Motivations Underlying International Students’ Migration Behaviors: the Case of Master’s Students in Spain. *International Migration & Integration*, 25, 309–329. <https://doi.org/10.1007/s12134-023-01072-2>
- Rjzancev S.V., Pis’mennaja E.E., Vorob’eva O.D. (2020). Evroaziatskij migracionnyj koridor: teoreticheskie aspekty, ocenki masshtabov i ključevye harakteristiki [The Eurasian Migration Corridor: Theoretical Aspects, Estimates of Migration Scale, and Key Characteristics]. *Nauchnoe obozrenie. Serija 1: Jekonomika i pravo*, 3-4, 5-18.
- Skeldon, R. (2012). Migration transitions revisited: Their continued relevance for the development of migration theory. *Population, Space and Place*, 18, 154-166. <https://doi.org/10.1002/psp.667>
- Tamontseva, M., & Akkermans, J. (2025). Increasing the chances of career success abroad: the role of cultural orientations in the relationship between international students’ protean career orientation, career competencies and perceived employability. *Human Resource Development International*, 28(2), 275–301. <https://doi.org/10.1080/13678868.2024.2366729>
- Times Higher Education. World University Rankings – 2024. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking>
- Tran, L. T., Rahimi, M., Tan, G., Dang, X. T., & Le, N. (2020). Post-study work for international graduates in Australia: opportunity to enhance employability, get a return on investment or secure migration? *Globalisation, Societies and Education*, 18(5), 495–510. <https://doi.org/10.1080/14767724.2020.1789449>
- Tran, Ly Thi, Jill Blackmore, and Mark Rahimi. (2021). You are not as Localised as I Need: Employability of Chinese Returning Graduates. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 11(5), 949-965. <https://doi.org/10.1108/HESWBL-09-2020-0221>
- U.S. Citizenship and Immigration Services. Temporary (Nonimmigrant) Workers (2022). URL: <https://www.uscis.gov/working-in-the-united-states/temporary-nonimmigrant-workers>
- U.S. Citizenship and Immigration Services. Permanent Workers (2023). URL: <https://www.uscis.gov/working-in-the-united-states/permanent-workers>
- Van Mol, C., Cleven, J., & Mulvey, B. (2024). “Chapter 8: Where, when and why are students internationally mobile?”. In *Handbook of Human Mobility and Migration*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781839105784.00015>
- Weber, T., Van Mol, C. (2023). The student migration transition: an empirical investigation into the nexus between development and international student migration. *Comparative Migration Studies*, 11, article 5. <https://doi.org/10.1186/s40878-023-00329-0>

Information about the author:

Shnarbekova Meruyert – PhD, Principal Researcher, Associate Professor, Farabi University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: meru_12_12@mail.ru).

Автор туралы мәлімет:

Шнарбекова Меруерт Какпанбаевна – PhD, бас ғылыми қызметкер, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: meru_12_12@mail.ru).

Сведения об авторе:

Шнарбекова Меруерт Какпанбаевна – PhD, главный научный сотрудник, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: meru_12_12@mail.ru).

Received: July 9, 2026

Accepted: August 31, 2026

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Материалдарды жариялау **Open Journal System (OJS)** – қолжазбаларды онлайн жіберу және рецензиялау платформасы арқылы жүзеге асырылады.

Корреспондент автор міндетті түрде ілеспе хат ұсынуы тиіс.

Қолжазба түпнұсқалық сипатта болуы, бұрын жарияланбауы және басқа басылымдарда қарастырылмауы керек. Барлық материалдар мәтіндік ұқсастыққа тексеріледі. Рецензиялауға дәйексөздері дұрыс рәсімделген және түпнұсқалық деңгейі 80%-дан төмен емес жұмыстар жіберіледі.

Міндетті метадеректер

Әр мақала үшін міндетті:

- авторлар туралы мәліметтер (аты-жөні, аффилиациясы, елі, байланыс деректері);
- хат алмасуға жауапты авторды көрсету.

Негізгі мәтіннің тіліне қарамастан, барлық мақалалар үшін атауы, аңдатпасы және түйінді сөздері қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде ұсынылуы міндетті.

Аңдатпа құрылымы (міндетті бөлімдер)

Аңдатпа келесі элементтерді қамтуы тиіс:

- зерттеу тақырыбына кіріспе;
- зерттеудің мақсаты мен негізгі бағыттары;
- ғылыми және практикалық маңыздылығы;
- әдіснаманың қысқаша сипаттамасы;
- негізгі нәтижелер мен қорытындылар;
- зерттеудің ғылыми үлесі;
- практикалық мәні;
- 5-7 түйінді сөз (үш тілде).

Қабылданатын форматтар: .doc / .docx / .rtf

Бірінші беттің жоғарғы сол жақ бөлігінде FTAMA (МРНТИ) коды көрсетілуі тиіс. Рубрикатор: <http://grnti.ru/>.

Техникалық талаптар:

- қаріп – Times New Roman;
- кегль – 12 (аңдатпа, түйінді сөздер, әдебиеттер – 10; кесте мәтіні – 9–11);
- теңестіру – ені бойынша;
- жоларалық интервал – бір;
- абзацтық шегініс – 0,8 см;
- жиектер – барлық жағынан 2 см.

Суреттер мен кестелер мәтінде нөмірленіп, атауымен бірге беріледі (мысалы: *Сурет 1 – ... / Figure 1 – ...; Кесте 1 – ... / Table 1 – ...*). Басқа дереккөздерден алынған материалдарға міндетті түрде сілтеме жасалуы тиіс.

Ұсынылатын мақала құрылымы

- Кіріспе
- Әдебиеттерге шолу
- Материалдар мен әдістер
- Нәтижелер және талқылау
- Қорытынды
- Әдебиеттер тізімі
- Авторлардың үлесі
- Авторлар туралы ақпарат

Әдебиеттер тізімі

Кемінде 30 дереккөз болуы тиіс, оның кемінде 50%-ы ағылшын тіліндегі жарияланымдардан тұруы қажет. Кириллицада жарияланған жұмыстар болған жағдайда, оларды қосымша романизацияланған (транслитерацияланған) нұсқада көрсету қажет.

Әдебиеттер тізімінде кириллицада ұсынылған жұмыстар болған жағдайда, әдебиеттер тізімін романизацияланған алфавитпен (транслитерация).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесі түрде қойылуы қажет: автор(-лар) (транслитерация) <http://www.translit.ru> →(жыл жақшада)→мақала атауы транслитерацияланған нұсқада [мақала атауын ағылшын тіліне квадрат жақшада аудару], орыс тілді дереккөздің атауы (транслитерация немесе ағылшын атауы – егер бар болса), шығу туралы деректер ағылшын тіліндегі белгілеуде.

Мысалы: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011). Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. *Foresight-Russia*, 5(4), 8–30.

Әдебиеттер алфавиттік тәртіппен рәсімделеді және тек мәтінде келтірілген дереккөздер енгізіледі.

Әлеуметтік-гуманитарлық бағыттар үшін әдебиеттердің, сондай-ақ ағылшын (басқа шет) тіліндегі дереккөздердің романизацияланған тізімін рәсімдеу стилі – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

Мәтінде дәйексөздер жақша ішінде автордың тегі, жарияланған жылы көрсетіле отырып рәсімделеді: (Залесский, 1991).

Ұсыныс:

- іргелі және өзекті шетелдік зерттеулерге сілтеме жасау;
- шамадан тыс өзіндік дәйексөзден аулақ болу;
- тек ТМД елдері жарияланымдарымен шектелмеу.

Авторлардың үлесі (CRediT таксономиясы)

Қолжазбаның соңында авторлар әрбір автордың ғылыми жұмысқа қосқан жеке үлесін сипаттайтын мәлімдеме ұсынуы тиіс. Бұл мәлімдеме **CRediT (Contributor Roles Taxonomy)** жүйесіне сәйкес рәсімделеді.

Бұл талап **екі немесе одан да көп авторы бар мақалалар үшін міндетті** болып табылады.

Әрбір автор бірнеше рөлге ие болуы мүмкін, сондай-ақ бір рөл бірнеше авторға берілуі мүмкін.

Авторлардың мүмкін болатын үлес түрлері:

- Концептуализация
- Деректерді жүйелеу (Data Curation)
- Формалды талдау
- Қаржыландыруды тарту
- Зерттеу жүргізу (Investigation)
- Әдіснама
- Жоба әкімшілігі
- Ресурстар
- Бағдарламалық қамтамасыз ету
- Ғылыми жетекшілік (Supervision)
- Валидация
- Визуализация
- Мәтінді жазу – бастапқы нұсқа
- Мәтінді жазу – редакциялау және түзету

Жариялау жарнасы

Бір мақала үшін жариялау құны – 60 000 теңге.

Төлем мақала жариялауға қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады және редакциялық шешімге әсер етпейді. Төлем түбіртегі (PDF немесе JPEG) редакцияның электрондық поштасына жіберіледі.

Реквизиттер

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» КЕАҚ

050040, Алматы қ., Әл-Фараби даңғылы, 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «Қазақстан Халық Банкі»

ИИК KZ96018861000945341 (теңге)

БИК HSBKZKX

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Публикация материалов осуществляется через систему **Open Journal System (OJS)** – платформу онлайн-подачи и рецензирования рукописей.

Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо.

Рукопись должна быть оригинальной, ранее не опубликованной и не находиться на рассмотрении в других изданиях. Все материалы проходят проверку на заимствования. К рецензированию принимаются рукописи с корректным цитированием и уровнем оригинальности не ниже 80%.

Обязательные метаданные

Для каждой статьи обязательны:

- сведения об авторах (ФИО, аффилиация, страна, контактные данные);
- указание автора для корреспонденции.

Независимо от языка основного текста, для всех статей обязательны: название; аннотация; ключевые слова на трех языках – казахском, русском и английском.

Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- Вступительное слово о теме исследования.
- Цель, основные направления и идеи научного исследования.
- Краткое описание научной и практической значимости работы.
- Краткое описание методологии исследования.
- Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.
- Ценность проведенного исследования (внесенный вклад данной работы в соответствующую область знаний).
- Практическое значение итогов работы.
- Ключевые слова – количеством 5–7 на русском, казахском и английском языках.

Допустимые форматы: .doc / .docx / .rtf.

В верхней части первой страницы слева автору следует указать **код МРНТИ**. Рубрикатор доступен онлайн: <http://grnti.ru/>. При необходимости код МРНТИ можно уточнить в библиотеке.

Технические параметры:

- шрифт – Times New Roman;
- кегль – 12 (аннотация, ключевые слова, литература – 10; текст таблиц – 9–11);
- выравнивание – по ширине;
- межстрочный интервал – одинарный;
- абзацный отступ – 0,8 см;
- поля – 2 см со всех сторон.

Иллюстрации и таблицы размещаются в тексте с нумерацией и заголовками (например: *Рисунок 1 – ... / Figure 1 – ...; Таблица 1 – ... / Table 1 – ...*). Заимствованные материалы должны сопровождаться ссылкой на источник и соблюдением авторских прав.

Рекомендуемая структура статьи:

- Введение
- Обзор литературы
- Материалы и методы
- Результаты и обсуждение
- Заключение
- Список литературы
- Вклад каждого автора
- Информация об авторах

Список литературы

Библиографический список должен содержать не менее 30 источников, из которых не менее 50% – публикации на английском языке. Если в списке присутствуют работы, опубликованные на кириллице, необходимо дополнительно представить их в романизированном варианте (транслитерация).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация) <http://www.translit.ru> → (год в круглых скобках) → название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке.

Пример: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011). Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. *Foresight-Russia*, 5(4), 8–30. Список литературы представляется в алфавитном порядке, и ТОЛЬКО те работы, которые цитируются в тексте.

Стиль оформления романизованного списка литературы, а также источников на английском (другом иностранном) языке для социогуманитарных направлений – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

Список литературы оформляется в алфавитном порядке и включает только работы, цитируемые в тексте.

Ссылки на цитируемые работы в тексте даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания. Например, (Залесский, 1991).

Рекомендуется:

- цитировать фундаментальные и актуальные зарубежные исследования;
- избегать чрезмерного самоцитирования;
- не ограничиваться публикациями СНГ.

Вклад авторов (таксономия CRediT)

В конце рукописи авторы должны предоставить заявление, описывающее индивидуальный вклад каждого автора в соответствии с системой **CRediT (Contributor Roles Taxonomy)**.

Данное заявление **обязательно для рукописей, имеющих двух и более авторов**.

Каждый автор может выполнять несколько ролей, и одна и та же роль может быть назначена нескольким авторам.

Возможные роли участников включают:

- Концептуализация
- Курирование данных
- Формальный анализ
- Привлечение финансирования
- Исследование
- Методология
- Администрирование проекта
- Ресурсы
- Программное обеспечение
- Научное руководство (Supervision)
- Валидация
- Визуализация
- Написание текста – первоначальный черновик
- Написание текста – рецензирование и редактирование

Публикационный взнос

Стоимость публикации – **60 000 тенге** за одну статью.

Оплата производится после принятия рукописи к публикации. Публикационный взнос не влияет на редакционное решение и не заменяет процедуру рецензирования. Подтверждение оплаты (PDF или JPEG) направляется на электронный адрес редакции.

Реквизиты

НАО «Казахский национальный университет имени аль-Фараби»

050040, г. Алматы, пр. Аль-Фараби, 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «Народный банк Казахстана»

ИИК KZ96018861000945341 (тенге)

БИК HSBKKZKX

INFORMATION FOR AUTHORS

Manuscripts are submitted via the **Open Journal System (OJS)**, an online submission and peer-review platform.

The corresponding author must provide a cover letter.

The manuscript must be original, previously unpublished, and not under consideration elsewhere. All submissions undergo plagiarism screening. Only manuscripts with proper citation and a minimum originality score of 80% are sent for peer review.

Mandatory Metadata

Each submission must include:

- author information (full name, affiliation, country, contact details);
- identification of the corresponding author.

Regardless of the manuscript language, the title, abstract, and keywords must be provided in Kazakh, Russian, and English.

Abstract Structure (Required Elements)

The abstract must contain:

- introduction to the research topic;
- research aim and main directions;
- scientific and practical significance;
- brief description of methodology;
- main findings and conclusions;
- scientific contribution;
- practical implications;
- 5-7 keywords (in three languages).

Accepted formats: .doc / .docx / .rtf

The IRSTI (MRNTI) code must be indicated at the top left of the first page. The classifier is available at: <http://grnti.ru/>.

Formatting requirements:

- Font: Times New Roman;
- Size: 12 pt (abstract, keywords, references – 10 pt; tables – 9–11 pt);
- Alignment: justified;
- Line spacing: single;
- Paragraph indent: 0.8 cm;
- Margins: 2 cm on all sides.

Figures and tables must be embedded in the text with numbering and captions (e.g., Figure 1 – ...; Table 1 – ...). Borrowed materials must include proper citation and respect copyright regulations.

Recommended Structure

- Introduction
- Literature Review
- Materials and Methods
- Results and Discussion
- Conclusion
- References
- Author Contributions
- Author Information

References

The reference list must include at least 30 sources, with at least 50% published in English.

If sources in Cyrillic are included, a romanized (transliterated) version must also be provided.

References must be arranged alphabetically and include only works cited in the text.

For social sciences and humanities, the required style is **APA** (<http://www.apastyle.org/>).

In-text citations should follow the format: (Author, Year).

Authors are encouraged to cite fundamental and internationally recognized research and to avoid excessive self-citation.

Авторлардың үлесі (CRediT таксономиясы)

Қолжазбаның соңында авторлар әрбір автордың ғылыми жұмысқа қосқан жеке үлесін сипаттайтын мәлімдеме ұсынуы тиіс. Бұл мәлімдеме **CRediT (Contributor Roles Taxonomy)** жүйесіне сәйкес рәсімделеді.

Бұл талап **екі немесе одан да көп авторы бар мақалалар үшін міндетті** болып табылады.

Әрбір автор бірнеше рөлге ие болуы мүмкін, сондай-ақ бір рөл бірнеше авторға берілуі мүмкін.

Авторлардың мүмкін болатын үлес түрлері:

- Концептуализация
- Деректерді жүйелеу (Data Curation)
- Формалды талдау
- Қаржыландыруды тарту
- Зерттеу жүргізу (Investigation)
- Әдіснама
- Жоба әкімшілігі
- Ресурстар
- Бағдарламалық қамтамасыз ету
- Ғылыми жетекшілік (Supervision)
- Валидация
- Визуализация
- Мәтінді жазу – бастапқы нұсқа
- Мәтінді жазу – редакциялау және түзету

Publication Fee

The publication fee is 60,000 KZT per article.

Payment is made after acceptance and does not influence editorial decisions.

Proof of payment (PDF or JPEG) must be sent to the editorial office.

Bank Details

Non-profit Joint Stock Company

Al-Farabi Kazakh National University

71 Al-Farabi Ave., Almaty 050040, Kazakhstan

BIN 990140001154

KBE 16

Halyk Bank of Kazakhstan

IBAN: KZ96018861000945341 (KZT)

BIC: HSBKKZKX

МАЗМҰНЫ – CONTENT – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Психология	Section 1 Psychology	Раздел 1 Психология
Abdykalikova M., Kaldybayev T., Bolatov A., Bozymbayeva N. Psychological factors influencing the acceptance of artificial intelligence technologies among civil servants in Kazakhstan4		
Бапаева С.Т., Альмуратова А.Б., Ербосынқызы Д., Бейсенова Ж.Ж., Ысқақ Г.Т. Студенттердің эмоциялық интеллектісі мен ынталандырылмаған мазасыздыққа бейімділіктерінің психологиялық ерекшеліктері.....28		
Жолшыбекова Р.О., Нагымжанова К.М., Гювен М. Некелік қатынас сапасын бағалауға арналған авторлық әдістеменің конвергентті валидтілігі және психометриялық қасиеттері49		
Krasmik Yu., Kenzhetayeva R., Rakhmalin B. Predictors of mental toughness in paralympic athletes: the role of autonomous and controlled motivation and competitive orientation61		
Лиясова А.А., Баймолдина Л.О., Абсатарова Г.П., Керимбаева Р.К., Жамирова У. Жоғары оқу орны оқытушыларының психологиялық денсаулығы мен әл-ауқаты: өзара байланыстарының құрылымы72		
2-бөлім Әлеуметтану	Section 2 Sociology	Раздел 2 Социология
Асаубек С.С., Тойкко Т. Мегаполистердегі егде жастағы адамдардың әлеуметтік әл-ауқаты және рекреациялық спорт90		
Burakanova G., Vyatkina Yu, Kudiyarova A., Karipov B. Generational differences in conspicuous consumption in Kazakhstan in the context of digitalization.....108		
Моилбекова А.С., Калымбетова Э.К., Ло В.К. Джулия Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды әлеуметтік сүйемелдеудегі отбасыға бағдарланған тәсіл (Қарағанды қаласы мысалында)122		
Omarova A., Kenzhakimova G. Self-rated happiness in Central Asian cities: intercity differences and social correlates.....134		
Shnarbekova M.K. Educational migration from Kazakhstan to the United States: educational and career plans of youth143		
Авторларға арналған ақпарат.....159		